

«Руханият» китепканасы
Библиотека «Руханият»

Рыспай Абдыкадыровдун
70 жылдыгына
арналат

Редакциялык кеңеш:

Токтосартов А. (төрага)

Жусуев С.

Казаков Т. Т.

Турапов К. Ы.

Жумабаев Е. С.

Шаршенбаев М. С.

Субаналиев С. С.

КАРМЫШАК ТАШБАЕВ

ЫРДЫН ПИРИ – РЫСПАЙ

Көркөм баян-роман

«Тураг»
Бишкек 2011

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-4
Т 25

**Эл аралык «Руханият» ассоциациясынын
каржылоосу менен жарык көрдү.**

Ташбаев Кармышак.
Т 25 Ырдын пири – Рыспай: Көркөм баян-роман. –
Б.: «Туар», 2011. – 444 б.

ISBN 978-9967-15-065-2

Бул китеңде атактуу композитор, кайталангыс чебер аткаруучу, өтө сейрек учурай турган таланттуу инсан, Кыргыз ССРинин эмгек сицирген артисти Рыспай Абдыкадыровдун басып өткөн өмүр жолу, чыгармачылык, педагогикалык жана коомдук ишмердүүлүгү, бийик адамгерчиллиги, нукура устат катары кесиптештери-не, шакирттерине көрсөткөн үзүрлүү иштери, кыргыздын улуттук музика искусствоосунун өсүшүнө кошкон эбегейизиз эмгеги жөнүндө кенири баяндалат.

Т 4702300100-11

ISBN 978-9967-15-065-2

**УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-4**

© Ташбаев К., 2011.
© «Руханият», 2011.

Б и р и н ч и б ө п ү м

ТАЛАНТТЫН ААЛАМГА КЕЛИШИ

*Жараткан Алла бердин мына,
Жарыктыкка келдин мына!
Жабыгып ырдан көндүм мына
Жарык бир жузүн көрдүм мына!*

*Нурум бол үйдө жайнаган эми,
Күшум бол бакта сайраган эми,
Бар болгун, балам, кайнаган деми
Бактыңды тилейм кайрадан эми!*

(Эл ырларынан)

Бир миң тогуз жүз кырк биринчи жыл.
Кыргыз жеринин алысъы Сары-Булак айылы.

Сары-Булак айылы жалпы жонунан аталганы менен күн чыгышты карай созулуп жаткан билүү өрөөндүн туштарапка бөлүнүп кирип кеткен узун-кыска жылгалары өзүнчө чакан кыштактар жолдон өткөн жүргүнчүлөрдүн назарына анча илине бербейт. Алыстан жылга ичинен буласп чыккан коюу түтүндөр аркылуу гана «бул жагында да айыл бар ожшойт» деген бүдөмүк ойлорго адамды түртпөй койбайт. Улам жол арбыган сайын кыштак чети көрүнүп олтуруп, анан бүтүн айыл даана көзгө чалдыгат. Туш-тарабы созулуп жаткан тоолор менен курчалган билүү узун жылга улам өрдөп бийиктөп бара берет да, төрүнөн ак кар-көк музу жайы-кышы кетпеген Алай тоо кыркаларынын учтары алыстан бүлбүлдөйт. Ал эми түштүк чыгышты карай кеткен жолдун оң ныптасында ар коктудан кошуулуп олтуруп куралган Кызыл-Суунун агымы күндүн алсыз нуруна жылтырап, тээ теренде агып жатканын даана байкатат.

Байыркы мезгилден бери кышындасы кыштоосуна байырлап, жайындасы жайлоосуна көчүп-конуп, төрт түлүк малын асырап тирчилигин өткөрүп келе жаткан элдин асыл аймагы, туулган турагы – бул тоолуу чөлкөм. Сары-Булак айылы деп аталганы менен майда урууларга бөлүнүп, кышкы-жайкы жайытына ыңгайлашкан Сары-Күнгөй, Кызыл-Булак, Ажике, Кара-Токту сыйктуу майда кыштактар болуп аймакта бир топ эле. Аталган кыштактардын ичинен Кызыл-Булак өзүнчө бөлүнүп калган, негизги Кара-Токтуунун ашуусун көздөй кеткен жолдон буруу, өрөпкүтмө жери бар, ээн-эркин жалтанбай сүйлөгөн эли бар, кышы жылуу, жайы салкын, малга жайлцуу, жылгасына жакын суусу мол көркүү кыштак.

Аяз бети колду чымыратып турган тоонун муздак суугу күчүндө турган. Кыштын кыска күнү батыш тараптагы Сары-Кырдын далдоосуна жашынып, кокту-колот, жылга-жыбыттарды каптап турган кардын ызгаары күчүндө турган. Айланы тунжурап, алыскы улуу тоолордун боорундагы аппак карларга чагылышкан күндүн алсыз нурлары жогору карай жылып баратты. Улам өрөөн ичин ицир каптап, айланы караңгыланып, үйлөрдөгү кичинекей терезелеринен алсыз чырактын жарыктары бүлбүл жанып, морлорунан буласып чыккан түтүндөр чыгыштан жүргөн алсыз желдин агымында батыш тарапка ыгып барып тарап кетип жатты.

Баятан бери жайыттан убап-чубап келип жаткан кой-эчкilerди короолорго киргизип, алдыларына жыйылган боолай чөптүн боосун жарып таштап, уй, торпокторун өзөрдөн байланап жайгаштырып эми гана үйгө кирген Зуураннын көзү от боюнда отурушкан Бокен менен Күмүшкө түштү. Очоктогу оттун чогун улам бери шилей берип өчөйүн деп калган абалын көргөн эне кичинелерине баш-көз болуп олтурган чоң уулу Кочкорбайдын үйдө жок экенине көзү жетти.

– Кочкорбай кана? – деп сурады кызынан.

– Бая эле чыгып кеткен Кошу акем, жылгаяк тебем деп. Бизди үйдөн чыкпагыла деди урушуп... Баюулу ба-кырып алыш кетет сilerди, – деп коркутту, апа?

– Коркпогула, баюулу бакырганы менен сilerге тийбейт, – деп Зуура кызынын чачын акырын сылап эңкейип маңдайынан өпту. Апасынын мындай жылуу мамилесине эреркей түшкөн Күмүш атасынын базардан качан келээрин сураганда: – Эртең кечирээк келип калаар, баалам, – деп айтып алыш бир катар түпөйүл ойлорго кайра чөмүлдү, – айдал барган койлорун сатып алды бекен? Бүгүн базарлыгын кылыш алса Кудай жалгап, эртең жолго чыкса келип калаар, – деп шыбырады өзүнчө. Очоктогу жайылан чокту чогултуп, анын үстүнө көң калап отту тутандырып...

– Атам көйнөк апкелет э, апа, мага? – Күмүштүн сөзүнөн улам.

– Магачы? Мага өтүк апкелет! – деди Бокен өзүнчө кудурап.

– Экөөңөргө төң бир сыйра кийим алам деген атаң, келип калса экен эртең, – деп эми тутангандан отко казан асты. Ашыкча кар кечип жүрүп багелегинен бери суу болгон Кочкорбай эшикten кирди. Анын бир жагы үшүп, экинчиден, суу болуп шалбырап турган абалын көрүп эне катары боор тартканы менен кабагын бүркөп ачууланымыш болду:

– Бар, үйгө кирбей сыйгылчак тээп эшикте жүре бер, сени үйгө эч ким чакырган жок. Алдагы кейпинди кара? Көчүгүндөн бери шалбырап суу болупсун! Шашпа, атаң келсин, жазанды өзү берсин! Чеч алдагы шымынды, – деди кайра жибип. Зуураннын катуу сүйлөгөн сөзүнөн улам төрдө төшөк жамынып уктап жаткан Анаркан ыйлап ойгонду. Ачуулангандан чоңуп кеткенин байкаган эне жетип барып үстүндөгү төшөкту алыш ыргытып, аны бооруна кысып жогору көтөрдү. Айы-күнүнө жетип турган бойкат неме чоңоуп эле калган кызынын салмагынан бели зырэтти.

Көзүнөн чагыла түшкөн от учкунунан улам Анарканды жерге коё коюп өзү да бираалды чоچулап, жанагы өзү кызынын үстүнөн алыш таштаган төшөктүн четине отура кетти. Орто бойлуу, ак жүздүү толмоочунан келген жумурту денелүү жаш аялдын өңү бир аз бозоро түшүп барып

еки бәйрөктөн кысылган өзгөчө бир башкача басымга турштук бере албай маңдайынан чыбырчыктап чыгып жаткан майда терин аарчып алууга чамасы келбей алдастай түштү. «О, жараткан, Жакшылыгынан бере көр. Толгоо тартып калган окшойм. Оңунан сала көр, кудай» – деп өзүнчө ичинен шыбырап, алда-кандай уйгу-туйгу ойлорго кабыла берди. Тынч отурган калыбында үлүндөп күйгөн чырактын жарыгында бөлмөнүн ичине көз жиберди. Баятан кызырып күйүп турган көндүн чогу эми кызырып алакандын отундай болгон жалын казандын түбүн аймалап жатты. Не бар, не жок, балдарымдын курсагын тойгузуп коёон деген ойго келип, акырын ордунаң турду. Ичинин бурап ооруганы дагы бир аз басандап калганын сезген эне отту улуулап, буусу көтөрүлүп калган казандагы сууга күндүзү көптүрүп койгон аяктагы тарууну салып чөмүч менен аралаштырып, өз колу менен кештелеп тиккен кичинекей тузбаштыктан туз алышп казанга себеледи.

Арадан анча убакыт өтпей казандагы таруу ботко булк-булк кайнап, анын жагымдуу жыты мурунду өрдөдү. Эми ага кошумча кылып уйдун бир кесе сүтүн куюп жиберди эле казан агарып тымый түштү. Очоктогу жалындын күчүнөн ысык булоо жогору көтөрүлүп, уйдун ичин жылуулукка чулгады. Апасынын казан менен алек болгон кыймылын көптөн бери карап олтурган Анаркан чыдабай: «Апа курсагым ачты» – деп чыйпылыктай баштады.

– Азыр балам, аз калды, бир азга чыдай тур. Мына, таруу ботко дагы даяр болуп калды. Көрдүңбү, болду бышты» – деп бортулдап кайнап жатканын...

– Болду, бышты деп атабы, апа? – деп Бокен дагы сөзгө аралашып өзүнчө кубана баштады.

Дасторкон жайылып, аны тегеректеп олтурушкан балдарынын, кыздарынын албырган жүздөрүн көрүп ичинен кубанып жатты. Улам божурап сүйлөп, алдыларындагы эми эле энеси бышырып, өз-өзүнчө кеселерге бөлүп алдыларына койгон ботконун ширин даамы алардын жүздөрүн жаркытып, кубанычтарына кубаныч кошуп жаткансыды. Кыз бала әмеспи, әгиздин пайы Упөл кол арага жарап,

апасына жардам берген, колуна кол, бутуна бут» болуп тириликтөн аралашып калганын быйыл байкаган эле эне. Курсактары тоюп, көңүлдөрү тынчыган Анаркан менен Бокен шылкылдап, дасторкон четинде олтурган жеринде уйкуга алдыра баштады. Муну байкаган эне Упөлгө табыштап жылуу темир печкалуу бөлмөгө уктата берүүнү буюрду. Өзү болсо казан-аякты чөөгүндөгү жылуу суу менен жууганга кириши.

Аялзатына тиешелүү үйдүн түйшүгү түгөнөт беле? Казан-аякты жууп-чайкап, өз-өз ордуна аяк капка салып бүткөндөн кийин гана ар жерде чачылып жаткан балдарынын сырткы кийимдерин чогултуп жатып Кочкорбайдын суу болгон шымын эми байкады. Жашы он алтыларга чыгып калганы менен дагы эле бала бойдон, оюнга тойбайт. Алигиче эркелиги кала элек. Балдардын туну катары аны атасы кайда болсо ээрчитип кошо ала жүргөндүн пайдасы ушул белем. Өз билгенин коё бербеген көктүгү, бир нерсеге таарынып ыйласа көпкө чейин жазылбай ата-энени коркутуп дулдуйганы эсине киргиче кала элек. Эми мынабу жарыктыкка келе турган баланын кыял-жоругу кимди тартаар экен? Уулбу, кызыбы, жараткан жар болуп көз жарып алганга кудай жеткирсисин. «Алма сабагынан алыс түшпөйт» – дейт әмеспи, анын сыңарындай бир боор ага, эжелеринин кыял-жоругуна жакын болоору турган нерсе окшойт.

Кочкорбайдын суу болгон шымын оттун чогуна кактап кургатып бүтүп, аны бүктөп мындайраак жерге коюп сыртка чыкканда тоонун муздак жели денин билинээр-билинбес ичиркентип жиберди. Айлана тымтырс меми-реп, асмандагы жайнаган жылдыздар кочурап алыс-жакын тоолордун үстүндө жадырап жерге жакын түшүп келип калгандай сезилди. Айылдын аркы башынан гана тынчы жок үргөн иттердин үнү угулуп жатканы түнкү мемиреген тоонун тынчтыгын бузгансыйт. Зуура түндүн бир оокум болуп калганын эми байкады. Кечкурун ичинин бурап чыдатпай ооруганын эми эсине түшүрдү. Кудай сактап басылып калганын жакшылыктан келаткан кабар катары жоромолдоду. Абыкадырдын жок учурунда

анын үстүнө беймаал кеч күүгүмдө бели ооруп, ичи бурап сайгылашып, бир тынымга кыйналып, мандайынан чыбырчыктап майда терлердин заматта пайды боло калгын аны алда-кандай ойлорго түртүп, санаага батырган болчу. Азыр кышкы тоонун муздақ абасынан кере-кере дем алышп, санаасы бир аз тынчып балдарынын үстүнө кирди. Уйкуда мемиреп уктап жатышкан балдарынын жанына келип, 7 кынтайып жата кетти.

* * *

Зуура түшүнөн чочуп ойгонду. Таң агарып бөлмөгө бүүрүл жарык кирип калган экен. О Кудай, жакшылыгың жар болсун, балдарымдын атасы жаныбызда бар болсун! Алда кандай түш көрдүм, ақылга жукпас иш көрдүм. Бул эмнеси болду экен? – деп бушайман болуп көргөн түшүн жакшылыкка жоруганга аракет кылды.

…Жашыл шибердин үстүндө жайылган түркүн түстүү оймолору көздүн жоосун алган шырдамалдын үстүндө балдары менен кийим тигип олтурган. Ачык асмандын алдында айланадагы жашылданган түркүн түстөгү бийик өскөн жоодарлардын башын ыргаган жел шуудурап гүлдөрдүн не бир аңыған жытын ағызып келип турат. Жел ақырындал катуулап бир заматта бороонго айланат. Ар кандай чаң-топонду учурган бул бороонго аралаш алыстан уч атчан адам жакындал келе жатканын байкайт.

Булар ким болду экен? Жүргөн жүрүштөрү да алда-кандай. Бозоргон бороон, чаңдын арасынан өндөрүн дагы таанып болбайт. Негедир чоочун адамдардан кооптонгон эне балдарын үйгө киргизип, өздөрү олтурган шырдамалды жыйнаштырып боз үйдүн эргилчегинен келе жаткан уч адамга кайра көз жиберет. Бири Абдыкадыр окшойт, ал базарга кетпеди беле? Булар жогору жактан келе жатышат го. Бул жакка качан өтүп кетти экен бизге жолукпай? Жанынdagылар ким болду? Өңү-түсү да, кийген кийимдери дагы башкача! Асынган мылтыктарынын учтары далысында сороёт. Дагы тагынган тапанчалары бар. Ортосундагы Абдыкадыр го. Башынdagы өз колу менен тигип берген тегерек көрпө тебетейи кашына түшүп капа-

луу турү бар, сыртынан кийген пиязы чепкенинин эки этеги уча турган бүркүттүн канатындей эки жакка бороонго далдактайт. Бир колунда бекем кармаган камчы менен тизгин, бир колунда улам бошонууга аракет кылышп канат сермеген бозум түлөк күш. Алар жакындал короого кирип келгенде ээрge бек олтурган шыңга бою, ак жуумал жүзү, күш канатындей эки тарапка секирген кара кашы, эки ууртунан бөлүнгөн муруту өмүрлүк жары экенин таанытты.

– Зуура! – деди Абдыкадыр ат үстүнөн, – бери жакын келчи мага.

Жолдуу болуп жолумдан күш таап алдым. Кудайдын бергени! Үйгө алышп кирип тууруна кондуруп кой! Боосунан бек карма, учуп кетпесин?!

– Өз колуң менен кондуруп бербейсиңбى?

– Жок, биз шашылышыз! Бул кишилер күтпөйт мени!

– Кайда барасыңарап? Түшпөйсүңбү үйгө?

– Убакыт жок, жолубуз алыш. Болуптур жакшы калгыла!

– О токтогула, үйдөн даам сыйгыла. Мынча шашасыңарап?

– Үйгө кирип күшту кондуруп, бир аякка толтура кымыз куюп сыртка чыкканда Абдыкадырлар узап кеткен эле: – Туруп тургула, кымыз ичкile! – деп үнүнүн барынча кыйкырып жатты. – О, Апыш, токтоп тургула, мен баратам! – колундагы толтура кымыз куюлган аягын чай-палта жүгүрүп баратты. Атчандар артын карашпай алыштай берди. Зуура чөлкө чалынып жыгылып түштү. Колундагы аягы ыргып кетти. Бели зыркырап ооруп жерде онтоп жатты. Эмне балекет болуп кеткенин андай албай жатышп эми түшү экенин даана сезди. Чыдатпай ичи бурап ооруп келгенин эми туюнуп, толгоонун чындал чыйралышп баратканын сезди.

Терезеден түшкөн таңдын нуру убакыт өткөн сайын үйдүн ичин жаркытып, бөлмөлөр иретсиз каршы-терши болуп уктап жаткан балдардын жүзүн даана көрсөтүп, үйдүн бурчтарындагы караңгылык ақырындал тарай баштады. Уйкусу канышп ойгонуп алышкан Үпөл менен Анар-

кан өздөрүнчө кобурашып кыш күндөрү келсе да алыс жакка учуп кетпей байырлашып бол жерде калган канаттуулар жөнүндө талашып жатышты. Алардын алмак-салмак бири-бирине сөз бербей күжүлдашкан үндөрүн толгоонун кайрадан жаңы башталган толкунунун алдында жактыра бербей ун катты:

— Кочкорбай! Турдуңбу? — деди онтоо аралаш, — бар балам, Санам, Бурул эненерди тез чакырып келчи! Айтсан өздөрү түшүнөт, бол ылдам жөнө?! — азыраак ордунан козголуп өзү жаткан орундуктарды жыйнаап жүккө жыйып коюу жөнүндө Үпөлгө кайрылды: — Бол, балам! Азыр байбичелер келишет, үйдү жыйыштырып печкага от жак. Чайнекке чай коюп балдардын курсагын тойгуз...

Тоолук айыл элиниң тиргилиги таң аткандан эле башталат, — күл чыгарып от жакмайдан тартып, суу ташымай, мал-салды жайытка чыгармай, байлануу турган, кол караган жылкыларды аккан суудан сугарып келмей сыйктуу иштер бириниң артынан экинчиси табыла берет. Мындей иштерде уул баладан Кочкорбай, кыз баладан Үпөл кол арага жарап калды. «Отко жакын шиш күйөт, энеге жакын кыз күйөт» болуп бардык үй жумушун Үпөл менен Анаркан аткарып журушту.

Арадан анча көп убакыт өтпөй Санам байбиче колундагы ыргай таягына жөлөнө басып үйгө кирди. Жарык айнектин түбүндө толгоо менен алышып кыйналып жаткан Зуураны көрө коюп үн катты:

— Эмне болду, Зуура балам? Кыңкыстап калганына караганда толгоо тартып калган окшойсуң? — деп жакын жанына олтура калып маңдайына колун коюп тыңшай карап үнсүз боло калды. Айылдагы боюнда бар аялдарды төрөтүп жүргөн кексе кемпир абалды дароо түшүндү. — Чыдагын бир аз, бала козголуп жарыктыкка умтулуп калыптыр. О Жараткан, эми оңунан бере кер! Умай эненин периштeleri колдой көр Кудай! — деп Зууранын курсагын көкүрөгүнөн төмөн карай сыйырды. Баятан аң-таң болуп карап турушкан балдардын бардыгын сырткы бөлмөгө кубалап чыкты дагы дарбазаны бекем жаап, өзүнүн Умай энелик ишине киришти.

Арадан аз убакыт өтпөй тоолордун чокусунан кылтайып чыккан күндүн нуру айылдын терезелеринен чагыллып, ааламды жаркытып уюп жаткан аппак карлардын бетине алсыз жарыгын чачып баратты. Айыл ичи тегиз кыймылга кирип мараган козу-улактардын үндөрү жаңырып, мөөрөгөн уйлар короодон чыгып, ар кайсы жактан адамдардын ар түрдүү үндөрү угулуп опур-топур тиричилик башталды. Күндүн айылга тегиз тийген аппак шоолларына үндөшүп бөлмө ичинен ыңаалаган баланын унужаңырды. Ошентип, бул жарыктыкка бөбөк келди. Анын алгачкы ыңаалаган унуж менен кошуналарга сүйүнчүлөгөн тестиер балдар чуркап, шашылыш күнгөй бетке жөлөнө салынган жупуну пакза менен урулган бул үйгө аялдардын агымы келип жатты. Аздан кийин бүт айылга азандын унуж угулду...

* * *

Мындан эки күн мурда уч ирик, бир торпогун айдал базарчыларга кошулуп Абыкадыр Өзгөн шаарына келген эле. Тоо жерине салыштырмалуу Өзгөн базарында мал кымбатыраак болчу. Анын үстүнө алармандар дагы четтен табылат. Пулдуу соодагерлер бакса семирип кетүүчү ар кандай малдын түрүн эң эле жакшы билишет жана тоодон түшкөн маңыроо тоолуктарды тез эле ымалага келтирип айдал келишкен малын сатып алып коюшат. Базарга чыга элкте эле жолдон баа бычып тооругандар канча дейсүц?! «Бар баракелеп» колду силккен далдалчылар дагы шаардын ар бир көчөсүнөн жолугат. Мындейда базар көрүп калган адамдар сатууга эч шашылбай малынын баасын көтөрө айтып, эртеңки базар күнкү болуучу соодага шылтап кечки түнөй турган сарайга жете келишет.

Абыкадыр дагы Өзгөн шаарына көп жолу каттап, көп нерсеге көзү жетип, соода ишине дасыгып калган адам болчу. Ал бул жолу да эч шашылбады. Өзүнө тааныш, көптөн бери ата-бала болуп калган Жунус карынын сарайна келип түштү. Сарайы кенен, оту-чөбү жанында, бир жагында жабылган ысык наны, бышырылган самса, ман-

тусу белен чайканасы бар. Чайкананын ичи жылуу, жатып калганга ылайык төшөнчүү, жамына турган жууркан төшөгү да жетиштуү. Алыстан жол жүрүп келген адамдын жылуу-жумшак эс алуусуна ыңгайлуу. Андан да эң негизги нерсе – сарайдын кызматкерлери ишеничтүү адамдар, ким келсе дагы жаркын маанай менен тосуп алыш, айткан ташырманды өз убагында аткарып турушат. Сарайына байлап кеткен малың, чайканасына калтырып кеткен буюмۇц жоголбой канча мезгил болсо дагы тура берет. Андыктан Юнус карынын сарайы дешип абаз кылгандар четтен табылат.

Ат үстүндө алдындагы айдаган малынын басыгына карап, кышкы суукта абдан жай жол жүрүп келген Абыкадырдын сыны туташып бир топ эле үшүп калган эле. Ал койлорун, торпогун сарайга киргизип байлап, чөп салып, чайканага келээри менен ысык чайга заказ берди. Адам бою барабар көрөлөрдө кайнап жаткан чайдын ысык буусу аркылуу чайкананын ичи жылуу эле. Бир аз олтурup ысык чай менен самса жеңилендөн кийин талыкшыган денеси жазылып нымшып тердеп чыкты. Ар кайсы жеңиринде эки-үчтөн болуп бөлүнүп олтурган базарчыларга назар таштаган Абыкадыр мандайында жалгыз, өзү сыйктуу олтурган мурутчан жигитке көзү түштү. Ал дагы ылымсыраган жүз менен карап калганда:

– Кел мындай, сүйлөшүп олтуруп чай ичели, ортак. Алыстан келген окшойсуң? – деп жанына келип кол берип көрүшкөн жигитке чай сунду.

– Алайдан келдим базарга. Келгениме үч-төрт күн болду. Эртең базар эмеспи, керектүү буюм-тайым алыш жолго чыksam деп турам. Тирчиликке керектүү нерселерди алганы атايын аттанып-тондонуп келген элем. Бул жerde адамдын жанынан башканын бардыгы сатылат экен – деп чечилип жатты.

– Не эл болосуң? – деп сурады Абыкадыр эми жай гана суроо берип, пиаладагы чайдан акырын ууртап.

– Тооке болом.

– «Жендей сабайдан женилген тоодой тооке» турбай-сыңбы? – деп бир жагы тамашалап, экинчиден, жашташ

адам катары эл оозунда айтылып жүргөн лакапты жаңы таанышынын эсине түшүрүп күлүп калды, – тамаша, экөөбүз тутуган турбайбызы! Мен Кара-Токтунун бери жагынчагы белдин түбүндө жашаган булаштардан болом. Анчамынча соода иши менен да алектенем. Гүлчөгө да базарга барып турам, мал алганы. Ал жакта тоо жери эмеспи, мал-сал бир топ жөндүү. А бул жакта бир кыйла кымбатыраак, өзүң дагы мал айдал келдиң беле бул жерге?

– Жок, ал жактан эле пулдап келген болчумун. Мал айдаганга жол алыстык кылгыдай. Эки-үч түнөп келүүгө туура келет экен. Мен дагы өзүң сыйктуу соода-сатык иши менен алектенем, ансыз бала-чаканы багып кетүү кыйынга туруп калды. Колдо болгон ирдүү мал-салдын бардыгын өкмөт ортолукка алыш койбодубу. Анын үстүнө мал башына, жан башына салган салыгы да көбөйүп кетти. Үй-булөнү багуу кыйынга туруп калды, ортак.

– Ысмыңыз ким? Менин атым – Абыкадыр, таанышып алалы, – деди да шадылуу колдорун жаңы таанышына карата сунду.

– Ысмым – Жуматай. Мени Гүлчөдө базарчы Жуматай деп дагы аташат. Ал эми өзүмдүн айылым, Тоокедегилер соодагер Жуматай дешет.

Ачык-айрым, сыр жашырбай шар сүйлөгөн Жуматай Абыкадырга жагып калды. Ал бир топко чейин сүйлөшүп олтурушуп чөр жазышты да, минип келген аттарынан ка-бар алуу максатында сыртка чыгышты. Азыраак артына келген арпа жеңиин аттарына жедиришип бүтүп, азыраактан алдыларына чөп салып коюшуп кайра чайканага киришти. Баятан чай ичишип божурашып сүйлөшүп олтурушкан базарчылардын катарынан орун алышып, уктап жатышканын көрүшкөн эки тааныш – Абыкадыр менен Жуматай да чечинишпей тондорун бүкүлү жамынып уйкуга киришти. Эртеси базар күнү болгондугуна байланыштуу эрте туруп мал базарга чыгуу далалаты башталат эмеспи. Короздун башкы чакырымынан кечикпей келип алышкан далдалчылар, мал сатып алуучу алармандар да ушул чайканада жолугуп, сарайдагы сатылуучу кой-эчкимерге кардар болушат. «Бар-баракелеп» баасын бычып, сатар-

мандардын колдорун силкилдетишет. Ал эми мал базардагы жандуу кыймыл таң сүрүлө электе эрте башталат. Бул Өзгөн базарындагы байыртан бери келе жаткан көнүмүш адат.

Абыкадыр менен Жуматай соода-сатыкты эртерээк бүтүрүшүп жолго бирге аттанып чыгууга убадалашып экөө эки тараапка кетиши. Мал базарга кеткен тар көчөлөрдүн бурумдарында күтүп турган алармандар улам токтолуп, Абыкадырдын шадылуу салааларынан бөлө кармап «бер ушуга» дешип торпогу менен уч коюна баа бычып асылып жатышты. Акыры өзү ойлогон дитиндеги баага азыраак жетпеген акчага уч коюн пулдап да жибергенге үлгүрдү. Ал эми ноктосунан кармап турган торпокко кардар келбей зарыктырып туруп алды. «Базары жакын байыбайт» болуп, акчалуулардын уругу үзүлүп калганбы – деп зарыгып турду. Күндүн нуру тегиз жайылып бийик коргондун быкымырдай кой, эчки, уй, жылкыларга аралашып жүргөн адамдардын үнүнө жаңырат. Убакыт өткөн сайын Абыкадырдын тынчы кете баштады. Уй-булөгө керектүү буюм-тайым алыш үчүн да бир топ убакыт кеттөт эмеспи. Анын үстүнө Жуматай зарыгып күтүп калбаса эле болгону. Убадага турбаган адам экен деп жөнөп кетпесе эле болду. Ушуларды ойлонуп турганда жанына узун кара чапан кийип, белине чарчы жоолукту бош байлаган курсактуу куу мурут далдалчы келип, колтуктан алыш четке тартты. Артында он беш жаштагы бала ээрчиткен кемпир жүрөт.

– Торпокту бериң, – деди ал жанындагы кемпир менен баланы көрсөтүп, – байбиче мынабу небересине энчилип берет экен. Кайдан келдициз, тоо малы экени билинип турат, – торпоктун мойнунан кармап, жонунан сыйпалады.

– Кара-Кулжадан. Берейин баасы жараашса... – анын оюна «өтө эле ачуу болбо – түкүрүп салбасын, өтө эле ширин болбо – жеп кетпесин» деген элдин сөзүн эстеп, кардарды кетирбей торпогун сатып жиберүүгө ыкрап берип турду. Салааларын бекем кармаган далдалчы: «Бер ушуга» – деп колдорун жулкулдатып силкип жатты. Аб-

дыкадыр дагы бош келбеди. «Дагы кошуунуз» – деп олтурup өз баасына жакындатты. Акыры «болуптур» деген анын сөзүн уккан кемпир менен бала сүйүнүп кетиши.

Койнунан дасоромолго оролгон акчанын түйүнүн суурup чыгып, «эсептөп берициз» деген кыязда далдалчыга берди. Далдалчы акчаны торпоктун ээсине өткөрүп жатып колун бекем кысып:

– Барака табың, алган акчаңызга ыраазы болун, – деди.

– Ыраазымын! Алган торпогуңуз балдарыңызга буюрсун! – деди Абыкадыр алар менен коштошуп жатып. Ал чоң-чоң арымдап мал базардын чоң дарбазасынан чыкты. Эми дүкөндөрдү кыдышып, жайма базарды аралап келе жатты. Үйгө керектүү бардык буюм-тайымдарды алыш бүтүп, эми кыз-балдарына кийим издең базардын ортосундагы чоң дүкөнгө баш бакты. Дүкөндө балдарга керектүү бардык кийим-кече толтура турган болчу. Ал балдардын жаш курагын айтып дүкөнчү менен кенешип, керектүү буюмдарды соодалап бүткөндөн кийин гана Зуурага ылайыктуу көйнөктүк материалды издең таппай убара болду. «Базарда бардыгы бар, бирок издегенинди таба албайсың» болуп эндөй материалдарды саткан катарды кыдышып келе жатты. Аялнын айы-күнүнө жетип турган учурун эстеп алыш бир алдын бушайман да болуп кетти. Бирок ал эркек уулду төрөп алыш маңдайы жарылып сүйүнүп олтурганын кайдан билсин, канткен менен жарыктыкка келүүчү жаш бөбөктүн зыйнаты ата үчүн айтып бергис ыйык нерсе эмеспи! «Атын атаса – куту сүйүнөт» деген сөз бар го! Ага арнап эмне алууну билбей ары-бери удургуду. Анын үстүнө базардагы жөөлөшкөн адамдардын агымы аны жүдөтүп бүтүргөн болчу. Акыры эндөй көздемелерди саткан дүкөндөн көзүнө жакшы көрүнгөн гүлдүү кызгылтым штапель материалдан беш метр өлчөтүп алыш, акчасын төлөдү дагы жолго чыкты. Базардан чыга береринде он тарааптагы балдардын дүкөнүнө көзү түштү. Мында ар түрдүү оюнчуктар жетиштүү болчу. Бирок жаш бөбөк үчүн булардын бардыгы керексиз нерселер эле, акыры сатуучудан ылайыктуу оюнчук таап берүүсүн суралды.

– Булардын аммаси кичкінтолар учун, – деп бир топ оюнчуктардын түрлөрүн анын алдына койду, – угулми, кизалакми?..

– Уул бала, – деди Абдықадыр негедир кызалак деп айтуудан тартынып. Оозуна «уул бала» деп кирип келген бол сөзгө өзү дагы ыраазы боло түшүп, ичинен кубанып жатты». Кудайым дилиме сала берди өндөнөт, эмне болсо дагы аман-эсен көз жарып алса болгону» деген ойго келди. Оюнчуктардын ичинен ар түрдүү боёктөргө боёлгон шылдырак көз жоосун алган шарлары бар, кыймылдастып койсоң жагымдуу үн чыгарган оюнчукту тандап алыш жолго чыкты.

Чайканага келгенде Жуматай алдына көк чай демделген чайнекти коюп алышп, чай ичип олтурган эле. Эми экөө бирге олтурушуп жаңыдан бышырылган мантуга заказ беришп, тоё тамактанышты да аттарынын белин бекитишп, алган буюмдарын куржунга салып шашылып жолго чыгышты. Күндүн нурунан түнү тоңгон ылайлуу жолдорбылчылдан эрип, ары-бери каттаган атчандардын аттарынын туягына ийленген балчыктар ар кайсы тарапка чачырап, жүргүнчүлөрдүн көнүмүш жол тандап бастырган абалына эми киришкенин сезишти.

* * *

Эки атчан түнгө калбай айылга кирип барууну болжошуп ыкчам жол жүрүп келатышты. Ат үстүндө келаткан жүргүнчүлөр әмнени гана кеп кылышпайт. Алар өлкөдө абалдын абдан оордугун, бойго жеткен балдарды Армиянын катарына тынбай чакыртып жатканын, элдин жонуна түшкөн алым-салымдын улам өсүп баратканын, карапайым калктын ичинде айрым нааразылыктардын пайдалогонун, кантсе да мурунку сабатсыздык жоюлуп, мектептер ачылып, билимдүү адамдардын алыстан келип балдарды окута баштаганын сөз кылышып, айылдагы турмуштун жакшырып жатканын, «ооздон чыккан сөз отузуруу әлге таралат» болуп айрым адамдарды айттылган ушакка ишенишип, ГПУнун адамдары күнөөсүз кармап

кетишип, алар дайынсыз болгонуна өкүнүшүп келе жатышты.

Кышкы күн эбак батып, тоо арасын караңғылык кептап, жылдыздар асманда жабыла жайнап чыгып, сыйдырым соккон муздак жел бети-колду каарып, аттардын чандырына чачыраган ылай терге аралашып тоңдо баштаган учурда үч коктунун бириккен жериндеги Акпорго жете келишти. Боюнда бар аялынан санаасы тынбай жолгата кабатыр болуп келе жаткан Абдықадыр негедир туулган жердин сыйдырым соккон муздак шамалынан энтиге дем алышп, бир аз жеңилдей түштү. Акпордон жол үч багытка бурулат: Ажике жайллоосуна, Кара-Токтуга жана Кызыл-Булакка. Кызыл-Булак жолу дагы өр тартып олтуруп бел ашып, Гүлчөгө чейин барат. Жолгата дилинде келаткан сөзду Абдықадыр эми гана Жуматайга билдириди.

«Жол – жолдоштун сыйрын ачат, ырчынын ырын ачат» дейт эмеспи, мына үйгө да жакындан калдык. Эки күндөн бери эрмектешип сыр чечишип жакын достордон болуп калдык. Тириүүчүлүктө кадырлашкан жакшы. Атыңды эс алдырып, эшик-төрүмдү көрүп кет. Буюрса эртең түшкө калбай үйүңе кирип барасың – деди жай сүйлөп. Жуматай да ушул эле сөзду күтүп жатканып бир топко унчукпай калды да, акырында макулдугун билдириди. Алар эми Кызыл-Булак жолуна бурулушту.

Айылда кандай гана жаңылык болбосун короого чогулган балдардын, дөбөдө бириккен чалдардын кеп-сөзү аркылуу бат эле эл-журтка тарап кетет. «Чындыкты – чалдардан ук, же балдардан ук» – деп бекер айттылбайт. «Абдықадырдын аялы уул төрөптүр» деген жаңылык жүргөн шамалдын агымы сыйктуу тез эле бүт кыштакка тарап кеткен эле. Жүргөн шамал даракты ыргамайынча койбогон сыйктуу жаңыдан жарык дүйнөгө келген бөбөктүн кабары айылдагы аялмын дегендөрдин кулагында жаңырды. «Кокуй, баласын көрүп, көрмансин берип келли» деген аялдардын агымы күнү кечке үйдүн ичин опуртопур кылды. Баланы алдына алыш отуруп алган жакын жеңелеринин чечекейи чеч:

*Бөбөк келди дүйнөгө,
Көрүндүгүн бербесен
Көрөмүн деп дүрбөбө?!*
*Айдай жүзүн караңар,
Ак бетинен өпкөнүң,
Алтын менен барабар?!*
*Күндөй жүзүн караңар,
Мурунунан өпкөнүң,
Күмши менен барабар?!*
*Байыркы бул жол-жобо,
Көрүндүгүн бербесен,
Көрөмүн деп болжобо?!*

Бул кыргыз калкынын кылымдардан бери унутулбай келе жаткан көөнө салты. Бул дагы жарыкчылыкка келген жаш бөбөктүн зыйнаты болсо, экинчиден, ал бөбөкту тапкан ата-эненин урматы. Жанындағы кабарды угуп турup жай басып келип абалды сурабай коюу – бул жеткен түркөйлүктүн белгиси. «Жакын туруп жат адамдай мамиле кылды» деген таарынычтар эртең эле айтыват. Андыктан кандай шартта, жагдайда жүрбөсүн аман-эсен көз жарып алдыңбы? – деген сөздү көңүлгө түйүп, бала көрүп, жентек доолашып кирип-чыгуу кошунан аялдардын парзы жана милдети. Бирден-экиден болуп келишкен айылдаштардын аягы кечке үзүлгөн жок. Ал эми улуулата от жагып казан асып, май дақ кылып боорсок бышырган, куймак куйган келин-кыздардын, от жагып суу ташыган бой балдардын какшык аралаш кайым айтышуулары сыртта жаңырып жатты. Мындаидай эл чогулган жерге балдар тез эле чогулат эмеспи, кәэ бири энелеринен калбай ээрчип келишсе, кәэлери балдар чогулган оюнга кызыгып келишет. «Бала – күлкүгө тойбайт, жалкоо – уйкуга тойбайт» дегендей үйдү тегеректеп топураган балдардын оюну күүгүм кирип, каш кааргыча тыйылган жок...

Келген-кеткендердин аягы суюлуп, тоо арасын ицир каптап, муздак кышкы сууктун күчүнө күндүзү күн нуруна эриген кардын суулары тонуп, чырылдаган, уя издеген таранчылардын үндөрү тынчып, жымындаған сан жыл-

дыздар көк асмандан даана көрүнгөн учурда гана чурулдаган бадардын үндөрү угулбай, үйгө кирип-чыккан адамдардын карааны азайған болчу. «Абдықадыр келип калса сүйүнчүлөйбүз» деген үмүттө отурушкан эки-үч аялдын үндөрү ички бөлмөдөн угулуп жатты. Алар «бар – барын айтат, жок – зарын айтат» болуп, ар кимиси тириүлүктө болуп жаткан окуялар жөнүндө кобурашып олтурушкан. Кышкы музу тонгон жолду күтүрөтө бастырып келе жаткан такалуу аттардын дүбүртү жакындан угулганда гана үйдөкү жай сүйлөшүп олтурушкан аялдар сыртка жабыла чуркап чыгышты. Караңгыда сыртта күтүп турушкан адамдардын караанын көрүшүп, ыкчам бастырып кирип келишкен бул эки атчан – Абдықадыр менен Жуматай болчу. Бир аз кооптонгон түр менен биринчи үн каткан адам үйдүн ээси болду:

– Тынччылыкпы?

– Тынччылык! Тынччылык!

– Андан көрө сүйүнчү бер, аяш! Жолдуу экенсиц, жолборстай уулдуу болдуң – деп аттын тизгининен кармап, жерге түшкөн Абдықадырдын башынан көрпө тебетейин сыйрып алды.

– Болсун аяш, болсун! Күлдүгүм бар. Мага жабышпай меймандын атын алгыла. Аттарды аса байтай салгыла, – деп аттын үстүндөгү куржуңду өзү жерге түшүрдү.

– Кана, Жуматай, эми үйгө кирели. Жакшы кабар айтышты, бөбөктүн жүзүн көрөлү! Мейман катары өзүң да жолдуу жигиттерден экенсиц! – ал арымдап келип дарбазаны кенен ачып мейманга жол көрсөттү.

Алар ички бөлмөгө киришкенде бурчта оронуп олтурган Зууранын жанында чулгоого оролуу болбурап уктап жаткан бөбөкту көрүштү.

– Бешик боондуз бек болсун! – деди Жуматай төргө салынган орундукка өтүп баратып.

– Болсун! Айтканыңыз келсин, – Зуура бир аз кымсынып баш ийкеп мейманга болгон ызат-урматын көрсөттү. Абдықадыр болсо өзүн курчап ороп калышкан кыздарын әркелетип болуп, бутуна оролушкан Бокени жерден көтөрүп алганча Жуматайдын жанына олтура кетти. Анан

үйдө жардап турушкан аялдар менен саламдашкандан кийин гана жай:

– Кана, көрсөткүлөчү, уулубузду, – турган аялдарга карады.

– Көрүндүгү чоң болобу? Төөбү же бәэби? – деп шакылдап сүйлөгөн кошуна келин уктап жаткан бебекту ала кооп, Абыкадырдын шадылуу узун колдорунун эки алаканына бере салды. Ал баланы алганча ордунан тик турup, чырактын жарыгына бетине тосо берип мандайынан эки жолу өөп, кубанычын койнуна батыра албай жатты.

– Бар болсун! Өмүрлүү болсун! – деди жүзү албырып көздөрү жайнап, – бурчта бети-башын жүн жоолукка орунуп чапан жамынып олтурган Зуурага эми кайрылып: – Рахмат байбиче, уулдуу кылганың үчүн! Ушул уулундун урмат-сыйын көр?!

– Бирге көрөлү урмат-сыйын, – деп шашып айтты Зуура күйөөсүнүн сөзүн оңдоп-түзөп.

– Ооба, ооба, бирге көргүлө урмат-сыйын! – дешти турган адамдар да бул айтылган ойлорго кошуулуп. Баланы колуна алып көрүп, мурдунан чымчып өөп жатып:

– Ырыс кешиктүү, абройлуу, жамы журтуна кызматы менен көрүнгөн азамат жигиттерден болсун! Омийин! – Жуматай бата берип жатып бул көрүндүгү – деп жанына узун эндүү көк кагаз акчаны сууруп чыгып, баланы колунан ала койгон келинге кошо сунду. Ангыча баятан чыдамсыздык менен бир суроосун бере албай олтурган Анаркан:

– Атын качан коёбуз, ата? – деп сурал калды.

– «Дарак – мөмөсү менен, адам – аты менен даңталат» эмеспи. Кана, анда ойлонуп турup бир жакшы ысымды ыйгаралы, – олтургандар бир топко чейин ойлонуп турup калышты. Бебектүн атасы кайрадан сөздү улантып: – Эл аралап жол басып, эчен ашуу, бел ашып, Алайдан келген Жуматай менен эки күндөн бери жолдош болуп сырдашып калдык. Бүгүн биздин мейманыбыз болуп олтурат. Меймандан ыйык адам болбойт. Ушул уулубузга ат коюу милдетин Жуматай сага ыйгаралы! Кана, өзүн ойлонуп бир жакшы ат кооп бер, – деди Абыкадыр. Үйдүн ичи тымтырс болуп сөздү күтүп калышты. Жуматай да ак-караны таанып, турмуштун ачуу-таттуусун ба-

шынан өткөрүп, эл ичинде таамай сөзү, тартынбай айткан калыс ой-пикири бар башы таанылып калган адам эле. Ал мындей жаңы төрөлгөн бебеккө ысымын кооп берүү милдети жүктөлгөнүн, үй ээси ишеним көрсөтүп жатса, оозуна келе калган ысымды айта салуу конок адамга ойого турган жок. Бир тынымга ойлонуп үн-сөзү жок тунжурап үй ичинде отургандарды айландыра бир сыйра карап өттү. Меймандын оозун тиктеп турган кыздарына, уулдарына көзү түштү. Аナン Абыкадырдын уул-кыздарынын аттарын сурал билди. Көптөн кийин гана малдаш токунуп олтурган жеринен өөдө болуп чөк түшүп олтура калып, эки алаканын кенен жазып мындей деди:

– Жакшыларга жанашсын,
Атына заты жарашсын.
Үчөөнүн – бири жылдыздын,
Үлгүсү болсун кыргыздын.
Төртөөнүн – бири жылдыздын,
Төрөсү болсун кыргыздын!
Ыкыбалы Ай болсун,
Ырысқыга бай болсун!
Барыбыз бир масилатка келели –
Ымыркайга Рыспай деген ысымды берели!
Омийин!

– деп бата кылып, үйдөгүлөрдү бир сыйра тегерете карады.

– Болсун! Болсун!

– Рахмат! Өзүң айткандай атына заты жарашсын, – деп Абыкадыр ордунан тура калып өзүнө деп тигилип, бирок кийилбей жүктө жыйылып турган пиязы чепкенди сууруп чыгып Жуматайдын далысына жапты да, кубангынан мойнунан кучактап, далысынан таптады. Олтургандар кайыбынан бул үйгө туш болгон конокту алкашып жетине алышпай ыраазылыктарын биринен сала бири билдирип жатышты.

Темир мешке жагылган улуу оттон улам үйдүн ичи ысып, дасторкон кенен жайылып, базардан келген түркүн даам жайнап, булоолонгон чай демделип ичилип, көпкө чейин үй ичи гүрү-гүү болуп турду.

* * *

Жазуучу учун мындан жарым кылымдан ашык мурун болуп өткөн окуяларды терип-тепчиp калыбына келтирип, ошол мезгилдеги шартты, жагдайды эске түшүрүп жазуу – бул тозоктун тозогу экенин айтып коюу биз учун парз. Айрыкча бүтүндөй эли-журтубузга белгилүү инсандардын өмүр жолун жазуу ишинде абдан кылдаттыкты талап кылуучу нерсе экенин ар бир окурман жакшы түшүнөт. Ал эми адамдын өмүрү – көптөгөн барактары тытылып, айрылып кеткен, ал турсун бүтүн калган барактарынын тамгалары сүрүлгөн эски китепке окшош нерсе экенин эске алганыбызда анын толук үлгүсүн өз ордуна келтируү аябагандай изилдөөлөрдү талап кылуучу баш-аягы жок эмгек. Рыспайдын өмүрү жөнүндөгү биз жазып олтурган бул көркөм баян анын өмүрүнүн жана чыгармачылыгынын толук нускасы деп айттууга, албетте, болбойт. Канткен менен кандай болгон учурда да ал толук нускасы катары эсептелип калат.

ТЕГИҢ КИМ ЭЛЕ, РЫСПАЙ?

Жылып, жылып булут кетет – көк калат,
Жиругп, жиругп атаң өтөт – көп калат.
Мезгил зуулап тегиң унут болсо да,
Ал жөнүндө айтылган сөз-кеп калат!

(Кыргыз макал-лакаптарынан)

Кыргыз элинин диалине музга болуп кирип, чейрек кылымдан ашык убакыт бою Рыспай болуп элдин жүрөгүнөн орун алыш, калкыбыздын кадырман уулу болуп калган инсандын өмүрү – тунук асманды жарык кылып тенге бөлүп учкан жылдыздай жанып барып тунгуюкка сицип кетти. Ал жалпы кыргыз элинин кеч киргенде чыгыш тарастан, таң сүрүлөөрдө батыш тарастан жаркырап көрүнгөн Чолпон жылдызындай элге тегиз көрүнгөн уулу болчу. Күндүн нуру кыргыз жеринин булуц-бурчун тегиз ысы-

тып, Айдын нуру Ала Тоонун койнуна тегиз нурун чачып турган сыйктуу – Рыспайдын диалине, талантынан жана эргүүсүнөн жаралган ырлары бүтүндөй улутубуздун мадданий мурасы, унутулбас алтын казынасы болуп калды. Ал казына жалпы элдики. Ал эми Рыспай Абдыкадыр уулу дагы жалпы кыргыз элиниң уулу.

Ошого карабай «тамырсыз – дарак, мөмөсүз – шарап болбогон» сыйктуу атасыз – бала болбойт эмеспи. Мезгил дегениң көп нерсени жок кылып, алардын ордун жаңылары менен толуктап өзгөртүп олтурат тура. Ушул жагдайдан алыш караганда белгилүү ырчынын тегин, кимдигин унтутула элегинде иликкеп жазып коюу зарыл милдет катары туюлат. Анткени муундар алмашып, анын ата-тегин билген адамдардын көзү өтүп кетсе – кумдан алтын издел, чөлдөн суу чыгарам деп күдүк казган сыйктуу курулай аракет болуп калышы турган иш. «Атам өлсө өлсүн, атамды көргөн өлбөсүн, энем өлсө өлсүн, энемди көргөн өлбөсүн» – деп бекеринен айтылып калбаса керек. Анын тегин билген адамдардын барында сурамжылап билип алуу максатында Кара-Кулжа аймагына карай жол тарттык. Мени машинасына салып алыш бара жаткан Рыспайдын бир тууган жээни, Анаркан деген эжесинин уулу Жалык Айдаралиев болчу. Ал жолгата апасы тууралуу укканын, көргөнүн жобурап сүйлөп баратты.

– Апам Анаркан 1960-жылы 11-сентябрда көзү өтүп кетти. Биздин сый-урматыбызды көрбөй жашында оорудан каза болду. Таятамдын ата-теги жөнүндө көпту билчү. Айрыкча Эшнимбек чоң таятабыз жөнүндө кеп кылып олтурса узун күндү кыскартчу. Бир уруу элдин бийи болуп кадыр-барктуу адам болгону жөнүндө бизге сүйлөп берээр эле. Бирок кирди-чыкты акылыбыз менен анча назарыбызга албаптырыбыз, – деп өкүнүп жатты.

Эми биздин көздөп баратканыбыз эле Бокен (Жалыбай) болду.

Атайын чыгынып бара жатканыбызга жараша үйүндө болгой эле деп ичибизден тилем бараттык. Құздүн жылын-терин маалы болгондуктан жумуштап бир жакка кетип калышы турган иш эмеспи. Неси болсо да бара-көрө

жатарыбызды кеп кылып жол жүрүп олтурдук. Райондун борборуна кире бергенибизде айлананы караңгылык кантап, түн кирди. Мен болсо Калыктан билбеген ар түрдүү суроолорума жооп алыш, айрым бир ойлорумду көзөмөлдөп ар түрдүү ойдо болуп түйшөлүп келаттым.

— Мындан үч-төрт жыл мурун эле Бокен туулуп-өскөн жери Сары-Булакта жашашу әмес беле? Бул жерге качан көчүп келген? — менин бул суроом Калыкты бир топ ойго салгандай болду. Ал бир топко чейин унчукпай келди дагы:

— Тoo жерине көнбөдү окшойт. Ал жакта малдуу-пулдуу, бала-чакалуу адамдар гана жашабаса — деп сөзүнүн аягына чыкпай унчукпай калды. Бир аздан кийин гана, — таженем ушул жактан бөрү кызы болот, анын туугандарына карамалап келгенби деген ойго кетем мен дагы — деп кошумчалады.

Биз сөзгө алаксып олтуруп көченүн баш жагына жете келгенде гана адашканыбызды билдик. Суу көтөрүп бараткан келинден Бокендин үйүн сураганыбызда ылдый жакта экенин, эшигинин алдында чоң түп жаңгак дарагы бар экенин белгилеп айтып берди.

— Байкабай өтүп кеткенимди кара, өткөн кышта бир келип кеттим эле. Жаңгак дарагы бар экенин эсиме албапмын, — деп күңкүлдөдү Калык машинасын төмөн буруп жатып.

Көчөнүн боюнан бир аз обочороок жерге эшиги күн батышты карай салынган эки бөлмөлүү үйгө туш болдук. Бизди орто бойлуу арык чырай ак жүздүү аял тосуп алды. Биз жолдо келатып болжогонбуздай Бокен үйдө жок болуп чыкты. Эми эмне кылышыбыз керек деген ойго кабылып дендаро болуп туруп калдык.

— Качан келет? — деген биздин сурообузга:

— Кабар барбаса келиши күмөн, — деди аялы, ал жакта мал-салын караганча эккен картошкасынын түшүмүн жыйнап жаткан болуш керек. Жай менен Ак-Ташта болду. Бир жума мурун үйгө келип кеткен болчу.

— Кой анда. Турган менен пайда жок. Мен машина менен барып алыш жетип келейин. Биз атайын келбедик беле, — деди Калык шымаланып.

— Караптада кандай баар әкенсиз? Көк-Жардын жолу да жаман деп уккан элем, ал жерден машина өтө алаар бекен?

— Машина өтө албаса токтотуп коюп жөө жетип барадам. Көк-Жардан ары анча алыс әмес болсо керек?

— Калык таженесине суроолуу карады.

— Жакын эле, эки-үч чакырымдай бар.

— Анда барып кел, — деди Калыктын аялы дагы макул болуп. Калыкты Бокенге жөнөтүп, үйгө кирдик. Чакан эки бөлмө, үйдүн ички бөлмөсүнө кирип олтуруп калдык. Сырткы бөлмөдө жана эле биз келгенде жылуу кубанычтуу саламдашкан Бокендин кыздары конок камын көрүшүп, кирип-чыгып жүрүштү. Төрдүн маңдайына илинген Рыспайдын чоң портрети бизди сырдуу карап кыймылсыз турду. Бир боор инисинин ааламдан өтүшү Бокен үчүн жер жарылып, асман аңтарылып түшкөндөй алаамат болгонун, көпкө чейин өзүнө келе албай мөгдөп жүргөнүн бир тууган жээни Калыктан угуп алыш, биз дагы кайгырган элек. Мына андан бери билинбай жылдар алмашып, ичке түшкөн оор жоготуунун күйүтү ақырындап тараала баштагандыр деген ойго чөгүп олтурдук. Тагдыр деген нерсе — бул дөңгөлөк сыйктуу эле бирде онго, бирде солго бурулуп кетээрин эч ким билбейт турбайбы?! Анын үстүнө эң жакын адамыңдын кайгысынан оор нерсе жок окшобойбу?! Бирок тириүлүк менен алпурушкан адам убакыттын өтүшү аркылуу эскирип унтулуп кете берет тура. Эки сааттай убакыттын аралыгында Бокен менен Калык үйгө кирип келишти. Биздин кубанганыбызды айта көрбө. Биздин жолутушпай калганыбызга эки-үч жылдын жүзү болуп калган эле. Ал мени Рыспайдан кем санаучу әмес. Көп жолу үйүндө болуп, Кызыл-Булактын кокту-колотун кыдырып, бийик дөбөлөрдүн чокусуна чыгып алыш аңгемелешип олтурган күндөрүбүз артта калган болчу. Бокен менен кучактاشып көрүшүп учурашкандан кийин жай олтуруп, Рыспайдын рухуна курал окугандан кийин гана атаяын келгенибиздин жөнүн айтып аңгемебизге кириштик.

Төмөндө биз Рыспайдын теги жөнүндөгү баяныбызды баштамакчыбыз.

* * *

«Тегицерди билип жүргүлө, балдар» – деп айыл аксакалдары бизге көп жолу эскертпіп айтып калышчы. Анда биз бул сөздүн маани-жайын анча андаган эмес экенбиз. Ар бир адамдын ата-теги болорун, алар эли, жери, жалпы журуту үчүн эмне иш кылышп, кандай пайда келтирип жашаганын билип жүрүшү байыртан бери келе жаткан салт сыйктуу нерсе белем.

Тек-жайынды айтчы? – деп сурагандарды да турмушта көп эле жолуктуруп келе жатабыз. Айрыкча чоочун жерге конокко барып калсан, сени менен бирге олтургандардын бирөөсү жашы өтүшуп калган аксакалдардан болсо, ал сөзсүз «не эл болосуң?» же «кайсы уруудансың?» деген суроону сөзсүз узатат. Бул кыргыздардын көнүмүш адаты, ошондой эле эл ичинде салттуу жөрөлгө сыйктуу турмуштук каада белем. Биз окуп жүргөн студент мезгилибизде уруусун билбей калып уят болгон курсташымды или күнчө аяп кетем. Ал мындай болгон эле.

Биз жайы каникул мезгилинде студенттик отрядга кошуулуп, алыссы Ат-Башы районуна жол курулуш ишине барган элек. Арпа жайлоосуна ашып кетүүчү Кында ашуусунда иштеп жүрүп, дем алыш күндөрүнүн биринде кымыз ичебиз деген ниешибиз менен жайлоодогу айылдарды кыдышып барып калдык. Катарынан тигилген боз үйлөргө кирип, берген тамагын жеп, кымызын ичиp келатып, ақыры жетимиш менен сексен жаштын ортосундагы карыянын үйүнө туш болдук. Каада-салтты кадим-кидей тутунган карыя бардыгыбызды меймандал олтурup, ар бирибизди бирден көзөмөлгө алыш тегибизди сураштырып калды. Кыргыз урууларынын санжырасын беш колундай жакшы билген карыя чоң-кичине уруулардын атальштарын айтканыбызда эле илгиртпей билип кайсы баштка кошууларыбызды айтып берип олтурду. Кезек биздин жолдош балабызга да жетип келди. Ал жерин айтып, уруусун айта албай кызарып туруп калганда кары:

– Тегиңди айт, жеринди айтпай, – деп бир азга күтүп туруп, анан уруунду билбесең анда сен сарт турбайсыңбы? – деген сөзү бардыгыбызды күлдүргөн эле.

Рыспай өзүнүн ата-тегин абдан жакшы билчү. Ал концерттик программа менен Кыргызстандын бардык жерлеринде болуп, ар кандай адамдарга жолугуп, уруулардын бөлүнүштөрүн беш колундай эле биле турган. Ар кандай даракты көркүнө чыгарган анын мөмесү экенин ал терен түшүнө турган. Андыктан ал өзүнүн кесибинен тышкарлы көп нерсени билип алууга кызыгып, окумал адамдар менен аңгемелешип сыр бөлүшкөндү абдан жакшы көрчү. Мындай кайыбынан ааламга бир келген адамдын ата-тегин иликкеп жазып коюу биздин жазуучулук парзыбыз. Анда эмесе, ушул баянга көнүл буралы.

Жер шарында жашаган адамдардын тарыхын изилдеген илимпоздордун, тарыхчылардын жана күйма кулак санжырачылардын айтымына караганда пенде уругунун башаты тереңде калган сыйктуу. Биздин билишибизге караганда Адам ата менен Обо энеден тараган бүтүндөй эл жер бетинде топон суу жүрүп, кыяматтын бир кыйроосу жүргөн чакта бардыгы набыт болуп, Нух пайгамбарымдын уч уулу, уч келини аман-эсен кургак жерге чыгып кетишип аман калышат. Жер боорундагы бүткүл адамзаттын азыркы урпактары ошол Нух пайгамбарымдын уч уулу – Кам, Сам, Жапастан тараалыптыр. Алланын бизге туюнтурганы боюнча атайын кеме жасап, уч уул, уч келинин аман алыш калып адам көчүн улагандыгы учун Нух пайгамбарымды экинчи Адам ата деп аташат. Жер бетинде жашаган азыркы адамдардын бардыгы ушул уч бир туугандардын урпактары катары эсептелип калат. Ал эми түрк, монгол, кыргыз элдери Жапастан тараалган экенбиз. Жапастан кийин бул ааламга көптөгөн аталар келип кетип, жарыкчылыкка түп атабыз Долон бий келиптирип. Долон бийден Ак уул, Күү уул, Кызыл уул аттуу уч бала төрөлөт.

Ак уулдан кыргыздын он канаты, Күү уулдан – сол канаты, Кызыл уулдан ичкликтөр таралат.

Санжырадан бизге белгилүү болгондой Ак уулдан Адигине, Тагай, Наалы эжебиз жарыкчылыкка келет. Түштүк Кыргызстандын жеринин тоолуу аймагын ушул Адигинеден тараган уруулар ээлеп турат. Адигине айтуудан эл

бийлеп, журт башкарған ақылгәй адам болуптур. Ал алты уулдуу болуп, ар бирине аймагындагы жерин бөлүп берип, ак батасын ыроолоп, улуусун урматтап, кичүсүн сыйлап ынтымакта жашашын каалап, ал дагы ичер суусу түгөнүп өмүру бүтүп, о дүйнегө сапар тарткан экен. Ошентип, Адигинеден Сарт, Берү, Жору (Жолжакшы), Барғы, Бектен, Мунгуш тарапыттыр. Жолжакшыдан эки уул төрөлөт, бири Жору, әкинчиси Кудайберди. Негедир Жолжакшынын аты унтулуп бир уруу элдин аты Жорунун аты менен аталып кеткенине караганда ал эл башкарып, журт бийлеп, ак-караны айра тааныган ары ақылман, ары баатыр көрөгөч адам экенин баамдап алууга болот. «Жалганы менен иши жок, жанында турган киши жок» – деп айтылган сыйктуу качанкы бир көөнө заманда жашап өткөн ата-бабалар жөнүндө биз кийинки урпактары рухуна сыйынып урмат менен сез кылганыбыз жөндүүдүр.

Жорудан Айжору, Ачажору, Атаке тараплат экен. Айжорудан Теңизбай, Тасма, Кожо. Теңизбайдан Булаш, Жалаң төш, Биймырза. Рыспай ушул булаш уруусунан. Булаш уруусу айтылуу Кара-Кулжанын босогосу болгон «Калпак» кафеси турган белдин күнгөй тарабындагы жандоодо жашап турушкан экен. Азыр бул жер Жаны-Талап айылы болуп аталып, булаштардын арбын бөлүгү ушул жерде жашашат. Ал эми Жалаң төш уруусу Тоготойдо, Биймырза уруусу Сары-Камыш, ошондой эле райондун борборунун күн батыш тарабын бүтүндөй ээлеп турушат.

Булаш уруусунун жарымы Ажике жайлоосунун сол ныптасы болгон Сары-Булак Кызыл-Булак айылына кантип барып калган? – деген суроо өзүнөн өзү туулмакчы. Бул тууралуу Рыспайдын бир тууган агасы Бокен мындаicha баян кылып түшүндүрөт.

– Айтуудан Булаш атабыз абдан бай адам болуптур. Короого кою, жайытка ую менен жылкысы батпай, жаздоонун жайыты эрте саргарып мал токтобой калган кезде жайлоого малын айдал ушул жерлерге келип жайлап жүргөн экен. Ал эми тоолордун жан-жака белине кар түшүп, кыштан кабар кирип келгенде гана субай малдарын ушул жайлоо этегине малчылары менен калтырып,

кой-эчки, уй-торпогун кыштоого айдал түшүп, кышты бул тарапта өткөрчү экен. Бара-бара бул жерлерге көнүшүп, бир жагы көчүп-конуп жүрүүнүн азап-тозогунан ушул аймакта жашап калышкан экен деген аңыз айтылат.

– Эмне үчүн Кызыл-Булакта жашаган булаштарды жалпы эл: «Уй булаш» – деп аташат? Мунун мааниси эмнеде?

– Жогоруда айтып өттүм окшойт, Байбарак атабыз уйлуу бай болуптур деп. Алай багытына чоң аш-тойго кетип бара жаткан Сарыбаргынын аттуу-баштуу адамдары жайлоодогу булаш уруусунун айылына түш келишет. Анда каада-салтты катуу кармашкан тура. Салт боюнча жолдон өтүп бараткан адамдарды аттын тизгинин бура тартып үйдөн: «Ак ооз тийип өтүнүздөр» – деп өтүнүшөт. Жакын бастырып келишкен жүргүнчүлөрдүн аксакалы кимдин айылы экенин сурал билишет да, узунунан керме тартылып, ага байланган жалаң торпокторду көрушөт. Аттанып жатышып жанагы аксакалы айткан тура: – Байбарак, койлуу бай эмес, уйлуу бай турбайбы, – деп. Ошондун «уйлуу Булаш» аталып, кийин убакыттын өтүшү менен какшык маанисине өтүп «уй булашقا» айланып кеткен го...

– Булаштан Досмат, Досматтан Ырысбай – бул ырчы Рыспайдын жетинчи кепатасы. Ырысбайдан Жаныке, Жаныкеден Байбарак, Байбарактан Ыса, Ысадан Эшimbек, Эшимбектен Бекташ, Бекташтан Рыспайдын атасы Абдыкадыр. Абдыкадырдан уч уул, уч кыз. Абдыкадырдын эң тун уулу Кочкорбай, андан кийин эгиз төрөлгөн Асан-Үпөл. Асан төрөлгөндөн кийин эле чарчап калган экен. А Үпөл болсо 20 жаш курагында кайтыш болот. Андан кийин Күмүш, Анаркан эжелерибиз төрөлөт. Кийин мен төрөлүпмүн, – дейт Бокен, – атымды Калыбай коюшкан экен. Атам раматылык мени ар дайым: «Боккорум» – деп эркелетчү тура. Ошондун улам «Бокен» деп жүрүшүп ушул атима конупмун. Менден кийин Рыспай жарык дүйнөгө келет.

– Жогоруда сөз болгон аталарыңыздын кимиси жөнүндө кененирээк баян кылууга болот. Анткени Рыспайдай талант тегин жерден чыкпаса керек?

– Бул суроондун жөнү бар. Бешинчи атабыз Байбарақты уйлуу бай болгон экен деп жогоруда кеп кылыш кетпедимби...

Ал бай эле болбостон алыс-жакында боло турган окуянын алдын-ала билген олужа, кыштын оор-жеңил түшүшүн, жаздын эрте же кеч чыгышын байкаган жайчы, түркүн чөптөн да дары жасап ар түрдүү оорулду атадарды дарылаган табыпчы адам болгон экен. Эл ичинде айтлылып калган мындай бир окуясы бар: субай жылкыларын уулу Ысага калтырып, өзү кыштоого кетет. Арадан бир-эки ай өткөндөн кийин атасы уулу Ыса келгенде сурайт:

– Жылкыны кайсы жайытка калтырдың? – дейт.

– Өзүбүздүн кыштоонун маңдайындагы тескейге калтырдым.

– Э балам, ал жерден бир дагы тай жазга чыкпайт, – деген экен. Жылкыларды калтырган ошол жайыт кийин элдин оозунда Тайчыкпас деп бүгүнкү күнгө чейин аталып жүрөт. Бул бир окуясы. Экинчи табыпчылыгы жөнүндө айтып берейин. Тогуз-Торолук Токталы деген байдын жалгыз уулунун тамагынан оокат өтпөй ооруп калат. Атасы атайын ат арытып табып издең Өзгөңгө чейин келет. Байбарактын кабарын угуп Жаңы-Талапка чейин келип алыш кетет. Оорулду баланы көрүп мындай дейт.

– Айыгып кетсе – алкыш айттар көңүл бар, өх деген жанда өлүм бар. Аюу аманын тилейт, жакшы баласын тилейт! Бардыгыбыздын баар жерибиз ушул кара жер, кайыр-добам жок деп бармак басым кат жасап бер. Мен табып катары колумдан келген аракетимди жасап көрөйүн, – деген оюн Байбарак баланын атасына билдирет.

Молдо чакыртып: «Бул баламдын көзү өтүп кетсе кайыр-добам жок» деген кат жаздырып алыш баланы дарылоого киришет. Кытайдын кырма дарысын пайдаланып, жалаң чөптүн түрүнөн дары жасап балага уч маал ичире баштайт. Ичегиден эч нерсени өткөрбөй тосуп калган шишк жумшарып олтуруп дарынын таасиринен жарылат да, баланын онтогону басылат.

Ошентип баланы жарым ай жалаң чөп менен дарылап айыктырып, Токталы байдын тартуу кылган жорго-

сун токуп минип, өзүнүн атын жетелеп жолго чыгат. Узак жолдо жайллоо аралап чаалыгып келе жатып, бир боз үйгө туш келет. Боз үйдүн жанына жакын тигилген алачыктан онтогон адамдын үнү чыгат.

– Ким бар үйдө? – деп конок каадасын кылыш добуш чыгарат.

Үйдөн карыя адам чыгып ат алыш, боз үйгө киргизет. Алдына дасторкон жайып ал-акыбал сурашып олтуруп үй ээси карыя минтип сурайт:

– Көп окуяны баштан кечирип, көп турмушту көргөн адам окшойсуз, менин бир жооп таба албай жүргөн суу-роом бар, айтыңызычы, өлгөңгө арга барбы жана жаманга кандай арга тапса болот? – деп сурайт.

– Өлгөңгө арга бар. Аруу жууп ариетин кылсаң-аргасы ошоп. Ал эми жаманга арга ушул – ага теңелбөө зарыл. Теңелсөң – ал кадыр-баркыңды кетирип, эл ичинде уят кылат, – деп жооп берет Байбарак.

Ошол учурда аялды сырттан туруп үн катат:

– Абышка, башка жолго түшүп алышың, таянган таягың сыйнып калыптыр. Сыртка чыгып күндүүдө кулундарды агыттыр, – дейт. Үй ээси сыртка чыгып кетип кайра кирет да керегеден комузун алыш мундуу күү чертет. Кырандан өтүп үйлөр көрүнбөй калганда гана алыштан ыйлаган, өкүргөн өкүрүктүн үнү угулат.

– Абыкадырдын уулдары ушул табып Байбарак атабыздын бешинчи урпагыбыз, – деп сөзүн улады Бокен алдындагы пиаладагы чайдан ууртап, бир аз кардыккан үнүн жибитип, – кеп бар эмеспи элибизде айттылган, атасын ар-намысын көтөргөн бала учүнчү урпагынан чыгат экен, эгерде учүнчү урпагынан чыкпаса бешинчи урпагынан сөзсүз чыгат деген аңыз бекеринен айттылбаса керек. Рыспай Байбарактын бешинчи урпагы болуп жатпайбы. Ал эми учүнчү урпагы Эшимбек атабыз деле жаман адам болбоптур, эл башкарған бий болуп алыш-жакынга аты тараған тура.

– Атаңыз Абыкадыр жөнүндө эмнелерди айттып бересиң? Ал адамды көргөн, билген, биргэ жүргөн адамдарды көрүп калсаң керек? Балким, өзүң дагы атаң тууралуу

суралыштырып кыял-жоругун, кылган, аткарган ишин билгендерсің? – деп сурадым мен жазып жаткан дептеримди бир аз алдыга жылдырып онтойлонуп олтуруп жатып.

– Олтура берип буттарыбыз уюп кетти. Сыртка бир чыгып келип алып, анан жай сүйлөшөлү, – деди Бокен ордунан козголуп, муздак абага чыгып бой-башты жазып сергип алалы.

Биз короого чыкканыбызда таң чыгыштан дык салып, жылдыздар суюлуп, тоо артынан караңгылыкты сүрүп келаткан жарыктын нурлары уктап жаткан кыштакты агартып бараткан эле. Жарыша кыйкырган короздордун үндөрү айылды жаңырып, алыстан угулган дарыянын шоокуму алсыз жаңырып, ағылган муздак кечки күз шамалы денени чыйрыктырат.

Алыстан ак карга оронгон бийик тоолордун карааны сүрүлүп келе жаткан таңдын ағыш нурларына чагылышат. Аздан кийин кыштакта кыймыл башталып, ары-бери баскан адамдардын карааны көчөдөн көрүндү. Заматта жерге жарык кирип үргүлөгөн дарактардын кечигип түшпөй турган жалбырактары даана көрүндү. Биз кайрандан үйгө кирип үлүндөгөн светтин алсыз жарыгын байкадык. Бокен сөзүн улады.

– Атабыз Абыкадыр дагы балдары биздин тагдырыбыз сыйктуу атасы Бекташ 25 жашында оорудан каза болуп жетим калат тура. Күйөөдөн жаш калган Шуру чоң энебизди жакын тууган Кийикбай аял кылып алат экен. Чоң энебиз Шуру колунан көөрү төгүлгөн чебер, сөзү өз орду менен меселдете сүйлөгөн сөзмөр, айылдын аялдарын кеңеши, акылы менен бийлеген билерман, анча-мынча эрекемин дегендерден сөөм жогору турган чечкиндүү аял болгон дешет. Айрыкча эркек булे жокто мейман келип калса кой сойдуруп, конок каадасын өзү жасаган билерман адам болуптур. Кийикбай абабызга тийгенден кийин балдары токтобой журуп, эки-уч кыздан кийин уул төрөйт. Уулунун атын ырымдап Токтомат коюшат. Бирок Токтомат эс тарта элегинде Шуру чоң энебиз каза болуп калат. Ал өлеөр алдында осоруп төшөктө жатып керәэз калтырат экен: «Абыкадырга энчилеп, Зуурага

жип байлан койдум, ушул оюмду аткарсаңар менин арбагым ыраазы болот» деген тура чоң энебиз. Ал убакта бай менен бай, бий менен бий кудалашып сөөк жаңыртышчу тура. Зуура энебиздин чоң атасы карабаргы Тайтакун бай Абыкадырдын чоң атасы Эшимбек бий болуп мамилеси жагынан жакын адамдардан болгон го. Кийин Шуру чоң энебиздин керәэзин аткарышып, Абыкадыр атабызга Зуура энебизди алып беришет. Ошентип, «Күнү-куйүшкөн жоо, абысын аңдышкан жоо» демекчи, абабыз Кийикбайдын эки аялышан 9 бала калат. Ал эми чоң энебизден төрөлгөн Токтомат – биздин атабыз Абыкадырдын энелеш иниси 1942-жылы Улуу Ата Мекендик согушка кетип, майдандан кайтпай калат.

– Атаңар Абыкадыр түуралуу айтылуучу кеп-сөздөн четтеп кеткен жоксуңбу, Бокен? – деп мен жогоруда ага берген суроомду эсine түшүргөнгө аракет кылдым.

– Жок, четтегеним жок, жогоруда атабызды Тайтакун таятабыздын кызына үйлөнүрбөдүмбү! Энебиз Зууранын уч уул, уч кызды төрөгөнүн да айтып бердим окшойт, – деп Бокен жылмайып мыйыгынан күлүп, жаздыкты чыканагына коюп кынтая жатып, бутун сунуп сөзүн андан ары улады: – Эми окуянын чындыгына келели. Кудайдан жашырбаган пендеден жашырып не кылабыз. Башыбыздан кыйын эле замандар өтпөдүбү. Өзүң деле жакшы билесиң го, мурунку коммунисттик тескөөчү мезгилди. Абыкадыр атабыз дагы өзүбүздүн эле туугандардын көралбастыгынын курмандыгы болгонун ушул күнгө чейин жашырып айтпай келдик. Мен деле, Рыспай дагы: «Атабыз согушка кетип кайтпай калган» – деп койчубуз сурагандарга. А чындыгында мындай болгон:

Абыкадыр уулу Бокендин, әжеси Күмүштүн, жездеси Көчкөнбайдын айткандарына караганда өзүнө тың, сөзүнө бекем, чындыкты эч кимдин көзүнө карап тайсалдабай тике айткан бетке чабар, бир атты жабуулап, жемдеп алкынтып минген: «Бирөөнүн куурмасын жегиче, өзүмдүн каткан нанымды жеймин» – деп башкага көз каранды болгонду жаман көргөн адам экенин сөз кылышат. Ал эми айрым бир иликтөөлөргө караганда ушул окуяга күбө

болгондордун кәэ биринин балдарынын айткандары боюнча, жердештеринин имиш сөздөр аркылуу уккандарына ишенсек Абыкадырды күнөөлөгөн окуя төмөнкүдөй болгонуна негиз түзүлөт.

Абыкадыр армия жашынан өтүп калган, кырктын кырын басып, элүү жашты эңкейтип бараткан курагы окшойт. Армияга чакыртылбаганынын себеби дагы ушундан деп ойлоого туура келет. Ал анча-мынча чарбанын ишине аралашып жерин айдашып, малын багышып, чөбүн орушуп кол кабыш кылышып, бош убагында базарга Өзгөнгө атчан жетип барып элге керектүү чыт, бөз, кыжымы, чыйбаркут, туз, самын сыйактуу элге керектүү буюм-тайымдарды сатып алыш келип, тоо койнундагы элди тейлеп турган сооданын адамы болот. Азыркы тил менен айтканда мурункунун коммерсанты катары калктын суроо-талабына жараша буюрган керектүү буюмдарын алыш келип, тапкан пайдасына үй-бүлөсүн кабатырлантпай баккан инсан экенин туюнабыз. Күн тоо жеринде кадимкидей ысып, айланы жашыл тукабага оронуп, мал баккан короо-сарайлар ызылдап чымын-чиркейге толуп, анча-мынча саан мал улам жайлоо тарапка бийиктеп качып калган май айынын эң акыркы күндөрү эле. Бул жолу дагы Абыкадыр Өзгөн базарына барып чаалыгып кара күүгүмдө келген болчу.

– Сиздин келишицизди күтүп жатканбыз, эртең салкында жайлоого көчсөк болбой турган. Кой-эчки этектеги эгинге түшүп, шаштыбызды алыш бүтүрдү. Чарбанын чоңдору дагы көчкүлө деп эскертип жатышат, – деди Зуура күйөөсүнө түшүндүрүп.

– Анда камыналы, – деди Абыкадыр жол жүрүп келген атынын белин бошотуп бастырмага аса байлап жатып. Эми эле аттын ээринен түшүргөн куржуңду акырын сүйрөп үйдүн кире бериш капшытына киргизген Зуура:

– Куржуңдагы эмне эле? Деги эле оор го, – деди күйөөсүнө карап.

– Туз. Элдин бардыгы тузсураган койдой болуп мукурап бүтүптүр. Айрымдары тиги Шоро-Башаттын топурагын алыш келишип туз ордуна эритип ичиp жатышкан

турбайбы. Туз ала келбейсиңби дешип көбү суранышкан болчу. Жайлоого чыксак өзүбүзгө да керек болот деп көбүрөөк алууга туура келди, – деди Абыкадыр үйгө кирип сырткы кийимдерин чечинип, калың салынган көрпөнүн үстүнө олтуруп жатып. Аңгыча тиги бурчта атасы уулу төрөлөөрдө базардан алыш келген шылдырак оюнчукту ойнооп олтурган Рыспай төрдө олтурган атасын көрө кооп: «Та-та-та» – деп чулдурап шашып жыгылып-туруп жетип келди. Атасынын мойнуна жабышып, «ата» деп айтканга тили келбей «таталаган» уулун сагынып калганнын эми жүрөгү менен сезип: «Менин кубатым, менин ырысым» – деп эркелетип жатты.

Арадан анчалык көп убакыт өтпөй «Абыкадыр базардан келиптири» деген кабарды угушуп, айылдын үч-төрт аксакалы үйгө кирип келишти. Бардыгы саламдашып жайланашып олтургандан кийин алар сөзгө аралашты.

– Кеп башта Абыкадыр, базарда эмне арзан, эмне кымбат? Эл-журт эмне деп жатат, бу согушуң түшкүр токтогудайбы, ушундан бизге кеп салганча отур. Сенден кабар угалы деп келип олтурабыз, – дешти.

– Э аксакал, «базар – барга таттуу, жокко – ачуу» деген тура. Пулук болсо баары арзан, пулук жок болсо баары кымбат. Бирок дүр-дүнүйө жайнап турат, а издегениңди таба албайсың. Ушундай турмуш тура. А батышта уруш күч алыш жаткан маалы деп уктуум. Эл ичинен жарактуу эр-бүлөнү согушка алыш жатыптыр. Базардан «кечээ эле уулумду армияга жөнөттүм», «күйөөмү фронтко узаттым» деген кемпир-чал, аялдарды жолуктурдум. Германдын армиясы Кавказды алыш, Сталинградды камалап жатыптыр деп уктуум. Абал абдан оор окшойт айттуудан. Жалпы элге түшкөн бул бүлүк эртең бизге дагы жетип келчүдөй. Андан көре не бар, не жок, үй-бүлөнүн камы-кушун көрүп, азык-түлүгүн камдап, тыңыраак чарба күткөнгө бала-чаканы үйрөткүлө. Менин айтаарым ушул, – деди Абыкадыр олтургандарга тике карап.

– Эми не кылмакпыш, башка түшкөндү эл менен чогуу тартабыз. «Соолбос өмүр болбос, сынбас темир болбос» дегендей тагдырыбызга не жазылса ошону көрө жатар-

быз. Кой, биз кайталы эми. Базардан не алып келдиң? Бизге керектүүсү барбы? – деп сурашты олтургандар.

– Керектүүсү бар. Ичкен ашыңдардын даамын чыгарып турсун деп туз жүктөп келдим. Жетишинче бөлүшүп алып тургула. Акысын таба-тута берээрсиңер. – Тизесинде баятан бери ойноп олтурган Рыспай негедир чыргоолонуп колундагы оюнчугун ыргытып, ыйлап жиберди. Баласынын үнүн сырткы бөлмөдөн уккан Зуура киргенде: – Мынабу балаңды алчы өзүң, ай ушул ыйлаагың... Заманыбыз да бүркөлүп турат, муунун тагдыры кандаи болоорун билбейм.

– Өмүрүн берсин, өмүрүн, – дешти отургандар орундарын козголушуп туруп жатышып, – аман болсо алтын аяктан суу ичет. Эртең эле эр бүлөнүн катарына кошулууп калганын билбей каласың. Андан көрө өмүрүн тиле уулундун... Жакшы тургула эми, биз да кайталы үйлөргө...

Абдықадыр аксакалдар менен кошо сыртка чыгып, алар менен коштошуп жатып сыйырым тоодон соккон кечки муздаң шамалга бетин тосту. Айылды курчап турган адырлардын үстүнөн анда-санда жылдыздар көрүндү.

Таң дык салганда эле эрте туруп атын токуп минип, сугарып келгендөн кийин Абдықадыр жайлоого көчүп чыгуунун аракетин көрүп, бастырмада жыйылып турган боз үйдүн кереге-уугун, туурдуң жабууларын сыртка алып чыгып ырастап, улоолорго жүк коё баштады. «Кембагалды көчкөндө көр» дегендөй жайлоого керектүү жууркан-төшөк, казан-аяк, жылуу кийим-кеченин өзү эле бир атка жүк болду. Боз үйдүн сөөгү жүктөлгөн улоолорду тестиер болуп калган Кочкорбай менен Упөлгө тапшырып, салкында жол тартып жайлоого бара берүүнү буюрду. Артынан бүтүндөй козу-улагын кошо агытып, уйларды торпоктору менен кошуп айдаган Абдықадыр атын минип төтө жолго чыгып көчтүн артынан түштү. Ал эми кунанга учкашып алышкан Күмүш менен Анаркан атасына жардамдашып мал айдашып, кудундап сүйүнүп келе жатышты.

Бир гана Зуура менен апасы Мария эне шашылган жок. Алар өздөрүнө эң бир керектүү деген буюмдарын бирден тесекеп куржунга салып, жасалгалуу бәэлерге то-

кулган эәрге арта салышып, Рыспайды өңөрүп, Бокенди учкаштырып, апасы Марияны эәрчитип көч артынан жолго чыгышты. Мындан жарым жыл мурун Зууранын атасы Кадыр көз жумган болчу. Салт боюнча үйдөн аттанып чыкканда өлгөн адамды жоктоп кошуп ыйлап чыгуу керек болчу. Бул милдетти өзүнө алган Мария эне үнүн бийик чыгарып, бүтүндөй айыл ичин жаңыртып ыйлап баратты:

*Кадыркеч кайран береним,
Калкыңа тийген керегиң.
Кара жердин астынан*

Кайгырсам чыкпайт дарегиң, өх-и-и-и-й! – өкүнүчтүү созолонуп чыккан ыйды угушкан айылдын аялэркеги калбай жардап чыгышып, айрымдары аякка куюлган ак алып келип сунушуп, кайра узата тиктеп шыпшынышып калып жатышты.

Жайлоонун рахаты жанга да, малга да өзгөчө сезилемет. Бир таба жер калбай жаңыдан көтөрүлүп бараткан жашыл ыраң ар түркүн чөптүн жыты тоо тараптан соккон айдарым жел менен агылып келип серуундукту тартуулайт. Ар кайсы жерде башаламан оттогон жан-жаныбарлардын жайылган кыймылы жайыттын көркүн ачып, жайлоонун табигаты мал менен жаңырган адамдардын үнү, ойногон балдардын күлкүлөрү экенинен кабарлап тургансыйт. Узун бойлуу, арыкчырай, шамдагай кыймыл-аракети ар баскан кадамынан байкалып турган Абдықадыр улоолордогу жүкту түшүрөрү менен боз үйдүн сөөгүн жазып, ар жылы өзү олтурууучу эски журтка түндүк көтөрдү. Бир заматта ууктар сайылып, туурдуктар жабылып, кырчоолор тартылып боз үй пайда болду. Баятан сыртта кубалашып ойноп жүрүшкөн балдар эми күндүн ысып баратканын сезишкендө үйгө кирип, жайылган ала кийиздин үстүндө жыгылып туруп колуна урунган нерсени тарткылап жүргөн Рыспайдын айланасына чогулушту.

Сыртта чачылып жаткан буюм-тайымдарды жыйнап жүргөн Зуура туура жолдон бурулуп атын эргите бастырып келе жаткан атчанды көзү чалды. Бул жерде башка

тигилген үй болбогондугуна байланыштуу атайын бизге келе жаткан ким болду экен деген кабатыр ойго кабылды.

– Э Апыш, чыкчы сыртка! Аттуу бир адам түз эле биздин үйдү көздөп келе жатат го? Ким болду экен? Деги тынчылык болгой эле? – деп колундагы буюмдарын капшытка жыйнаштырды. Абыкадыр үй ичинен сыртка чыккан кезде жанагы атчан жигит короого жакындап келип калган эле.

– Ассалому алейкум Абыкадыр аке, конушунуз жайлую болсун!

– Болсун, болсун! Келип калыпсың, келчу эмес элең?

– Жайлоого чыгып кетишкен адамдарды чакырып жүрөм, Абыке! Сизди дагы айтканча өт деп тапшырышты. Кечкурун контордо чоң чогулуш болот экен. Сөгөттөн чоңдор келген имиш. Башкарма айтты, ар бир үй-бүлөдөн бирден адам келишсин деп. Сизге ушул тапшырманы айтканы бурулдум, – деди атын артына буруп жөнөп жатып.

– Үйгө түшүп ак ооз тийбейсіңбі?

– Жок, шашылышмын. Бардыгына үлгүрүшүм керек.

– Келген кабарчы атын алчаңдата бастырып узап бара жатты.

Райондон чондор келсе дагы кандай кабар алыш келишиши экен деген ойго кетип, Абыкадыр кабатыр болуп турду. Кечээ жакында эле налогун, заемун, мал башына төлөнүүчү гөш пулун төлөбөдүк беле, эми дагы кайсы алымы чыга калды экен деген ойго кабылды. Согушуң түшкүр элди алсыратып бүтүрөт окшойт. Колунда бирин-экин малы бар адамдар го эптең кой-әчкисин сатып кутулат алышыктан, колунда түктүүдөн адал малы жоктор эмне кылат деген түпөйүл ойго батты.

Күн кечтеп, тескей беттерде ала көлөкөлөр самсаалап түшүп калган учурда чогулушка жөнөгөн үч-төрт атчан адам жогору жактан көрүндү. Кородо казык кагып, көгөн тартып, кемеге казып жумуш кылып жүргөн Абыкадырды көрө калышып «аттанбайсыңбы» дешип кол булгашып, кыйкырып жатышты. Боз үйдөн алсыраак күнгөй бетте аркандалуу турган атын жетелеп келип белин бекитип жатып, Зуурага үн катты.

– Камчы менен калпагымды алыш чыкчы Зукеш, мен барбасам болбойт окшойт, атчандар күтүп калышты.

– Жаңы конушка тигилген үйгө бир түнөбөй кетесиңби? Эртен эле барбайсыңбы? – деди Зуура камчы менен калпакты берип жатып.

– Жыйын эрте бүтсө түнү менен кайра келип калармын. Жайы-кышы жемдеп этинен түшүрбөй баккан Карагерди алчактата бастырып жол боюнда күтүп турушкан төрт атчанга кошуулуп алыш, жол жүрүп бараткан өмүрлүк жолдошун этегине әрмешип келип калган Рыспайын бооруна кыса көтөрүп турган Зуура ақыркы жолу тиктеп турганын билген жок. Негедир кабатыр болуп мындан эки жыл мурун көргөн түшү көз алдына келе калды. Түшүндө да эки атчан адамга кошуулуп кайрылбай жол жүрүп кетишпеди беле. Ырас, анда артынан кымыз ичиш ал деп аяк көтөрүп чуркап баратып жыгылып кеткен болчу. Ичинен түштө көргөнүң өңүндө кайталана берет окшойт деп көпкө үнсүз турду.

Колхоздун конторунун эшигинде атчан, жөө-жалаңдап келген чал-кемпирлер, бала-чакалар, аялдар жыйналып калган эле. Жетекчилер жайлоодон түшүп келүүчү адамдарды күтүп калышкан эле. Абыкадырлар келээри менен жыйналыш башталды. Элдин алдына Сталин атындағы колхоздун төрагасы Акеев Кенебай, партиялық уюмдун катчысы Чаргынов Каримжан, айылдык Кенештин төрагасы Эргешов Коңултайлар чыгышып, жыйынды ачык деп жарыялагандан кийин согуш бара-бара күчөп баратканын, фронтко зор суммадагы каражат көректелип жаткандыгын, ал каражат ар бир чарбага налог катары бөлүнгөнүн, аларды төлөп берүү ар бир үй-бүлөгө түшкөнүн баяндап келип, түшкөн налогдуу кыска мөөнөттүн ичинде чогултуу көректигин айтат.

Колхоздун төрагасы ар бир үй-бүлөнүн ээсин такып сурап, эмне берерин дайын кылып тизмелейт. Кезек Абыкадырга келет:

– Кана, Абыкадыр, сен эмне бересиң? – деп сурайт.

– Бир ноопаз берейин.

– Ноопазынды кой, атыңды бер, атыңды!

– Бала-чакамды ошол атым менен багып жатпайымбы, бералбайм.

– Сен эмне партиянын саясатына каршысыңбы?

– Партияң менен ишим жок менин. Эл төлөгөн налогду төлөгөнү жатам го. Партияң менен мени коркутпай эле кой, орток башкарма?!

– Сен партиянын саясатына каршы экенсиц. Давай, чакыргыла жанагы Пасаң милицияны! Бекташовду алпа-рып камап койсун. Эртең НКВДга билдирип койгула, алыш кетсин, – деди ачууланып. Жыйындын четинде турган милиционер Пасаң бала жетип келип, Абдыкадырды жетелеп алыш барып бир бөлмөгө камап койду. Эртеси райондук НКВДдан келген адам аны айдал алыш кетти.

Колхоздун жетекчилеринин кемчиликтерин эл алдында тайманбай айткан сөздөрүнө териккен активдер ичтеринен бушайман болуп, душман катары санап жек көрүп калышкан болчу Абдыкадырды. Бириңчиси, жогорудагы дай жагдайлар түрткү берсе, экинчиден, кыргыздын мурунтан бери келе жаткан көралbastыгы түрткү берди. Бүтүндөй эл-журт колдоп жаткан саясий компанияга каршы чыгып жатат деген шылтоо алардын оюндагы ыплас бүтүмдү ишке ашырууга жол ачты. Ушундай жалган күнөө менен тагдырларына балта чабылган инсандар ал убакта көп болгон эмеспи. Улуу инсандын атасы Абдыкадыр ушундай «күнөөсүз күнөөлүү» болуп соттолуп кеткенин эми гана ачыкка чыгарып олтурабыз. «Күчтүү күчөнсө, күчүнө келет, күчсүз күчөнсө, бели мертинет» деген эл сөзү туура чыгып, Абдыкадырдын мерtingенин айтуу өкүнүчтүү.

Экинчи бөлүм

БАЛАЛЫК КҮНДӨР – ЖЕТИЛҮҮНҮН БАШАТЫ

«Адамдын жүрөгү – айнек сыйктуу нерсе, ал жамандыкка чыдай албай тез эле талкаланып калат».

«Бөбөк эмнени көрсө – кармайт, Эмнени кулагы укса – кайталайт».

(*Кыргыз макал-лакаптарынан*)

Абдыкадырдын айыпсыз күнөөлөнүп кармалып кетиши үй-бүлөнүн бардык эс-акылына кирип калган балдарынан баштап, анын өмүрлүк жары Зуурага чейин зор кайгы алыш келди. Заманасы куурулуп, арыз-арманын кимге барып айтышын билбей жалаң арман-ыйга ичи толуп аргасыз олтуруп калды. Жергиликтүү эле колхоз активдеринин көралbastыгынан ушундай окуяга күйөөсү кириптер болгонун ал убакта Зуура билген да, ойлогон да эмес. «Эл оозунда элек жок» дегендей чындык сөздөр имиш-имиштер аркылуу айтылып олтуруп ал кийинчэрээк келип жетти.

Бир жумага жетпей жылуу кийим-кечесин алыш, талкан-тешесин ырастап, атасын кур дегенде көрүп келсин деп Кочкорбайын ээрчитип районго келишкен күнү бул жерден таптай калышты. Түрмөнүн адамы:

– Кечээ күнү соту болуп, бүгүн эртең менен этап кылыш алыш кетиши, – деп жооп бериши. Кайсы жерге алыш барат? – деген булардын суроосуна эки ача жооп бериши.

– Же Куршабдагы түрмөгө алыш барат, же Ошко туура барат. Биз билбейт экенбиз, аны начальниктерден сурагыла.

Ар түрдүү эшиктерди түрткүлөп эч биринен жакшыраак так жооп алалбай мукураган Зуура көзүн жашка

жууп, кур дегенде бир ооз сөзүн угалбай калганына өкүнгөн бойдон кайра кетүүгө аргасыз болду. Көтөрүнгөн буюмдарын улам бир колунан экинчи колуна алыш төрт кечөнүн бурчуна келгенде алдынан колхоздун парторгуга Чаргынов Каримжан көрүндү. Кара майланган өтүкчөн, сары галифа шым-костюмчан, башында кепка, кончуна камчысын кыстарып алган калыбында бейкапар келе жаткан эле. Ал Зуураны көрө сала көчөнүн оң тарабынан сол жагына өтө калып, бир нерсесин унут калтырган адамдын кейпинде тескери карап кетип баратканын көрүп калды.

— Каримжан, — деп кыйкырды Зуура ачуу аралаш, — токтой тур, менин сенде сөзүм бар. Бир ооз эле сөз сурайм.

— Азыр келем, отчетумдун кагазын унтууп калыпмын райкомдо, туруп тур, — деди дагы кайрылбай баратты. «Кыңыр ишти кылып коюп, кыл жип менен бууп коюп» эми бети кара болуп беттешип сүйлөшүүдөн качып баратканын кара деген ойго кетти Зуура. Билсе-билбесе дагы андан бир ооз эле сөз сурайын деген ойдо көпкө күттү. Бирок ал кайрылып кирип кеткен имарattan чыккан жок.

Алсыз туруксуз буттары менен кадам таштап төрдөн эшиктин босогосуна чейин кедендей келип эргилчекке жабышып тура калып айланага көз жиберип карап турган жаш бөбөк үчүн бул дүйнө эмнеден башталмакчы? Албетте, ал эмнени көзү көрүп, колуна эмне урунса — ошонун бардыгы ал бөбөк үчүн көргөн көнүмүш нерсе болуп калат эмеспи. Ал биринчи «апа», «ата» деген сөздөрү аркылуу эненин жагымдуу жытын сезип, жанындагылардын эркелеткен жакшы мээримине кытылдап күлүп, колуна эмне урунса анын бардыгын жей турган тамак катары туюнуп, оозуна алпарып тиштеп көрөт дечи. Ал үчүн шамалдын дуулдаганы, оттун чатырап күйгөнү, жамгыр жааганда жабыктан тамчылаган тамчылардын тыптылданы, үйдөгүлөрдүн чурулдаган үндөрү, кирген-чыккан адамдардын дабышы — бардыгы Рыспай Абдыкадыр уулу деген ысым менен жашап жаткан бөбөктүн сезимине кымындайdan кирип орун алыш, анын дүйнө таанымын калыптандырып, айлана-чейрөгө болгон кызыгуусун арттырып бара берерин бардык эле адам байкай койбийт.

Күндөр, жумалар, айлар арадан өтөт. Кичинекей булактын суусу агып келип экинчи бир булак суусуна кошуулуп агын сууну пайда кылып, ал аркырап аккан дарыяга кошуулган сыйктуу козу-кайлордун мараганы, уйлардын мөөрөгөнү, жылкылардын кишинеп, букалардын өкүргөн үндөрүнүн түркүн түстөгү гаммасы дилине жат болуп орноп, ал үндөр кайра-кайра кайталантан, тааныш, көнүмүш нерсеге айланып баратты. Ал биринчи кезектен чыга элек кезинде эле бешик терметип олтуруп бир кылка коңур үнү менен бешик ырын ырдаган эненин үнүн бүтүндөй дene боюна сицип калган үн катары ажыратып билип калган болчу. Азыр болсо үй ичиндеги эжелеринин, агаларынын үндөрүнөн бери таанып, алардын үнү чыккан жакка буруулуп карап, серектеп тура калып эки колун созуп, «мени көтөрүп ала коёр бекен» деген үмүттө талпынып калды.

Ар кандай бөбөк шуулдап, чакылдап, тарсылдап, кырсылдап жаткан үндөрдүн толкуунунда чабалактап жүрүп анын бардыгын угуу сезими аркылуу эле кабылдабастан, бүтүндөй турпаты аркылуу өзүнө сицирип алыш, ал үндөр эмнеден чыгып жатканын, катуубу, жумшак нерсеби — бардыгын ажыратып калууга аракет жасайт. Мындай учурда балага жагымдуу, назик, жумшак, угуу сезимдерин анча дүүлүктүрбөй турган коңур үндөр өзгөчө таасир калтырып, дилинин терецинен орун алыш, ал сезим анын өмүрүнүн акырына чейин өчпей сакталып калаарын билген жакшы.

Өзү аралашып жаткан айланадагы ар кандай кыймыл-аракеттердин бардыгы жөнүндөгү будемүк түшүнүгү анын эч кандай мааниге ээ болбогон кубанычын пайда кылат да, ал кубаныч анын турмушундагы эң алгачкы кубанычы болуп калышы турган иш.

Убакыттын зымырап өтүшү менен ал бардык өзүн курчап турган дүйнөнүн өөдө-ылдыйын, бийик-пасын, жумшак-катуусун, ысыгын-суугун, жеңил-оорун билип алууга умтулат эмеспи. Рыспай дагы турмушта кездешкен, колуна тийген буюмдун эмне экенин аңдап билип, бутуна чалынган буюмдардан аттап өтүп, үйдөкүлөрдүн айткан

сөзүн кайталап айтып эсине түйүп, түшүнүксүз бул дүйнөнүн жандуусуна жакындап оюн көрүп, жансыз жаткан нерсенин эмне экенин билиш үчүн сөөмөйү менен чукулап көрүп тынымсыз эмгек үстүндө тороло берди.

Камалып кетип кат-кабарсыз калган күйөөсүнүн күйүтү Зуураны бир топ жүдөтүп салган болчу. Анын устунө жалаң балапандай оозуна эмнени кармасаң ошону жеген жаш балдарынын түйшүгү, күнүмдүк тамак-ашка болгон жетишсиздик, утурумдук кийим-кечеге болгон зарылчылык жалгыз бой энени мүңкүрөтүп бараткан эле. Мындай тартыштык учур ар кандай чыдамкай адамдардын да маанайын пастатып, өзүнө жакын адамдарына болгон мамилесин өзгөртүп салат эмеспи. Ал чонураак кыздарына, же уулдарына канчалык катуу айтып, катаал мамиле кылса да, атасынын ким экенин али билбей ымыркай калган кичинекей Рыспайына ар убак үйрүлүп түшүп, бар тапканын оозуна кармап, кайда жүрсө анын камын көрүп кабатырланчу болду.

Бир күнү короодон алсыраак бийик бетте оттоң жүргөн уйдун торпогун айдал келүү үчүн үйдөн чыгып бара жатса артынан калбай апалап ээрчиген Рыспайды колунан жетелеп алды. Бүтүндөй малга тапталган такыр короодон узап чыгып, калың чөбү өскөн бийик беттин түбүнө жеткенде улам токтоп, жан-жагына кайрылып карап, акырында баспай туруп алды. Чөбү калың өскөн бул аймак Рыспайга чоочун дүйнө болчу. Түркүн чөптөрдөн ағылган гүлдөрдүн жагымдуу жытын ал бириңчи жолу учуратып, көздүн жоосун алган көпөлөктүн канаты сыйктуу кооз сары, жашыл, кызгылт, көгүш, ак гүлдөрдүн түптөрүнө суктанып сөөмөйү менен көрсөтүп карай берди. Зуура гүлдөрдү ақырын бирден үзүп, сабагын колу менен кыскартып кичинекей ичке салааларын жумдуруп карматып койгондон кийинки уулунун сүйүнгөнүн айта көрбө.

Бул бир жаш баланы түркүн түстөгү боёктору менен өзүнө тартып турган бир жагы кубанычтуу, экинчи жагы түшүнүксүз таң калычтуу чоочурката турган, көздүн жоосун алган сырдуу жапайы дүйнө эле. Ызылданап учуп-коңуп жүргөн аарылардын музыкалуу дыңылдаган үнүнө

кошул-ташыл болгон чымчыктардын сайраганы аң-таң калтырып кызыктырып баратты.

– Ушул жерден жылбай олтуруп тургун, – деп буйрук берип алыстап кеткен Зуура тиги бийикте оттоң жүргөн торпогунун артында жүргөн болчу. Ушул учурда артынан акырын басып келген чоочун кол баланын чачынан акырын сылады. Бала элеңдеп апасынын караанынан көзү өтүп ыйлай турган болгондо колундагы беш тал саргыч-кызыл ачылган гүлдөрдүн боосун баланын колуна сүймөнчүк менен бере койду. Мындай көздүн жоосун алган таажысы толук ачылган кооз гүлдөр бул аймакта жок эле. Баланын боюна теңешип жанына олтура калып «жоогазын гулу», «чечен гүл», «сары гүл» деп ар бириң колунун учу менен көрсөтүп сүйлөп жатты. Рыспай да анын айткан сөздөрүн тилинин келишинче «жоогаз гүл», «шешен гүл», «сайы гүл» деп кайталады. Негедир анын баятан чоочуркап турган абалы өзгөрүлүп, корккону басандай түштү. Ага айтылып көрсөтүлгөн гүлдөр чоочун нерсе болбой тааныш буюундай болуп калды. Качан гана апасы жанына келип калганын көргөндө гана сүйүнүчүн жашыра албай эсинде калган сөзду кайталап, колундагы кооз гүлдөрдү көрсөтүп жатты.

– Жайлоонун толук учурду айрыкча короодогу жаш балдар үчүн жаннат сыйактуу жыргал күндөрдүн кайталангыс мезгили экенин ким тана алат. Кошуналардын чон-кичине балдары көбүнчө булак суусунун боюнда, эчкiler көлөкөлөгөн жар-чектин түбүндө, жашыл гөдөө чөбү жай-калан дөбөнүн башында эртели-кеч чогула калышып, ар түрдүү оюн-зооктун түрлөрүн ойношуп жыргалга батышат. Балдардын чурулдаган үнүн угушкан кичинекайлер да ал жакка барып, алардын оюнун көрүүгө ынтызарланышып ыйлай башташат. Мындай учурда Бокендин жонунан түшпөгөн чыргоо бала – ал Рыспай. Кичине жонунан түшүре коюп оюнга алаксып, балдарга аралаша түштү болду – Рыспай чырголонуп чалкасынан бир кетип ыйлап жатып калат. Аргасыз жонуна көтөрүп алып балдар чуркаса чуркап, жарышса кошо жарышып – Рыспайдын күлкүсү кытылдап Бокендин желкесинен угулат. Кайда

барса көтөрүп жүрүп жедеп чарчаган Бокен әми башка аргага өтөт. Үкөсүн олтургузуп алып сөз үйрөтөт: козу «маа» деп маараса – «козу» дейт, торпок мөөрөсө – «бул торпок» – дейт. Ит короодон үрсө – «бул ит» дейт. «Ат», «уй», «улак», «әшек», «кучук» – дейт. Күчү-күчү – деп күчүктү чакырса – ал шыйпандал жанына жетип келет да кулактарын сереңдетип куйругун булгалап, Бокендин колун карап үмүт кылат. Рыспай колундагы нанына умтулган күчүкке карап борсулдал күлө баштайт. Күлкүгө тойбогон инисине Бокен дагы ыраазылыгын билдиригендей кошулуп күлүп ырахаттанат.

Тоонун койну бир заматта салкын тартып муздал, алыс-кы-алыскы ак карлары жайы менен кетпеген аскалардан сыйдырым чыйрыктыра турган муздак шамал өрөөндү көздөй ағылат. Сансыз жылдыздар асман бетине толуп ааламды сырдуу карап жылтылдашат. Кечки караңгылыкка тоңуп бараткан айыл арасынан жалбырттап оттор жанып, жалын бирде жогору көтөрүлүп, бирде кайра пастап түндүн көөдөй чапаны менен алышат. Боз үйдүн ичинде үлүндөп күйгөн чырактын жарыгынан улам кирип-чыккан Зууранын көлөкөсү жабыкты жаба берет да кайрадан кичирейип жок болуп кетет. Капшытта бир калыпта кепшеген кой-әчкимердин бир ритмдеги кырсылдаган дабышы гана уюган улуу тынчтыкты терметип тургансыйт. Кечке куурай терип, тезек чогултуп аны кургатып жанып, мал карап суу ташып, сүт бышырып апасына каралашып жүргөн Күмүш менен Анаркан гана сыртта тиргилек менен журушөт. Кечке Рыспайды жонунан түшүрбөй көтөрүп жүргөн Бокен небак уйкуга кеткен. Баятан бери жанына кошо жатып алып жонунан таптап уктата албай олтурган эне Рыспай менен алең.

– Уйкусу жок мунун... Бала деген кеч киргенде эле уктап калса, – деп кейиген эненин кабатырланганын кайдан билсин. Анан туруп уктатуунун аргасын издең: – Э, Күмүш, жанагы баюулуну чакырчы бери, уйкусун менин Рыспайыма таштап кетсин. Бол, карачы баюулу келатабы? Уйкусун алып кал. Алып кел бери, мына әми уулум уктап калат. Лампаны өчүр, азыр биз уктайбыз?!

– 48 –

– А-а-а! А-а-а! – Рыспайдын ыйлаганы чыракты өчүрбө дегени.

– Кой, чыракты өчүрбө! Экөөбүз тең азыр уктап калабыз.

Рыспай көздөрүн улам ачып-жумуп, бирде терең эстеп, майда манжалары менен апасынын бети-башын чымчый кармап бери карай умтулат. Эне әми ақырын уулунун далысынан таптап кичинекей бөбөк учурундагы бешик ырын ақырында созолонтуп ырдан кирет:

*Булбул күш сайрайт жанымда, алдей,
Жашыл гүл жайнайт багымда, алдей!*

Алдей ырынын ар бир сабы салмак менен созолонуп, баланын дилинде калып калган өзгөчө бир кусалыктын, айтылбаган, бир армандын муңдуу кайрыктарын ойготуп жаткандай сезилди. Баятан бери улам көзүн ачып уктабай жаткан Рыспай әми көздөрүн бекем жумуп алып эненин алдей ырына мемиреп көшүлүп баратты. Аздан кийин бир калыпта тегиз дем алып кыймылсыз уйкуга киргендө гана эне калып бараткан тиргилигин улантуу үчүн баланы ойготуп албайын деп шыбыш чыгарбай ақырын өз ордунан турду. Кээде уктап калды деп эми ордунан турруп баратканда апасынын кетип жатканын уктап баратып туюнуп чыргоолонгон учуру көп болгон. Андыктан эне уулунун толук уйкуга кеткенин билип, анан ордунан козголчу. Мурунку балдарына окшобогон өтө сезгичтигина Зуура өзү да таңданып:

– Кандай адам болоор экен? Не болсо да өмүрүн берсисин, – деп ичинен алкап, анын өзгөчө кыял-жоругун элден жашырып коё турган.

* * *

Атасынын өлгөнүнө байдын жүзү болбой жатып, Абдыкадырдын себепсиз камалып кетип дайынсыз болгонунан бери эки-уч ай өтүп кетти. Зуура апасы Марияны да балдарга баш-көз болуп берээр деген максатта өз колуна алган. Эски ата-бабалардын салтын бекем тутунган Ма-

4-706

– 49 –

рия таңдык салганда туруп алып күйөөсү Кадырды жоктоп үйдөн ар күнү үн чыгарчу адаты бар. Бул салт күйөөсүнүн жылдыгы өткөрүлүп, карасы түшүрүлүп, ак кийги-зилгенден кийин гана токтолулат. Эрте менен эл ойгонуп ойгонбой жүктү жарап тескери олтуруп алыш көңүлүндө жат болуп бүткөн кошогун кошуп айтып, аягында бир топко чейин муңдуу созолонтуп эчкирип ыйлайт. Ар бир айтылган кошоктун саптары тириүсүндө эл үчүн кылган эмгеги, боорукердиги, жоомарттыгы, берешендиги, мырзалыгы жөнүндө баяндан келип, эми анын келбес жайга аттанып кетип, аяктай чымдын алдында жатканын, кайгысын тарткан жан күйөр жары зыйнатын кылып көз жашын төгүп ыйлап олтурганын айтып, аягын «өх-и-и-и-и-й» деген узакка созулган ый менен бүтүрөт.

Үйкуда уктап жаткан Рыспай үй ичинен чыккан аянычтуу ыйдын кайдан чыгып жатканын түшүнбөсө да созолонгон үндүн улам дем тартып барып кайдадыр кайкып учуп мункантан сырдуу добушуна таң калат. Чукуранып ойгонуп башын көтөрүп карайт да, жүк бурчунда кара жибек көгүш гүлдүү жоолугун эки мүрүсүнөн ылдый түшүрүп алыш ырдан жаткан таэнесин көрөт. Ар бир эки сап ырдын артында «өх-и-и-и-и-й» деп ыйлаганы болбосо ага түшүнүксүз кайылуу жомокту ырдан жаткандай туюлат. Анын назик балалык жүрөгү кандайдыр бир жамандыктын көзгө көрүнбөгөн карааны таэнесинин кара кыжымы чапаны менен кара жибек жоолугуна жабышып калгандай сезе берет. Аянычтуу бул окуянын эмнелигине акыл жетпей алда кандай албада ооналактап толгонот.

Таэнесинин таң саардан туруп алыш кошок кошуп ыйлаганы Рыспай үчүн турмушунда биринчи жолу кезиктирген өзгөчө бир жаңылык болсо, кийин күндө кайталанган көнүмүш адаты катары кабыл алыш, анча көңүл бурбай калды.

Адамдын өлүмү эмне, өмүрү эмне, али бул эки улуу нерселерге акылы жете элек гөдөк мезгили болчу анын.

Жайдын толук мезгили. Күндүн нуру тегиз жайылып, мал жайытка кетип, козу-улак короодон анча алыш эмес бетте жайылып оттоп жүргөн убагы болчу. Таэнеси кой-

дун жүнүн ийрип бүтүрүп, чоң түйдөкту жанына коюп байпак тигип олтурган. «Кыштын камын жайда көр» деген эскилердин кеби бар эмеспи. Койдун жазгы жүнү иштете билсең көп нерсеге жарап берет. Неберелериме бирден байпак түйүп берейин деген көптөн бери ойлогон оюна бүгүн киришип олтурат. Атасы барында базардан даяр тыбыттан токулган байпактарды сатып алыш келип балдарына кийгизип койчу. Анын орду минтип жоктолуп олтурбайбы?! Базарга ким барат? Буларга кышкыга кийсин деп ким жылуу байпак алыш келет? Бул бир айтылган арман, күткөн күйүт болбодубу? Ушундай жылуулукта бирден байпак түйүп катып койсом кар жааганда кийип жыргал калышар. Ойлогон оюнду кыстаган турмуш жеңет деген ушул тура. Зууранын болсо күндөлүк тиргилектен колу тийбейт деп ойлоп олтурду. Жанында кийиздин үстүндө ар түрдүү боёкко боёлгон чүкөлөрүн ойноп Бокен менен Рыспай олтурган. Улам төрт-беш чүкөнү калчаган Бокен «бул пөк», «бул чик», таба алчы» – деп үкөсүнүн: «Бок», «шик», «даба» – деп тили келбей кайталағанына кубанып жаткан.

– Чүкөңөр көп эмес беле, аз эле калыптыр го? – деп сурады таэнеси бош калган калтадагы ашыктарга көз кырын жиберип.

– Ырысты алдан балдар алыш кетиптири, – деп күйүкту Бокен.

– Өжүм бердим, өжүм, – деди онтолоп.

– Өзү балдарга кармата берген тура, – Бокен нааразы болуп ашыктарын санай баштады – бир, эки, үч, төрт, беш! Кана калганы? Сага алар эмне берди?

Эми эле чүкөлөрүн балдарга берип коюп күнөөлүү болуп олтурган Рыспай эми күндүзү кийип жүргөн кемселин издей баштады. Жүктүн бурчунда жаткан кемселинин чөнтөгүн аңтарып жатып андан алган жашыл кол башындаид оюнчукту көрсөтө коюп, кайра артына бекитти.

– Ал эмне, көрсөтчү мага?

– Бейбейм. Өжүм ойном.

– Мен албайм. Кайра эле өзүңө берем, – деп шартташып жатып колуна алган Бокен таң кала айландыра ка-

рап: – Наама турбайбы, – деп сүйүнүп кетти. – Ооз наама экен, анан ал илебине такап үйлөп жиберди эле андан ар түркүн ичке-коңур үндөр чыкты. Наамадан чыккан бул кызыктуу үндөрдү Бокен деле биринчи угуп жатышы эле. Бул нааманы құндузу Бокен Садыктын кичине уулу Төлөндүн колунан көргөн эле. Абам дүкөндөн алып берди деп эч кимге карматтай балдарга мактанаң жүргөн. Ырыс жашыл, кызыл, сары, көк түстөргө боёлгон сакаларынан бери кармата коюп ушул нааманы алган тура деп чүкөлөрүнө ичи ачышып жатты. Бирок канткен менен үйлөсө эле андан чыккан ар түрдүү жумшак жагымдуу коңур үндөр Рыспай үчүн табылгыс белек болчу. Аны Бокен азырынча түшүнгөн жок.

* * *

Күн артынан құндөр өтүп жатты. Жашоо улам барган сайын кыйындай берди. Эгиндин тартыштыгы элет же риндеги бардық эле үй-буләлөрдү кыйынчылыкка кирипптер кылып баратты. Тоо жерине жаз кечигип келип, өз мөөнөтүнөн кийин жер айдалып себилген эгин эми гана баш алыш, такта болгон учурку. Эгин тегиз бышып, кол күчү менен орулуп, кырмандарга тартылып, теминге бастырылып, тегирменге түшкөнгө чейин дагы кыйла убакыт бар. Мындаидардын учурда колунда малы бар үй-буләлөр малын базарга сатып, анын пулунан эгин алыш бала-чакасын нан менен камсыз кылышат. Бирден коюн, ноопазын эгинге алмашып олтуруп, Зууранын да бара-бара колу жукарып кеделенип баратты. Бирок арга канча? Бардыгына тиштенип чыдоо керек. «Жоктун жайын жакыр билет, жокчулуктун жайын бакыр билет» дегендей чиедей жаш балдары менен Зуура да бар деген эмне, жок деген эмне экенин башынан өткөрүп баратты. Абдыкадыр камала элегинде коңшу айылдан келип карызга эгин алыш кеткен Ысак түштү Зууранын эсине. Ушундай тартыштык учурда аз болсо да андан эгин өнүп калса балдарга бышыкчылыкка чейин азық болоорун ойлооп бүгүн жолго чыкмак эле. Апасынын жаңы кийимдерин кийинип камынып жатканда эле Рыспай карыш алыш кетпей этектеп

апасынан ажырабай туруп алды. Мындаидардын кезде ал абдан сак жана алаксытып алдаганга көнбөй турган.

– Жакын эле жер әмеспи, әэрчитип алайын, – деди Зуура.

– Үйгө эле таштап кет, жолдо сени көтөр деп кыйнайт, – таэнеси Мария кемпир өзүнчө бушайман болду.

– Көтөр деп ыйласа дубаналарга кармата берип баса берем. Айт азыр мени жонуна көтөр деп ыйлабайсыңбы?

– Үйлабайм, – деди башын ийкеп. Ошентип эне-бала экөө жолго чыгышты.

Күн аркан бою көтөрүлүп, ысык нурларын бардык тарапка тегиз таратып, айланы ыңқып жашыл тартып, жол боюнdagы жоодарлар адам бою көтөрүлө өсүп, кичине шамалдын эпкини тийсе бир жагына ыкшала ыргалып, бирде жапырт жалтырай түшүп кайра жашылданып кубулуп өзгөрүлүп жатты. Гүлдөгөн кулунчактар ағыш-сары, кызғылтам түстөргө боёлуп шиберден жогору боюн керип, ар кайсы жерлерде көздүн жоосун алат. Анын учунан коно калган сарайгыр чыйрыйттап сайрап, кайра кайдадыр учуп жоголот. Кичинекей Рыспай улам кодоңдоп жүгүрүп, айланага суктана карап апасына берген суроолору деле түгөнбөйт.

Жолгата жол боюнdagы ар түркүн чөптөрдүн гүлдөрүнө суктанаң суроо берип келсе, эми жол боюнан уча качкан канаттууларга кызыга баштаганын апасы байкады. Бардыгынан аны таң калтырганы бут алдынан парп этип учуп чыгып абада чулдурап сайраган торгойдун үнү болду. Көкөлөп учуп барып бир точкада канат кагып бежиреген жагымдуу торгой үнүн токтоп туруп алыш тыңшаган Рыспайды апасы колунан тарткылап «бас тез-тез жолдон калдык» дегендеге гана кедендей жүгүртөт.

Жаратылыштын мындаидардын кубулуштарына бириңчи түш болгон кичинекей баланын таңдануусу, ал турсун ар бир нерсенин атын сурап кызыгуусу энени айрыкча кубандырып баратты. Бүгүн негедир Зууранын ичинде буккан кайгысы тараап, көңүлү ачылып, жашоонун илгери умуту алдыга жетелеп дилгирлентип жатканын өзү да сезген сыйактуу.

– Апа, алып бер, – деп кичинекей колдорун созуп жол боюнда бажырайып ачылган аппак гулкайырдын гүлдөрүн көрсөтүп турган уулун көрө коюп кубана басып келди.

– Гүлкайыр! – деди анын жалбырактай туш-тарапка жайылып ачылган гүлдөрүн үзүп алып жатып.

– Гүлкайый – деди кичинекей Рыспай дагы «р» тамгасына анча тили келбей сүйүнүп, апасы колуна кармата койгон гүлдөргө таң кала көз жиберип. Эми ал кубангандан алдыга карай чуркап тыпымдалап жүгүрдү. Эне менен баланын бул күнкү сапары башка учурга салыштырмалуу абдан көнүлдүү өттү.

* * *

Атайын жол басып издең келген Ысак чолок үйүндө жок болуп чыкты. Ысыкта жөө жол басып чарчап-чаалыгып келишкен энелүү-балалуу эки мейманды майда жашыл гүлдүү штапелден тигилген штан-кейнөк, өчүнцү сары тукабадан кемзел кийип, жылаңаяк бутуна апкыты айрылган кепич салып алып, башына бир байлам жуула берип оңуп кеткен жоолук салынган кара тору орто жаш аялды тосуп алды. Амандашып ал-акыбал сурашкандан кийин Зуура мында келгенинин жөнүн баян кылды.

– Ысак ишине кетти эле. Отуруп тургула келип калаар, – деди от жагып чайнекке суу куюп чай коюп жатып, – мен дагы эми эле чарбанын жумушунан келдим эле. Биз жакта деле тыным жок. Күнүгө чыр-чатақ, уруш-жаңжал, ый-өкүрүк... аскерден келген «кара кагаздардын» ээлерине тапшырып угузмай көбөйдү.

Эки аял асиреттешип бир топко олтуруп калышты. Бир топ узак жол басып чарчап келген кичинекей Рыспай шылкылдан уйкуга кирди.

– А кокуй, али кичине тура уулун. Балага бул аралык эптүү жолбу? Чарчап калган тура, тим кой уктай берсин, – деп башына кичине жаздык коюп, үшүп калбасын деп үстүнө чапан жаап кымтылап койду, – тердеп келген бала шамалдалап калбасын. Колундагы гүлүн алып коёюнбу?

– Тим эле кой, ойгонуп кетпесин. Баладай эмес, кичине кыймылынды сезип турат, – деди Зуура пиаладагы чай-

дан ууртап, – балдарың көрүнбөйт, бир жакка кетишкен беле?

– Кичинеси мектепке окуусуна кетти. Чоңураагын атасы эртең менен тегирменге жөнөттү, унубуз түгөнүп калган экен. Балдарга деле кыйын болду, бригадирлер ар түрдүү жумушуна айдал кетишет саарлап, кечирээк келсе үйдүн тиргилигинен колу бошбойт.

– Ошондой кыйын заман болбодубу, менин Кочкорбайымды жардамчы болгун дешип бир койчуга бекитип коюшуптур. Бир айда бир келсе келет, келбесе жок. Күнүтүну ошоякта кой кайтарып, – деп арман кылды Зуура.

Ушул учурда оң колундагы таягына салмагын салып сылтый баскан Ысак үйгө кирди. Төрдө чай ичиp олтурган Зуураны көрө коюп, бир азга онтойсуз абалда болуп токтой калып учурашты.

– Келиңиз аяш! Эсенсиңерби, балдарың чоңоюшуп жатабы? – деп сылтый басып келип кол беришип амандашып, чолок бутун сунуп жиберип олтуруп жатып колдогу таягын дубалга жөлөдү. Зууранын жанында уктап жаткан баланы карай салып: – Э кокуй, бул баягы базардан Абдыкадыр менен кошо келген Алайлык аяш атасы атын коюп берген уулунбу? Ооба, эсимде, Рыспай беле аты? Чоңоюп калган тура, өмүрүн берсин, өмүрүн... Эртең эле көрекке жарап калат куда кааласа.

– Ооба, ошондо төрөлгөн уулум. Кичине торолуп, анымуну билип, бок-сийдигинен ажырап калды. Бактысына атасы камалып кетип, «эл караган бетибиз жер карап калды» аяш. Бардыгынан да эс-акылына кирип калган балдарга кыйын болду.

– Ооба, балдарга кыйын... Абдыкадырдын камалгынын жөн-жайын эл оозунан уктум, аны өзүбүздүн эле чоңодогон чолок активдеребиз көралбай каматкан тура. Күнөөсүз айыпталгандан жаман нерсе барбы?! Кудайга коюп коё бер аларды. Эми жайынча эле келдинер беле? Биз тарапка көптөн бери баспай койдуңар? – деди Ысак чолок бутунун тизесин акырын укалап.

– Жайынча кайдан келейин, балдардын наны жок, жалаң ак менен отуруп калдык, – деди Зуура Абдыкадыр-

дын барында күздүгүнө алган эгинин кыйытып эсине түшүрүп.

Билем, кокуй күн билем! Тиргилик менен жүрүп эсисмен чыгып кеткен турбайбы. Ооба, бир кап буудай алгам, эсимде. Азыркыдай арпы-тарпы маал болчу, сурасам эле бере койгон. Кайран Абдыкем март жигит эмес беле! Болду аяш, болду, – деди Ысак бир аз оңтойсуз абалга дуушар болуп нымшып тердеген чекесин алаканы менен аарчып, – бүгүн тегирменге эгин түшүрттүм эле, тартылып келип калса ундай эле берейин, силер дагы тегирменге алпарат элем деп убара болбогула. Абдыкемдин жакшылыгын көп көргөм. Айрыкча мамилелеге жакшы эле, эмнени сурасаң, аянчу эмес.

– Болуптур, анда, биз күндүн жарыгында кетип калалы, – деди Зуура уктап жаткан уулун түрткүлөп ойготуп.

– О кокуй, жатып эле кеткиле, – деди Ысак кабатырланып.

– Жок, баралы, үйдө дагы балдар эмне болду?

– Балдар үйдө туруп турушаар, балаң менен жөө кантип кетесин? Биздин эшекти тегирменден нары минип кеткиле, балаң менен кыйналасың. Унду ат менен өзүм жеткирем эртең, – барбаландап ордунан туруп, аялын Зуурага кошуп берди баладан эшекти алыш бер деп дайындал.

Эшектин ээрине минип келаткан кичинекей Рыспай бир сүйүнөт кудундал, колдоруна кармаган чыбыкты серендетип. Аба ақырындал салкындашып, алоолонгон жайкы күндүн нуру адырлардын артына жашынып калган учурда эне менен бала кичинекей кайкы бел ашып кептал жолго түшкөндө тиги топ камыштын сазынданы көлчүктөн ырдаган бакалардын ыры угулду. Кечки салкынды жаңыртып сайрап жаткан бакалардын чурулдагына таң калган Рыспай: «Апа, бул эмне» – деп элеңдей эки жагын каранып жатты.

– Бакалар сайрап жатпайбы, балам. Коркпо, булар көлчүктөгү бакалар, – деди уулуна түшүндуруп апасы.

– Бака... бакалар ква-ква деп атабы?

– Ооба, ква-ква, ква-квалап сайрап жатышпайбы? – деди апасы түз жолго чыкканда эшекти ылдамдата айдал

баратып. Анан бир убакта бакалар жөнүндөгү ырды эсисне түшүрүп, акырын ырдай баштады.

*Бака, бака балчак,
Башына кийбей калпак,
Караан көрсөң секирип
Калгансыңбы чарчап?
Көзүң неге тосток,
Башың неге жалпак? –*

деп суунун жээгинде сайрап жаткан бакадан Алапар деген күчүк келип суралтыр. Андачы, анда Бака күчүккө минтип жооп бериптири:

*– Ата салты жоруктур,
Күнгө жонум оңуптур.
Жылан келип сорот – деп,
Бир жамандык болот – деп,
Кароолду көп карап
Көзүм тосток болуптур.
Кийимимди чечинтип,
Таш алдына бекинип,
Башым жалпак болуптур, –*

деп Бака күчүккө жооп айтыптыр. Анда күчүк дагы ойлонуп туруп бакадан дагы минтип суралтыр:

*– Жазда көлчүк жутканың,
Ийри неге буттарың? –*

деп суралтыр. Бака чын эле буттарым ийриби деп караса – буттары ийри экен. Уялып кетип күчүккө бака минтип жооп кайтарыптыр:

*– Абалкы эле жоруктур,
Алтапка баш оңуптур.
Жайдак тайга көп минип,
Бутум ийри болуптур, –*

деп бака чуллп этип көлгө секирип түшүп, ква-ква, ква-квалап сайрай баштаптыр. Мына азыр бардыгы көлдө сайрап жатышпайбы, тыңшагын эми? – деди апасы бир топко чейин уулун тигиле карап. Чурулдаган бакалардын

үндөрү алыстап арт жакта калып баратты. «Башым жалпак болуптур», «бутум ийри болуптур» дедиби бака? Айтсаң, айтсаң апа» – деп кайра-кайра сурап бул ырды кайталатып жатты.

Акпорго жетип айрылыш жолдон түштүк-батышка карай эне менен бала бурулганда маңдайдан көрүнгөн Айдын нуру кечки ицирди аспак шоолага белен каалгып, булуттарды аралап батышты карай жылып бараткан болчу.

Биринчи жолу Айдын толук мезгилин көрө койгон кичинекей наристе негедир сүйүнүп кетти.

– Апа дейм, апа, анабу жаркырак эмне? – деп кызыга сурады.

– Ай, балам, ал Ай деген болот. Айдын толуп турган учурту туралы.

– Ана жашынып калды, апа, – булутка кирип кетип жаткан Айды колу менен көрсөтүп, – бизден жашындыбы?

– Ай булутка кирип кетпедиби, азыр кайра чыгат, карал тур. Токумдай ак булуттун четинен каалгып чыгып келаткан Айды көрүп бала кубанып кетти.

– Мына чыкты, апа! Кайра чыкты!

Табийгаттын бул сырдуу кубулуштарын биринчи жолу кезиктирип жаткан кичинекей Рыспай башкача бир кубанычтуу окуяларга түш болгонуна сүйүнүп келе жатты.

– Ыкыш! – деди апасы уулуна кайрылып, – Ай жөнүндөгү ырды билесиңби?

– Жок, билбейм.

– Анда үйрөнүп ал. Ай жөнүндө мына мындай ыр бар:

*Ай көрдүм, аман көрдүм,
Ай талаадан алты кап саман көрдүм.
Айлана жаркып,
Ай барат калкып.
Үйнө жетсин,
Жамандык кетсин.
Жакишилык келсин
Жыргалын берсин.
Жаркырап толсун,
Жакиши күз болсун!*

– Ай көрдүм, аман көрдүм! Аナン эмне эле? Алты кап саман көрдүм дедиңби? Саман деген эмне, апа?

– Саман деген саман да балам, эгинди жанчканда паясы саман болуп талкаланып калат. Аны уйларга чачып жедиргенин көрүп жүрөсүц го?! Ошону саман дейт, билип алгын, – деди Зуура. Карагыда айдын жарыгынан келе жаткан караанды көргөн Актөш курс-курс үрдү да жакын келип үй ээсин таанып, чокчоуп тигиндей барып отуруп калды.

Уулу экөө минип келишкен эшекти отко коюшуп, кубанычтуу үйгө киришти. Кичинекей Рыспай жолдо көргөндөрүнүн бардыгын божурап эжелери Күмүш менен Анарканга айтып берип жатты. Ал эми апасы жолдо келатып Ай жөнүндө айткан ырын улам кайталады:

– Ай көрдүм, аман көрдүм. Ай талаадан алты кап саман көрдүм. Айлана жаркып, Ай барат калкып...

Рыспай кичине торолуп бой тартып, «барба», «алыс кетпе» деген үйдөгулөрдүн тилин албай чогулуп алышп ойногон балдар-кыздарга аралашып, алардын оозунан ар түрдүү сөздөрдү укчу болду. Айрыкча аны кызыктырган көлөкөлүү талдын түбүнө келип алышп, кыз көчүрмөй ойногон кыздардын оюну эле. Алар сыйндырылган эки кууррайдын бетине топчууну коуп жип менен байланап, куурчактан келин жасап алышп, кыз көчүрмөй деп бири-бириникине «конок» болуп келгенин көрүп кызыга карачу. Бир жолу «мени дагы кошуп алышп ойноткула» деген анын сунушун кыздар кабыл алышпай коюшту. «Сен эмне кыз белең» дешкен алар. «Бар, балдардын жанына бар, бул жерге келбе» дешип ойногон оюндарына жолотпой коюшчу болду. «Мен көрүп эле турам» – деди Рыспай кыздардын бул жоругуна ичи күйүп ызаланып. «Бул жерге келбе дебедим беле» – деп Рыспайды түртүп жиберди кыздардын чоңураагы ачууланып тултуңдап. Бул жорукка жини келген Рыспай кыздардын жүккө жыйып тизип койгон куурчактарын жулуп алды да тыз койгон бойдон качып жөнөдү. Артынан кубалап жетип келип куурчактарды талашкан кыздын бетин апчып алды да, куурчактарын сыйндырып ыргытып качып кетти.

Бетин апчытып алыш ыйлаган жанагы сары кыз ыйлаган бойдон үйүнө барды.

– Эмне болду? – деп сурашканда:

– Атаны кокуй бетим, Аймап алды Рыспай жетим, – деп арызданган кыздын сөзүн угушуп бардыгы күлүштү. Бул сөз тез эле айылга тарады. «Жетим» деген сөздү Рыспай биринчи жолу угушу эле. Атасы жок баланы ушинтип кемсингип айтышаарын ал кийинчөрөк түшүндү.

Ушул окуядан кийин ал кыздардын жанына барбай балдарга ыктап, топтошуп алыш «Согуш» оюнун ойношкон, бири-бирин жыга атып жыгылып калып «Өлүп калган», «жарадар» болгон, оюнда «женилген» кызыктуу кармаштарды көрүп таң калчу болду. Биринчи ирет ал «немец», «фашист», «солдат», «армия» деген сөздөрдү укту. «Мен командирмин» – деп балдарды башкарып буйрук берген, «жат», «ат», «атака» деген сөздөрдү айтып чуркап чыгышып белдешип кармашып бирин-бири жыгышкан чыныгы оюнга күбө болду. Булардын бардыгы балдардын эртели-кеч ойноп жүргөн оюну болгону менен Рыспай учүн жанылык катары сезилди.

Жашоо улам барган сайын кызыктуу боло берди. Эртең менен эрте турган Зуура жалгыз уйду саап болуп, сүтүн казанга бышырып, муздагандан кийин күүгө бышып, каймагын тоголоктоп алыш айран уютуп, балдарынын курсагын тойгузуп коюп колхоздун жумушшуна кетет. Айыл ичин атчан аралап кыйкырып: «Жумушка тезирэек чыккыла» – деп ары-бери жүргөн бригадирдин үнүн Рыспай күнүгө угат. Аздан кийин атчан, эшекчен, жөө-жаландап жумушка жөнөгөн чал-кемпир, келин-кезек, бала-чаканы көрүүгө туура келет. Айыл арасында анча-мынча гана жумушка жарабаган майыптар менен мадыра баш балдар калат. Кәэде белин көтөрө албай бөкчөндөй басып таяктын жардамы менен араң бут шилтеген кемпирлерди көрөсүц. Рыспай жалгыз таэнесинин жанында калат. Бокен болсо ар күнү балдар менен мал кайтарышып талаага кетет. Аларга чондор тарабынан малды эгин-тегинге түшүрбөй кайтаргыла деген буйрук берилген. Эгерде эгинге бир-эки мал тушуп калган болсо чарбанын корукчусу айдал кетип

эки-уч күн ачка камап, штрафын тарттырып анан бошотуп берет.

Эрте мененки ала булуттар тоо баштарына сүрүлүп тарап, заматта аркан бою көтөрүлүп калган күндүн нуру айлананы аптабына бөлөп баратты. Мындей учурда шамалкөй салкыныраак жерге кийиз салып олтуруп, аялзатына тиешелүү майда кол жумушун аткаруу адатка айланган эмеспи. Мария кемпир дагы небереси Рыспай менен жая салынган шырдамалдын үстүндө жүн тытып, аны түйдөктөп олтурган. Салынган шырдамалдын четинде ары-бери оонап, чалкасынан жатып алыш буттарын тыбыратып тынымы жок кыймылда ойноп жаткан небереси ордунан ыргып туруп жөргөлөп бара жаткан кумурсканы сөөмөйү менен көрсөттү:

– Таэне, анабу эмне? Бутуму тиштеп алды, – деди.

– Кумурска тура, балам. Ал эч нерсе кылбайт, тим кой!

– Өлтүрөйүнбү?

– Кой өлтүрбө! Тиргилигин өткөрүп жүргөн ал дагы бир Кудайдын макулугу да.

Анчалык алыш эмес жерде кумурсканын уюгун көргөн Рыспай үнсүз карап турup калды. Кичинекей дөбөчөнүн тешигинен кирип-чыгып жаткан канаттуу, канатсыз, чон-кичине кумурскаларды көрүп, аны колундагы чыбык менен сайгылап жиберди. Уюгuna бүлүк түшкөн кумурскалар ушунчалык тездик менен ары-бери чуркап туштарапка жайылып, бир заматта аларга жакын турган Рыспайдын буттарына жабышты. Аны карап турган таэнеси небересин жанына чакырды.

– Бери кел, Ыкыш! Алардын уюгuna тийбе. Чычкандын кулагына кирип чый-пыйын чыгарган кумурска деген ошол болот. Сенин дагы кулагыца кирип албасын.

– Айтсаң таэне, чычкандын кулагына кантип кирген?

– Илгери бир Кыргый деген күш болуптур. Ал курсагы ачып жер кыдырып келе жатып, таранчыны көрүп калыптыр. Аны кармап алыш жебейинби деген ой менен кубалап калыптыр. Таранчы качыптыр, качып барып жердин үстүндөгү бодур таштын ичине кирип кетиптири.

Кыргыйдын ташка буту катуу тийип сынып калыптыр. Кыргый бутун сындырып алыш ыйлап олтурса, андан Шамал келип суралтыр.

– Сен эмне ыйлап олтурасың, – деп.

– Мен өзүмдү кыйынмын деп жүрсөм менден кыйын муна-бу жерде жаткан Таш кыйын экен. Бутумду ошол ташка сындырып алдым, – дептир.

– Сен ошончолук эле кыйынсыңбы? – деп Шамал таштан суралтыр.

– Мен кайдан кыйын болоюн, мен кыйын болсом желкемди жарып гулүн жайнатып Шыбак чыгаар беле? – дептир Таш.

Шамал анда Шыбакка кайрылат:

– Эй, Шыбак, Таштан дагы кыйынсыңбы? Айтчы чыныңды – дейт.

– Мен кыйын болсом, Токту келип тоготпой башымды үзүп жет беле? Мен кыйын болбой калбадымбы? – деп арман кылат.

Анда Шамал Токтуну таал сурайт:

– Эй, боз Токту, жалган сөзүң жокпу? Айтчы, сен кыйынсыңбы?

– Мен кыйын болсом карышкырга жем болот белем, кыйын эмесмин.

Анда Шамал улуп олтурган Карышкырдан кеп сурайт:

– Эй, улуган карышкыр, сен ушунчалык эле кыйынсыңбы?

– Мен кыйын болсом тарс этип атылган мылтыкка жарадар болот белем?! Кыйын эмесмин, – дейт.

Анда Шамал Мылтыкка келип сурайт:

– Эй, Мылтык, Карышкырды какшаткан Мылтык, сен кыйынсыңбы?

– Мен кыйын болсом чычканга милтемди кыйдырар белем?

Шамал Чычкандан сурайт:

– Чычкан сен кыйынсыңбы?

– Мен кыйын болсом Кумурска кулагыма кирип алыш чый-пыйымды чыгарат беле? Бардыгыбыздан кыйын кумурска, – деп жооп берет.

Шамал Кумурскага келет:

– Эй, Кумурска, кыйындыгында көрдүм жумушта! Сен бардыгынан кыйынсыңбы? Айтчы чыныңды, – деп сурайт. Анда Кумурска айткан экен:

– Кыйын десең кыйынмын. Күчтүү десең күчтүүмүн. Баатыр десең баатырмын. Эч кимден мен коркпоймун, жайы менен тынымсыз иштеп, кышкы азыгымды топтоймун, – деп айтыптыр.

Анда Шамал кумурсканын кыйындыгын билейин деп өзүнөн он эсе чоң жүктү белине артып берет. Кумурска өзүнүн бели үзүлөйүн-үзүлөйүн дегенине карабай жүктү көтөрүп уюгуна алыш кетет. Ошондон Кумурсканын бели ичке болуп калган экен. Азыр дагы Кумурскалар өздөрүнүн кышкыга азыгын ташып жүрүшөбү? – деп сурады небересинен Мария кемпир.

– Ооба, тынымсыз жүк көтөрүп уюгуна кирип-чыгып жүрүшөт, – деди Рыспай кумурскалардын иштермандыгына таң кала карап.

– Адамдар дагы иштегенди ошол кумурскалардан үйрөнгөн, – деп кошумчалап койду таэнеси. Анын бул айтылган сөздөрү баланын түбөлүк эсинде калды.

– Адамдар кумурска болуп калган беле? – деп сурады түшүнбөй.

– А балам, жашсың да. «Колуң кыкта болбосо, илебиң майга тиеби», «Иштеген – тиштейт» деген кеп калган эмесли, – деди таэнеси сөзүн жыйынтыктап небересинин башынан сылаганча...

* * *

Бир миң тогуз жүз кырк төртүнчү жылдын күз айлары.

Улуу Ата Мекендик согуштун залдарынан элдин турмушу улам барган сайын начарлап, жетишпестик көпчүлүк үй-бүлөлөрдү кысымга алыш турган учур болчу. Айрыкча көп балалуу жетим-жесирлер нанга, тузга, кийимге зар болушуп, эптеп күнүмдүк турмушун чарба тарабынан иштеген ишине, кылган кызматына жараша ченем менен берилиген жардамга таянып жашап турган. Калктын бакты-

сына жараша жаз мезгилинде ыйлап-сыктап жүрүп ат, өгүз менен жер айдалып эгилген эгин жакшы болуп берди. Эми аны оруп-жыйнап алуу милдети жалпы элдин мойнунда турган зор түйшүк эле. Ар бир үй-бүлөдөн жумушка жарактуу делген катын-бала, чал-кемпир дебей эгинди оруу, кырманга чийнелер менен ташуу, аларды темин, молоташ аркылуу бастыруу, даяр болгон эгиндерди кап, канарларга салып оозун тигип, ат арабаларга, өгүз, эшектерге жүктөп райондун борборундагы эгин тапшыруучу жайга (загодзерно) жеткирип өткөрүү жумушу күн-түн дебей жүрүп турган болчу.

Апасы жумушка кеткенде Рыспай Бокендин карамагында ар күнү үйдө калат. Аксинин «алыс кетпегин» деген сөзүнө кирбей айылды аралап өткөн чаңдуу жолго барат да, опурулган топуракка ар түрдүү айбанаттардын сүрөттөрүн тартат. Алардын көпчүлүгү анча эле көңүлүнө толбойт. Тартылган сүрөттөрдү буту менен шилеп-шилеп топурактан очуруп жиберет да, апасы менен төмөнкү айылга барып жолдо көргөн торгойдун, баканын сүрөтүн чиймелейт. Алар өз көзү менен көргөн элеске окшосочу?! Алдынан пырылдап учуп кеткен торгойду тартууга канча алектенсе да, өзү көргөнүнө жакындабай койду. Акырыжини келди дагы жолдун топурагын колу менен чиймелеп жиберип ордунан турду. Ал бул жерге минип келген «атына» көзү түштү. Атына «минип» эми жөнөй берээринде алдынан бир буту жок, эки колтугунда эки балдагы бар аскер кийимчен адам чыкты. Мындай жыгач буттары бар адамды ал биринчи көрушүү эле. Коркуп кетип жолдун четине чыга берип, үнсүз туруп калды. Баскан сайын жерди кычыраткан бул адам акырын келип жанына тоクトоду.

– Ассалому алайкум! – деди да балага колун сунду. Рыспайдын кичинекей чаңга баткан колдорун кармап, – кимдин уулусуң? – деп сурады.

– Зууранын, – деди Рыспай биринчи жолу мындай суроого жооп берип жатып, ал кишиге таңдана карат.

– А, сен Абыкадырдын уулу турбайсыңбы? Азамат, жигит болуп калган экенсин. Мындан кийин Абыкадыр-

дын уулумун деп сурагандарга жооп берип жүргүн! Болуптурбу?! – деди да демиге басып өтүп кетти.

Ушул окуядан кийин Рыспай сурагандарга да, сурабаган адамдарга да: «Мен Абыкадырдын уулумун» – деп унутпай айтып жүрдү. Бирок кээде апасынан: «Атам кайда кеткен» – деп сурал калчу болду. Мындаida Зуура: «Атан согушка кеткен» – деп айтчу.

Айрыкча кыйынчылык мезгилде адамдар ар бир күнду, айды санап, аман-эсен өтүү, кырсыксыз турмуш кечириүү жөнүндө ойлоно беришет. Бардык учурда пенде баласы убакытка карат иш кылат. Ал эми убакыт дегениң, эч кимди карабайт, суунун жылжып аккан агымы катары билинбей жылып кете берет. Кыш өтүп, айыл арасындағы ак карлар жаткан жеринде эрип, күн жылымдап ысып, адырларга жашыл өң-түс берип, жаздын илеби билинбей кирип келди. Бул жаз кырк бешинчи жылдын жазы эле. Айрыкча too жеринде жаз абдан кечигип келет, күнгөй жерлердин баары жашыл шиберге оронуп калганда, тескей беттерде темгил-темгил ак кар жаткан болот. Мезгил акырындап өз өкүмүн жүргүзүп, тал-терек шамалга дирилдеген жалбырактарга оронуп, өрүк дарактары кызгылт гүлдөргө чөмүлүп, аалам жашарып, айыл арасы жанданып баратты.

Мындай жаздын жадырап турушу ойноо балдар үчүн эң эле табылбай турган учур. Мектептен окуудан чыккан балдар дагы, окууга келген балдар дагы мектептин аянтына чогулушат. Сумкаларын аянтын четине кооп коюшуп ар түркүн оюнга алаксышат. Мектеп балдарынын оюнун көрүшкөн кичинекей балдар да бул жерге калбай келишип, четте карат турмай адатка айланган. Балдардын чурулдаган уну чыккан жерден Рыспай эч калчу эмес. Ал бул жолу өзү жалгыз келген эле. Мектептин багынын четиндеги жашыл туландуу аянтчада балдар күрөшүп жатышканын көргөн Рыспай жакын барып туруп калды.

– Күрөшөсүңбү? – деди узун бойлуу бала Рыспайды жонунан таптап, ортолукка жетелеп чыгып. Рыспай эмне дээрин билбей аландал эки жагын каранды. Аңгыча экинчи бир орто бойлуу кара тору бала:

– Мынабу Долон экөө күрөшсүн, – деп экинчи бир Рыспайдан чоңураак толук баланы жетелеп чыкты.

– Күрөшпәйм, Долон чоң менден, – Рыспай кыйыктанды.

– Күрөшө бер. Жыксаң – күчтүүлүгүң, жыгылсаң – кичүүлүгүң! Экөөнүн белине кемер байлай коюшуп, ортолукка алыш чыгышты. Кичинекей балдардын күрөшү чоңураактары учун бир жагы тамаша, экинчи жагы алардын күч-кубатын сынап көрүштөт. Экөөнүн бою бирдей болгону менен Долон уч жаш улуу болчу, ал быйылкы окуу жылында мектепке окууга бармак. Андан да анчамынча балдар менен күрөшө коюп жүрүп кандай жыгыштын ыгын билип калган эле. Рыспай менен мелдешээри менен ал камбылдак кылышп ийри такымга оң бутун сала коюп, чалкалатып баратты. Рыспай чалкасынан жыгылышп баратып чапчаңдык кылышп бир жак капиталына бурула бергенде, Долон чалкасынан алдына түшүп калды. Тургандар кол чаап жиберишти. Капысынан жыгылышп калганына ызаланган Долон кайра күрөшөм деп долуланды. Жыгып алганына кубангтан Рыспай күрөшпөй турган болуп четке чыга берди. «Коркосуңбу? Эмнеге күрөшпөйсүң» – деп келип Рыспайдын жакасына асылган Долонду ал бет талаштыра бир койду. Экөө чөжө короздорчосунан мушташып кетишти. Акыры көбүрөөк муш жеңен Рыспай ыйлап үйүн көздөй жөнөдү.

– Эмне болду? – деди ыйлап келген уулун көргөн Зуура.

– Долон мени урду! – деди солуктаган уулу.

Уулунун бозала болуп ыйлап турганын көргөн эне бир жагы боору ооруп, экинчиден, аны кайратына келтирип сүрдүү карап туруп:

– Уул балача өзүнду коргой албасаң, эми кыз балача кийкырып ыйлай бергин! – деди да тескери карап үйгө кирип кетти. Ушул окуядан кийин ал арызданып келгенин койду.

* * *

Улуу Ата Мекендик согуш аяктап, айыл ичи мамыржумур тынчтык турмушун өткөрүп жаткан учур болчу. Рыспай согуштун эмне экенин, андан да жеңиштин кандай кыйынчылыктар менен келгенин, айыл адамдарынын, ошондой эле аскерден колунан, бутунан, денесинин ар кайсы жеринен жараат алышп, аксаган, балдак таянган адамдардын оозунан көп жолу угуп, айылга кайтпай калган жердеш агаларынын үй-бүлөсү тарткан кайгыны өз көзү менен өткөрүп бой тартты. Бул учурда көбүнчө эл ичинде ырдалган ырлардын көпчүлүгү согуштун кайтпай калган күйөесүн жоктогон аялдардын, атасын мункканып әскерген балдардын муңдуу кайгырып, согуштун күнөкөрүн каргаган армандуу ырлар жаңырып турчу. Ал ырдалган ырларды Рыспай көңүлүнө түйүп жаттап алаар эле да, чогулган жерде элге ырдап көй берчу.

*Алтын менен коргошун,
Айды булут торгосун.
Алганымдан айырган
Ант урган фашист оңбосун.*

*Күмүш менен коргошун,
Күндүц булут торгосун.
Күйөмдөн айырган
Күнөөкөр фашист оңбосун!*

Бул ырларды Рыспайдын оозунан уккан адамдар көпкө чейин ойго батып тунжурап угушат да, көптөн кийин: «Кимдин кошогу? – дешип сурап калышат. Анда Рыспай ал ырды ырдаган аялдын атып, анан ырды созолонтуп укканын кайырат:

*Ай чыгат экен чачырап,
Алгандан калдым ажырап.
Алгандан калган балдарды
Ким багат эми асырап?!*

Мындај жүрөкту мунга салган ырларды уккан эл ичтеринен өкүнүшүп, согуштун кайтпай калган эр азамат-

тарды эскеришип сөз кылыш, алардын кыял-жоругун, кылган ишин, айтылган сөздөрүн аңгеме кылышып көпкө олтурушат да, үйлөрүнө тараф кетишет. Рыспай болсо чогулган элге ырдап бергенине жетине албай сүйүнүп апасына мактанып келет. Эне эмне дешин билбей бир аз ичи тартынып, уулунан кооптонот:

— Андай эл чогулган жерге көп барбай жүрчү, бирөөнүн сөзүндө бар, бирөөнүн көзүндө бар, балам! Ырдасаң үйдө эле ырдай бер.

— Үйдө ырдай берейинби?

— Ооба, үйдө ырдай бер канча болсо ошончо.

Апасы ырдай бер дегенден кийин анын өзүн туурап созолонтот:

*Ажикенин жонунан,
Ардақтуу Булаш тобунан,
Абыдан ката мен болом
Алганым үйдө жогунан.*

*Кара-Токту жонунан,
Кадырман Булаш тобунан.
Көп ката болуп жүрөмүн
Көрөрүм үйдө жогунан.*

Зуура бул ырды чөп чабыкта жүргөндө түшкү дем алышта келиндерге ырдап бергенин эстеди. Рыспай дагы апасы менен бирге барган эле. Бир ырдалган ырды эсине сактап калганын кара деп ойлой кетти. Уулунун зээндүүлүгүнө биринчи жолу ишенип, ичинен кубанды. Өмүрүн берсин деп Кудайдан тиледи.

* * *

Бир миң тогуз жүз кырк сегизинчи жыл. Сентябрь айы.

Рыспай биринчи жолу мектептин эшигин аттады. Апасы Зуура мындан үч жыл мурун Бокенге берген таар сумканын бычымына салып кара тырынкеден колго тигип сумка жасап берген эле. Анын ичине эки-үч актай дептер-

лерди, калем уч, карандаштарын салып алыш, Бокенди ээрчип мектепке барды. Мектеп ичи-тышы акталыш коюлган бир чоң, бир кичине бөлмөдөн турган чакан имарат эле. Бокен Рыспайдын колунан жетелеп алыш келди да, мектептин эшигинде турган узун бойлуу сулууча келген жигиттин алдына келип:

— Агай, бул менин иним болот, 1-класска окууга келди, — деди.

— Атың ким? — деп сурады Рыспайга назарын таштап башын төмөн ийип ылдый боло калыш.

— Рыспай, — деди уялыш жаңы кийген көйнөгүнүн топчуларын кармалаган Рыспай жыңайлак буттары менен жер чиймелеп.

— Абдан жакшы. Мынабу балдар менен бирге окуйсүн, — деп жанында турган төрт-беш мотурайган балдарды көрсөттү: — Тамга тааныйсыңбы? — деп башынан сылап сурал дагы койду.

— Эз атың, абан атасынын атын эле жаза алат, — деп Рыспайдын ордуна Бокен жооп берди эле, анын бул жообуна нааразы болгон Рыспай:

— Бардыгын эле жаза алам — деди.

— Ой, азamat! Бардык аттарды жаза алсаң жакшы экен. Мен агайың болом. Сени окутам. Атым — Калжоро, атамын аты — Атабай. Мени мындан ары атыман айтпай: «Агай» — деп айтасыңдар. Кана эмесе, азыр сабакты баштайбыз. Бардыгыңдар класска киргиле, — деди дагы райондон быйыл атаяны алыш келген конгуроону шыңгыратты. Бир эле мектеп эмес бүтүндөй айлананы жаңырткан конгуроонун уну быйыл биринчи жолу чыгып жаткан болчу. Рыспай дагы мындей шыңгыраган үндү алгачкы ирет угуп жаткан эле. Бул үн анын сезимине өзгөчө таасир берди. Ал класска кирип партага олтурганда да конгуроонун уну кулагында жаңырып жатты. Сабак өтүлүп жатканда да ушул шыңгыраган үн тез эле кайра жаңырса экен деп чыдамсыздык менен күтүп жатты.

Класс ичине эки катар төрт-бештен жыгач парталар коюлган экен. Чубашып кирген балдар бош парталарга бирден-экиден болуп отуруп калышкан эле. Муну көргөн

агайы минтип түшүндүрдү: Биринчи катардагы парталарга 1-класстын балдары отургула, экинчи катардагы парталарга 2-класстын балдары отургула, – деди. Демек, окуучулар майда класстарга бөлүнгөн эле. Экинчи класста тең балдар абдан аз болчу, бардыгы биригип 10–12ге араң жетет эле. Алдыңкы партада жалгыз олтурган Рыспайдын агайы атасынын атын сурады. Рыспай: «Абықадырынын баласымын» – деп жооп берди эле, агайы мындан кийин: «Абықадыров деп чакырганда ордуңан туруп жооп берип жүрөсүң» – деп түшүндүрдү. Ошентип эң алгачкы сабактар Рыспай үчүн кызыктуу боло берди. Айрыкча ыр сабагы менен дene тарбия сабагы анын эң жакшы көргөн сабактарынын бири болчу. Дене тарбия сабагынан алыссы Өзбекстандын Айым-Кыштак деген жеринен келген Тилемиш деген жигит мектептин аяңтасына алып чыгып алдып бир катар көнүгүүлөрдү жасатып бүткөндөн кийин балдарды жарыштырып тамаша кыла турган. Башка балдарга караганда бир топ бойлуу Рыспай бардыгын артка таштап, биринчи болуп алдыга озуп келчү. Алган баалары жалаң «беш». Ар бир чейректин жыйынтыгында Абықадыров деген фамилиянын тушунда ыр сабагы менен дene тарбия сабагынан журналга чыгарылган «эн жакшы» деген баалар ар дайым тизилип турар эле.

* * *

Күн бүркөлүп, күзгү жамгыр жааган сайын өрөөн ичиндеги айланага кыроо туруп агарып, топурак муздал, тоо башындагы ак карлар улам ылдыйлап кыш жакындан келе жатты. «Эненин көөнү – балада, баланын көөнү – талаада» демекчи Зууранын ойлогону эле балдары. Жесир аялдын термелеп тапканы әмнеге жетмекчи? Канткен менен «өнөрлүү өлбөйт» деген кеп ырас белем. Зууранын бычмачылыгына жана тикмечилигине зарыккан аялдар айыл жеринде четтен чыгат эмеспи. Көйнөк, кемзел, тон бычтыргандар жана аларды тиктиргендер анын көзүн карашып алды-артынан өтүшүп, эртерээк ишин бутүрүп беришин суранышып, тамак-ашын алдына коюшат. Чар-

банын иши түгөнгөн кыш күндөрү Зуура үйүндө олтуруп алдып элдин суроо-талабын күндүзү аткарса, кеч киргендөн баштап балдарынын камын көрөт. Бычмачылыгынан ашып калган кыйык-куюктарды бириктире тигип олтуруп Бокен менен Рыспайга жылуу малакай тигип берген эле. Экөө малакайды кийип алышып, кудундап сүйүнүшүп мектепке барып жүрушту.

Бул күнү түнү менен кар жаап койгон эле. Эртеси мектепке бара алышпай экөө тең үйдө калышты. Жылаңаяк кар малтап кантип барышат? Күжурашып үйдө олтурушкан балдарын көргөн Зуура:

– Окууга барбайсыңарбы? – деп сурады. Рыспай Бокенден озунуп жылаңаяк бутун жогору көтөрүп апасына көрсөтө калды. Балдарынын бул абалын көргөн эненин жүрөгүнүн ооруганын айта көрбө. Канткен менен сыр билдирбей балдарын кайратка чакыргысы келди, мектептин жанында туруп окууга барбай калганыңарды көргөн агайынар эмне дейт. Уят эле. Бир чуркасаңар жетесиңер. Бутунар ушүп кетсе баарыңар менен алдагы мен тигип берген малакайга бутунарды салып олтургуда. Бир аздан кийин жылып каласыңар. Тургула жөнөгүлө!..

Кар малтап жылаңаяк чуркап бараткан балдарын көргөн эненин көзүнөн жашы кылгырып агып жатты. Зуура бул күнү бардык башка ишин токтотуп коюп эски чылгый үй терисинин калдыгын, бучкактарын жибитип түнү менен олтуруп экөөнө эки чокой тигип берди.

Бокендин эскерүүсүндө:

Жаз мезгили. Күндүн жылуу аптабына соорусун салгандын жан-жаныбарлардын бардыгы жаңыдан жерден кылтыйып чыгып келаткан жаш чөптөрдүн учун кырка тищеп оттошуп күнгөй беттерде жайылып жүргөн учур. Мындай кезде ойноо балдар үйдө камалып олтура албайт тура. Беш-алты баланын башы бириккен жерде эки бөлүнүп алдып топ ойномой оюнубуз башталчу. Уйдун түлөгөн жүнүнөн тоголоктоп олтуруп топ жасап алчубуз. «Качма топ» оюну балдар үчүн кандай кызык. Азыркы балдар ал оюндуун аты-жытын билишпей калышты.

Буга чейин Бопу деген таздар уруусунан келген киши
Каки деген баласына биздин айылдык Камалдин уулу Турк-
маматка дос кылам деп комуз тартуу кылат. Көз алдында
турат, – ак карагайдан чапкан анча чоң эмес орто комуз
эле. Мен болсо Камалдин коюн кайтарып жүргөн учурум.
Өзү жокто комузду ала коюп андан уккан чолок күүлөрдү
кыңгырата коюп жүрдүм. Бир гана жери күүлөгөндү бил-
бейм. Эң алгач «Ак келин» деген ырын үйрөндүм, анан
«Паризатты» чертип калдым. Бир күнү менин комуз чер-
тип жатканымды көргөн Рыспай дароо мага жабышты.

— Ака, өзүң эле черте бербей мага дагы үйретчү, — деди. Мен комузду колуна берип үйрөнгөн обондорумду мындай черт деп көрсөтүп бердим. Кол шилтеши, сол колу менен қылдарды эпчил басышы менин көңүлүмө толуп калды. Мага айланчыктап келип, Камалдин үйүнөн кетпей тоорулуп журуп тез эле комузду үйрөнүп алды. Бир катар обондорду чертип журуп абдан кызыгып кетти.

Ошентип, биз топ ойнор жатканбыз. Аңгыча эле биз ойнор жаткан жерге жакын турган үйдөн бир укмуштай сонун комуздин үнү жаңырып, айлананы шаңга бөлөп жиберди. Ойнор жаткан тобубуз да калды. Бардыгыбыз комуздин үнү чыккан үйгө чуркап жетип бардык. Карасак бир сандыктын оозун ачып коюп, башы тегерек ийри моюн темирди комуз черттирип жатыптыр. Балдарга үй эсси «Патефон» экенин айтты. Биз барганды алгачкы күү бүтүп, экинчи «Бала кербез» деген күүнү угуга баштады. Күү бүтөөрү менен: «Бар эми ойной бергиле» – деп үй эсси патефонду жыйнаштыра баштады. Дагы коюп берициз» деген биздин суранычыбызды аткарбады. Чуркап баргандык балдардын бардыгы сумсайып кайра чыктык. Бирок «Бала кербездин» ар бир кайрыгы менин эсимде калды. Камалдин үйүнө келип комузун алып, кайрыктарды салып көрсөм кичине окшошуп кеткенсиди.

Кайра-кайра чертип олтуруп бул күүнү толук үйрөнүп алдым. Бул күүнү бүгүнкү күнгө чейин унутпай чертип жүрөм.

Рыспай болсо бул күүнү менден тез эле үйрөндү. Кийин бул күүнүн айрым бир мен келтире албаган қайрык-

тарын толуктап чертип журду. Мен анын таланттына ошондо эле баа берген элем. Ал ушул табигат берген таланттынын артынан сая түшүп өркүндөтүп олтурду. Мындай тажаал талыкпаган аракет көрүнгөндүн эле колунан келе бербейт тура.

Бизге ақыл айтып, жол көрсөтүп кеңеш берген атадан эрте айрылып калдык. Жалгыз гана апабыздын колун карап, оозун тиктеп, айтканын аткарып журуп бой тарттык. Айыл арасында ар убак боло калган той-топурга элдин балдары аталары менен бирге барса, биз апабызды эәрчип аны караан қылып тойлорго барчубуз. Элдин балдары аталары кирген үйгө кошо кирсе, биз апабыз кирген үйгө кирип аялдар менен бирге олтурчубуз. Аялзатынын табигаты өзгөчө экенин иним Рыспай экөөбүз тен турмуштук жагдайлардан улам көрүп-билип калдык. Алардын боорукерлиги, назиктиги, сезимталдыгы бизди абдан таң калтырар эле. Айрыкча, башка эле бирөөнүн кайғысын кошо тартышып, көздөрүнө жаш алышып кейиген аялдарды көрүп биздин да ыйлагыбыз келчу.

Ушундай күндөрдүн биринде Ажике кыштагына апабызды ээрчип тойго барып калдык. Биздин Қызыл-Булак айылынан барган аялдардын тобу менен үйгө кирип баратканда бизди тааныган бирөө өзүнө чакырып алды. Биз Рыспай экөөбүз жанына жакын барганда гана:

— Аялдарга кошулгудай силер кыз белеңер, мобу эркектер кирген үйгө киргиле! Силерди уул бала дейт, экинчи апаңардын әтегине әрмешип әэрчибей жүргүлө, болуптурбу?!

— Анда кимди ээрчийли? — деди Рыспай озунуп күтүүсүздөн. Бул суроого таң калган жигит ойлоно калды да, көптөн кийин гана Рыспайды бооруна тарта имере күчкөтөп мындай деди:

– Болуптур, той-тамашага мен өзүм ээрчите барып жүрөм, убадалаштыкпыш, убадалаштык! Жүргүлө эми, булаштар кирген үйгө кирели, – деп бизди экинчи бир үйгө ээрчтип алыш кирди. Үйдүн ичинде эл толо экен. Бизге кире бериш жердин сол капшытынан орун тийди. Отур-

гандардын бардыгынын көздөрү бизге кадалып жаткан дай туюлат. Бир аз олтургандан кийин гана үй ичине көз жиберип кыдырата олтургандарга назар таштадык. Көпчүлүгү биздин айылдан барышыптыр. Бир гана төрдө баятан бери сүйлөп олтурган үч-төрт адамды көрбөптүрбүз. Тегерек көрпө-тебетейчен, чарчы бойлуу, уютулган коргошундай малдаш токунуп олтурган жайкалган аксакал адам меселдете сөз сүйлөп олтурду.

– Э, балдар, арчанын чиригиндей болуп карыган кезибизде көрүп олтурасыңар бизди. Башыбыздан көп кыйынчылыкты өткөрдүк. Барды да көрдүк, жокту да көрдүк. Бар болуп, көктү карап кекирейбедик, жок болуп жерди тиктеп мүңкүрөбөдүк. Жакшы адам менен достоштук, жаман адам менен касташтык. Жакшынын шарапаты тийсе, жамандын кесепети тийди. Жакшынын жардамын көрсөк, жамандын зыянын тарттык. «Бир жакшы бар жүрттун камын жейт, бир жакшы бар жүрттун малын жейт» – деп илгеркилер бекер айтышпаптыр. Жүрттун камын көргөн азаматтарды да, жүрттун малын талап алган өзүмчүлдөрдү да бул өмүрдө көрдүк, биздин аталарыбыз айтып калчу: «Бай болуп бакылдык кылба, кедей болуп кекчилдик кылба» – дешип. Ал ким болбосун тириү бойдон түбөлүккө жашабайт. Улукманга берген узун өмүрдү биздин учурдагы адамдарга бербесе керек, – карыя бир аз ыкшып жөтелүп, анан алдындагы пиаладан чай ууртап алыш сөзүн кайрадан улады: – Тириүлүгүндө эл-жүртка кылган жакшылыгың өч унутулбай турган нерсе. Колундан келсе – бирөөгө жакшылыгың тийсин, жакшы сөзүндү, колундан чыккан бөзүндү аяба. Бул ата-бабалардан калган сөз. Бул сөздү силерге да айтып берейин. Илгери, илгери Толубай деген ақылман адам жашаган экен. Ал малдуу, пулдуу байлардын айылына кошулуп жайлоого чыкпай өзүнчө алачык тигип алыш, кара жолдун боюнда өзүнчө тиргилигин өткөрчү экен. Анын алачыгын тоготуп ары-бери өткөн аттуу баштуу байлар, мырзалар бурулбай өтүшчү тура. Толубайдын үйүнө кеч калган, ач калган жетим-жесирлер кайрылып келишип берген тамагына, айткан кебине ыраазы болуп түнөп өтүшчү

э肯. Жакшы сөз, жагымдуу пикир, ақылман кеңеш жerde калабы? Ооздон-оозго угулуп олтуруп Толубайдын атагы бардык элге-жүртка тарайт. «Толубай минтип айткан» деген сөздөр байларга, мырзаларга жетет. Эшигинде малы жок, өйдө болорго алы жок, томаяк чалдын атагы алыс-жакынга тарап баратканына малдуу-пулдуу мырзалардын айрымдары ич күйдүлүк кылышып, сөзгө сындырмакчы болушат. Жол жүрүп баратышып, Толубайдын жаман алачыгына карай бурулушат. Аттардын дүбүртүн алачыгында жатып байкаган Толубай әмне сөз чыгаар экен деген ойдо козголбой жата берет. Келген мырзалардын бири какшыктап минтип кыйкырат:

– О, бул «боз үйдө» ким бар? Мейман барат деп жиберген элек кабар. Мырзаларды күтүүгө ал барбы? Болбосо артыбызга кайталы?

Алачыктын оозунда жаткан балтасын колуна кармай чыккан Толубай келген мырзаларга минтип жооп узаткан экен.

«Э, келгиле, келгиле мырзалар,
Алачыкта Толубай деген адам бар.
Өзүнөрдү өгүздөй багыпсыңар,
Чалды сынап мында келип калыпсыңар.
Үйдө жүрсөк минтип катынбыз,
Талаага чыксак эр жүрөк баатырбыз.
Катын оору, балдар үйдө жок
Тиргилик, отун кертип жатырбыз.
Үйдө им ичпеген чалабым бар,
Тоодон бийик талаабым бар.
Мына, кирсөңер жаман алачык,
Кетсөңер, ана жолуңар ачык.
Акылым менен эл-жүртка жактым,
Мал бакпадым, жалаң сөз бактым.
Мал деген кыйкырып келсе жоонуку,
Кысталып келсе жуттуку.
Сөз айтылса сөз ээсин табат,
Калк дилинде очпой сакталып калат».

Толубайдын бул сөзүн уккан мырзалар өздөрү сөзгө жыгылып, артына кайтышкан экен, – деп төрдө олтурган каряя сөзүн бүтүрдү.

Тойdon тарап чыккандан кийин Рыспай ушул сөздөрдүн айрым бир саптарын кайталап айтып, көпкө эсинен чыгарбай жүрдү. Карыянын ушул айткан окуясы бизди көп нерсеге үмүткөр кылды. Басар жолубузга жарык шоола жибергендей сезимде жүрдүк. Тойдо айтылган карыянын сөздөрү Рыспайга катуу таасир калтырган белем мунөзү тез эле өзгөрдү. Бир топ ойлуу тартып, адабият китептерин көбүрөөк окуп, айтылган сөзгө маани берип, мурункудай бир жакка жумшасаң кыйыктанбай аны аткарып калчу болду. Көбүнчө эл чогулган жерлерге калбай барып, ал жерде ырдалган ырларды дароо илип алыш ичинде кайталап үйрөнүп алууга аракет жасай баштады. «Өскөн көргөнүн кылат» деген элдин сөзу акыйкат окшойт – деп ойлоно калып жүрдүм. «Айланы-чөйрө адамды тарбиялап алат» деген ушул белем. Инимдин бул аракети турмушта далилденди.

* * *

Бир миң тогуз жүз кырк тогузунчу жыл. Июль айы.

Тоо жериндеги Кара-Токту, Ажике, Кызыл-Булак, Кара-Барғы айылдары Калинина атындагы колхозго биригип, ал убакта өзүнчө чарба жүргүзүп турган эле. Жаз алды жааган жамғырдын көптүгүнөн күнгөй-тескей, кокту-колот, жылга-жыбыт ат араласа калың чөпкө омуроосунан көмүлгөн, шамал жүрсө көл толкунундай бир жагына жапырылып толкуган жаннат учуру болчу. Түркүн гүлдөрдүн жыты жел менен ағылып мурунду өрдөп, шибердин арасындагы соройгон кулунчактардын башына коно калган сарайғырлардын сайраганы, молдо торгой-лордун тээ бийикте чурулдаган үндөрү безеленип, жол боюнdagы калың жоодарлардын түбүнөн бөдөнөлөрдүн баулаган добушу угулуп, алышы бийик тескей беттеринен күкүктүн зарлаган арманы төмөнкү айыл арасына үзүк-созук жетип турган керемет мезгил эле.

– 76 –

Рыспайды кызыктырган нерсе – бул көлөкөлүү бийик тескей беттен угулган күкүктүн үнү болчу. «Кү-күк!», «Кү-күк!». «Кү-күк!» – деп улам кайталап, бир азга кайра басылып, анан кайра кайталанган бул арманга толгон үндөн сезимди муңдуу бир бушайманга салган тыңчсыз абалды туюна турган. Ал кайсы жерде жүрбесүн, үй ичиндеби, ойноп жүрөбү, же бир жакка апасын ээрчиp баратабы, күкүктүн армандуу үнүн көпкө тыңшай турган. «Зейнеп менен Күкүк» жөнүндөгү жомокту апасынан көп жолу угуп, калың кара туманда бири-биринен адашып табыша албай калган эки ашыктын аянычтуу тагдырларына боору ооручу. Ал күкүктүн үнүн уккан сайын Зейнеп Күкүгүнүн атынан айтып тоо-талааны кыдырып изде, зарлап таппай жүрөт деп ойлоно берчү. Анан эл арасында ырдалип жүргөн ырды ичинде кайталай берчү:

«Күкүк менен Зейнептей,
Күйүтө калдым ал жетпей.
Күттүрбөй мени келсөңчи
Көңүлүмдү кирдептей?»

Бул ырды айылдын боз балдары кыздарга, келиндерге тойлордо, майрамдарда жана оюн-тамаша күндөрү ырдап калышчу. Негедир Рыспайдын дилине жакын сезилип, көңүлүндө жат болуп калган эле. Кийин «Күкүк менен Зейнеп» жөнүндөгү жомокту уккандан кийин гана ырдын эмне экенине түшүндү. Ашыктыктын эмне экенин анча билалбаса да бири-бирин жакшы көрүп калып, бирок табыша албай калган, күйүттө калып изде жүргөн адамдын ыры экенин көңүлүнө түйдү. Анын сезимтал балалык кыялышы өзү көргөн, аралашып жүрүп байкаган, ошондой эле күнүмдүк турмушта учураткан бардык жакшы, сулуу, көркүү, кооз көңүлүнө төп келген нерселерге кызыкты, ичинен жактырды, алардын эмне экенин түшүнүүгө, билүүгө, ички сырына жетүүгө дилгирленди.

– Айылга артисттер келди! – деген кабар чарбанын булуң-бурчунада тез эле тарады. Колхоздо чөп оруп-жыйино мезгили жүрүп жаткан. Бригадаларга бөлүнүп алыш

– 77 –

чалгыда, байлыкта, орулган чөптөрдү чийне менен ташып келип мал сарайлардын короолоруна жыйнап жатышкан бардык колхозчулардын артист көрөбүз дешип кубанышканын айта көрбө.

Жумуштан эртерээк бошонушуп үйлөрунө келишип, жасанып-түзөнүшкөн кыз-келиндер, айрыкча чийнеде ат-өгүздөр менен чөп ташыган бозала баш балдар, мектеп окуучулары ағылып дөбөдөгү колхоздун конторасынын алдына келе баштاشты. Ал эми алысқы айылдардан аттуу, жөө, эшекчен келишкен аял-эркектер ар кайсы жерде топтолушуп, кайсы артисттер келишкенин өздөрүнчө сөз кылышып бакылдашат. Тиги концерт коюлуучу аянты суу сәэп жиберишип шыптырып-тазалап, конторалардын ичиндеги олтургучтарды көтөрүп алышып чыгышып катынан коюп жүрүшкөн беш-алты жигиттердин кыймыл аракети негедир ыкчам. Караптагы кирип кетсе жарык берип туруш учун эки жерге эки жыгач башына ылата ороп керосин куюп бир заматта даярдап да жиберишти. Чарбаннын атка минерлеринин айрымдары эң алдыга жалаң майда окуучуларды отургузуп, алардан кийин келин-кыздарды, балдарды тизип, отургучтарга аксакал, кары-картаңдарды жайгаштырып жатышты. Ал эми артисттер чыгып оюн көрсөтүүчү көшөгөнүн алдына колго жасалган кештелүү шырдамал төшөп эки-үч отургучтарды да камдап коюшту. Активдер көшөгөнүн эки тарабына узун отургуч коюшуп бөлүнүп олтурушту. Жакындан көрөбүз дешип улам алдыга умтулган мадыра баш балдардын уучуусуна аралашкан чурулдагы кулак тундурат. Алардын арасында мойнун созуп көшөгөдөн көзүн албай олтурган кичинекей Рыспай дагы бар эле.

Эл-журтту кыдырып концерт коюп келе жатышкан артисттердин бил тобунда «күкүктөй сайрап тынымсыз күн-түн ырдап таңшыган, Айтылып жаткан сөздөрү – ак булут болуп калкыган» Эл ақыны Осмонкул Бөлөбалаев, «обону тоону жаңырткан, өнерү элди сагынтаркан» артистка Мейликан Козубекова, «көргөн элди тыңчыткан, комузду алса колуна бармагынан күү чыккан» комузчу

Асылбек Эшмамбетов жана «Анделек» деген ыры созулган, ошондо жаңыдан артисттерге кошулган бүгүнкү Кыргыз Эл ақыны Эстебес Турсуналиев келишкен болчу.

Биринчи Осмонкул чыгып ырдады. Салаңдаган мурутту менен чокчо сакалын ак аралап калган, чарчы бойлуу болук, сулуусунан келген киши экен. Ал бүтүндөй эл менен саламдашып ырдал, активдерден баштап алдыңкы колхозчуларга чейин аттарын айтып мактап келип, анан өзү жөнүндө кыстарып айтып кеткени менин эсимде калыштыр:

«Жазга маал болгондо
Эгин айдал мал бакпайм,
Күзгө маал болгондо
Орок оруп чөп чаппайм.
Менин атым – Осмонкул
Ырдал жүрүп жан сактайм».

Осмонкулдун бил ырын Рыспай үйрөнүп алышып бассатурса ырдал жүрдү. Бул ыр инимдин дагы тагдырын аныктады. Кудай ушул ырды оозуна сала берген көрүнөт, мал бакпады, чөп чаппады, өмүр бою ырдал жүрүп жанын бакты, элге алынды, кадыр-барк тапты.

Эсимде Асылбек Эшмамбетов комуз черткенде Рыспай балдардын арасынан тура калып эң алды жакка чуркап келип отура калганы. Катарынан эки-үч күүнү ийине келтирип черткени бүгүн да көз алдымда. Ал эми Мейликан ырдаганда активдердин жалынганын айта көрбө. Көрсө, чачы узун жер чиет, аны көргөндөр «айланайын чачыңан, айланайын ырыңан» дешип жалынып жатышты. Ошондо мен тилек кылган элем, артист болсом экен деп. Ал эми Рыспай иним кандай максаттарды ойлоп, дилинде дүргүгөн эмне кыялдарга кабылганын билбейм.

Артисттердин бил жолку биздин элге келип оюн көрсөтүп кетиши айрыкча биздей мадыра баш балдар учун алардын тийгизген таасири ченемсиз экенин айттууга сөзүм жетпейт.

* * *

Бир миң тогуз жүз әлүү бешинчи жыл. Сентябрь айы.

Жаңыдан гана класстарда окуу башталган. Ар жылы бирден класс кошуулуп олтуруп башталғыч майда (карельковый) төрт жылдык мектеп, жети жылдыкка жеткирилген эле. Класстык бөлмөлөр куруулуп, мугалимдердин саны артып, окуучулар көбөйүп, жаңы парталар, доскалар коюлуп, тартип күчтөлүп калган учур. Партада олтурган балдардын арыгы, узууну, андан да шогураагы Рыспай. Ал алдыңкы катарда олтурушкан кыздардын майда өрүлгөн чачтарын байлаштырып, саксайтып сүрөтүн тарта коюп, анын алдына аттарын жаза коюп балдарга таратып тынч олтурбайт. Класстагы балдар уч түргө бөлүнүүчү – тырышчаактар, зээнсиздер жана тентектер болуп. Рыспай сабакты жакшы билгендиги жагынан тырышчаактарга, шоктугу жагынан тентектер тобуна кошуулуп кетчү. Агайлардын бардыгы сабакты жакшы билгендигинен улам тентектигин кечиришип жиберишчү. Ал окуу журуп жатканда өзү менен өзү алектенген кайдыгер абалда олтуруучу, а качан гана мугалим ордунан тургузуп сураганда уйкудан жаңы гана ойгонгонсуп агайына таң калычтуу карачу. Мугалим анын сезимин ойготууга кылган аракети онунан чыкчу. Кичине сөз башатын эстетип койсоң аны шыдыш улап, кыска түшүнүктүү жооп берип салчу.

Мугалимдердин бардыгы Рыспайдын жазган колунун сулуулугуна суктана карашчу. Айрыкча дубал газеталарды чыгарууда көпчүлүгү анын жардамына муктаж болуп калышчу. Кебүнчө мындай учурда аны чакырып алыш түшүндүре айтып сураныч кылсаң ага макул болуп жандили менен ал ишти аткарып салчу. «Жазгын», «Бүтүргүн» «иштегин» деген буйруктарга абдан көңүлкош мамиле кылып, аны айткандарга карата мамилесин өзгөртүп жиберчү, кээде кол шилтеп тескери карай басып кетет. Анын мындай мамилесинин терецинде мугалимдерге али түшүнүксөз кызганыч менен коргоого алган бөлөкчө бир дүйнө жатканын андашпаган. Мунун өзү намыскөйлүк менен ширелишкен ызакорлуктун, ежөрлүктүн эң алгачкы уругунун тамырлашы болчу.

Кексе мугалим муна дароо түшүндү: ал Рыспайды өзүнө жеке чакырып алыш аталаңк мээримин төгө сүйлөп, акыл айтып көнешин берип, кандай кыйынчылык болсо өзүнө гана айтып берип турагын суралып, ага колдон келген жардамын аябай турганын билдирип, чын дилинен акылдашканы жакшы натыйжа берди. Агайынын кичине белги берип жумшаганын илгиртпей түшүнүп, сөзүн эки кылбай жан дили менен айтканын аткаруу Рыспай үчүн көндүм адат болуп баратты. Ошентип экөөнүн ортосунда ажырагыс достук мамиле түзүлдү.

Рыспайдын дилин түшүнгөн билдирип жылдар бою кийин партиялык советтик жетекчилик кызматтарда иштеген, азыркы кезде ардактуу эс алууда жургөн кадырбарктуу аксакалдардын бири Калжоро Атабаев болучу.

– Раис Каримжандын үйүнө кыякчы келиптири, – деген кабар Кызыл-Булак айылына тез эле тарады. Ал кыякчынын кайдан, качан келгендиги тууралуу жана ким деген адам экендиги жөнүндө ар ким ар кандай сөздөрдү айтып жатышты. Бирок анын кимдиги жөнүндө эч ким эч нерсе билбейт болчу. Кеч кирип, элдин бардыгы малсалын жайгаштырып короого камап киргизишип, үйлөрдөн алсыз чырактын жарыгы чыгып, эл аягы тынчый баштаганда гана раистин «kyякчынын өнөрүн көрүп кетишишин» деген кабары айылдаштарына тарады...

– Рахмат Каримжан раиске, – дешти уккандар негедир ыраазы болушуп, – шылтоо менен сый-урматын көрөт экенбиз.

– Сени сый-урмат көрсүн деп чакырган жок, тетиги алыссы Алай-Куудан ат артып келген Чалыр кыякчынын күүлөрүн уксун деп чакырып жатыптыр раис, – деди экинчи бирөөсү.

Ар бир үйдөн үчтөн адам чогулуп Каримжандын төркү үйүнө кириши. Арасында балдар, кыздар, келин-кезектер да бар. Киргендердин бардыгынын көзү төрдө малдаш урунуп олтурган жайкалган ак сакалы көкүрөгүн жаап турган олбурлуу карыяга түштү. Келген эркектердин бардыгы карыяга салам берип, кол алышып көрүшүп катарына олтуруп калышты. Негедир үй ичин тынчтык

уялап, элдин бардыгы үнсүз боло калганда гана Каримжан карыяны элге тааныштырыды.

– Келген мейманды силерге тааныштырып көйөн – атактуу Чалыр кыякчы деген ушул киши. Атайын Алай-Куудан Шаркыратмадагы сарыбаргы туугандарга түшкөн бир тууган карындашына келген экен. Карындашынын аты – Айымкан. Айымкан байбиче бизге да илик-чатыш болуп кетет. Ал эски илими бар Молдо Исакулдуун байбичеси болот. Молдо Исакулдуу көпчүлүк эл атынан айтышпай: Кичине молдо деп аташат, – деди Каримжан үйдүн бурчунда чөк түшүп олтурган калыбында отургандарга кыякчынын келгенинин себептерин чечмелеп, – ошол Кичине Молдонун кызы Назирбүнү менин жакын досум Сабир аялдыкка алган. Сабир 41-жылкы согушка кетип, ал жактан кайтпай калды. Чалыр аксакал Шаркыратмага келип, эки-уч күн тургандан кийин Сары-Булактагы Торойчу туугандар мейманга чакырышкан экен. Ал жактан кечээ күнү бул жерге мен болбой чакырып келдим, эл-журтка кыяк тартып берсин деп... Мына эми аксакал менен силерди жүздөштүрүп олтурам.

Ушул тааныштыруудан кийин гана Чалыр аксакал бир козголо эки жагын каранып, эл-журттуун ал-акыбалын сурагандан кийин гана жанында турган кыягын алыш күүлөп, элдик күүлөрдүн бири «Ат кеттиден» баштады. Баятан күбүр-шыбыр болуп өздөрүнчө шыбырашкан эл тынчый түштү. Күү сыйгырылып бирде бийиктеп, бирде пастап, ар бир кайрыгына тутумдашкан адам пенденин арманы алыстан туюлуп сыйзап жатты. Акырында «ат кет-ти-и-и, ат кет-ти-и-и» деген муңдуу добушту кылдардын таптак сүйлөп жатканын угушкан эл тунжурады. Мындан кийин «Каныкейдин кайгысы», «Жетим кыздын жеңесине арызы», «Абылдабектин арманы» сыйктуу күүлөрдү тартып берип олтурду. Айрыкча акыркы күүнү ойногондо баятан тымып турган тынчтыкты алсыратуучу сыйзаган муңдуу добуш жүрөктүү эзип күңгүрөнүп, анан ал капастагы камалган жолборс сыйктуу туш-тарапка урунуп чабалактап күркүрөп, аянычтуу арманды туюнтууп жатты. Бул бир адамдын акыркы аргасы түгөнгөн жагдайды кабарлап ай-

тып жаткандай муңканды. Балдардын арасында олтурган Рыспай акырын үшкүрүп алды. Жанында олтурган Бокен аны бир карап алыш, колунан кармап тынчтан дегендей белги берип кыса кармап койду. Жарык үйдүн ичин бүдөмүк жарытып турган эле. Алсыз чырактын жарыгында кыякчынын мандайындагы узун тырыштары билинээр-билинбес жазылып, жаак тамырлары көөп чыкканы байкалышп турган. Кыяктын кылдары кайрадан билинбegen алсыз кыймылга келип, шамалга ыргалган теректин учтарындай калтырап баратты. Рыспай мындей шамалга калтыраган теректерди айылдан көп эле көргөн. Анын майда бутактары дал ушул кыяк кылындай көз алдында титиреп жаткансыды. Акырында барып кылдар муңканган ыйга айланганда аны угуп олтуруу үй ичиндегилер учун азапка айлангандай сезилди.

Күүнүн муңдуу кайрыктары олтургандардын жүрөгүн титиретти. Кечки караңгылык күүнүн ыйына тец бөлүнүп тунарып, тээ тереңден оргуп чыгып жаткан ачуу арманды өзүнө сицирип, алышка таратып баратты. Бул күү киндик каны тамган тууган жеринен, үй-бүлөсүнөн, балдарынан, сүйүктүү жарынан түбөлүккө ажырап, алсыз, аргасыз, жардамсыз калып өлүм алдында турган намыскэй эр жигиттин акыркы көз жашы болчу. Кыяктын үну басылганда баятан кыймылсыз тунжурап олтурушкан элдин бардыгы эми эркиндикке чыга калган сыйктуу күбүршыбыр үй ичин аралап, жандуу толкундануу башталышп баратты. Кыякчы карыя кыякка жабышып калган манжаларын кылдардан акырын чыгарып, кыякты жанына койду да жүз аарчысы менен маңдайынан чыбырчыктап чыккан терин сүрттү.

– Ушул туугандар, келгениңерге ыраазы болгула. Карайлык, мен да абдан чарчап калдым, – деди оор улутунуп сакалын оң колу менен сылап.

– Олтургандар орундарынан козголушту. Уккандардын бардыгы мурун эч качан угуп көрбөгөн жаңылыкты көңүлүнө сактап ала кетишти. Булардын катарында олтурган Рыспай кандай абалда болгонун айтуу кыйын.

РЫСПАЙДЫН УСТАЧЫЛЫГЫ

Чоң кыякчы, бүтүндөй Кара-Кулжа аймагына кыякчы катары белгилүү Чалыр карыянын күүлөрүн маңдайында олтуруп өз кулагы менен уккан Рыспай негедир өзүн бир жайга коё албай бир топ күндөргө чейин буулугуп үйгө да турбай талаалап делбе болгонсуп жүрдү. Ал өзүнүн кыялында буту жер баспай эле авада калкып, ар кайсы жерге башаламан курулган айылдын үйлөрүнүн устүнөн, адырлардын, кокту-колот, жылга-жыбыттардын устүнөн, ал турсун көк тиреген бийик тоолордун үстүнөн булуттарга аралашып каалгып учуп жүргөнсүдү. Булуттардын арасынан ал жердеги кыбыр эткен бардык кыймылга көзү түшүп айланып сыйып баратты: жолдор, анда бараткан атчан, эшекчен, жөө-жалаң адамдар, мал тоскон, кой кайтарган, чөп жыйган, дубал урган жандуу кыймыл. Алыстан чөп орунду жайык беттер өндөгөн теридей бозоруп өнүнөн качкан. Ар жерде өскөн караган, долонолордун арасында кой-эчкiler жайылып оттоп жүрушөт. Табы кайткан күзгү күндүн алтын табагы Сарыкырдын өркөчүнө жакындап батып барат.

Рыспай бийик чокунун кылда учунча чыгып алыш олтурганын эми сезди. Батыштан соккон муздак шамал дenesин чыйрыктырып жиберген эле. Адырлардын жылып келе жаткан көлөкөлөрү тескей беттерди бүтүндөй капитап, эми күнгөй тарапка өтүп улам жогорулас жылып баратты. Күндүн эң акыркы нурлары чыгыш тараптагы алыскы тоолордун учтарында өчкөндөн кийин тез эле күүгүм кире баштады. Эми үйгө кетүүгө камданып ордунан турду. Бийик чокудан төмөн түшүп келатып орнотуп койгон устүндай тикесинен жыгылбай турган чайырга кабылды. Колу менен төмөн карай ыкшаганда түбүнөн омкорулуп кетти. Аны көтөрүп алыш кара күүгүмдө үйгө келди.

Рыспай түнү менен ары-бери одарылып, түйшөлүп чыкты. Эртеси ал мектептен келгендөн кийин колуна бычак алыш чайырдан кыяк жасап алууга киришти.

Көчкөнбай аксакалдын эскерүүсү:

– Кыргызда ушундай бир ақылман сөз бар: «Бай болсоң – байлыктын туткунусуң, ал эми кедей болсоң – колунда бар байлардын кулусуң». Ал убакта колунда малы бар оокаттуу адамдар кыштоого жакын турган жандоолорго боз үй тигип алышып бир кар жааганга чейин отура беришчү. Качан гана суук күчүнө кирип, боз үйдө жашоо бала-чакага кыйын болуп калганда боз үйлөрдү жыйнап там үйлөргө көчүп киришчү. Кеч күз болуп калган учур эле. Байбичеден (кайненеси Зуураны айтып атат) кабар алганы жандоодон келип калдым. Минип келген айгыр атымды талга аса байлап үйгө кирсем кайненем төрдө төшөк кабып олтуруптур. Ал-акыбалды сурашып буткөндөн кийин балдарды сурадым.

– Бокен көрүнбөйт, бир жакка кеткенби?

– Бокен Кочкорбайдын үйүнө кетти, – деди менин алдыма дасторкон жайып нан коюп жатып, – кечээ күнү келип бир күнчө балдарым менен чарбанын койлоруна көзөмөл кылып турушсун, өзүм базарга түшүп балдарга кийим-кече, азык-түлүк алыш келейин деп камданып алдым эле деген болчу. Бокен бүгүн ошоякка саарлап жөнөп кеткен.

– Рыспай көрүнбөйт го?

– Ал делбе болуп кыяк жасайт элем деп эле менден бычак талашып сыртта жүргөн. Ушул арада эле жүрсө керек...

– Эми комузу калыш кыякчы болот бекен? – деп сурасам:

– Билбейм, бул баланын кыялын... Тиги Камалдин баласынын комузун сурап келип кээде чертип, кээде ырдап калат. Кечээ жакында Каримжандын үйүнө Чалыр деген кыякчы келген Алай-Куудан. Анын кыяк тартканнын көргөндөн бери дәэлигип бир жерде туралбай кыяк жасайт элем деп чайырды көтөрүп жүрөт го?!

Чайырдан да кыяк жасалчу беле, – деген ой кылт этти, – бала да... Оюна эмне келсе ошону турмушка ашырууга аракет кылганы жакшы нерсе эмеспи. Бирөөнүн колунан бир жакшы буюм көрүп калса, ошону мага дагы таап бе-

ресиц, – деп ата-энесин кыйнаган балдар айылда четтен чыгат го?! Аларга салыштырмалуу Рыспайдын кыял-жоругу, жүрүм-туруму такыр башкача экенин байкачумун. Өз билгенин коё берчү эмес, өзүнүн айтканын аткармайынча жаны тынчу эмес. Эгерде анын оюна каршы чыга турган болсоң көшөрүп көктүгүнө салып туруп алчу да, акыры анын оюна мақул болууга бардыгыбызды мажбуrlачу. Болуптур, айтканын аткара берсинчи деген жыйынтыкка биз да келчүбүз.

Бул үйгө келген сайын Рыспайга жолугуп, ал-ахывалын сурап, эмне кемчилдигин билип кетүү мен учун адат болуп калган эле. Өзу дагы эжесине салыштырмалуу мага ылымсанап кемчил, жетишпеген жактарын жашыrbай айта берчү. Мен айтканын айткандай орундашып койчумун. Бул жагынан экөөбүздүн мамилебиз ётө жакын болчу. Бул жолу да ага жолукпай кетип калуу болбостугун ойлоп, кайненем менен коштошуп сыртка чыктым. Эки жакты элейе карап, айланага көз жүгүрттүм. Эч бир кыбыр эткен жан көрүнбөйт. Тунжураган тынчтыкты бузган кырт-кырт эткен добуш алда кайдан угулат. Аздан кийин акырын кыйылдаган ичке үндердүн башаламан уну тамдын үстүнөн угулду. Бул эмненин уну экенине акылым жетпей тамды айлана басып, анын арт жагына ёттүм. Ал убакта там үйлөрдүн үстүнө кары тартылып, торсундар эки тарабына коюлуп, анын үстүнө кырчындар басылып камыш төшөлүп, турпактар калың төгүлүп шыбалып коюлчу. Ўйдүн үстүн чатырлоо, шифер менен жабуу кийин пайда болбодубу? Рыспай тамдын үстүндө олтуруп алып бир нерселерди узанып, кайра аны кыйылдатып тартып коюп өзү менен өзү алек. Бир топко чейин карап турдум. Мени менен дегеле иши жок.

– Рыспай, – дедим көрүнөө жерге чыгып.

– Келициз жезде! Мен сизди көрбөптүрмүн. Качан келдициз, – деди колундагы чайырдын кыркылган кесиндин жогору көтөрүп мага көрсөтүп, – көрдүнүзбү, мен кыяк жасап алдым.

– Тамдын үстүнөн бери түш, учурашпайлыбы?

– Азыр жезде! – деди тамдын бурчуна улана урулган койкананын пасыраак үбөлөнгөн эски дубалы аркылуу түшүп келип, мени кучактап калды. Мен бетинен өөп, чачынан сылап, жонунан таптап бир тууган жезделик мээримиди билдирип жаттым. Ал менин мындай ысык мамилеме эреркеп биринчи жолу көзүнөн жаш кылгырып башын көкүрөгүмө жөлөп алыш солуктап ыйлап жатты. Аттин ай, атасы Абыкадыр болсо эрке талтаң элдин балдарындай эч нерседен кемчилиги жок эркин өспөйт беле?

– деген ой мени да кыйнап жиберди. Кайран киши кабары да жок, же тириүү экени, же өлүп калганы билинбей дайынсыз болушпадыбы?! Адамга табылгыс ар-намыстуу, айтканынан кайтпаган көк жал жигиттерден эмес беле, – деп Рыспайдын жука кийимин, жылацајк буттарын көрүп өксүп турдум.

– Кой, ыйлаба! Сен эми чо-оң жигит болуп калбадыңбы?

– Андан көрөкчө кыягыңды берчи көрэйүн, өзүн жасап алдыңбы? – деп жооткоттум.

– Өзүм жасадым, жезде. Көрүңүз эми! Сизге жагабы?

– деп менин колума кыягын бере койду. Кыяк чайырдан жасалганы менен жыгачтан усталар жасаган кыяктан анча айырмасы жоктой сезилди. Чайырдын жоон түп жагынын ичин көндөйлөп оюп, боорун тегиздеп бычак менен кырып, уч жагына талдан кулак жасап, ат куйругунун кылдарын эшип тагып, жыгачтан тепке жасап аны чайырдын түбүнө кадап, кыймылдабасын деген ойдо жип менен чыңап тарттырып коюптур. Табылгыдан ийилип кыл тагылган жаасы дагы окшошуп калыптыр. Ташка олтуруп кыяктын түбүн тиземе такап тартып көрсөм сызгырылган ичке коңур добуш чыга баштады.

– Кана, эми өзүн тартып көрчү, – деп кыякты колуна бердим, – абдан жакшы жасаган турбайсыңбы? Сен уста болот окшойсуң?

– Жок... Уста болбойм, музыкант болом, жезде!

– Анда кыякты тартып көрчү, мен дагы угайын.

– Жок, азыр тартпайм, жезде, – деди кескин жооп берип, – үйрөнүп алыш аナン сизге ойнот берейин. Азыр кандай күүгө келтиришти анча билбей жатам, – ал неге-

дир оңтойсузданып «кыякты азыр тартпайм» деген сөздү айтып алганына өкүнүп турғансыды.

– Мейли тартпасаң, үйрөнгөндө ойноп берээрсин, – дедим мен да туура түшүнүп. Анын бул балалык кабылдоосунда мага болгон урматтоонун тээ теренде жаткан белгилери бар эле, – жүрү мени менен биздинке, эки-уч күн жээндериң менен ойноп келесиң. Кыягыңды да алыш алғын. Көптөн бери каттабай койдуң, эжең дагы сени сагынып жүрөт.

– Окуудан калам да... – деди Рыспай кыйылып.

– Эртең базар, бұрсұгұну 7-ноябрь майрамы эмеспи, үч күн окуу токтойт майрамга карата, – дедим түшүндүрүп. Рыспай сүйүнүп кетти.

– Андачы жезде, апамдан уруксат сурайын, – деди неғедир мен эми эле аттанып кетип кала турғансып шашылып, – Сиз туруп турундуз, мен азыр кайра чыгам, апаман жооп алайын...

Үйүне чуркап кирип кеткен Рыспай эскирип калган пахталуу тырынке чапанын, апасы козунун терисинен киzekteп тигип берген тебетейин кийинип чыга келди. Экөөбүз жаздоодогу боз үйгө чыгып кеттик. Эки-уч күн балдар менен ойноп жыргап жүрдү. Биш боло калганда өзү ала барган кыягын кыңылдатып тартып калат, эенирәек жерге барып алыш өзүнчө алектенет. Менин балдарым дагы анын кыягынын үнүн угушаары менен артынан жетип барышып, тегеректеп олтуруп алышат. «Рыспай тагам кыяк тартып берди» – дешип менин кичинекей уул-кыздарым ар күнү сүйүнүп үйгө келип жүрүштү.

Биз менен кошунада турган, күйөсү согуштан кайтпай калган жесир кемпир бар эле. Рыспайдын кыягына баласы алаксып олтуруп уюн торпогуна эмизип жибериптири. Үюнүн айран-сүтүнө капалангандын энеси жалгыз баласын чыңыртып кубалап чыбык менен сабап уруптур. Анчамынча кыяк тарткан Рыспайды себепчи катары күнөөлөп: «Кыягың менен бул жерден жоголгун» – деп тили тийген окшойт. Капа болуп келип ошол эле күнү: «Кетемин» – деп биздин кыйылганыбызга болбой үйүнө жөнөп кетти. Жөнөп жатып әжесине айтыптыр: «Жанагы баласын ур-

ган кемпирге жарым чөлөк сүт берип койгула, мен күнөөлүү болуп калдым» – деп.

Ақылман адамдар айтат эмеспи: «Кошунада жаман болсо андан кетип кал, тишиң ооруса жулдуруп сал» – экөөнөн төң бирдей келген оору жаныңды кыйнайт». Өзүн күнөөлүү сезген дили таза жаш гөөдөк балага тажаал кемпирдин «жоголгун» деген сезү катуу тийген көрүнөт. Өзүнүн кетирген айыбын сезе билүү бардык эле адамдарда боло бербайт эмеспи. Чоң күнөө кылыш алыш сурак алдында «мен сүттөн ак, суудан тазамын» дегендерди көрүп эле жүрбәйбүзбү?! Демек, ыймандын тазалыгы эненин сүтү менен кошо жарагат деген сөз чындыкка жакыныраак окшобойбу. Рыспайдын ыймандуулугу бала кезинен бери өнүгүп, өсүп, өөрчүгөнүн бул окуядан байкап алууга болот.

* * *

Жаз алды тоолуу жердин табигаты бир топ эле катаалыраак болоорун жергиликтүү эл жакшы билишет. Бул учур жем-чөп түгөнүп, колдо болгон бардык малдын кабыргасы көрүнүп арықтап, кары эрте кеткен күңгөй беттерде жанаңдан башбагып келаткан жазгы көктөмдү термелеп оттогон мезгил. Анын үстүнө кайдан-жайдан ала булуттар ар кайсы тараптан чогулуп, бир заматта эми эле жонду жылытып турган күндүн көзүн тосуп билинбеген чыкыроон башталат. Анан кайдан-жайдан муздак сыйдырым шамал согуп эң алгачкы тамчылар удургуп жерге тамчылай баштайт да ал улам калыңдап шыбыргактаган жамгыр башталат. Бирде нөшөрлөп, бирде ақырын майдалап жаап олтуруп ак жаанга айланат. Мындай учурда кыштак эли өз тиргилигин үйлөрүндө өткөрүштөт. Айрым гана өтө зарыл иш менен мал жоготуп, доо доолап, же бирөөгө кабар айтканы бараткан атчан, жөө-жалаң жургөн адамдарды көчөдөн көрөсүц. Калган убакта маанайды чөгөрүп бир калышта шыбыраган жамгырдын көңүлсүз үнүн угууга болот.

Рыспай айнектин түбүнө дубалга жөлөнүп алыш Алыкүл Осмоновдун күрөң-кызыл түстөгү ырлар жыйнагын

окуп олтурган. Ал бул китепти кечээ күнү өзү менен биргэ окуган Курманбектен окуп берем деп алган болчу. Абласан менен Аскербай: «Сенден кийин бизге бер» – деп суралышып калган. Ыр китең Рыспайды жаңы бир эч убакта угалек, билелек жаркын дүйнөгө алып кирди. Ал ар бир ырды кайра-кайра кайталап окуп олтуруп, айрым бир сантарды эсine сактап калды. Айрыкча бул ырды ал жүрөгүнө жакын кабыл алып, кайда барса да ичинде кайталап, кәэде шыбырап, кәэде ачык эле угуза айтып ырдан жүрдү:

«Мен тансам: жаштан танам, ырдан танбайм,
Ыры жок өмирүмө канааттанбайм.
Кудайга мин мөртебе калп айтсам да
Ырыма бир мөртебе калп айта албайм».

Классташтары Абласан менен Аскербайга «тез эле окуп кайра берем» деген убадасы жалғанга чыкты. Ал ар бир ырды кайталап окуп олтуруп, эки-үч күндө араң жарымына жетти. Ал акындын ырларынан өзүнүн тагдырын, атажурт, эл-жерге болгон сүйүсүн, ошондой эле ички арманын сезди. Улам китептин бир барагынан экинчи барагына өткөн сайын өзгөчө сезимдерге дуушарлана берди. Аны бир жагы таң калтырып, экинчиден, соң ойго салып әргиткен ыр акындын «Музыка» деген ыры эле:

«Мен суу ичпейм, таңдай катып турганда,
Мен нан жебейм алдан тайып курганда.
Музыкадай мага таттуу суусун жок,
Берчи мага,
Берчи мага,
Жарым кашык музыка!»

Ойго терен сүңгүп кирип кеткен Рыспай сырттан чыккан үндү дароо эле уга койбоду. Качан гана сырттан апасы башбагып: «Эмне, кулагың бүтүп калганбы?» деп ачуулланганда гана селт этип ордунан адатынча ыргып туруп, эшикке карай жөнөдү. Эшик алдында жаангы аралаш атчан турган тагасы Токтогулду көрдү. Апасы экөө сүйлөшүп турушуптур.

– Келициз, үйгө түшпөйсүзбү? – деп барып кол алышып көрүштү.

– Кандай Ырыс? Окуу жакшыбы? Неге биздикى жакка барбай койдуң? – деп жээнин эркелете сүйлөп келип, – эртең биздикине апаң экөөңөр баргыла, чакырганым ушул болсун. Көптөн бери каттабай койдуңдар, – деди.

– Жөн-жай элеби? – деп сурады апасы.

– Жөн-жай эле, Рыспай, жээнимди бир сыйлап коёюн дедим. Быйыл мектебин аяктайт буюrsa. Кийин чооң адам болуп кетсе бизди тоготпой койбосун, – деп жаркылдалап күлдү, – кой мен кеттим анда, апеже, эртең бара бергиле үйдө болом. – Ал аттын мойнуна бир чаап бурулуп бара жатып, торпогунун жоголуп кеткенин, ошону издең бул тарапка келип калганын айтып кетип баратты.

Эртеси күн чайыттай ачылып, аптаптын ачуу тийген нуруна бардык тарап мемиреп, жамгыр суусу сиңген аңыздардан буу көтөрүлүп, жер тердеп чалкып жатты. Тоо баштарынан күн аркан бою көтөрүлүп калган кезде Зуура менен Рыспай ээрчишип Токтогулдуң үйүн көздөй жөнөштү. Бел тарапка кеткен жалгыз аяк жол улам өрдөп олтурат. Улам бийиктикке көтөрүлгөн сайын бардык тарап көз алдыга даана көрүнө баштады. Агасы Кочкорбайга жардам берип кой жайып жургөн Сары-Кыр, Суук-Дөбө, андан берки адырлар, жылга-жыбыгтар, кокту-колоттор бардыгы Рыспайга тааныш. Анын бутунун жылаңаяк таманы тийбеген жерлер аз. Ал эми тиги Чыгыш тарапта жаткан Кичи-Ажиже, Коң-Ажиже жайлодорун азыр ак кар каптап, алыстан жазгы күндүн нуруна чагылышып тунжурап үйкуда болчу. Анча-мынча гана карын шамал учурup кеткен кырандар, күнгө бет күңгөйлөр карарып алыстан көрүндү.

Токтогулдуң үй-бүлөсү Зуура менен Рыспайдын келишин күтүп олтурушкан эле. Алар келээри менен дасторкон жайылып, ысык тамак алдыларына тартылды. Алакыбалды суралышып, көпкө чейин сүйлөшүп олтурушкандан кийин Токтогул илинүү турган комузун алып куулөп, «Бекарстан», «Дарди өттү» күүлөрун ийине келтирип черт-

ти. Тагасынын кылдарды ийге келтирип чебер чертип жатканын тигиле карап олтурган Рыспай:

– Тага, ушул күүңүзү мага да үйрөтүңүзчү? – деп суранды.

– Бул күүлөр элдик эски күүлөр. Чертилиши дагы бир топ жөнөкөй билбейт келээрин кайдан кайгы! – деп комузду колуна берип жатып күүсүн бузбай. Рыспай башталышындагы кайрыктарды бир топко чейин чертип келип, ортосунда жаңылып калды.

– Күүнү үйрөнүш учун эң алды күүнүн кайрыктарын биринчи эсине сактагын. Кайрыктарын жаңылбай эсте туткан адамдын колу тез эле машыгып кетет, – деп комузду кайра алып, Рыспайга ар бир кайрыкты жай кайрып чертип, айрым татаалыраак өзгөчө кайрыктарды кайталап көрсөтүп берип жатты. Аздан кийин бул эки күүнү жәэнинин кадимкідей чертип калганын көргөн Токтогул кубанып:

«Эр тагасын тартат» деген ушул. Бөлөкбай тагаң дагы чоң комузчу болгон эле. Ал тагаң согуштан кайтпай калбадыбы! Ушул комуз ошол чоң тагаң карманып жүргөн комуз. Муну сага белекке бердим. Ошол Бөлөкбай тагаңды тартып комузчу бол. Тагаларыңдын өнөрүн жәэн катары сен уланткын. Буюрса өзүмө башка комуз сатып алам, – деди.

Бул учурда Рыспайдын кубанычына чек жок эле. Ал Токтогулдан мойнунаң кучактап бетинен өөп, сүйүнгөнүн тұра калып секирип жиберди. Комуздан белекке берилиши Рыспайдын канатына канат, ышкысына ышкы кошуп жиберди. Арадан анча убакыт өтпей «Бекарстан» менен «Дарди өттүнү» кадимкідей чертип калды. Үй-буләлүк жай олтурушта жәэнинин атасы Абдықадыр жездесинин айрым бир кыял-жоругун айныбай тартканын байкады. Ал киши өз билгенин кө бербеген өжөр, баштаган ишин жарым-жартылай кылып ара таштабаган иштемчил, ар кандай жагдайда өз оюн тике бетке айткан өткүр адам эле деп эскерип олтурушту. Жездемин «Сарымайды» деген бир ыры бар эле, ар убак жол жүргөндө, иш кылып жатканда, же бир бозо ичкен жороканада ошол ырын кайталап ырдай берчү. Аны казакча айтчу.

– Ал кандай ыр эле билесизби? – деди Рыспай сөзгө маани берип:

– Эсимде бир эле куплети калыптыр. Ал мындаи:

«Сарымайды, сарымайды, о-о сарымайды,
Пендерм билбейт келээрин кайдан кайгы!
Эр жигиттин алган жары жакшы болсо
Сол жигит өлгенинише карымайды.

Сарымайды, сарымайды, о-о сарымайды.
Адам билбейт келээрин кайдан кайгы?!
Эр жигиттин алган жары жаман болсо –
Сол жигит өлгенинише жарымайды!» –

деп ырдап калчу.

Күйөөсүнүн бул ырын Зуура дагы көп эле жолу укканны эми эсине түшүрдү. Негедир көңүлү кирдеп, анын күнөөсү жок эле жерден күнөөлүү болуп камалып дайынсыз жок болуп кеткенине өкүнүп олтурду.

– Өзүнүн ыры өз башына кайгы болуп илинбедиби, – деди Зуура көз жашын чала сүртүп: «Пендерм билбейт келээрин кайдан кайгы» деген сөзу мага да жакчу эмес. Башка эле ырды ырдасаң дечүмүн, болчу эмес. Өз билгенин көй бербеген көк адам эле. «Оз боюнан бийик секирген адам – бутун сындырып алат» деген кеп бар эмеспи. Чоңдорду сынтайм деп жүрүп өз тагдырына мүшкүл кылып алды, – деди. Токтогул кайрат айтып: – Жамандық менен жакшылықтын ортосу бир кадам тұра. Эми жакшылық болсун. Уулдарыңыз жетилип келатат, каниет кылышызы, – деп сөзүн аяктауды.

Бата тартылып, бардығы орундарынан турушту.

Жайын-кышын чокусунаң ала булут кетпей ак мөңгүсү күнгө чагылышып жаткан Алай қырка тоолорунун бир бүктөмү болгон Сары-Булак кыштагына жаз абдан кечигип келет. Өреөндөгү айыл-кыштактарда өрүк, алма гүлүн төгүп, бак-дарактар эбак жашыл жалбырактарын жайып калган учурда гана бул туш-тарабы тоолор менен курчалған Сары-Булак өреөнү жаздын эң алгачкы ымыркай мезгилиниң баштан кечирет. Март айы өтүп, апрель аяктаап ба-

ратканда гана топуракта уктап жаткан түркүн тамырларга жан кирип, жер боору жашыл ыраңга боёлуп, түркүн чөптөр дүркүрөп бир жуманын ичинде кокту-колот, адыр, талаа беттерин жаннатка айландырып жиберет. Бийик тоолуу жердин касиети ушунда белем. Кыска убакыттын ичинде жашыл ааламга айланып кеткен мындай учурду баштарынан көп әле жолу өткөрүшкөн тоолуктар адаттан тыш өз тиргиликтери менен алектенишкен жай турмушту өткөрө беришет.

Күн артынан күн өтүп, айлана өзгөчө түскө бөлөнүп, тушарга жетип калган түркүн чөптөрдүн бүртүктөрүнөн гүлдөр ачылып, айыл арасындагы бак-дарактар дүпүйүп көркө келип, андан угулган күштардын күжулдаган үндөрү айлананы жаныртып турган. Май айнынын эң акыркы күндөрү келип, жакында 7-классты бутурүү экзамандери башталмак. Буга чейин мектеп окуучулары үчүн бир күндүк уюшулган экспурсия бардык балдар, кыздардын көпкө чейин айтып мактанып жүрө турган жомогуна айланып калган болчу. Эксурсияга мектеп окуучулары Кара-Токту багытына барышкан болчу. Бир мезгилде ушул бел аркылуу Гүлчөгө бара турган машина жол курулуп, бирок ал согуш башталып кетип бүткөрүлбөй калган эле. Ашууну көздөй бир нече бурумдар аркылуу казылган эски жолдун тоому кадимкидей сакталып калганын окуучулар өз көздөрү менен көрүшүп, туу белдин кырына чыгышып эс алышып, тамактанышып, ойношуп, ар турдүү гүлдердү теришип, Алай кырка тоolorуна суктана карашып, анан үйлөрүнө кайтышкан эле. Бул жүрүшкө чыгуу Рыспай үчүн эң бир эсте каларлык күндөрдүн бири болуп калган болчу. Мына эми алдыдагы экзамандерге даярдануу үчүн аттайын күндөр да белгиленип коюлду. Эки-үч күндөн кийин эң биринчи кыргыз тили жана адабияты боюнча экзамен башталмак, ага анча даярданган жок, анткени өтүлгөн темалар анын эсинде болчу. Ал ойлогондой алгачкы эки сабактан «эң жакшы» деген бааларга тапшырды. Аны кыйнаган сабагы арифметика болду. Мектептин элге таанылып калган жалгыз ырчысын «жыгып» салууга ага-

йынын колу барбады, өтүлгөн сабактар боюнча жецил суроолорду берип жөлөмөлөп да көрдү. Бирок Рыспай унчукпай туруп берди.

– Билбейсисиң го? Өзүң эле айтчы, кандай баа коёун? – деди.

– Чынымды айтайынбы, агай?

– Чыныңды айта бер, кайсы бааны сурайсың?

– Чынымды айтсам «эки» деген баага татыктуумун.

– Акыйкат сөзүң учүн «төрт» деген баа койдум, – деди агайы, – сен эч качан математик болбойсуз. Сенин жолун башка экенин көрүп турм. «Эки» деген баа коюп капаланткым келбайт, мени туура түшүн...

– Рахмат агай, ырдан жүргөнүмдү баалаганыңыз үчүн.

– Эч нерсе эмес... мен сенин өнөрүндү баалап жатам. Атай менен Мусадай атактуу ырчы болуп кетишиңди каалайм. Өмүрүндү берсин, – деди агайы ордунан туруп өзүнүн жакшы каалоосун билдирип. Агайынын мындай жылуу сөздөрүн уккан Рыспай терисине батпай сүйүнүп эмне деп ыраазылыгын айтаарын билбей толкундалп турду.

* * *

Айылдык Калинин атындагы (азыркы Ажике) жети жылдык мектепти бутурүп, колуна күбөлүк алгандагы кубанычы жөнүндө Рыспай Абдықадыров өзү минтип эскерип айтып калчу:

– Колубузга күбөлүк тийсе эле биз билимдин чокусуна чыккан адамдай өзүбүздү бийик сезип, көкөлөп учкан күш сыйктуу канат-куйрук бүтүп, дээлигип, айыл ичине батпай калдык. Классташ балдар чогулуп алыш ыр ырдан, музыка коюп бий бийлегенибиз кадимкидей эсибизде турат. Көрсө, биз эне сүтүбүздүн даамы оозубуздан кете элек жаш эле балдар экенбиз. Ал кездеги турмуштун оордугу бизди дагы далай жолу сындан өткөрбөдүбү?! Окуу ачылгыча бош жүрбөй Жапар деген агалардын кишичиликтуү, казан-аяктуу жоомарт аялы бар эле. Менин ордума иштеп жатасың деп өзү айтпаса да колунда болгон тамагын аячу эмес. Кийин Ульянов совхозуна жакын жээнибиздин

үйүнө кетип калдым. Сайдин деген семиз уулу бар эле, апасы көтөртүп койчу. Бир күнү кечке көтөрүп жүрүп тыртайган арык жаным бутумду тарталбай калдым. Кийинки күнү баланын күйругунан чымчып-чымчып алдым эле, экинчи мага жолобос болду.

Рыспайдын өзүнүн сөзүне караганда айыл жеринде жетимдиктин азабын жакшы тарткандыгы билинип турат. Бул пикириди Рыспайдын бир тууган агасы Бокен дагы бышыктап мындай дейт:

– Жашыбыздан атасыз калдык. Жалаң ач-жылаңач калган жетимди ичинтем, тоюнта деп кара жанын карч уруп, күнүмдүк тиргиликтен башы өөдө болбогон жесир аялдан кандай ақыл чыкмак эле. Бизге «мындай болгугла» деп кеңешин айткан эч ким болбоду. Турмушка моюн сунуп, тамагын берип, жылуу сөзүн айткан адамдардын кызматын кылып, жумушун аткарып жүрүп бой тарттык. Иним Рыспай экөөбүзгө өткөн бала чагыбыз буюрган эмес э肯. Балалыктын алтын доорун жыргап өткөрө турган чагыбызда пешенебизден сыйай турган көзүбүзгө көрүнгөн жок.

Ақыл-эсине кирип, жок менен барды ажыратса билип калган Рыспай үй-бүлөдөгү жетишпестиктерди көрүп турғандыгына байланыштуу Ульянов совхозуна жээндеринин үйүнө бекерден кетип калган эмес окшойт. Ал жакта бир жылдай жүргөндүгү тууралуу жездеси Көчкөнбай аксакал да минтип эскерет:

– Чөп орок мезгили болчу. Биз жалаң колхозчулар Сары-Кырдын этегинде чөп жыйнап жатканбыз. Көргөндер: «Рыспай келиптири, тырмоочко олтуруп чөп чогултуп жүрөт» – деп калышты. Менимче, атка чегилген чөп жыйнагычты мингенди ошојктан үйрөнгөн э肯. Түшкө жетпей эле Сары-Кырдын чөбүн тырмооч менен жыйнап бүтүрүп койду. Рыспайдын соң аталары Байбарактан кошулган анча алыс эмес тууганы Каримжан колхоздун башкармасынын төрагасы болуп иштеп жаткан. Райкомдун биринчи катчысы Сакебаев келиптири дешип, жетекчилер дүрбөп калышты. Түшкү дем алышта Рыспайды чакыр-

тышып комуз черттиришип, ырдатып көрүштү. Башка дагы комуз чертишкен балдарды сынап көрүштү. Ошондо Каримжан айтып атпайбы, – мен көп эле ырчы, комузчуларды угуп-көрүп жүрөм. Биздин Сары-Булак өрөөнү боюнча Рыспайга жеткен эч ким жок э肯. Үнү да мукам, бийик, комузда кол шилтеши да шыдыр... Акыры алыска аты угулган адам болот, – деп сөзүн бүтүрүп, Рыспайга элдин батасын алып бергени күнү бүгүнкүдөй эсимде турат.

Жогорудагы эскерүүлөрдү бекеринен келтирип жаткан жерибиз жок. Айрыкча 30–40-жылдарда төрөлгөн кыздарга, балдарга согуштан кийинки татаал, жетишпеген оор турмуштун запкысы туура келген. Ал мезгилдеги кыйынчылыктарды, кара курсагыбыз үчүн түн уйкубуздан кечип иштеген учурубузду бүгүнкү балдарга айтып берсек, алар такыр ишенишпейт. Ал убакта талап ошондой болгон. Мезгил биздин жаштыгыбызга карабай кыйын, оор жумушту аткарууга мажбурлаган. Рыспай дагы ошондой кыйынчылыктын четин көрүп, жакшы менен жаман нерсенин эмне экенин көре билип, сезими жакшылыкка ыкташ ага талаптанып өскөнүн байкоо кыйын эмес. «Талаптуу бала – талпынгандар күштүй, кумары канбас-асманга учпай» демекчи, ал бардык турмуштук кыйынчылыктарга карабай дили жактырган, жүрөгү аздектеген, сезими элеп-желеп болуп сүйгөн музыканы кадырлады, ырдаганды, кол ойнотуп комуз черткендигү жүрөгүнөн кааллады. Бул анын көп жылдык аракети, каалоосу, чарчабаган көп жылдык эмгеги болду. Балалык кыялышы-алыски таң алдында жаркырап көрүнгөн Чолпон жылдызындай азгырып жүрүп олтурду. Бул анын ышкысынын төрөлүшү, талант башатынын алгачкы теренден чыга баштаган көзүнүн ачылышы эле.

Мезгил аны эрте ойготуп, эрте ойлонууга, өзүнүн келчек тагдырын көздөй эрте кадам таштоого даярдап койгон болчу.

МЕКТЕП – ИНТЕРНАТТАГЫ КҮНДӨР

Жетимчиликтин жетишпеген залдарынан улам, «окубай каламбы» деген санаа Рыспайдын дилинен кетпей турup алды. «Жетим – өз киндигин өзү кесет» болуп, азыраак өзүнө керектүү тыйын-тыптыр таап алуу максатын көздөп жайлата бирөөлөрдүн орулган чөбүн байлашып, малын карашып, балдарын багышып, айтор, колунан эмне иш келсе, ошону аткарып жүрүп кийген кийимин бир аз жаңылап алган эле. Анын кызмат акысына бергендери бир топ эле эски болсо дагы жыртык-тешиги, жамаачысы жок бутүндүгүнө сүйүндү. Айрым колунда бар мартыраак ак көңүл боор ачыгандары окуу куралдарын сатып аларсың деген ойдо 5–10 сом акчаларын да аяшкан жок. Улам сентябрь айы жакындан сайн Кара-Кулжага барып орто мектепке кирип окуй тургандыгы жөнүндө апасынын тынчын алып кулактар кыла берди. Апасы Зуура анын бул сөзүн уккан сайн «бөтөн жерде ач-жылаача жүрүп кантип гана окуйт экенсиц» – деп тынчы кетип кейий берчу болду.

– Апа, мен билим алып артист болуп келем, көрөсүндеп кейиген апасын тынчтандырууга аракет кылат. Өзү менен бирге 7-классты бирге бутүргөн классташы Аскербай Карабаев¹ келип калса апасынын көзүнчө андан сурай берет:

– Аскер окууга качан жөнөйбүз? Далярданып жатасыңбы?

– Мен даяр элемин. А сенчи?

– Мен деле... Апам уруксат берсе эле кете берем, – деп ага көзүн кысып апасын тигиле тиктейт, эмне сөз чыгар экен дегенсип, – Толубай менен Ташмат дагы барат бекен?

– Алар дагы барышса керек, бирок айтышпады жакыныраак Гүлчөгө барып окуйбиз деп жүргөн эле Толубай, – Аскербай бирөөлөрдөн укканын сөз кылды.

¹ Аскербай Карабаев – 1941-ж. туулган. КГУнун филология факультетин бутүргөн. Көп жылдар бою мугалим болуп иштеп, азыр ардактуу эс алууда.

Ошентип убадалашкан күнү экөө жолго чыга турган болушту. «Мен эртең окууга жөнөп жатам» деген шылтоону айтып, эң мурун Кочкорбай акесине, андан кийин Күмүш эжесине келип жолукту. Бир тууган эмеспи колдорунан чыккан азыраактан акча таап беришип, жакшылап окуп адам болгун деген тилектерин билдиришти. Эртеси барган жеринде керек болот деп апасы казанга жаап бышырып берген эки-уч нанды, азыраак курут, калай кружкага ныктап толтурулган сары майды чыт калтага салып көтөрүп жолго чыкты. Рыспайды качан келет деп Аскербай жолдо күтүп турган эле. Бири-бирин көрөшүп, кудундашып сүйүнүшкөнүн айтпа экөөнүн. Алар байлоодон бошонушкан кулун сыйктуу желип-жортуп өздөрү туулуп өскөн айылдан алыстап кетип баратышты.

Алар ар нерсени сүйлөшүп олтуруп, Сары-Күнгөй айылынын тушундагы бурумга жете келишкенде жол боюнда топтолуп олтурушкан беш-алты адамдын караанын көрүштү. Жакындал келишсө өздөрү курактуу эки бала, бир орто жаш аял, эки аксакал киши отурушуптур. Рыспай менен Аскербай салам айтып өтө беришкенде: «Кайда барасыңар» – деп тургандардын бири сурап калды. «Кара-Кулжага» – дешти экөө төң жарышып. «Туруп тургула, – деди аксакалдардын бири, – азыр колхоздун жүк машинасы келет. Биз дагы күтүп жатабыз. Мал сарайга жем жеткиргени өтүп кетти. Окууга жөнөгөн балдарсыңарбы» – деп сурап койду. – Жолдуу балдар экенсинер, кимдин баласы болосуңар, – чокчо сакал узун бойлуусу такыды. Экөө төң атасынын, өздөрүнүн аттарын айтып Кызыл-Булактан келатканын билдиришти: «Ой, азаматтар, баягыда (Фрунзадан келген артисттердин алдында тартынбай ырдаган Рыспай турбайсыңбы? Баракелде, өмүрүндү берсүн: – Мен Мойдун улакчы деген абышка болом» – деди кубана сүйлөп, мынабу эки жигит дагы орто мактапта окуйбиз деп районго баратыптыр. Айылыбызда орто мактаптин жоктугу элибизге кыйын эле болду. Канча балдар бирөөлөрдүн үйүндө жүрүп, кызматын кылыш ар жакта окуп жүрүшөт. Орто мактап ачып бергиле деп раистерге да канча ирет жаман көрүндүк, – деп Мойдун аксакал сүйлөп олтурду.

Чындыгында деңиз деңгээлиниен 2000 метр бийиктиктө турган бул аймакта транспорттун катташы кыйын эле болгондугун өзгөчө белгилеп өтүүгө туура келет. 60-жылдарга чейин чарбанын бир-эки жаан-чачын болсо сел көчкүлөр аркылуу жолдор тосулуп, транспорт каттабай калган абалга жетип турган. Районго каттаган жалпы элдин транспорту жалгыз улоолор аркылуу жүргүзүлгөн. Ал эми улоосу жок жетим-жесирлер эки бутуна гана жалынган. Рыспай менен Аскербайдын бактысына жем жүктөп келип калган жүк машинанын чарбага келип калышы тилектери асмандан түшкөндөй нерсе эле.

Көпкө чейин күттүрүп жатып келген жүк машинанын кузовунда дагы үч жүргүнчү бар эле. Көптөн бери жол боюнда олтурушкан жүргүнчүлөр машина келип токтоғондо жабыла жармаша чыгышып борттун эки тарабына жайланашибып олтуруп калышты. Машина эми шамал ағылган тарапка уюлгуган бозоргон чаңды калтырып алдыга карай жүрүп баратты.

Жүк машина райондун борборуна кире бериштеги тар кичине көчөгө бурулуп токтоду. Узун бойлуу майланышкан кара тору жигит кабинадан бери машинанын бортунча чыгып келип жүргүнчүлөрдөн жол акы доолап, алардын бергендерин алып жатты. Рыспай жанынан эки сом акчасын бөлүп алып әкөөбүздүкү деп шофердун колуна картатты да, кузовдон секирип түшүп жолго чыгышты. Тар көчөнүн башына жетип базарга бурула бериште апасынын айтканы эсине кылт этип түштү. «Базардын быкынында Төөбай деген атацын тууганы жашайт, өзү булаштардан болот. Биринчи ошонун үйүнө бар, окууга алынгыча жашап турасың» деген эле. Көчөдөн өткөндөрдөн сурал олтуруп үйүн таап алды. Эшиги көчө тарапты каратай салынган анча чоң эмес кош терезелүү үстү камыш менен чатырча жасалган үйдүн ичинде эч ким жок эле. Короонун көчө тарабы колго жыгачтан жасалган решетка менен тосулуп, бурчуна эргилчек эшик орнотулуп, ал ичке кенеп жип аркылуу байланыштурганын көрүшүп Рыспай менен Аскербай ойлуу туруп калышты. Эми эмне

кылуу керек? Күтүү керекпи. Жакын арада келип калаар бекен? Экөөнүн баш калкалап түнөй турган башка таанышы болгондугуна байланыштуу канча болсо да үй ээсиинин келишин күтүүгө туура келди.

Күндүн көзү ылдыйлап бийик өскөн дарактардын саргая баштаган жалбырактарынын арасынан көрүнө баштаганда гана узун бойлуу, арыкчырай орто жаш көгүш гүлдүү көйнөк кийип үстүнөн кара чийбаркут кемсел кийген аял келип, эргилчектин жибин чечип жатып:

– Кайдан келдинер! Кимди күтүп жатасыңар? – деди.

– Төөбай акени күтүп жатабыз. Кызыл-Булактан келдик, – деди Рыспай аялга ылымсанап жакындал.

– Төөбай чайканада олтурат, азыр келет. Киргиле үйгө, олтуруп тургула.

– Төөбай акеге деп апам берди эле, – Рыспай колундагы чыт калтаны аялга берди. Аял чыт калтаны колуна алып үйгө кирди да, төркү бөлмөгө балдарды киргизди. Аздан кийин эшик ачылып кичине төрт дөңгөлөктуү тактага олтуруп алып, эки колуна эки жыгачтан жасалган тутка менен жер таянып астанадан акырын арабасы менен өтүп кирип келген чарчы бойлуу, кара тору адамды көрүштү. Ал жоон санынан арабага байланган кайыш кемерди чечип, арабаны калтырып, олтурган балдардын жанына жер таянып жылып келип олтурду. Эки буту жоон санынан жок. Мындай адамды биринчи жолу көрүшкөн Рыспай менен Аскербай орундарынан тура калышкан калыбында катып калышкан эле. Качан гана:

– Келгиле балдар, эмне туруп калдыңар, мендей чолокту көргөн жок белеңдер? – дегенде гана өздөрүнө келип, колдорун сунуп учурашты. Анан жанынdagы жер таянып чаң болгон туткаларды бири-бирине тарсылдата ургулап, айнектиң түбүнө таштады дагы: – Жол болсун, кайдан келген балдарсыңар? – деп сурады. Рыспай өзүн тааныштырып, апасынын саламын айтып, айылдык мектепти бүтүруп, орто мектепке окуш үчүн келгенин, жанындағы бирге окуган классташы экенин жобурап айтып берди. Төөбай көпкө чейин ойлуу олтурду да райондун борборун-

дагы орто мектептин өрттөнүп кеткенин, орто мектеп район боюнча Кара-Кочкор кыштагы менен 1-Май айылында гана бар экенин балдарга билдириди. Ал эми 1-Май айылындагы мектеп-интернат катары жалаң багар-көрөрү жок жетим балдарды гана кабыл аларын айтты. Акырында, кайсы мектепке баарыңарды ойлонуп чеккиле деген суроо койду.

Кайсы мектепке барып окушарын билбegen эки бала таң аткыча ойлонуп, уктабай көздөрү кызырып эки анжы ойдо болушту. Акыры Рыспай мектеп-интернатка бара берели деп Аскербайды көндүрдү. Эгерде интернатка албай турган болсо бирөөлөрдүн үйүнө кирип, кызматын кылышп, отунун алышп, отун жагып болсо да окуй бере турган чечимге келишти. Жалгыз бой, эргенчи балдары жок би-рар-жарым жесир кемпирлер табылып калса андан жакшы эмеспи деген ойдо болушту.

Чай ичилип бүтүп, дасторконго бата кылышкандан кийин Төөбай арабасына минип, балдарды узатып сыртка чыкканда мындай деди:

– Силер туура заврайОНого баргыла, окууга келдик дегиле. Аталарыбыз согушта курман болгон, жетимбиз, бизди интернатка алсын, ансыз окуй албайбыз, – деп арыздангыла. Алар эч нерсе чечпесе, райкомго киргиле! Интернатка кабыл алышп калса ажеп эмес. Болуптур жолунцар ачылсын. Ары-бери өткөндө келип тургула. – Согуштун зарпынан эки буту жок, төрт чыгырыктуу арабага күнү калган бул ак көнүл кең пейил адамды ичтеринен аяп көчө менен келатышты. Базарды айланып өтүп төрт көчөнүн кесилишине келгенде кең далылуу, узун бойлуу, ак жуумал, кийген кийими өзүнө күп жараашкан олбурлуу адамдан райОНонун конторун сурашты. Бири узун, бири кыска тоодон түшкөн балдар экенин байкаган бул адам:

- Эмне ишиңдер бар эле? – деп сурады.
- Окууга келдик эле, интернаттан орун береби деп...
- Кандай документиңер бар?
- Күбөлүк, анан справкабыз бар жетим деген.
- Анда жүргүлө сүйлөшөлү, интернаттын директору ушул жерде жүрөт эле, мен чакырайын, бактыңар бал-

дар толуп калбаса жайгашып аласыңар интернатка. Кайсы жерден келдиңер? – деп сураганча ылдам басып көчөнүн батыш тарабындагы акталган, узунунан салынган имаратка ээрчитип кирди. Дарбазанын сыртында Токтомамат Жээнбеков деп жазылган эшикти өзу ачып кирип ордуна олтурду да:

– Кана, документиңерди бергилечи, кандай окуганыңарды мен көрөйүн, – деди.

– Жакшы эле окуйбуз, – деди Рыспай озунуп, анан май болгон чыт калтанын ичинен гезитке оролгон документтерин алышп берди. Күбөлүктөгү бааларды көргөн бул адам бир аз жылмая күлүп: – А дурус, алган бааларыңын көбү жалаң беш экен, – деп ыраазы болгонун балдарга билдириди. Аздан кийин телефондун капиталындагы бурагычын бурап, райОНонун контору менен байланыштырып коюуну өтүндү. Аздан кийин гана:

– Алло, эл агартуу бөлүмүбү? Ошол жерде Мойдун Эркебаев барбы? – деди. Бар дешти окшойт, телефонго чакырып койгула, бул сурап жаткан Жээнбеков, – деп тактады. Аздан кийин, – Мойдун Эркебаевич, беш мунёткө мага келип кетициз, интернаттын иши боюнча акылдаша турган маселе чыгып калды, – деди. Анан балдарга: – Сыртта күтүп тургула азыр келе турган болду, – деп өзүнүн ишине киришти.

Он-он беш мунёттүн аралыгында шыпыйлап тез-тез арымдап баскан орто жаш курактагы жигит келип, Жээнбековдун кабинетине кирип баратканын Рыспай менен Аскербай көрүштү. Экөө көпкө сүйлөшүп олтурушкандан кийин гана эки жетимди ичкери киругү чакырышты. Он жагына чечилип калаар бекен деп баятан санаага батып бир жерге туралбай ойдолошкон Рыспай менен Аскербай делдейе басып дарбазага жакын жерде туруп калышты.

– Жакыныраак келип сөзгө кулақ салгыла, – деди Токтомамат Жээнбеков токтоо үнү менен салмактуу сүйлөп:

– Силер абдан кечигип келипсиңер, интернатка жетим балдар толук алышып бүтүп, бош орун калбаптыр. Бирок атаңардын согушта курман болгондугуна, алыш жерден келгениңерге байланыштуу, силер учун дагы эки орунду

ачып берүүгө жетекчиликтен суралып жатабыз. Азыр документтериңдерди бергиле, жетекчилик макул болсо, экөөңдөр үчүн акча каражатын бөлдүрө кетсин. Мынабу жигит силер окуган мектептин директору, таанып алгыла. Эми жакшылап тырышып окуп, тартиптүү жүргүлө. Өзүм билем болуп интернаттын жол-жобосун бузбагыла. Эгерде тартипсиздик кылсаңар интернаттан чыгарып жиберет. Эми булар мектепке бара беришсінбі? – деп директордон сурал койду.

– Бара бергиле, мектепке. Баарыңар менен мектептин завхозуна жолуккула. Директор жөнөттү деп айткыла, орун берип, тамактандырып турсун. Мен еки күндөн кийин барам, – деди директор шашыла сүйлөп.

– Завхозго кагаз жазып бербейсизби, агай, – деди Рыспай маселенин али толук чечиле электигин эске салып.

– Мойдун Эркебаевич, бул бала туура айтат, еки ооз: «Жайгаштыра тургун» – деп кол коюп буларга кагаз берип кой. Завхозунду билем, катуу киши, экөөнүн айтканына ишенбейт, – деди Токтомамат Жээнбекович Рыспайдын сөзүн кубаттап. Директор жарым барак кагазга: «Бул еки баланы интернатка жайгаштыра бер, маселе чечилип, кошумча орун берилди» – деп кол койгон баракты Рыспайга сунду. Экөө тен рахматын айтып, кабинеттен чыкканда saat 11.00 болуп калганын дубалдын боорунан көрүштү. Эми алар чайханадан жолго чыгышаарын сүйлөшүп, еки жетим күдүндап сүйүнүп баратышты.

Мына ушул окуядан көп жылдар кийин балдарды жогорку окуу жайына өткөрүү жөнүндө ортолукта сез козголуп калган учурда: «Мени интернатка Токтомамат Жээнбеков сүйлөшүп киргизип койбогондо, балким, окубай калып менин тагдырым башкача болор беле? – Бейиши болгур көзү өтүп кетти, алысты көрө билген, эч качан жардамын ким болбосун аябаган, мындан башка да пайдасы көп тийген бул адамга сөөгүм ыраазы, – деп Рыспай айтып калаар эле. Чынында эле эл оозунан ысмы түшпөгөн, райондун элинин чоң-кичинеси кадырлап сыйлаган, башы алыстан көрүнгөн адилет бул адам көп жылдар райондук маанидеги чоң кызматтарда иштеди. Калыс сөзү, кашкай-

ган чындыгы, калбаат мүнөзү, талықпаган эмгеги менен элибизге кадыр-баркы сиңген, айткан ақылы, берген кенеши, көрсөткөн жолу, тийгизген көмөгү аркылуу элибиздин дилинде элеси өчпөй жүргөн ажайып инсан болчу.

Райондун борбору Кара-Кулжадан күн чыгышты көздөй кеткен жол 1-Май кыштагына алып барган эски жол. Бул кыштак мурун Секелек деген ат менен атала турган. Райондун борборунан 8 чакырым алыстыкта жайгашкан бул кыштакта уч мингэ жакын калк жашаган, көчөлөшүп, бак-дарагы дүпүйүп айылды көркө бөлөп, электр линиялары тартылып, маданий жайга айланып калган аймак эле. Клуб, медициналык пункт иштеп, сегиз жылдык жана орто мектеп ачылып, райондун алыскы аймактарынан балдар келип окушуп, ушул мектептен орто билимге ээ болушуп кетип жатканына бир топ жыл болуп калган болчу. Мектепке демократ ақын Токтогул Сатылгановдун ысмы берилип, анын эң алгачкы бутүрүүчүлөрү кыска мөөнөттөгү даярдоо курстарынан өткөрүлүп, алыскы айыл-кыштактардагы башталгыч мектептердеги балдарды окутуу учун жөнөтүлүп турган. Негизинен, бул мектеп райондогу эң алгачкы кадрларды даярдап чыгарып турган база катары эсептелген.

Кыштактын ортосунан тен жарып өткөн көчөнүн эң башына П формасында курулган бир кабат бул мектеп Рыспайдын көзүнө башкacha көрүнүп, кандайдыр бир жылдуу сезимди пайда кылды. Мектептин короосуна кирери менен анын алдынdagы кенен аянтta балдардын еки бөлүнүп алып волейбол ойнот жатканын көрүштү. Оюнду кызылып көрүп турушкан беш-алты өздөрү курактуу балдар: «Окууга келдиңерби, кайсы жерден болосуңар» – дешип тегеректеп калышты. Рыспай бат эле кайдан келгенин, райондо мектептин директоруна жолукканын, ал завхозго кат жазып бергенин айтып, балдардын аттарын сурап таанышып алды. Жанындағы кызыл жүздүү шакылдан тез-тез сүйлөгөн узунураагы:

– Менин атым Токтош, фамилиям Танаев, – деди, – биз алыскы Алай-Куудан келдик. Анын катарында турганы:

– Бекмамат, мен дагы... Экөөбүз бир жерденбиз.

– Биз дагы бир жерден келдик, – Сары-Булактан... Атым – Рыспай, жолдошумдун аты – Аскербай, – деди үндөбөй балдардын оозун тиктеп турган жердешин көрсөтүп.

– Рыспай, Аскербай, – деди Токтош «бай» деген сөзгө өзгөчө басым жасап: – Эй, балдар, келгиле таанышып алгыла, Сары-Булактын жалаң байлары келиптири, дасмиясын көрөлү...

– Дасмия дегени әмнеси? – деп сурады Аскербай түшүнбөй.

– Дасмия дегени – ал кандай жей турган тамагыңар бар үйдөн ала келген деп кулак какты кылганы, – деди Рыспай түшүндүрүп, – Аскербай көтөрүп жүргөн чыт калтада эртең менен жолдо курсагыңар ачса жейсиңер деп Төөбайдын аялы салып койгон азыраак курут, бадыран, помидор, эки нандын бетине беттештирип салган өздөрүнүн сары майы бар болчу. Чыт калтаны Аскербайдын колунан алыш әмне бар экен деп оозун ачып, Токтошко көрсөттү Рыспай.

– Буларды кийин, мен жөн эле тамашаладым. Силерге ужин бербесе өзүңөр жейсиңер, – деди Токтош күлүп, – жүргүлө, андан көре класстарды көрүп чыккыла, сiler биринчи келсөнөр керек.

Токтош экөөнү әэрчитип алыш, бардык класстарды кыдырып көрүп чыгышты: жапжарык, кенен, терезелери ачылып-жабылган, акталган, сырдалган парталар Рыспай менен Аскербайга аябагандай тоң таасир калтырды. Өздөрү айылда окуган мектебине салыштырмалуу бул мектеп өзгөчө бир жол менен курулуп калган билим сарайы катары сезилди. Мектептин айланасы дүпүйгөн бак-дарак, аянтары, жолдору суу себилип тазаланышып коялган. Мектептин капиталына курулган интернаттын жатаканаасы да акталган, бөлмөлөрдөгү кроваттар катарынан коюлуп, одеялдар, жаздыктар жипке тизгендей тегизделген. Арасындағы түмбочкалар да жыйнактуу, ашыкча эч нерсе жоктой. Демек, интернатта тартип күчтүү экенин байкоого болот эле.

Сабак башталган күндөн тартып, интернатта жатып окуган балдар үчүн күн тартиби өз күчүнө акырындан

кире баштады. Айрыкча айылда өз билгенин жасап дөлөгөй өскөн балдарга көнүп кетүү кыйынга турду. Ар бир күндүн убактысы сааттарга бөлүнүп көрсөтүлүп жазылган күн тартиби жатакананын көрүнөө жерине илинип коюлган эле. Көрсөтүлгөн убакытты өз мөөнөтүндө пайдаланбай кечиккен балдар тартип боюнча жазага кирипптер болуп, ашканага дежур болгонго, отун жарганга, пол жууганга, мончону ысытканга, ажаткананы тазалаганга ж. б. жумуштарды аткарғанга буйрулат. Каалагандай кеч жатып, кеч туруп, ээн-эркин жүргөн Рыспайга тартипке көнүп кетүү бир топ эле кыйынга турду. Айрыкча, кечкүрун бош убагында бактын ичине кирип алыш комуз, мандолин черткенге машыгып, кеч келип уктаган Рыспайга таңкы саат 6.00дө турруу азабы жанга батып жүрдү.

– Абықадыров, турбайсыңбы? – Дагы жазага тартылганы турасыңбы? – дейт тарбиячы кекээрдүү үнү менен.

– Азыр агай, уйкум канбай калыптыр, көзүм ачылбай жатат, – дейт Рыспай уйку-соонун арасында. Аңгыча ачуулуу басып келген тарбиячы анын жамынып жаткан одеялын үстүнөн сыйрып алыш ыргытат, – мен сага түшүндү жоруп жатамбы ыя! Тургун, физзарядкага чыккын деп жатам го!

Айласыз көзүн ушалап ордунан козголгон Рыспай кроватынын кырына илинген шымын сыйпалап кие баштайт. Айрыкча тарбиячынын балдарды ойготуп жаткандағы сөзүнө Рыспайдын жини келе берет: «Өз жанынан балдарды тамактандырып жаткансып, айткан сөзүн карабайсыңбы!» – дейт балдарга кайрылып, ушул дагы тарбиячынын айткан сөзүбү, «арам тамактар» дегени жакшыбы? Аナン дагы: «Өлүп калдыңарбы?» – деп кекээрдегенин карабайсыңбы?! Эмнеге бизди минтип басмырлайт.

Рас, мурунку Кеңеш өкмөтүнүн мезгилинде деле «бармак басты, көз кысты болуп «кыргызчылык» аракети өкүм сүрүп турганын билүүгө болот. Айрыкча мындей жаш жеткинчектерди тарбиялоо ишине атайын билими бар тажрыйбалуу адамдардын иштеши шарт эле. Бирок мындей жооптуу ишке адамдарды тандап алууда жетекчиликке да байланыштуу нерсе әмеспи. Көбүнчө айлыгы азы-

раак көз көрсөтүп келип кетээр мындай ишке үйү жакыныраак, келиң-алың көбүрөөк, көңүлү жакын адамдар таңыш-билиш жолу менен кызматка алынып, өз билген намазын окугандыгын турмуш жолунда көп эле көрдүк. Демек, Рыспайдын мезгилиnde да ушундай билимсиз адамдардын тарбиячы болуп иштеп турушу 50-жылдардагы кокустук эмес эле. «Кол ийрисине тартат» өнөрү ал убакта деле күчтүү болчу.

Интернатта жашаган балдардын көпчүлүгү тарбиячынын сөккөн, тилдеген, ал турсун шылтоолоп күнөөсүз жазага кириптер кылган адилетсиздигине нааразы болуп жүрүштү. Ал нааразылык көбөйүп олтуруп чегине жеткенде тарбиячынын иш аракетине каршы уюшулган мындай бир нааразылык аракети жүз берди. Эртең менен тарбиячы келгенде чүмкөнүп жатып алып турбай коую жөнүндө балдар макулдашып алышты. Бир бөлмөдө он эки бала жатышчу. Бөлмөнүн кире беришинин оң жагында Рыспай жатчу. Тарбиячы туура saat 6.00дө эшикти ачып кирди да адатынча:

– Эй, арам тамактар! Тургула! – деди. Балдардын бирөө да кыймылсыз козголгон эч ким болбоду, – эмне өлүп калган жоксуңарбы? Неге козголбойсуңар?! – балдардын сүйлөшүп алып өнөр көрсөтүп жатышканын түшүнгөн кексе неме: – Болуптур турбаганыңарды көрөрмүн, – деп сыртка чыгып кетти. Балалык кыялдары менен одеялды чүмкөнө жамынып алышып, ичтеринде бүкүлдөп күлүп жатышкан балдарды заматта чыркыраган ый басты. Тарбиячы балдардын бул жоругун экинчи жолу кайталабасын учүн талдын нодасын кыйып келип одеялдарын сыйрып ыргытып, жылаңач этине чыпымдатып чапкылап кирди. Талдын ноодасы биринчи Рыспайдын далысына тийди: «Апа-а» – деп бакырган бойдон шым-кейнөгүн ала качып, сыртка атылып чыкты. Ыйлаган, бакырган, улуп-үңшуган үндөр бөлмөнү капитап, биринин артынан экинчили сырткы суукка качып чыгып жатышты. Жазалоо иши муун менен эле токтоп калган жок, тарбиячы балдарды катарынан тизип алып, оң колунун шапалагы менен ар биринин сол жаагына, сол колунун шапалагы ме-

нен ар биринин оң жаагына бирден шапалактап чыкты. Артына өтүп, ар бирин бирден куйрукка тээп өттү. Мунун бардыгы ары-бери өткөн адамдардын көзүнчө көнүмүш иш катары жасалды. Анан спорт аяңтасынын жолу менен он жолу айланып чуркайсыңар деген буйрук берди. Өзү ортолукта туруп алып ар бир айланып чуркап өткөн-дөрүн санап турду. Ыкшып жөтөлүп артта калгандар да толук он жолу айланып келмейинче кекээрдүү карап турду. Балдардын бардыгы чогулганда гана аларды тизип алыш:

- Эми мындай кылбайсыңарбы? – деди.
- Кылбайбыз, – дешти балдар.
- Тургула! – дегенде турасыңарбы?!
- Турабыз! – дешти балдар бир ооздон.
- Эй, арам тамактар, менин айтканым айткан, дегеним деген. Эгерде бул жоругуңар дагы кайталанчу болсо-мындан оор жазага кабыласыңар. Уктуңарбы?
- Уктук, агай.
- Анда койкаңарды иретке келтирип, жуунуп, таңкы тамакка даярданғыла! Баргыла!

Тарбиячынын мындай адилетсиздигин күтпөгөн балдар көпкө чейин өздөрүнө келе алышпай ич дарты ичинде жүрдү: «Айтсаң – тилиң күйөт, айтпасаң – ичиң күйөт» болуп бул окуя балдардын жүрөгүндө айтылбастан сакталып калды. «Адамдын тизгини – акыл» демекчи, тарбиячынын аты-жөнү бизге белгилүү болсо да айрым бир себептер менен бул баянга киргизгенибиз жок.

Окшош күндөр биринин артынан экинчиси билинбей өтүп жатты. Құнугө подъем, физзарядка, жатакананы көзек менен тартипке келтирип тазалоо, тамактануу, андан кийин расписание боюнча сабакка катышуу, үйгө берилген тапшырмаларды аткаруу сыйктуу көзгө көрүнбөгөн майда иштер убакытты жутуп кетип жатканын бир аңдап, өзүнүн чыгармачылыкка карата болгон аракетинин алсыздыгына ичи ачышты. Билинбей кыш өтүп, жаз айлары башталды. Жер бети жибип, адыр-талаалар ыраңына кирип жашыл тартып, бак-дарактар бүчүрлөй баштаган учур болду. Мектептин жарыялар доскасында өздүк

көркөм чыгармачылык ийриминин катышуучуларына карата жазылган жарыяны окуп калды. Анда 1-Май эл аралык майрамына карата концерт даярдо жөнүндө жазылып, музыкалык аспаптарда ойногон, ырдаган, бийлеген балдар-кыздардын келүүсүн өтүнүп, мыктыларын мучелүккө алуу жөнүндө билдирилген болчу. Көп жылдар бою иштеп келаткан ийрим жетекчинин башка мектепке которуюуп кеткендигине байланыштуу окуу жылы башталгандан бери иштебей калган эле. Ал эми Рыспай сүрөт тартып, сулуу жазгандыгына байланыштуу дубал газетанын редактору катары колу бошобогон. Анын үстүнө сабакты өздөштүрүү, начар баа алган интернаттын балдары мектеп администрациясынын жемесине калбоо маселеси боюнча талап катуу болчу. Айрыкча, Рыспайды кыйнаган математика менен химия сабагы эле. Мурунку мектепте эптеп окудук деп барды-келди болуп арзан баа алыш жүргөндүгүн ушул интернатка келип түшүнүп олтурат. Ал эми географиядан сабак берген Сооронбай Закиров менен тарыхтан окуткан Сүйүнбек Чилдебаев билимдүү мугалимдер экенин биринчи күндөн баштап жакшы билген. Алардын айтканын айткандай көңүлүнө түйүп, кошумча Рыспай классастарынан билбegenдерин сурал алчу.

Ошентип, өздүк көркөм чыгармачылык ийримине чогулуп келген кыз-балдар абдан көп эле. Тандоо комиссиясына катышкан мугалимдер он чакты кыз-балдарды иргеп алышып, Рыспайды жетекчи шайлап коюшту. Мына ушул күндөн баштап, ал көптөн бери көксөп жүргөн өзүнүн ырчылык өнерүнө кайра эшик ачып кирген сыйктуу сезип жүрдү өзүн.

1-Май майрамына карата жакшы даярдыктарды көруштү. Райондун ар кайсы жеринен келген окуучулардын арасында өнөрлүү ырдаган, комуз черткен балдар көп эле. Ал эми Рыспай өзү болсо комузда, мандолинде, аккордеондо обондуу ырларды жакшы ойноп, радиодон берилген «Көрүнүп койсоң болбойбу», «Кызыл гүл», «Кумарым» аттуу ырларды келиширип кыябына келтире аткарчу. Майрам күнү кечинде мектептин алдында ата-энелерге

берилген концерт өтө жакшы өттү деген баага арзыды. Ал эми район боюнча мектеп окуучуларынын өздүк көркөм чыгармачылыгынын каросунда мектеп биринчи орунду ээледи. Ырчы, комузчу, аккордеончукатары Рыспайдын аты биринчи жолу райондун аймагына тарады.

* * *

Бутүрүүчү класста окуган Санабар деген орто бойлуу каш-кирпиги төгүлгөн, көздөрү ботонун көзүндөй жайнаған сулуу кыз бар эле. Ал өздүк көркөм чыгармачылык ийримине катышып, ырдаганды жакшы көргөн минайым, боорукер айыпсыз жан болчу. Анын убадалашып жүргөн жигити бир жыл мурун мектепти бутүрүп, өзүнүн туулган айылында иштеп калат. Майрам алдында атайын келип кызы менен эзилише сүйлөшүп, келечек турмушу тууралуу кыялданышып, көпкө ажыраша албай кыйылышып турганын Рыспай көп көрө турган. Кызды Рыспай эки жаш улуу әкенине карабай Соня деп чакыра турган.

— Соня, — дечу Рыспай, — жанагы бала сенин жигитиңби? — деп ачык сурачу. «Ооба», — деп айтуудан тартынып калганда, — мыкты жигитиң бар экен, сенин кадырына жетет, — деп күлүп калчу. Чынында эле жигит шыңга бойлуу, кырдач мурун, көздөрүнөн мәэрими төгүлүп турган салмактуу, оор-басырыктуу, мунөзүнө сүйлөгөн сөзү жарашып турган токтоо жигит эле. Ал Соняга келгенде биринчи Рыспайга жолугуп, андан кийин кружокко катышкан кыздар аркылуу Соняны чакыртып алчу. Ал окуусун бүтсө эле үйлөнүп алышарын, кийин экөө төң окууга Фрунзеге кетээрин сез кыла турган. Сонянын атасы каза болуп, энеси башка бирөөгө турмушка чыгып кетип, кaryган чоң эненин колунда тарбияланган жетим кыз болчу. Турмушунун начардыгына, кийген кийимдеринин жупунулугуна карабай тыкан кийинип, шагдам-шайыр жүрчү. Жигитинин аты Қадырбек эле. Соня жолугуп калганда Рыспай тамашалап сурай берчү:

— Соня! Коля келбедиби? Тез-тез келип тур дебейсиңби? — дечу Рыспайдын тамашасын ал дагы түшүнүп:

— Ишинен бошой албай жатса керек.

– Сени бирөө уурдал кетпесин, этият бол! – бул сөздү Рыспай азил-чынга аралаш айтканы менен кандаидыр бир чындыктын үлүшү бар эле. Анткени айрым бир концертке чогулганда Соняны ақмалаган чоочун балдарды Рыспай көп эле көрчү.

Окуу жылы аяктап, Рыспайлар каникулга тараپ кетишти. Кийинки окуу жылы башталып, көнүмүш интернаттын турмушу кайра жанданды. Бир айга жетип-жетпей жогорку класстын окуучуларын пахтага Кара-Суу районуна алыш кетти. Пахтада жүргөн эки айдан ашык убакыт билинбей өтүп кетти. Талаада пахтанын агарган бүртүгү калбай калганда гана окуучуларга жооп берилди. Окуу кайра башталып, өздүк көркөм чыгармачылык ийриминин иши жанданды. Бул жылы алар Р. Шүкүрбековдун «Жапалак Жатпасов» аттуу драмасын сахналаштырууну колго алышты. Башкы ролду Рыспай өзү ойной турган болду. Драмадагы аялдардын ролун бөлүштүрүүдө Соня эсине түштү. Аны бул чөлкөмдөн жолуктурбаганына караңда Коляга турмушка чыгып алса керек деп ойлоду. Бирок Сонянын тагдыры башкacha болгон эле.

Мындан туура эки жылдан кийин Рыспай орто мектепти бүтүрүп, каражатынын жоктугунан окууга баралбай калып, райондун маданият үйүндө иштеп жаткан учурунда кайыбынан Соняга жолугуп калды. Чачтарын ак аралап, өңүнөн кайғынын изи билинип турганы менен өңү жаш, али назик бойдон эле. Эски таанышын көрүп алыш Соня арманын айтып, көз жашын ағызып жолгата ыйлап баратты. Көрсө, ак-кыяллык шофер жигит ала качып барып үйлөнөт да, бир жылдан кийин авариядан күйөөсү каза болот. Азыр андан калган бир баласы, карыган энеси менен жашап жатканын айтат.

– Коля окууңду бүтүрөөрүң менен көчүрүп кетем деп жүрбөдү беле? Ал сенден кабарсыз болдубу? – деп сурады Сонянын эсине Кадырбекти эстетип.

– Ал келген сайын ар кандай себептерди айтып тоюбузду кийинкіге жылдыра берди. Мен зарыгып күтө бердим. Көрсө, анын апасы каза болгон экен, ал тууралуу мага айтпаптыр. Бирок мени зордоп ала качып кетпеген-

де Кадырбекти он жыл болсо да күтмөкмүн, мен көпкөн зордукчул балдардын курманы болдум.

Рыспай үнсүз бир нерсе деп айтарга сөз таптай кетип баратты. Анын сезиминдеги ойлор сөздүн мазмунуна сыйбай жатты. Бул бир дүлөй, көнүмүш эски жараттай айыкпай келаткан дарт сыйктуу эле. Кээде бул дарт күчөп, өзүнүн күнөөсү катары сезилип, анын жүрөк жараатына биригип кетип жаткансыды. Эч бир түшүнүксүз, бирок ушунчалык азаптуу абалга туш болуп эмне деп көңүл көтөрөүн билбей шалдырады да, Сонянын көзүнөн мурункудай, Кадырбек менен бирге бараткандағыдай кубанычтын учкундарын көрүүнү эңсеп бара жатты. Анын өзүнүн башынан өткөн, ошондой эле ага белгилүү болгон турмушундагы бардык адилетсиздиктердин бири дагы бул жолкудай негедир терең көңүлүн жаралаган эмес эле. Бул турмуш жалаң эркектер учун жаралып, а алсыз, назик, жардамсыз аялдардын сезими учун бул турмуш муздак, жайсыз жаралган сыйктуу сезилип кетти. Эркектер эмне оюна келсе жасаганга ақылуу, а аялдар андай мүмкүнчүлүктөн куру кол калып жатканын ойлогон. Эх, ушул «ала качуу» деген салт качан жоголор экен деп өкүнгөн. Ой басып, ызасына күйүт кошуулуп, күн-түн азаптан улам капкара чачтары агарып кеткен Сонянын чачтарын сылап сооротууга негедир батынбай туруп аны менен коштошкон эле.

* * *

Рыспай бири-бирине окшошпогон эки түрлүү турмушта жашады. Анын бири күнүмдүк өтүлүп жаткан сабактар болсо, экинчиси анын чыгармачылыгы болду. Бош убактысын ал чыгармачылыгына арнады. Ыр менен музыканын бири-бирине тийгизген таасирин андаган сайын поэтикаллык чыгармаларды көбүрөөк окуп, сөздүн магиялык күчүн сезе баштады. Китеңканадан алыш окуган Жоомарттын, Жусуптун ырлары анын поэзияга болгон кызыгуусун туудурду. Бир алдын ыр жазууга да аракет жасап көрдү. Айрым бир ырларын дубал гезитке да чыгара коюп жүрдү. Өзү менен бирге окугандардын арасында адабият-

ка кызыгып, ыр жазган балдар да бир топ эле. Алардын бардыгы аны акын катары эмес, ырчы, комузчу катары таанышты. Мунун да өзгөчө себептери бар эле. Анткени жазган ырлары али алсыз, өзүнчө ой, идеяга эгедер эмес экенин түшүндү. Негедир ырдын саптары кайталанып, сөздүн кубаты жок бирине бири тушалып, сезиминдеги буулган нерселер сыртка чыкпай жан кыйнады. Ага караганда комуз алыш ырдаса негедир өзүн жецил сезип, көңүлү эргип канат бүткөндөй сезим пайда болгонун түйдү. Ушул учурдан баштап, ыр жазганын токtotуп музыкага көбүрөөк көңүл бура баштады. Атайдын, Мусанын ырларына суктанып, ал ырларды үйрөнүп, өзгөчөлүгү эмнеде экенин билүүгө аракет жасады. Айрыкча Мусанын «Жароокер» аттуу ырындагы обондун жөнөкөйлүгүн, кайрыктардагы басымдын күчтүүлүгүн, мезгилдин духуна шайкештигин байкады. Бул ырды кайталап ырдап жатканда жанына келген эки кыз үнсүз туруп калды. – Кимге келдицер, кыздар? – деп сурады.

– Ыр угалы деп эле ... келдик.

– Кайсы класста окуйсунар? – Сегизинчи класста окуйбуз, – деди кыздардын бири.

– Атың ким? – деди Рыспай өзүнө жакын турган кызды карап.

– Алмакан.

– А сеникичи?

– Толгонай.

– Экөөнөрдүн тең жакшы атыңар бар экен. Менин атым – Рыспай, фамилиям – Абыкадыров.

– Үрдап бербейсизби Рысбай аке, биз сизди жакшы билебиз, – деди Алмакан жароокерлене.

– Мен жөн эле көнүгүп жаткам, бул жерде ырдаганга болбойт. Эртең кечирээк келгиле бош болгондо ырдап бөрөйин, – деди. Кыздар Рыспайдын убадасына макул болушуп, сүйүнгөн бойдон чуркап кетишти. Дал ушул күндөн баштап Рыспайдын Алмакан менен болгон жакшы мамилеси түзүлгөнүн бирге окушкан классштары өзгөчө белгилешет. Алардын бизге берген маалыматтарын биз төмөндө келтирүүгө аракет кылалы.

Рыспай менен бир бөлмөдө бирге жаткан жана 1958–59-окуу жылында бирге окуган **Бекмамат Бадикеев¹** 2001-жылдын 3-июнунда жолугуп калып мындай деген ойлорун билдирген эле.

– Токтогул атындагы мектептин интернатында бир жыл бою бирге жатып окуганым күнү бүгүнкүдөй көз алдыымда кинотасмадай эсимде турат. Рыспай арык, узун бойлуу, ак жүздүү, шыпылдалап тез басып, такыр түйшүгү түгөнбөй жүргөн бала болчу. Абдан шок, бир нерселерди ойлоп таап балдарды күлдүрүп жүрчү. Бизден эки класс төмөн окуган Алмакан деген жергиликтүү кыз менен жолуга калып сүйлөшүп калчу. Ал кандай кыз деп биз сурал калганыбызда: – Дурус кыз, мен аны жакшы көрөм – деп калчу. Чынында эле өндүү-түстүү жароокер, бир караганда адамды өзүнө тартып турган мөлтүрөгөн жаш кыз эле. Жергиликтүү балдар ал кызды Алмаш дешип ардакташа турган. Анын Рыспай менен жолугуша калып жүргөнүн көргөн жергиликтүү балдар ичтери күйүп, Рыспайды урабыз дешип, чогулуп келишкени эсимде. Бир бөлмөдө жаткан интернаттын балдары чогулуп чыгып кызды талашкан балдар менен мушташып, акыры аларды кубалап Алмаканды Рыспайга ыйгарганбыз.

Ал эми **Токтош Танаев²** Рыспайдын мектепте окуп жүргөн мезгили жөнүндө төмөнкүдөй ой пикирди айтып берген болчу.

– Экөөбүз бир бөлмөдө жатып окуганбыз. Анын башка балдардын кыял-жоругуна окшобогон өзгөчө мүнөзү бар эле. Окууда, балдар менен бирге жүргөндө, айрым бир

¹ Бекмамат Бадикеев – 1942-ж. Алай-Куу өрөөнүндөгү Кайың-Талаа орто мектебин аяктаган. 1968-ж. ОГПИнин маданият агартуу факультетин бүтүргөн. Оштогу № 1–2-маданият үйүндө директор болуп иштеген. «Келе берициз», «Телмирбечи», «Кимдерге экен» аттуу обондордун автору. Азыр Ош мамлекеттик педагогиялык институтта окутуучу.

² Токтош Танаев – 1943-жылы Алай-Куу өрөөнүндөгү Коочаты айылында туулган. 1961-жылы Токтогул атындагы мектеп-интернатын, Ош педагогикалык институтунун музыкалык-педагогикалык, кыргыз тили жана адабияты факультеттерин бүтүргөн. 1985-жылы Алматы шаарынан кандидаттык диссертациясын жактап, филология илимдеринин кандидаты наамына ээ болот. Азыр ОшМУнун филология факультетинин ага окутуучусу, доцент.

коомдук иштерде иштегенибизде башкалардан бөлүнүп, өзүнүн активдүүлүгүн көрсөтүп турчу. Уюштуруу иштерине кыйын эле. Айрым жалкоолонгон, кыйыктанган, өзүнүн тескери ой пикирин айткан балдар-кыздардын кемчилигин бетине жашыrbай айтчу.

— «Ал мени жаман көрүп калат» — деп эч тартынчу эмес. Өзүнүн ички сырын эч жашырчу эмес, болгон ой пикирин балдарга ачык эле айта берчү. Өзү ыр жазат эле, сүрөт тартчу, комузду да жакшы ойноочу. Кээде мандолинди черткенин да жакшы билчүбүз. Ал эми аккордеонду ошондо эле эң жакшы ойноп калган болчу. Ырдаганда абдан берилип, бардык ынтаасын кооп ырдачу. Балдар бош боло калганда аны тегеректеп туруп калышчу. Мындайда ар нерсени айтып, аларды күлдүрүп жатчу. Айтор, Рыспай сөзмөр, юморист катары да аны биз жакшы билчүбүз. Айрыкча, ал жакшы ырдаганынанбы, кыздарга кадыр-барктуу болчу.

Жогоруда анын уюштуруучулугун айтпадымбы, Рыспайдын аракети аркылуу Р. Шүкүрбековдун «Жапалак Жатпасов», Т. Абдумумуновдун «Атабектин кызы» аттуу драмаларын мектепте сахналаштырып, башкы ролдорду ал өзү аткарған. Драманы райондун борборунда жалпы элге тартуулашып, жетекчилик тарабынан мактоого арзыган. Ошондой эле биз аны өнөрлүү артист катары карап элек. Өзү аябай намыскөй эле. Өзү менен бирге окуган жергиликтүү дагы бир Рыспай Ороздаматов деген бала окуйт эле.

Аны Рыспай Адашым деп жакшы көрчү. Ал экөө көпчүлүк учурда бирге жүрүшөр эле. Азыр ал ошол мектеп-интернаттын директору болуп иштеп жатат. Ал эми Рыспай Абыкадыровдун таланты биз менен окуп жүргөндө эле билинген. Аалы Токомбаевдин сөзүнө чыгарган ырын биз биринчи жолу мектептин классында угуп, колубузду шатырата чаап, анын эң алгачкы обонуна күбө болгонбүз. Менимче, ал обону «Кыздын ыры» деп аталса керек эле. Демек, анын чыгармачылыгынын башаты окуп жүргөн учурunda эле башталган болчу.

Демек, жогоруда бирге окуган классташтарынын айтып берген ой-пикирлерине караганда Р. Абыкадыров үч жыл ичинде жөн эле билим алган окуучу катары сабакка

барып-келүү менен эле чектелбестен, турмуштук көз карашын байытып, ар тарааптуу тажрыйбага ээ болуп, адамдык аруу сапаттарды кабылдап, кимдин-ким экенине көңүл бурса, экинчи жактан те балалыгынан бери дилинде өчпөй сакталып келаткан өнөр ишине болгон арзуусуна багыт алганын байкайбыз. Анын талаптануу, үйрөнүү, көнүгүү жана машыгуу мезгили ушул мектептен башталганын билүүгө болот. Ал өзү мектепте окуган, экзамен тапшырган сабактардын тереңден үңүлүп кирип, алардын турмуштук маанисин толук түшүнбөсө да өзүн курчап турган бул ааламдын жашыруун сырлары арбын экендигин аңдап билди. Адам баласынын алдында багыт ала турган ар түрдүү жолдордун тоому көз алдына тартылды. Рыспай үчүн ошондой тоому көрүнгөн жолдордун бири – бул чыгармачылык эле. А чыгармачылыктын азаптуу түйшүгү алды жакта көзгө көрүнбей мираж сыйктуу мант берип жатканын ал али башынан кечире элек болчу.

1959-жылдын жазы жүз берди. Мектептин айланасыннадагы мөмө-жемиш дарактары дүркүрөп бүчүр байлап, күндин ажайып нуруна бөлөнгөн ак, сары, кызгылт, жашыл гүлдөр жайнап ачылып, андан аркы талаалар тиги көк тиреп турган тоолорго жөлөнүп, көгүлтүр көлдүн түсүндөй шамалга толкүган түркүн өсүмдүктөрдүн ааламы көздүн жоосун алат. Бул көрүнүшкө сүктанып карап туруга бир күн жетишпейт эле. Айлуу түн ажайып кооздук жүз берет, адыр-талаалар агылган жеден улам жомоктогудай кубулушту пайда кылышып турган кез болчу.

Бул учурда мамлекеттик экзамендерге даярдык көрүү мезгили билинбей жылыш келе жатты. Рыспайдын көңүлүн өйүгөн сабактарынын бири – бул математика болчу. Жакшы билген жолдоштору жардамга келип, айрым учурда алы жетпеген маселелерди чыгарууга көмөктөшүп турушту. Ошентип, аз күндердөн кийин мамлекеттик экзамендер да башталып кетти. Биринчи экзамен математикадан жазуу эле. Агартуу министерствосунан атайын жиберилген маселелердин пакетин ачып, анын эки түрлүү варианты доссага жазылгандагы Рыспайдын кубангынын айтпа. Дал ушуга оқшош маселени экзаменге даярдануу мезги-

линдеги консультациялык сабакта иштешкен болчу. Бирок маселени чыгаруу жолдору бир топ татаалыраак эле. Ал билбegen нерсесин сурагандан эч убакта тартынган эмес. Мында да алдыда, артta отурган классташтары жардамын аяшкан жок. «Жолдуу жигит жөлөксүз калбайт» эмеспи. Билбegen сабагынан өтүп алганына ал аябай кубанып жүрдү.

Мамлекеттик экзамендердин бардыгы аяктап, бутүрүү кечеси башталып калды. Кечеге мектептин директору баштаган мугалимдер, тарбиячылар, класс жетекчилер келишип, адамдын өмүрүнде бир жолу учурай турган мындай кубанычтуу учурдун келип жеткенин, уядан уча турган балапандар сыйктуу жетилип, ар түрдүү багыттарга канат күүлөп учуп кете тургандыктарын, орто мектептен алган билими жардамга келип, турмушта ар бири өз жолдорун тандап аларын белгилешип сөз сүйлөп күттүктешти. Кече түн жарымына чейин уланып, ырдашып, бийлешип, ыр окушуп, арноо сөздөрүн сүйлөшүп гүүлдөп жүрүштү. Рыспайдын турмушундагы биринчи кубанычтуу бул окуянын артында көнүлүн иренжиткен адамгерчилексиз дагы бир жагдай күтүп турган болчу. Ал мындайча болду.

Кечени уюштуруу, өткөрүү милдети Рыспай башында турган эки-үч балага жүктөлгөн эле. Дастроңонду даярдоо милдетин бутүрүүчү кыздар өз мойнуна алышкан болчу. Кечеге керектүү бардык буюм-тайымдарды Рыспай өз ишенимине алып, аларды кече аяктагандан кийин кайра тапшырып бериши керек эле. Мына ушул иштер боюнча түнү бою жүрүп таң атаарда жатаканага келип жаткан.

Ойгонсо, чак түш болуп saatтын жебеси 12.00ду көрсөтүп калган. Жанында жаткан балдардын бири жок, өзү жалгыз кроватта жатат. Полдо чачылган керексиз кагаздар башаламан чачылып, кроваттар сыйрылып одеял, ол-поктор жыйылып коюлган. Кийинип сыртка чыгайын десе кийимдери жок. Айнектен жатакананын артында кубалашып ойноп жүргөн балдарды чакырды. Алар үйү, ата-әнеси жок интернатта калып калган 8-класстын тарбиялануучулары. Алар бөлмөгө кирип келгенде сураганы ушул болду.

– Менин кийимдеримди ким алып кетти, көрдүңөрбү?

– Тарбиячы келип алып кетти. Ондун балдары кийимдерин тапшырышып тарап кетишти, – деди балдар. Иштин жайы түшүнүктүү болду. Эми майка, трусычан кайда барат? Кара-Кулжага чейин көргөн, тааныгандар кандай ойдо калат? Чоң эле жигит адам эки тарабы айыл көчөнү кантип аралап өтөт. Түн киргенге чейин жылбай олтуруп, түнү жолго чыкса кантет? Шырп эткенди билип турган айылдын иттеричи? Түнү бою коё берилген кабанаак иттер айылда жок эмес, бар да...

Мындан үч жыл мурун өзү кийип келген эски шымкөйнөгү жаздыгынын алдында бир жылдай бүктөлүп турган. Интернаттын бир сыйра берген кийиминен кийин алардын кереги жок нерсе катары уборщикаларга пол жууучу катары марттык кылып берип жибергенин эстеп, эми өкүнүп алды. Эми эмне кылуу керек? Кетүүнүн бир аргасын табуу керек болчу. Ойлонуп олтуруп балык уулаган адам катары сай бойлоп кетүү жолун тапты. Анткени дарыянын нугу айылдан бир топ алыс эле, эл каттаган жолдон обочо. Жолдон ары-бери өткөн адамдар балык уулап кайырмак салып жүргөн бирөө экен деп ойлошу мумкун.

Рыспай өмүрүнде ар кандай жетимчиликтин, атасыз жашоо-тиргиликтин азап-тозогун, тартса да бул жолкудай жардамсыз калган өкүнүчкө түшкөн эмес эле. Ал ичтөн түрүлүп келаткан арманын көзүнөн тоголонуп түшкөн көз жашы аркылуу токтотту да, өзүнө керектүү кагаздарын чыт баштыгына салып алып майка-трусычан сыртка чыкты. Талдын узун нодасын кыйып алып, дарыянын сайы тарапка бет алды. Чынында эле башына гезиттен калпак кийип, колуна узун шыргый кармаган Рыспайды алыстан көргөн адамдар балыкчы экен деп ойлошмок. Ал Секелекке өткөн Кара-Кулжа дарыясына салынган көпүрөгө келди да суу жеп кеткен жардын чети менен жол жүрүп келе берди. Алысыраак жолдон атчан-жөө каттаган бирин-серин жүргүнчүлөр Рыспай менен иши да болгон жок. Ал кыштактын четиндеги совхоздун бийик өскөн бедесинин арасында талдын көлөкөсүндө караңгы кирип, эл аягы тыйылганча жашынып жатты да, арык бойлоп желип-жортуп олтуруп Төөбай акесинин үйүнө кирип келди.

– Рыспай, сени хулигандар чечиндирип кетпедиби? – деди Төөбай кабатырлана чочулап трусычан кирип келгенин көрүп.

– Жок, интернат чечиндирип калды, – деди томсоруп.

– Өзүнүн кийимдериңчи?

– Жыртылып жок болгон эле.

– Эч нерсе эмес, – деди Төөбай, – андан көрө башың аман болсун. Мындай окуялар боло берет, ага кайгыра. Андан көрө олтур курсагыңды тойгуз, чай ичиш, анан эс ал...

Эртеси Төөбай чоң көйнөгү менен эски шымын кийги-зип белинен жоолук менен бууп, апаңа кант ала бар деп акча берип Сары-Булакка жөнөтөт. Кийин: «Көзүнүн ти-руусундө ал кишинин жакшылыгын кайтара албай калдым» – деп Рыспай ар убак өкүнгөнүн Давлет гезиттин кабарчысына берген интервьюсунда белгилейт.

* * *

Жаңыдан орто мектепти бүтүрүп келип, өзү туулуп өскөн айылында эс алыш, тууган-туушкандарына боор батырып жүргөн Рыспайдын көңүлүн өйүгөн, дилине тынчтык бербеген бир маселе бар эле. Ал маселе – кандай жагдай түзүлбөсүн, бул жылы эптеп жогорку окуу жайына кирип, окуп калуу маселеси болчу. Өзүнүн бул оюн алгач апасы Зуурата, эжеси Күмүшкө, жездеси Көчкөнбайга, агасы Кочкорбайга билдириди. Алар дагы атасыз баланы өксүтпөйлү деген жакшы тилектерин билдиришип колдон келген жардамдарын аяшкан жок. Эжеси менен жездеси Рыспайды дүкөнгө ээрчитип барып өзү тандаган жаңы костюм шым, көйнөк, куртка, бутуна туфли алыш берип сырдагандай кийинтсе, Кочкорбай кайтарган койлорунун ичинен тандап бир чоң соолукту кармап берди, окууга барсаң пулдап ал деген ниетин айтып. Апасы нан, курут, ма-йын түйүп, жол азыгын камдады. Ошентип Рыспай жол азыгын көтөрүп, агасы берген койду жетелеп айрылып жолдор кошулган Акпорго келгенде алдынан алкынтып ат минген колхоздун мал чарба фермасын башкарған Камил жолугуп калды.

– Эй, бала, – деди ал атынын тизгинин тартып токтотуп, алдагы койду ким берди? Айт чыныңды.

– Кочкорбай акем, – деди Рыспай чындыгын айтып.

– Агыт, Кочкорбай колхоздун койлорун көрүнгөнгө бергенге акысы жок. Кимден уруксат алыптыр? – деп опурuldуду.

– Өзүнүн койлорунан берди, барып сура.

– Агыт алдагы койду, болбосо милицияга берип соттотуп жиберем, койду да төлөйсүң, соттолуп да кетесин.

Мындай сез Рыспайдын турпатын титиретти. Балдарынын наны болуп турган тузун бербегени учүн камалып кеткен атасынын тарыхын жакшы билчү. Андан сырткары чарбанын бир таңгак чөбү, беш-он кило эгини учүн сот жобуна тартылып кеткен адамдар жөнүндө көп эле уккан болчу. Мындай адамдардын колунан бардык жамандыктар келишин ақылы тетик Рыспай дароо түшүндү. Койдун мойнундагы жибин чечип алыш агытты да өзү эч нерсе дебестен, үйүнө кайра кайрылып барбастан районду көздөй жүрүп берди.

Окууга бара турган каражатсыз калганына ичи туз куйгандай ачышып, экинчи жолу атасыз жетим экендине да бир жолу өкүнду жана ызаланып жолгата ыйлап баратты.

* * *

Райондун борбору Кара-Кулжада башпаанек кылыш үбактылуу жашап турга турган бир гана үй бар эле. Ал Төөбай акесинин үйү болчу. Акчасы жок окууга баралбай калганын эстесе кайрадан ыйлагысы келет. Өзү менен орто мектепти бүтүргөн жолдоштору окууга Ошко, Фрунзеге аттанып кетип жатканын көрүп, кайрадан каңырыгы түтөйт. Рыспай учүн ушундай өкүнүчтүү күндөрдүн биринде Төөбай көнешин айтты:

– Рыспай иним, – деди ал олуттуу сез козгоп, – окууга барбай калдым деп көп эле башыңды жерге салба. Турмуш ушундай өкүнүчүү менен кызык. Быйыл болбосо әмдиги жылы деле барып окусаң болот. Мен сенин өз жолунду таап алса экен деп жатам. «Билек бирге болсо да манжа

башка, тилек бирге болсо да жүрөк башка» деген сөз бар. Минтип бош иштебей жүргөнүң болбайт. Андан көре райондун жетекчилерине: «Иш таап бергиле» – деп кир. Тартынба! Тартынсаң көп нерседен куру каласың. Сен жашсың али, келечегиң алдыда. Иче турган сууң, көре турган күнүң эми башталып олтурат.

Бул айтылган кеңеш Рыспайдын көңүлүнө туура келди. Интернатка сүйлөшүп, Аскербай экөөнү өткөргөн Токтомамат Жээнбеков кайрадан эсine түштү. Жардамы тийсе ошол кишиден тиет деген ойго азгырылып, негедир дилине жылуулук кирди. Арадан көп убакыт өткөрбөй өзү көргөн кабинетине келип акырын эшигин ачып баш бакты. Ичкериден «кире бер» деген коңур үн угулду. Рыспай кирип барып салам айтып, туруп калды. Столунда жазып жаткан қагазын эми токtotуп баш көтөрүп, Рыспайга назар таштап карады да:

- Кел жигит, не иш менен келдиң? – деп сурады.
- Агай, мени интернатка өзүңүз киргизбединиз беле, мектепти бүтүрүп келип иш издең жүрөм, – деди. – Атым – Рыспай...
- Жогорку окуу жайына барбадыңбы?
- Каражат жок баралбай калдым.

Рыспайдын абалы Токтомамат Жээнбековго түшүнкүтүү болду. Бул киши райондогу маданият бөлүмүн башкарғандыктан Рыспайдын ырчылык өнөрүнөн да кабары бар эле. Мектепте окуп жүргөндө эле райондук кароолорго катышып, пьесада роль аткарып жүргөнүн көргөн. Мындай келечеги бар шыктуу жаштар райондук элдик театрга керек эмеспи деген ойго кетти. Анын үстүнө артист болуп иштеп жаткан кыздар турмушка чыгып кетишип, театрда орундар бош турганын да жакшы билчү.

– Анда Рыспай иним, элдик театрда артист болуп иштей аласыңбы? – деп сыйнап сурап койду, кандай дәэр экен деп.

– Иштейм агай, – деп сүйүнүп кетти, көктөн тилегени жерден табылып, – мектепте да пьеса коюп роль аткарып жүргөм.

– Билем. Анда документтеринди алып, директоруна жолук. Мен сүйлөшүп дайындал көм. Болуптур, жакшы

жүрүп, жакшы иштегин, ийгилик каалаймын. Өнөрүндү өркүндөт, иним! – деп ордунаң туруп келип, колун берип узатып койду.

Рыспай үчүн экинчи жолу адамдык улуулугун көрсөтүп ишке орноштуруп койгон бул жөнөкөй инсан Токтомамат Жээнбеков анын дилинен терең орун алып калды. Бул жакшылыкка башы көккө жете сүйүнгөндүктөн буту жерге тийбей эргип, көчөдө бара жатты. «Жакшынын шарапаты, жамандын кесепети» деген апасы Зуура ар дайым кайталап айтып жүргөн макалды эстеди. Камилдин кесепети тийип окууга баралбай калса, Токтомаматтын шарапаты тийип минтип ишке орношуп кубанып олтурат.

Совет элдик театрда артист болуп иштеп калуунун өзү Рыспайдын турмушундагы өзгөчө бир бурулуш жылдардын катарындагы мезгил болчу. Ырчы, комузчу, аккордеончу катары театрдын жамааты аны тез эле өз койнуна жылуу кабыл алды. Үнү, ырдаган ыры жагынан өзгөчөлөнүп турган Кадырова Калбү, Кубатова Асель сыйяктуу ырчы кыздар театрдын белгилүү солисткалары эле. Агасы Совет районуна кызматка келип, аны менен кошо келген, Рыспайдын болочок жубайы Тоту дагы ушул жерде иштеп турган болчу. Буларга обончу Бекмамат Бадикеев келип кошулду.

Бул мезгилде райондун карамагындагы чарбалардын көпчүлүгү экономикалык жактан бутуна туруп, ириленишип, техникалык жактан жетишип калган болчу. Элдин турмушу да жакшырып бараткан. Колхоз, совхоздордун борборлорунда, эли көп айыл-кыштактарда клубдар ишке киришип, маданият багытына жетекчилик тараптан көңүл бурула баштаган учур эле. Ушуга байланыштуу календардык майрамдардан тышкaryы саанчылардын, чабандардын, тамекичилердин, жүгөрүчүлөрдүн слеттору, жыйындары, кварталдык, жылдык жыйынтыктарды чыгарган чогулуштар тынымсыз өтүп турган. Мындай жыйындар тойтамашасыз, оюн-кулкүсүз, концертсиз өткөн эмес. Андыктан мындай бардык жыйындарга келген жалпы элдин көңүлүн ачып, концерттик программа менен тейлеп турган-элдик театрдын жамааты болгон. Рыспайлар дал ушун-

дай жагдайда тынымы жок, чарчап-чаалыгышканын билбей иштешкенин кийин Ошто жүргөндө эскерип айтчу.

1960–61-жылдардын аралыгында обончунун өмүрү жогоруда биз атап өткөн театрдык жамаат менен бирге өтту. Ал 1961-жылы Тотуга үйлөндү. Ал кайда барса сезимди козгогон ырларды ырдаган артист катары, биологиялык жактан жетилген инсан катары көз кысып көңүлүн әргиткен артистка кыздардын арасында әч кимге көңүл учкундарын бөлбөй бой жүре алмак әмес. Анын сезим оту бир топ жылдыздуу, жоош-момун, дилгир, көңүлдү калтырбаган мүнөзү жумшак Тотуга түштү. Ал дагы Рыспайдын сунушуна макул болду. Айылна ээрчитип барып, үйлөнүү тоюн өткөрүп, нике кыйдырып келди да бирге жашап калды. Ошентип ал биринчи жолу үй-бүлө турмушун башынан өткөре баштады.

* * *

1960-жылдардын башында саясатка да бир катар өзгөрүүлөр жүз берди. КПСС БКнын Указы менен айрым экономикалык жактан чабал чарбаларды, ал турсун райондорду ирилештируү, бириктируү саясаты жүрөт. Мунун натыйжасында чарбалар биригип, Совет району Өзгөн районунуна кошулду. Бардык мекеме-уюмдар жоюлуп, Өзгөн районунун карамагына өтту. Көпчүлүк маданий мекемелер каросуз калды. Дал ушундай учурда Тоту кыз төрөп иштебей үйдө олтурууга аргасыз болду. Жалгыз Рыспайдын айлыгы әч нерсеге жетпей турмушу кыйындайт. Мына ушундай тиричилики азыраак болсо да жакшыртуу максатында ошол мезгилде Өзгөн шаарында иштеп турган Кыргыз драма театрына артист болуп кызматка өтту да үй-бүлөсүн көчүрүп келип, батирде жашап калат.

Рыспайдын Өзгөндө театрда өткөргөн турмушу жөнүндөгү маалыматтарды билген адамдарды таба албай калгандыгыбызды ачык айтып койгондугубуз жөндуудур. Айрым бир маалыматтарга караганда – белгилүү комузчук Болуш Мадазимов менен бирге театр Жалал-Абадга которулуп, кийин жоюлуп кеткенге чейин бирге иштешкенин

билүүгө болот. Рыспай мындан бөлөк Өзгөндө иштеп турганда чебер аккордеонист Мамат Оморов менен ысык мамиледе болуп, андан аккордеондо ойноонун сырларын үйрөнгөнүн билгендер кеп кылышат.

Бул жерде Мамат Оморов тууралуу азыраак баян кыллып өткөнүбүз жөндүүдүр. Ал Өзгөн районунун Қандава айылында төрөлүп, өмүрү өткүчө Мырзакедеги «Алга» маданият үйүндө иштеген таланттуу пианист жана аккордеонист болчу. (Көзү өткөндөн кийин М.Оморов атындағы филармония болуп калат). Ал Кара-Кулжа (мурунку Совет) районунда уюшулган «Тоо булагы» ыр-бий ансамблиниң жетекчиси катары Москвада жана Польша Эл Республикасында өткөн фестивалынын лауреаты болгон. Ал республикабыздын маданиятына сицирген әмгеги бааланып, «Эң жакшы әмгеги үчүн» медалына эки жолу, «Ардак белгиси» орденине, Москвада өткөн эл ҹарба көргөзмөсүнүн Алтын төш белгисине, «СССРдин маданиятына әмгек сицирген ишмер» ардак наамына ээ болот.

«Менин устатым Мамат ақеден аккордеонду үйрөндүм. Кээде ыйлагым келгенде атамдай көрүп, тизесине башымды кооп бугумду чыгарып алаар элем. Менин кыялымды ал адам жакшы түшүнчү», – деп Рыспайдын эскерип айтканын «Ош жаңырыгы» (2003-ж. 2-февраль) гезитине «Обончулардын устаты» аттуу макаласында М. Бостонкулов жазып чыккан эле. Ал эми Эгемберди Талипов Мамат жөнүндө мындей деп айтканы бар:

– Мен бирге иштешип калдым. Мырзакеден эрте биз уктап жатканда келчү. «Эй, балдар тургула, чайкананы шыптырабыз» – деп тамашалачу. Бозого барчубуз, музиканттар ушул жерге келчү. Колдорун дайым кыбыратып жүрчү. Лист, Шопен, Бетховенди жатка ойноочу. Ал музикалык билим алган әмес. Өзү боорукер, жоош, көнүлү жумшак, кудай момун адам эле. Согуштан кийин плленден чыгып ушул Өзгөнгө келип туруп калган Альберт деген немец музикантынан Омор аке үйрөнүптур. Эки кызы, бир уулу бар эле, аялы украинка болчу. Экөө ажырашып кетишкенден кийин аялы балдарын алып Свердлов облусуна кетип калган. Ал эми Альберт өзү Кара-Кулжа жак-

та ар кимдин жумушун кылып жүрүп ошол жакта өлүп калды окшойт. Мамат аке нотаны да ошол Альберттен үйрөнгөнүн айтчу.

Маматтан музыкалық сабатын жоюп, аккордеондо ойногонду үйрөнгөн, анын кол алдында ырдаган окуучулары Мырза Шакирбаев, Маматпазыл Дубанаев, Эгемберди Талипов, ырчы кыздардан Айсалкын Исабаевалар Омировдун адамдык жөнөкөйлүгүн, талант катары таза жана бийик инсан экенин белгилешет. Демек, Рыспай Мамат Оморовго бекеринен шакирт болуп, анын өмүру өткүчө ардактап урмат көрсөткөн эмес экен деген ойго келесин.

1975-Жаңы жыл майрамына карата Ош телевидениеси студияга облустагы бир катар чыгармачыл инсандарды чакырган болчу. Тоонун түбүндегү студиянын коросунда Мамат Оморов, Рыспай Абыкадыров, сүрөтчү Батыр Жалиев жана башка ырчы кыздар болуп топтолушуп турганбыз. Телеберүүнүн башталышына дагы бир сатка жакын убакыт бар эле. Ошондо туруп калышкан теленин кызматкерлерине, ошондой эле телеберүүлөргө келген биздей меймандардын көңүлүн ачуу максатында Мамат менен Рыспай экөө өздөрүнүн аккордеондорун колдоруна алышып, бири токтогондо экинчиси ойноп беришкени менин эсимде турат. Эң алгач Мамат өзүнүн чыгармаларынан баштады. Маматтын аткарғанын Рыспай өзүндөй кайта ойноп берди. Кийин Мамат башка бир узун мелодияны ойноду. Рыспай дагы ал мелодияны кайталап ойноп берди. Ошентип мындай Маматтын ойногонун Рыспай учтөрт жолу ойноду. Кийин Мамат комуз күүлөрүнөн аккордеондо кадимкideй кайрыктарын келтирип ойной баштады. Ал күүнү Рыспай дагы кайталап ойноп берди. Бул окуя бир жагы бекер тургандагы көңүл ачуучу тамаша экенине карабастан мага өзүнүн окуучусунун билимин текшерип жаткан окутуучуга окшоп кетти. Ошондо Мамат Оморов аккордеонун мойнунан чыгарып, Рыспайдын мойнунан кучактап, бетинен өөп туруп мындай деген эле:

– Абдан такшалыпсың! Мындай деңгээлге жетти деп ойлободум эле, мен жаңылыпмын. Устатынан шакирти өтөт деген ушул. Раҳмат, Рыспай үкам.

Тегеректеп турган биз шатырата кол чаап, экөөнүн тең таланттарына тан бергенбиз. Телеберүүдөн кийин Маматты Рыспай үйүнө алып кеткени көз алдымда турат. Бул окуядан кийин көп убакыт өттү. Мына бүгүнкү күнгө чейин комуздун өзүндө гана чертилчү күүлөрдү аккордеондо ойногон Мамат менен Рыспайдан башка адамды көрө элекмин. Экөө тең өз өнөрлөрүнүн өтө чебер, виртуоз өнөрпоздору экенин кечигип билип олтурабыз.

* * *

Өзгөндөгү Кыргыз драма театрында Рыспай актер катары режиссер тарабынан тағылган эпизоддук ролдорго катышып иштеп жүрдү. Жыл айланбай театр Жалал-Абад шаарына каторулду. Аялын, кызын Өзгөндөгү батирде калтырып, ал жакка өзү бой барып иштеп турду. Баш боло калганда Өзгөнгө келе калып үй-бүлөсүнөн кабардар болду. Бирок театрдын иштеп турушу учун шарттын жоктугунан байланыштуу өкмөттүн буйругу аркылуу жоюлуп жиберилди. Артисттердин атактуулары борборго кетип, калган жамааттын мүчөлөрү ишсиз калып, тараап кетти.

Рыспай да Өзгөнгө кайра келип, артисттик топторго кошулуп эл аралап, ырдап тиргилигин өткөрүп жатты. Адам үмүтү менен тириү эмеспи. Үмүтсүз адамдын турмушу азап менен тозокко айланарын ар ким жакшы билсе керек. Рыспайдын актерлук кесипке кылган аракети театрдын жабылыши менен токтогон эле. Анын үстүнө ортомектепти бүтүрүп келип, андан берки өзүнүн эмгек жолуна саресеп салып көрүп бир жыйынтыкка келген эле. Эң бириңчи кайда болбосун билимсиз адам бардык жерде түрткүнчүк болорун түшүнгөн болчу. Эми анын алдында бир гана жалгыз жол турган, ал жол кандай болбосун окуп билим алуу жолу калган. Ал ушул оюнда бекем турду да кириү экзамендерин тапшыруу максатында Ош шаарына келди. Ошентип, ал 1963-жылы Ош мамлекеттик педагогикалық институтунун музыкалык-педагогикалық факультетине (1964-жылдан музыкалык факультети болуп түзүлөт) студент болуп кирип окуп калат.

Институтка киругу экзамендеринин мезгилиnde Рыспай-
га жардамы тийген адам жөнүндө жазылган мындаи бир
кабарды бул жерде көлтире кеткенибиз жөндүүдүр:

«Рыспай 1963-жылы Ош педагогикалык институтка окууга өтпөй экзаменден кулап калганда, ошол кездеги педагогикалык институттун ректору, азыркы ардактуу ардагер абын Эшмамбетов экзаменге кайра кириүгө уруксат берип, анын жардамы аркылуву студент болуп калат»¹.

Рас, ал убакта окууга ётүү абдан татаал болчу. Талап-керлердин көбү экзаменден кулап, ыйлап айылына кеткен кыз-балдарды көрүп эле жүргөнбүз. Студент болуу бактысы айрым гана акчалуу, таанышы бар жетекчи адамдардын балдарына туура келгенин да жакшы билебиз. Демек, Рыспайдын студент болушуна жогорудагыдай колдоо көрсөтүлгөндүгүнө толук ишениүгө негиз бар.

Обончунун эң алгачкы студенттик турмушу тууралуу бир тууган агасы Боке (Калыбек) мындай деп баян кылган эле:

– 1963-жылы 13-декабрда мен аскерден бошоп Ошко келдим. Рыспайды издең факультетке келсем жок экен. Бирге окуган курсаташы Иса Кебеков жолугуп калды. Сурасам, биз бирге жашайбыз» – деди. Аңгыча курсаташтары чогулуп калды. Араван, Караван, Ала-Букадан келип окуп жаткан балдар экен. Беш бала менен жашаган үйүнө бардык. Өзбектин бир бөлмөлүү үйүндө уч бала турат экен. Рыспай бүк түшүп иштеп жатыптыр. Ал күнү жолукканаңбыз учүн кубанычтан ичтик. Эртеси Өзгөнгө бирге жөнөдүк. Тоту Өзгөндө экен. Кызы Гулзатты бешикке белөп коюптур. Чоңу – Алтынчакты энем багып атыптыр. Бул кезде Гулжамал төрөлө элек болчу. Ал азыр Сары-Булакта бала-чакалуу, аны кийин эжем Күмүш өз баласы менен эмчектеш кылыш багып чоңдайтту. Ошентип, бул барышында Тотуну Ошко көчүрүп келди. Кийин институт бир бөлмө жатаканадан уй бөлүп беришти.

Студент болуу бактысына түш болгон Рыспайдын көнүлүк көтөрүлүп, көптөн берки көксөгөн тилеги иш жүзүнө

ашып калганына кубанып, шыгына-шык, эргүүсүнө-эргүү кошулган абалда жүрдү. Бул кубанычка кошумча ар бир сабактардан алган музыкалык теориялык билим, анын практикалык жактан кайталанышы Рыспайдын чыгарма-чылыгына таасирин тийгизбей койбоду. Ал студенттердин турмушуна жакын «Алтынчы күнү кечинде» аттуу обонун 1963-жылы октябрь айында Ала-Бука районунда жүрүп чыгарды. Бул ыр тез эле студент жаштардын гимни катары чагылгандай тез тарап, көп убакыт өтпөй радио-телеберүүлөр аркылуу республикага тарап кетти. Жалпы угармандар тарабынан обондун мындай кызуу кабыл алынарын ал күткөн эмес эле. Бул обонго удаалаш ал Эсен Курманов деген акындын гезитке жарыяланып калган «Ашыгым колхоз баласы» аттуу ырына обон чыгарып жиберди. Жаңы чыгарма катары айрым бир концерттерде ырдай кооп жүрдү. Негедир бул обон «Алтынчы күнү кечиндегидей» резонанс жарата албады. Ырды эл катардагы эле ырдалып жүргөн көп ырлардын бири катары кабылдаганын түшүндү. Обон музыкалык жактан жай темптеги ички кайрыктарга жетиштүү өлчөмдө бай болсо дагы угармандар тарабынан анча бааланбай жатканына бушайман болду. Мунун себеби эмнеде экенин билгиси келди. Ооба, ал учурда бүтүндөй өкмөттүн саясаты малчы, данчы, саанчы, жүгөрүчү сыйктуу эмгектин адамдарын даңктоо, алардын кылган ишин даңазалоо жагына көп көңүл бурулуп турган учур эле. Демек, ыр атайын колхоз баласын даңкtagан буюртма катары кабыл алышып, угармандын көңүлүн анча өзүнө буралбай калган болчу. Көрсө, көркөм чыгарманын табигаты башка экен. Махабат сезимин эч кандай саясатка аралаштырууга, колхоз талаасы менен чаташтырып ырдоого болбой турган-дыгын Рыспай биринчи жолу түшүндү. Мына ушул учурдан баштап, ал нагыз ички сезимди, махабатты, андагы ыйык мамилени, сулуулукту жана кооздукту өз чыгармаларында чагылдыруу керек экенин түюндү.

Чыгармачыл адамга өз учурунда билим адистигин алуу өзгөчө мааниге ээ экенин көп ирет белгилеп келебиз. Айрыкча, чыгармачылык кризистин алдында адистик, б.а.,

¹ Монолбаев Талантбек. «Рыспай Абыкадыр баяны» – «Ош шамы» гезити, 2001-жыл, 23-июнь.

кесиптик билим ага жол бербей коркунучтуу жагдайлардан алып чыгып кетерин турмуштук тажрыбадан көп эле көрдүк. Чыгармачылык кризис адистин билими жоктуунан да пайда болчу нерсе. Рыспай дал мына ушундай туюкка кептелип, кайсы багытка бет аларын билбей турганда музыкалык билим алууга киришкен эле. Демек, кесиптик жактан билимин терендетип окуп жаткан адам чыгармачылык бейкаруулуктан, жардамсыздыктан бир топ жецил кутуларын билгенибиз оңдур. Рыспай ушундай абалдан эрте бошонуп чыкканын байкоого болот. Ал эң жакшы обондорун экинчи, үчүнчү курстарда окуп жатканда чыгарганын көрөбүз: Алсак, «Ой, бото көз», «Түгөйүм» (1964-жыл), «Сага», «Өмүрүмдүн кымбаты» «Жүрөктү кетпе жарапал» (1965-жыл) кирет. Бул обондор тез эле бутүндөй республикасыздын ырды аздектеген угармандарын дүүлүктүрүп койгон болчу. Ал жогоруда аталган чыгармалары аркылуу таанымал обончуга айланып калган эле.

Р. Абыкадыровдун студенттик күндөрү тууралуу аны окуткан окутуучулардын бири – **Кожо Жумабаев¹** төмөнкүдөй ойлорун келтирет:

«1965-жылы институттун музыкалык-педагогикалык факультеттин музыка бөлүмүнө которулуп келгенимде Р. Абыкадыров баш болгон бир топ кыргыз балдар окуйт э肯. Балдардын ичинен ал бөлүнүп турчу. Себеби ал институтта чейин эле театрларда иштеп турмуштун ысыксуугун көрүп калган э肯. Ал айрыкча «сольфеджиодон» жакшы окуйт эле. Комузда, мандолинде, гитараада, аккордеондо ойногондугу бардыгыбызды таң калтырчу. Акындык, төкмөлүк өнерү бар эле, сүрөттөрдү, портреттерди тарта койчу. Жакшы поэтикалык ырларды жатка айтчу. Ал эми өзүнүн чыгарган ырларын ырдаганы бирге окугандарга чоң таасирин тийгизген, алардын музыкага болгон

кызыгууларын арттырып, жакшы окууга, музыканы терең өздөштүрүүгө чечкиндүү кирише баштапкан».

Андан ары Кожо Жумабаев Рыспайдын жандуу, жашоонун жакшы-жаманына карабай өзүн көңүлдүү алып жургөнүн, өзүнүн обондору менен облустук, республикалык фестивалдарга катышып элге-журтка белгилүү обончу болуп калганын белгилейт. Ал бүткүлсоюздук аймактарга гастролдук концерттер менен көп кетип, айрым сабактарынан жетишиш албай калганын, мууну кийинчөрөэк өзү дагы өкүнүү менен айтып жургөнүн, И.С. Бахтын, И. Гайдандын чыгармаларын угуп, аларга аябай таасирленип жургөнүн жашырбайт. Айрыкча П. И. Чайковский, Дж. Биззенин трагедиялдуу өмүрү, ошондой эле өлүмүн өкүнүч менен эскерип, кәэде ушул улуу инсандар жөнүндө сез кылганда токтоно албай ыйлап жибергенин, ошондой эле орто кылымдагы улуу композитор-музыканттардын жакыр турмушун азыркы жашоо-турмуш менен салыштырып: «Мындай улуу музыканттар жакыр турмушта жашаса, биз булардан артыкча боло албайбыз» – деп өкүнүп айткандарын эскерет.

– «Полифония» сабакынан менде окуп калды, – деп айтты Кожо Жумабаев Рыспайдын бир окуясын эстеп, – сабак боюнча музыканын темасын берип, аны өнүктүрүү жана жыйынтыктоо боюнча жолдорун түшүндүрүп контрапункту жана өзүнчө бүтүн чыгарма катарында жазууну тапшырма катарында сурадым» – дейт. Тапшырма берилгендөн бир saat өтпөй Рыспай «бүтүрдүм» деп жетип келет. Катасы көп болот. Анын жазган тапшырмасын такт боюнча талдоо жүргүзүп, ката жерлерин көргөзүп, аны туура жазууну түшүндүрүп кайрадан өзүнө берет. Ал тапшырманы бир айдан ашык алып журөт да, зачет жакындағанда келет. Жазганында дагы эле ката бар. Бирок аспапта ал каталарды жокко чыгарып туура аткаралат. Сабак бүткөндөн кийин «Полифония» абдан кызык сабак э肯, бирок мен кеч киришип калдым» – деп айтканын белгилейт.

Ал өзүн кандайдыр бир эки башка өмүрдү башынан өткөрүп жаткандай сезди. Институттун аудиториясынан

¹ Кожо Жумабаев – 1946-жылы Өзгөн районундагы Кароол айыл советинде туулган. Ош шаарындагы Гагарин атындагы мектеп-интернатты, Ош мамлекеттик педагогикалык институттунун музыкалык-педагогикалык факультетин бутургөн. ОшМУнун искусство факультетинин ага окутуучусу, доцент.

башка да чайканада достору менен аңгемелешүү, сабакка даярдануу, кызыктуу кинофильмдер келип калса айрым тааныш кыздарды киного чакыруу – булардын бардыгы сырткы турмуштун күндөлүк көйгөйлөрү болчу. Ал эми жатакананын жалгыз бөлмөсүндө ойго батып уктабай арыбери басып, кайра келип кагазга бир нерселерди чиймеп өзүнчө күбүрөнүп түйшүккө түшкөн Рыспайды кыздарын уктатып коюп жанында ойго жаткан жубайы Тотудан башка бир жан туйган эмес.

Ар бир күндүн өзүнө ылайык жаңылыгы бар эле. Туулган күнүн жатакананын жалпы бөлмөсүндө белгилешкен балдар, кыздар сөзсүз Рыспайды чакырыша турган. Урмат кылыш кайра-кайра келип суранган өзүнүн тааныштарынын кечесине барбай да коё албайт болчу. Мындай чакыруулар анын изденүү, үйрөнүү, машыгуу иштеринен алагды кылчу. Андан башка да уй-бүлөнүн жетишпеген кемчилдиги санаага батырар эле.

Кагазда жаткан ыр кандайдыр мазмунга ээ болгону менен ал Рыспай үчүн жансыз болчу. Ал ырдын текстин кайра-кайра окуп кайрыктарга салып күнгүрөнгөндө ар бир ырдын саптары кыймылга келип, мазмунга байып, көмөкөйдө жанданып, салмагы артып өң-түс ала баштачу. Ал ырдын мурунку мааниси өзгөрүп башкача көлөмгө ээ болуп баратканы, сырдуу табылганын теренде жашырынып жатканындай кубанычтуу туюмга кабылтчу. Ал saat санап азаптанып жаткандагы бул жагдайда сөздүн ритмге баш ийген логикасы да, ойдун мааниси да, төрт тарабы төп келишкен уйкаштыктар да жардам бере албайт эле. Ырдын текстине, анын мазмунуна музыкалык теренден оргуп чыккан кайрыктар дал келгенде гана угармандын дилине жетерлик обон жараганын сезүүгө болот эле.

Рыспай бул жылдары дал ушундай изденүүну башынан кечирип жаткан учурунда биз таанышып калдык. Бул таанышшуу жөнүндөгү сөздү кийинки бөлүмдө баштайлы.

Ү чү н чү бөлүм

АЛГАЧКЫ ЖОЛУГУШУУ

Убакыттын улуулугун жаш қурагында анча көңүлгө албай, ал сага түбөлүк энчице берилгенсип өз убагында анын билинбей өтүп баратканы менен ишиң болбайт тура. «Көсөөнүн акылы түштөн кийин» демекчи, 60 жаштын кырын ашып, карылых кабыргаңдан кармаган учурда гана өткөн өмүрдүн изин кубалап, убакыттын эмне экенине башты катырасын.

Акылдуулар айтат тура:

«Бардыгы убакытка карайт,
А убакыт эч кимге карабайт».

«Убакыт сени менен бирге жүрбөйт,
А сен убакыт менен бирге жүргүн».

Биз менен замандаш жашап аралашып иштеп, окуп бирге жүрүшкөн айрым бир чыгармачыл инсандардын ушул эч кимди тенине албаган убакытты жылоолоп, өздөрүнүн чыгармалары менен улуу болуп калышкан Рыспайдын, Жолондун, Туардын тагдырына кейип, өмүр деген ушундай оомал-төкмөлүү экенине тан бересин.

Жалгыз калган чал менен оорулуу азгын, арык кемпир экөө жол боюнан жолугуп, өздөрүнүн тагдырлары тууралуу армандарын айтышкан сыйктуу – бүгүн көзү өтүп кеткен Рыспай жөнүндө ак кагазга арманымды айтып олтурам.

Менин студенттик күндерүм залкар акын Туар Кожомбердиев менен бирге өтсе, окууну бүтүрүп келип, Ош шаарында таанышкан Рыспай Абыкадыров, Жолон Мамытов менен бирге өмүрүмдүн кызыктуу учуру өттү. Эми сөз Рыспай менен кантип таанышкандыгым жөнүндө болсун. Бул жерде айта кете турган ой – Рыспай өзүнүн ырларынын дээрлик көпчүлүгүн прелюдия менен баштаган сыйктуу ушул абзацка чейинки сөз менин дагы кириш сөзүм болсун.

* * *

Рыспай менен бириңчи жолу 1965-жылдын сентябрь айында таанышып калдым. Бул учурга чейин анын ырларын гана угуп, ага тамшанып, студенттик үйлөнүү тойлорунда ырдоо учүн анын «Түгөйүм», «Алтынчы күнү кечинде», «Ой, бото көз» сыйктуу ырларын пластинкаларга көчүрүп алыш, үн чыгаргычтардан укчубуз. Ал эми радио аркылуу берилип калса белмөдө жашаган балдар бардык ишин токтотуп, үнүн бийиктетип кооп рахаттыншып укчубуз. Студенттер арасында Рыспай жөнүндө ар түрдүү талаш-тартыштар да чыгып кетчү. Кээ бир студенттер аны өзгөндүк дешсе, кәэси алайлык экенин тастыкташчу. Бирок кийинчөрөөк жаштар газеталары аркылуу Совет (азыркы Кара-Кулжа) районунун Сары-Булак айылынан экенин билип, жердешим болуп чыкканына аябай сыймыктанганым эсимде.

Мен Кыргыз мамлекеттик университетинин журналистика бөлүмүн бүтүрүп, облустук «Ленин жолу» гезитине келип иштеп калдым. Бир күнү, залдагы тактайга редакциянын колективи ырчы-обончу Рыспай Абыкадыров менен жолугушуу өткөрүү жөнүндөгү жарыяны окуп калдым. Белгиленген убакытка жакын залда турсак, бири арык чырай узун бойлуу жигит, орто бойлуу куба аккордеон көтөргөн дагы бир жигитти ээрчите келип, биз менен саламдашкандан кийин редактор А. Ажыбековдун кабинетине кирип кетишти. Жанымда турган бөлүм башчыбыз **Касымбек Калматов**¹ экөөнү төң жакшы тааныгандыгын билдирип:

– Узуну Рыспай, кыска бойлуусу – Абыкерим², экөөн төң институтта окушат – деди.

¹ Касымбек Калматов – көп жылдар бою облустук «Ленин жолу» гезитинде бөлүм башчы кызметинде иштеп жүрүп, ардактуу эс алууга чыккан ветеран журналист.

² Абыкерим Алымов – Рыспайдын эң жакын досу. Азыркы Аксы районунда туулган. Көп жылдар бою Лейлек, Алай райондорунда маданият тармагын башкарған. «Ордендүү Ошум Мекеним» аттуу бир катар ырлардын автору. 1990-жылы авариядан каза болгон.

Арадан анча убакыт өткөн жок, редактордун кабинетине кириүү жөнүндөгү кабарды секретарь-курьер кызыбыз ар бир кабинетке кирип таратып жатты. Жалпы жамаат редактордун кабинетине кирип олтурушкандан кийин гана жаш обончулар менен тааныштыруу башталды. Көрсө, редакцияда иштеген журналисттердин көпчүлүгү Рыспай менен Абыкеримди чыгармалары аркылуу биллип калышкан экен.

Жолугушууда Рыспай өзүнүн эң алгачкы чыгарган обону А. Токомбаевдин сөзүнө жазылган «Кыздын сыры» аттуу обонун ырдоо менен баштады. Андан кийин «Сен десем», «Ашыгым колхоз баласы», «Партия сен» аттуу ырларын ырдал берди. Жамааттын айрым кызматкерлеринин суроосу боюнча Абыкерим экөө дуэт түрүндө «Түгөйүм», «Алтынчы күнү кечинде», «Ой, бото көз» аттуу ырларын аткарышты. Олтургандар дуулдап кол чабышып, кызуу кубаттап жатышты. Жолугушуу бир сааттан ашык убакытка созулду. Келген пландары жөнүндө суроолорду жаадырышты. Ал суроолордун арасында «Алмашым» аттуу ырынын жааралуу тарыхына кызыккан суроо дагы берилбей калбады. Рыспай ага:

– «Өмүрүмдүн кымбаты» «Махабат ыры»! Анда ушул ыр менен жолугушууну жыйынтыктасак – деп олтургандарды тегерете карап алыш, ырын баштап жиберди. Ыр ырдалып бүткөндөн кийин шатырата колдор чабылып, Рыспай менен Абыкеримдин дарегине арналган ыраазылык сөздөрү айттылды. Ошондо айттылган каалоолордун ичинен редакциянын партиялык уюмунун катчысы ошол кездеги идеология бөлүмүнүн жетекчиси Жумабек Келешбаевдин¹ сөзү эсимде калыптыр.

– Мен жамааттын атынан экөөңөргө төң зор ыраазылык билдириүү менен чыгармачылык ийгилик каалайм. Бириңер Жаны-Жолдон, әкинчицер Совет районунан ке-

¹ Жумабек Келешбаев – 1924-ж. Жаны-Жол (азыркы Аксы) районунун Ак-Суу айылында туулган. Улуу Ата Мекендик согуштун катышшуучусу. Көптөгөн орден, медалдардын ээси. Айылында мектептин директору, Жаны-Жол райондук, Ош облредакцияда редактордун орун басары, обллитонун начальниги болуп иштеген. 1996-ж. кайтыш болгон.

лип Ошто эгиз козудай ээрчишип билим алып жатасыңар. Экөөнөрдүн ырдаган ырыңарга биз аябай ыраазы болдук. Элде кеп бар: «Эки жүрөк бириксе – тоо үстүнө тоо курат» деген. Силер тоо үстүнө тоо курбагыла! Силер тоолорубузду жаңыртып турган ырларды чыгара бергиле. Жолуңар шыдыр, жолдошуңар кызыр болсун. Бар болгула!

Жолугушуудан чыккандан кийин биз эски тааныш адамдардай чечилишип сүйлөшүп кетти. Рыспай менен Абыкеримдин ачық, шайыр мүнөзү, оюн жашыrbай айткан адамга жагымдуу кыял-жоругу мага жагып калды.

– Радиодон берилген ырларың аркылуу атыңды угуп жүрөм. Бирок өзүңдү биринчи көрүшүм – дедим мен.

– Мен да ырларыңды гезиттерден окуп калам. Чыгармачылыгымды мен деле ыр жазуудан баштагам. Бирок Жусуев, Эралиев, Кожомбердиев, Мамытовдун ырларын окугандан кийин ыр жазганды токtotком. Эки дарбызды бир колуң менен көтөрө албаган сыйктуу ырдын сөзүн дагы, музыкасын дагы чыгарууга мүмкүн эмес экен. Мен бирин гана – обончулукту тандадым.

Биз дал ушул күндөн баштап, сырдаш болуп кетти.

1966-жылдын жазы тез эле кирип келди. Рыспай азыркы филология факультети жайгашкан имараттын жарымы студенттик жатакана болчу, анын бөлмөсүндө үй-бүллөсү менен жашап жатканын өзү айтып калчу. Негедир күн тез эле ысып, бак-дарактар жашыл түскө оронуп, 1-Май майрамы кирип келди.

Ушундай жакшы күндөрдө Абыкерим өзү менен бирге окуган кызы менен көчөдөн жолугуп калды. Амандашып болгондон кийин Рыспайдын кайда экенин сурадым.

– Ал ооруп, врачтарга көрүнсө дарылануу үчүн Шакафттарга жөнөтүлүптүр. Кеткенине эки айча болуп калды.

– Кабар алдыңбы?

– Жок, окуудан бошоналбай... Эми окуу жабылса барам го. Мурунку Совет доорунда окууда да, иште да тартип аябай катуу болчу. Ала-Бука району тарапка командировка алып барып келүүгө эч мүмкүнчүлүк болбоду. Ал Мезгилде Ала-Бука, Жаңы-Жол райондору боюнча атайын кабарчылар иштөөчү. Эл ичинен кабар жазган-

дар да көп. Жетекчилер акча коротуп командировкага баруунун зарылчылыгы азырынча жок экендигин тастыкташат. Ошентип убакыт билинбей өтө берди. Бир күнү эт, сүт азык-түлүгүн өндүрүү боюнча өз ара райондор аралык текшерүүнүн жыйынтыгын жазып келүү боюнча суралып жатып комиссиянын мүчөлөрүнө кошулуп жөнөп калдым. Комиссияда аттуу-баштуу партиялык уюмдардын чиренген машинелүү жетекчилири эле. Комиссиянын текшерүү, чарбаларды, фермаларды кыдыруу иши 4–5 күнгө созулду. Эң акыры Шакафттар поселогуна жакын турган 1-Май колхозуна келгенде комиссиянын төрагасынан суралып жатып бөлүнүп калып калдым. Колхоздун жетекчилигинен транспорт алыш, Шакафттар поселогуна жеткиче түн кирип, колумдагы saatым 11.00ду көрсөттү. Ооруказанын эшиги жабылып, чырактар очурулуп бардык кыбыр эткен жан жок түнкү уйкунун сурагына киришкен учурда менин кечигип келгеним кире бериште уктабай олтурган түнкү күзөтчүнү да таң калтырды.

Айрыкча бул ооруказанага алыштан гана дарылануучу адамдарга жакындары келе турганын жакшы билген күзөтчү:

- Кимге келдииз эле? – деп токтолбой сурады.
- Рыспай Абыкадыров деген жигитке...
- Э, бекер убара болупсуз. Аны баарыбыз жакшы тааныйбыз. Бир жума болду, дарылануу курсу бүтүп үйүнө чыгып кетти.

Мен бул жооптон кийин шалдайып эмне кылышымды билбей, шамал тебетейин учурup кетип табалбай калган адамдай бозоруп олтуруп калдым. Менин абалымды түшүнгөн күзөтчү бир аздан кийин:

- Кайдан келдииз эле? – деп сурап калды.
- Оштон...
- Рыспайдын тууганысызбы?
- Жок, жолдошторунан болом.
- А түшүндүм, – деди күзөтчү жанынан тамекисин алыш тутантып жатып, – адам катары дарыланып жатат деген аты эле болбосо – көңүл ачып айыл аралап, кекиликке ууга чыгып, концерт берип ойноп эле жүрдү.

Биз көпкө сүйлөшүп олтурдук. Бул ооруканага Кыргызстандын түштүк аймагынын бардык тарабынан сөөк кагыны (туберкулез) оорусу менен ооруп калган адамдар гана врачтардын жолдомосу аркылуу келишип дарыланышат экен. Демек, Рыспай дагы сөөк кагыны менен ооруғанын, атайын дарылануу үчүн бул жакка келгенин ушул жерден угуп олтурдум. Анын башынан өткөн жашоонун оор шарты, ач-ток калып организмге керектүү азық заттарынын жетишсиздиги акыры ушундай кесепеттүү ооруга дуушар кылганын ойго алып тунжурап олтурдум.

Түн бир убак болуп калганына байланыштуу күзөт чүнүн күзөт бөлмөсүндө таң атырууга туура келди. Эртеси мени менен бирге окуган, борбор калаабыздагы медициналык окуу жайын бутурup келип, ушул Шакафттар поселогунда тиши врач болуп иштеп жаткан Пазыл Кайыпкулов аттуу досумду таап алдым. Окуу жылы аяктап, жайкы каникул мезгили болуп калганына байланыштуу Рыспай ооруканадан чыгып тез эле туулуп өскөн айылына кеткенин Пазылдан уктуум да, анын үй-бүлесү менен учурашып, чайын ичип кайра жолго чыктым.

«САГЫНУУНУН» ЖАРАЛУУСУ

1966-жылдын сентябрь айы. Мен анда азыркы «Бакыт» үйүнүн ордунда Салижан аттуу өзбек кишинин веңрандалуу бир бөлмөсүндө редакцияда кызматташ болуп бирге иштеген эки жигит менен квартирада турчумун. Алардын бири Абдимитал Камалов, экинчиси Бектемир Кедеев эле. Үчөөбүз тең үйлөнө элек бой жашаган кезибиз. Абдимитал менен Бектемир кылаарга иши жок. Базар күнү болгондуктан көчөгө «кыз уулап» кетишкен. Бөлмөдө китең окуп олтурсам Рыспай кирип келди. Биз кучакташып учурашып ал-ахыбалды сурашкандан кийин ал мени шаштырды.

– Каке, зарыл иш бар, кийинип чык, биздин факультетке баралы – деп отурган отургучунан кайра турду да, сыртка чыгып кетти. Мен аялдабай тез эле чыктым. Ка-

раңгы кирип, көчөлөрдөгү чырактар жанып калган экен. Ал жолдо келатканда: – Мен бир обон бүтүрдүм эле, текстти начар болуп жатат. Бир жакшы ыр жазып бербесең болбойт. Өзүнө ишенип келдим. Факультетте бир курсаш кызды кетирбей алып калдым, ага ырдатып угуп көрөлү.

Биз азыркы искусство факультетинин экинчи кабатына көтөрүлүп, батыш тараптагы канатынан көчө тараптагы бөлмөгө кирдик. Орто бойлуу, көздөрү балбылдаган ак жүздүү кыз бизди көре сала отургучтан тура калды. Бизди зарыгып күтүп олтурганы байкалып турат. Рыспай дароо эле кызыл-күрөң түстөгү пианиного олтурду да, клавишаларды дилдирете шадылуу салаалары менен тере басып, обондун киришүү бөлүгүн ойноду, эми ырдай бер дегендей жанында турган жанагы кызга белги берди. Ал кыздын аты-жөнүн сурабаганыма бүгүнкү күнгө чейин өкүнөм. Үнү да таза, бийик экен. Ал берилип колундагы кагазга басылган текстти улам карап ырдап жатты. Обонду биринчи жолу укканымда анын татаал вариациалуу ыргактарына анча түшүнө бербей дал болуп отуруп калдым. Рыспай мага бурула карап:

– Обонго түшүнбөй калдың. Анткени текст менен кайра ойноп берейин, ырды экинчи жолу угуп көр, – деди. Кыз дагы ырдап берди: – Эми сен бара бер үйүңө, карындашым – деп ырдаган кызды кетирип жиберди.

Үчүнчү жолу Рыспай обондуу тексти жок эле ар бир кайрыгын жай, кайра-кайра ар бир куплетти кайталап пианинодо ойноду. Ошондо гана менин дилимие сагынычтын, кусалыктын ыргактары сыйылып кирип жатты.

– Эми обонго түшүндуңбү? – деп сурады.

– Ооба, түшүндүм. Абдан жакшы обон чыгарыпсың – деп күттүктап колун кыстым.

– Бул обонду Шакафттарда дарыланып жатканымда жаза баштаган элем. Айылда жүргөнүмдө дагы айрым кайрыктарын ондоп, жаңы түзөтүүлөрдү киргиздим. Бекер жүргөнүм жок, – деди чечиле сүйлөп, – мындан башка дагы «Алмашым», «Ак-Буура» деген эки обон жаздым.

– Ал обондоруңду угалы – дедим мен.

— «Алмашымды» ойнол берейин – деди да отургучту пианинного жакын коюп, столдун үстүндө турган көгүш папканын ичинен обондун ноталарын жазып мандайна койду да, шадылуу салаалары менен клавишаларды дилидете обонго салды, анан созолонто ырдал кирди.

«Билбейм неге кетпей койдуң эсімден,
Бир кездеги бирге жүргөн Алмашым».

Бир башкача үн түнкү имаратты жаңыртып, терезелердин айнектерин титиретип, сырткы шаар көчөлөрүнө угулуп жаткансыды. Айрыкча «а-а-ай, Ал-ма-шым» деген кайрыкка уланып кеткен:

«Жок дегенде бир көрүнүп койсоңчу
Алыссыңбы, жакынсыңбы кайдасың» –

бул саптар бир кезде арзыган кызына жетпей калган жигиттин көкүрөк арманын мунканып жаткансыды. Махабат – арадан канча мезгил өтсө да өчпөй, унтуулбай тириү бойдон көкүрөктүн бир булуңунда жашап жүрө берерин туюнуп тунжурап олтурдум.

Ыр ырдалып бүттү. Экөөбүз тең термелип ырдын ыргагынан ажырай албай бир нече көз ирмемге үнсүз олтурдук.

– Обон жактыбы? – деди Рыспай ордунан козголуп, – Сөзү кандай?

– Жакты. Сөзү да, обону да ойдогудай.

– Бул ыр менин эң алгачкы махабатым. Сөзүн да өзүм жаздым.

– Бир гана обончулукту тандагам дебедиң беле, өткөндө. Жаңылышкан экенсисиң – деп мен тамашаладым.

– Шакафтарда Жолон менен Кармышак жок болсо Рыспай өзү жазууга аргасыз да... – Рыспайдын бул сөзүнө уяла түштүм. Ооруп жатканда баралбай калганымды кыйытып айтып жаткандай сезилди мага, бирок кечигип барып таппай келгеним жөнүндө ооз ачпадым.

– Көп обончулар өздөрү сөзүн да, музыкасын да өздөрү эле чыгарышып жүрүшпөйбү! Аларга салыштырмалуу сен профессионал акындардан калышпайсың. Изденсөң акындык деле сенден качмак эмес.

– Жок, баары бир мен мурунку оюмда кала берем. Бир оқ менен эки көйнү атууга болбогон сыйктуу нерсе бул. Дөңиз толкунунан жүрөк толкуну күчтүү болот тура. «Алмашымдын» сөзү ошондой толкунга аралаш кайыбынан жарагалып калды да. Бирок текстин өзүм жазганга кээде уялам. Балким, бул текстти чыныгы акындардын сөзү менен ырдасам мындан да мазмундуу, маанилүү ыр боллоор беле?

– «Алмашымдын» тексти жакшы эле экен. Ички сезимдин удургуган арманы даана байкалыш турат. Өзүндүн текстиң боюнча эле калтырганың он. Көрөсүң, бул ырың тез эле элге сицип кетет.

– Анда сөз ушул болсун, – Кармышак ыр жазсын, Рыспай обон чыгарсын. Ар ким колунан келген ишти кылсын. Ал эми мен бүгүн ойнол берген обондун текстин эртең сенден күтөм – деди ал ордунан туруп.

Биз сыртка чыкканда Ай төбөдө короолоп, жылдыздар чачырап даана көрүнүп, түн мемиреп табактагы сүттөй уюп турганын байкадык. Биз эки жакка бөлүндүк. Мен квартирама келип, «Сагынуу» деген тема коюп алыш түнү менен бир ырдын текстин бүтүрдүм.

Бүркөк асман жарк дегенде чагылган,
Байкоосуздан жалыныңа кабылгам.
Бүт эркимди курчап алыш маҳабат
Жалгыз сенин элесиңди жамынгам.
Азыр мен да ойлоп сени жатамын.
Ошол күндөр бүткөн өңдүү канымдан.

Ырдын текстин үч нускада машинкага бастым да эртеси Рыспайды издең факультетке келдим. Ал имараттын 1-кабатындагы чакан бөлмөдө Абдыкерим экөө машыгып жатышкан экен. Ырды окуп чыгышп ошол замат пианиногод олтуруп, ойнол ырдал кирди. Биз унчукпай угуп олтурдук.

«Кадимкидей кучак жайчы жадырап,
Качан болсо мен сен үчүн жарыкмын» –
деп ырдын акыркы куплетин кайра кайталап ырдады да, текстин аягына «1966-ж. 15-сентябрь. Ош» – деп өз колу

менен жазып койду. Аナン ордунан турду да рахматын айтып колумду кысты.

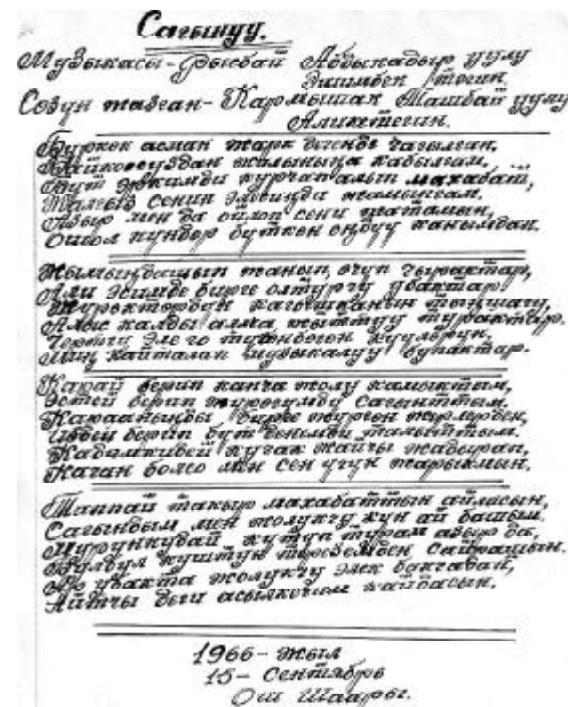
Абыкерим Рыспайды тамашалады.

— «Качан болсо мен сен үчүн, карыпмын!»

Же болбосо «арыкмын» деп ырдасаң да болот.

— Жок, «жарыкмын» деген сөздүн маанисин сен кайдан түшүнет элең, мәэси жок! — деп Абыкеримди шылдыңдал күлдү. Биз үчөөбүз «Сагынуунун» жаралышын жууп бир бөтөлкө аракты бөлүп ичип, тараап кеттик.

Бир топ убакыттан кийин бул ыр радиодон жаңырды. Бир жылга жакын убакыттын аралыгында бул ырды обону келсе да, келбесе да ырдаган адамдарды ар кайсы жерден жолуктурдум. Демек, бул ыр эл-журутубузга чагылгандай тез тараганын туюндум.

Эскертүү:

Р. Абыкадыровдун өз колу менен жазып берген белеги.

«САГЫНУУНУН» ТАГДЫРЫ

Бул ырдын автору өзү облустук, республикалык ири форумдарда, майрамдарда, чоң жыйындарда гана аткарғанын көрүп калчумун. Ырга өзгөчө басым жасап, өтө берилүү менен аткарчу. Ырдын ырдалып бутушуң жетпей эки бетинен жылтырап аккан тери театрдын сахнасына жиберилген жарыкта чагылышып турчу. Бул ырга ушунчалык чоң күч-кубатын сарп кылып ырдап жатканын жалпы эл байкап турар эле. Бул ырга автор өзү өзгөчө маани берип:

«Сагынуунун» бактысы ачылбай журөт, — деп өкүнүү менен сөз кылганын музыкант достору айтып калчу. Эмнеге антип айтты экен? — деп анын пикирине мен да таң калчумун: «Бул ырды кыргыздын атактуу артисттери З. Шакеева, Ш. Талипова, К. Эралиевалар аткарып, симфониялык оркестр А. Жумакматовдун дирижерлугу астында телерадиодон берилип, анын бардыгы Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик телерадио корпорациясынын алтын фондусуна кабыл алынганын Рыспай өзү билбейт бекен» — деген ойго кетчумун.

Рыспайдын бул сөзүндө терең сыр бар экен. Ал сыр анын көзү өткөндөн кийин ачылып олтурат. Эгемендүүлүк алгандан кийин Америка мамлекетинен келген агартуучу Винни Пааш Жалал-Абад шаарында иштеп жүрүп, «Сагынуунун» музыкасын жактырып, композитор-музыкант агасына анын нотасын жөнөтөт. Ал бир жыл убакыттын ичинде «Сагынуунун» негизинде уч бөлүктөн турган симфония жазып, ал симфониянын партитурасын Жалал-Абаддагы Рыспайдын фондусуна алып келип тапшырганын жакында угуп олтурабыз. Демек, ырдын бактысы эми ачыла баштаганына биз тириүлөр күбө болуп олтурабыз. Рыспайдын ыры бир мамлекеттен экинчи мамлекетке, Азия континентинен Америка континентине өтүп чек ара кесип дүйнө кыдыруусун баштаганынын өзү кыргызмын деген адамдардын бардыгын кубандыrbай койбоят.

Рыспайдын бир эле ырынын кийинки мезгилдеги тагдыры ушундай.

КӨҢҮЛДҮН БУЗУЛУШУ

1966-жыл күз айлары эле. Совет азыркы (Кара-Кулжа) районунун малчыларын, дыйкандарын тейлөө максатында Кыргыз Мамлекеттик филармониясынын артисттери келип калды. Районго келген артисттердин группасында белгилүү акын Тууганбай Абдиев, артисттер Зейнеп Шакеева, Гүлсүн Мамашева, Асанкул Шаршенов жана башкалар бар эле. Институттан апасынан кабар алганы келип калган Рыспайды: «Биз менен бирге бол» дешип өздөрүнө кошуп алышты. Эки-үч күн артисттер менен бирге жүрүп алардын концерттерине катышты. Карапайым элдин сый-урматын көрүп, алкоосуна ээ болду. Келген группанын башчысы Тууганбай Рыспайды өзүнө жеке чакырып алып, ой-пикирин билүү учун:

– Биздин филармонияга өтүп албайсынбы? – деп сурады.

- Окуумдан калам да... – деди Рыспай кыйылып.
- Окуунду борбордон улантсаң деле болот.

Бул ой-пикир аны бир топ ойго салып койду. Эмне кылуу керек? 1938-жылдан бери филармониянын тарыхын эске түшүрүп, анда иштеп элге-журтка таанымал болгон, өз өнөрлөрүн тартуулап жүрүп бүтүндөй Кыргыз же-рин аралап атак-данкка жеткен акындарды, комузчуларды, ырчыларды эсине түшүрдү. Алардын айрымдарынын өнөрлөрүн ушул эле Сары-Булак жерине концерт коюп келгенде көрүп калбады беле. Сегиз жашында Осмонкул, Мейликан, Акылбек, Эстебестердин ырларын укканын эстеди. Өзүн көрбөсө да радио аркылуу комуз чертип ырдан-ган Атайдын, Мусанын үнүнө суктанып: «Мен дагы ушундай артист болсом э肯» – деп тилек кылганы эсине түштү. Ушул филармонияда не деген залкар инсандар иштебеди: М. Қурәнкөев, К. Орозов, А. Огомбаев, М. Баев, Ш. Термечиков, К. Акыев, М. Мусулманкулов, А. Үсөнбаев, И. Туманов жана башка аттарын эстеп сыйыра кыялышынан өткөрүп жатты...

Эми бир чечимге келиш керек, – деди Рыспай өзүнчө ойго батып көңүлү бузулуп. Негизинен, ага борбор керек экенин дилинде түшүнүп жатты. Бир гана борбордо ис-

кусствонун бардык түрлөрү өнүгүп-өсүп жаткан интеллектуалдуу чөйрөдө гана өзүнүн чыгармачылык талантын андан ары өөрчүтө турганына ынанып баратты. Тууганбай Абдиевдин убадасы боюнча жалаң өнөрпоздор жашаган жатаканага жайгаштырса, бир жагы музыканттар менен, сүрөтчүлөр жана жазуучу-акындар менен жолугушуп, мезгилден артта калбай өз учурунун таза абасынан дем алууну самап кыялданды.

Борборго кетүү жөнүндөгү оюн апасына айтканда, Зуура апа бир топко чейин капаланып олтуруп, анан мындай кенеш берди.

– Балам, эненин сөзүн уккан адам жаман болбайт дечү илгеркилер. Быйыл борборуңа барбай коё тур. Алдагы кыздарың жаш, өтө эле кичине, торолсун. Чоңураагын мен да баккыздай болоюн. Ал эми кичинелерин апасы менен кошо ала кетерсис. Окуунду чала кылбай быйылкы курсуңду бүтүруп ал, кийинкице жакшы, – деди.

Апасынын тилинен чыгалбай эки анжы ойдо Ошко келген Рыспай окуусун улантып бул жылы филармонияга кеталбай калды.

Бир тууган агасы Бокендин айтуусу боюнча Рыспайдын оорусу күчөп кетип, 1967-жылдын март айынын аягында Фрунзеге (азыркы Бишкек) жөнөйт. Апрель айынын башында (числосу белгисиз) агасына оорукананын телефонун билдирип: «Не бар, не жок, кабар алыш тур, операция болгону жатам» деген телеграмма келет.

– Операция болгон күндөн баштап, ооруканага телефон чалып абалын сурап, врачтардан билип турдум – дейт агасы Бокен, – беш күнгө чейин ордунан турбай жатканын, абалы жакшы экенин билдиришти. Алтынчы күнү дагы телефон чалдым. Телефонго өзү туруп келип: «Абалым жакшы, туруп ары-бери басып калдым. Бир жумадан кийин ооруканадан чыгып калам, буюрса. Көп камтама болбогула» – деди. Көңүлүм тынчып үйгө кеттим, – деп билдириет.

Рыспайдын бул операциясы тууралуу эл оозунда басма беттеринде ар түрдүү имиш-имиштер, чындыкка төп келбеген апыртып айтылган сөздөрдү угуп, ал турсун гезиттерден окуп калып жүребүз. Андай апыртмалардын

бири аны операцияга жаткырарда врачтардын колун кесип салуу жөнүндөгү чыгарган бүтүмү «Ошондо эмне кылаарын билбей кыжаалат болгон Рыспай ооруканадан качып чыгып, ошол кездеги Кыргызстан КП БКнын биринчи катчысы Т. Усубалиевдин аялы Гүлжекеге барып: «Менин колумду кесип салып, аккордеон тарталбай ырдай албай калгандан көрөкчө жашабай койгонум жакшы» – деп арызданып барат. Гүлжекенин жардамы аркылуу колу кесилбей калат».

Бул аптыруунун канчалык чындыгы бар? Врачтардын далилдөөлөрү боюнча кол болобу, бут болобу жараат кабылдап кетип, сөөк гангрена болуп, ал улам тездик менен жогору жүрөктүү көздөй жылып адамдын өмүрүнө коркунучтуу абал түзүлгөндө гана врачтар ақыркы кесип салуу жыйынтыгына келишет. Рыспайдын оорусу – медицинанын тили менен айтканда сөөк учугу, кыргызча айтканда күлгүна эле. Бул оору көбүнчө адамдын организминде узак убакыт бою керектүү азык заттарынын жетишсиздигинен пайда болуп, лимпатикалык бездер моюнга, колтукка жана жука чурайга чыга баштайт. Анын түрлөрү да ар кандай. Эгерде организм алсыз болсо бездер ичкендарынын күчүнө моюн сунбай тез чоңоуп күлгүнага айланышы мүмкүн. Мындай учурда врачтар чоңоуп бараткан безди операция жолу менен алыш салышат. Пайда болгон безди операция жолу аркылуу алыш салуу менен колду кесип алуунун ортосунда асман менен жердей айырма жатканын ким түшүнбөйт.

Демек, Рыспайдын оц колтугуна чыккан без кабылдап кеткенде гана аргасыз операция кылдырып, алдырып таштоо максаты менен атايын борборго баргандыгын аңдап алуу кыйын эмес. Ал эми Рыспайдын Гүлжекеге арызданып барганы жөнүндөгү сөз кээ бир адамдардын ойлонбой чыгарган аптырууларынын бири болсо керек деп ойлойм.

Агасы Бокендин айтуусу боюнча 1967-жылдын май айында Фрунзеден келип калды. Кичине жүзү агарып, мурунку оорудан киртейген көздөрүнүн кесеси толуп, өнүттүсү өзгөрүп калганын байкадым. Ичимде эми оору-сыркоодон алыш болсо экен деп тилек кылдым. Дастроңон үстүн-

дө сүйлөшүп отурганыбызда: «Айылды аябай сагындым» – деди. Транспортту кандай кылабыз?» – десем, «балдар бар, машинасы бар, алар менен сүйлөшүп койгом» – деди.

Кечөгө чыгып кетип эле арадан жарым saat өтпөй «Москвич» машинаны бир жигитке айдатып келип калды. Тез эле жолго чыктык. Ылай-Талаадан буруулуп Ак-Кыянын белине чыгып, Чатыр-Таштын тушуна келгенде машинаны токтотту. Таштын үстүнө чыгып алыш, айланага көз жүгүртүп карап турду да:

– Аккордеонду бери алыш келгилечи, – деди. Машинадан алыш чыгып апарып бердик. Бул аккордеонду жанында көрүп этиеттеп алыш жүрчү.

Түсү кара, бетинде жазуусу бар эле.

Ушул жерден чегинүү жасап, Рыспайдын аккордеону жөнүндө азыраак баян кыла кеткенибиз дурус болоор. Анткени мындай улуу инсандардын урунган буюму, кийген кийими, алган, бирөөгө берген белеги, ал турсун барган жерлери, олтурган ташы, чыккан дөбөсү да эл оозунда аңыз кепке айланып кетет тура. Рыспайдын аккордеонунун да өзүнчө тарыхы бар. Бул тууралуу ошол мезгилде Калинин атындагы колхоздо башкы эсепчи болуп иштеп турган **Токтомуш Кадамбаев¹** төмөнкүдөй эскерет.

– 1966-жылдын жай айларында Рыспай айылга келип калды. Колхоздун башкармасынын төрагасы болуп Арыkbай Осмонов иштеп жаткан эле. Буга чейин Рыспай менен тааныш элем, бош убактыны бекер өткөрбөй чайлашып кечке биргө болдук. Кечкиге белгиленген убакытта чарбанын 20га жакын активдери келип калышты. Күн тартибиндеги биринчи маселе айылды көркөндүрүү каралып, бул иш чара талкууланып бүткөндөн кийин төрага сырттан Рыспайды чакыртып, киргендөн кийин мындай деди:

– «Урматтуу чарбанын активдери! Рыспайды бардыгыңар жакшы билесицер, өзүбүздүн жердешибиз. Азыр жарыштан озуп чыгуу учун обон дүйнөсүнө аралашып ыр-

¹ Токтомуш Кадамбаев – 1940-ж. Сары-Булак айылында туулган. Айылдык мектепти борбор калаабыздагы финанссы техникумун бүтүрүп келип, Калинин атындагы колхоздо бухгалтер, башкы бухгалтер кызматтарында иштеген. Азыр пенсияда.

ларды жаратып жүрөт. Ага материалдык жардам керек экен. Чарбанын материалдык жардам бөлүмүнөн 1000 сом ачка бөлүп, музыкалык аспап алып берели деген оюн айты. Төраганын сунушун бардыгы колдоп кетиши.

Бул сөздү угуп турган Рыспай ордунаң туруп, бардык жыйындын катышуучуларына өтүнүчүн кабыл алгандыктары үчүн терең ыраазы экендигин билдирип, кыргыз ырларын жаратып бүткүл кыйырга таанытууга аракеттene тургандыгын айтып ийилди.

Чарбанын кассасынан 1000 сом алып, төраганын жаңыдан заводдон келген «Газ-51» машинасын шоферу Сагынбаев Токого айдатып, маданий товарлар дүкөндөрүн кыдырык. Рыспай дүкөндөрдөгү аккордеондорду ойноп көрүп жактыrbай, Куршаб, Өзгөн, Кара-Суу райондорун кыдырып, Ошко келип түнөп калып эртеси Өзбекстандын Андижан шаарынан аккордеон жактырып алып келгенбиз. Аккордеондун бетине ак темирге: «На память от имени колхоза Калинина» – деп жаздырып тапшырганбыз» – деп эскерет «Откөн өмүр эмес, эсте калган күндөр – өмүр» деген макаласында.

«Ош жаңырыгы». 2001-ж., 23-июнь.

Аккордеонду колуна алып асынып, анын клавишаларынын ар кайсы жерин үн чыгара басып көрүп, анат Үсөн Сыдыков акын Турад Жоомбердиевдин сөзүнө жазган «Күн чыгышымды» ырдады, – деп сөзүн улантты Бокен. Мемиреп тынчтыкта турган айлана жаңырып эле жатып калды:

«Күн чыгышым!
Сага деген махабат,
Жүрөгүмө батып барат тереңдеп» –

деп, ырды ырдалап бүтүрүп, көпкө ойлуу тунжурады.

– Эмнеге ойлонуп калдын? Өзүңүн чыгарган ырларыңды ырдабайсыңбы, – дедим.

– Болуптур, ырдал берейин! Чатырташ – Рыспай ырдаган таш болуп айтылып жүрсүн, – деди да «Алмашым» менен «Түгэйумду» жаңыртып ырдал жатты. Жолдон ары-

бери атчан, машина менен бараткан жүргүнчүлөр Рыспайды таанышып жаныбызга жетип келишти. Көпчүлүгү районго бараткан өзүбүздүн туугандар болуп чыгышты. Рыспайдын келгенине кубангандарын айтышып, ак тилектерин билдиришип, коштошуп кетип жатышты. Биз дагы машинага олтуруп жолго чыктык.

Кызыл-Булакка келгендөн кийин үйдө зеригип көпкө олтуралбады.

– Бүркүт-Уяга барып келбейлиби? – деп калды. Мен балалык курагы өткөн жерлерди сагынып калганын сездим. Зоонун тубүнө келгендө гана: – Мен башка аял алганды жатам – деди мага.

– Койсоңчу, кандай аял? – деп чочуп кеттим.

– Голубая глаза!

– Тотучу?

– Тоту өтө эле билимсиз.

Бул жерден биздин сөзүбүз үзүлдү. Мени ойлондурган нерсе – үч кызынын тагдыры болду. Рыспай болсо айыл аралап досторуна жолугуп эки-үч күн турду да, Ошко келе берди. Кабар алдын келейин деген максат менен июль айында Ошко келип, Мажүрүм-Тал көчөсүндөгү жашаган үйүнө бардым. Рыспай жок экен. Тоту кыздарынын кийимдерин жууп олтуруптур.

– Рыспай филармонияга кетем деп жатат, мен деле акемин үйүнө кетсем окшойт, – деп капа болду.

– Кой, антпе! Мен сени айылга көчүрүп кетем, үйдө жашай бересиндер.

– Үкөңүз башка аялга үйлөнүп алганын айтып жатат.

– Антип айтпа, ушунча бала менен сени таштайт беле? – деп соороттум.

Кечирээк Рыспайга жолугуп:

– Үч кызыңды жетим кылып эми кайда кеткени жатасың? – деп ачууландым агасы катары.

– Бул маселе чечилген, тагдыр деген дөңгөлөк, бирде онго, бирде солго бурулат. Мен дагы борборго барып өз тагдырымды таразага салып көрөйүн, аке. Не жыйынтык чыгаар экен...

Ушуну менен сөз бүттү. Тотунун бетин тиктей албай түн кирип калганына карабай үйгө кеттим.

РЫСПАЙДЫН ЭКИНЧИ ҮЙЛӨНҮШҮ

«Оңолкан менен Рыспайдын үйлөнүшү тууралуу ушул күнгө чейин так маалыматтар жок. Рыспайдын өзүнүн айтуусу боюнча экинчи жубайынын кесиби медициналык сестра болуп иштөө менен биргэ Рыспай ооруп барып операция жасалган ооруканада иштеп турган кези болот. Жалғыздыкта жабыркап, оорунун азабын тартып, үйбүлө, тууган-уруктан алыс, каттап кабар алыш абалын сураган эч ким жок, маанайы чөккөн мындай учурда анын көңүлүн көтөрүп, кареги менен тең айланган адам – ушул ооруканада иштеген медсестра Оңолкан болгонун байкоого болот. Рыспай операция болуп жаткан жеринен козголо албай кыймылсыз жатканда ал үчүн жасаган жакшы кызматын унута албаган өндүү. Улам палатага кирип-чыгып абалын сурап, айтканын дилгир аткарып, сүйкүмдүү назик мамилеси, тынымсыз кызматы, боорукер урматсыйы, жалооруй жалдырап караган жаркын мүнөзү – ырчы адамдын сезимтал назик жүрөгүн ийиктирип, анын дилине махабаттын чогун таштап кеткен окшойт деген божомол ой пайда болот. Анын устуне ар кандай чыгармачыл инсанга жасалган өзгөчө жылуу мамиле эч убакта унтулбайт эмеспи. Ал ооруканада жаткан бир айга жакын убакыттын аралыгы экөөнүн ортосундагы бири-бирине болгон мамилени өте жакындатып койгонун байкоо кыйын эмес эле. Рыспайга кайсы ооруканада операция жасалганы али күнгө чейин бизге белгисиз болуп келген. «Советтик Кыргызстан» гезитинде адабий кызматкер катары иштеп, Фрунзе шаарында жашап турган журналист **Абдила Капаров¹** мындай далилди келтирет:

«Ошентип, Рыспайга Шакафтадагы дарылоо анчейин эм боло бербеди. Оң колтугундагы без чоноюп кулгунага айлангандан кийин операция жасатууга туура келип,

Фрунзедеги онкологиялык ооруканага жатып калды. Бул жөнүндө Оңолкан жеткиликтүү жазган. Бир гана жери жакшы көрүп, операциядан ийгиликтүү чыккан жигитинин тамагынан эмес, оң колтугунан операция болгонун чаташтырып койгон».

(«Ош жаңырыгы». 2001-ж. 18-апрель, «Рыспай жөнүндө икая» аттуу макала.)

Демек, бул далилдердин негизинде Рыспай Оңолканга үйлөнүү жөнүндөгү маселени ооруканада жаткан учурunda эле чечкен болуу керек. Ал эми жергесине келәэри менен өзүнүн бул купуя сыры тууралуу туугандарына, үйбүлөсүнө ачык билдирип, филармонияга барам деген шылтоо менен шашылыш кайра жөнөп кетпес эле деген ойго чарпылабыз.

Ошентип, Рыспай Фрунзеге баары менен Кыргыз мамлекеттик филармонияга ырчы катары ишке орношуп, Оңолканга үйлөнүп, жатаканадан бир бөлмөлүү квартира алыш жашап калгандыгы бизге жеткен ар түрдүү малыматтардан белгилүү. Ал эми куда катары Оңолкандын ата-энесинин алдынан өтүп коюу максатында туугандары атайын камданып, аттанып Оштон барышкандыгы тууралуу, Рыспайдын бир тууган жездеси Көчкөнбай мындай деп эскерет.

– Бокен, Сонунбу (туугандарынын аялы), Күмүш болуп атайын Оштон Фрунзеге учуп бардык да, андан такси жалдап Оңолкандын атасынын алдына бардык. Чүй өрөөнүндөгү Панфилов районуна караштуу Орто-Арык деген кыштакта турушат экен. Атасы айылга кадырлуу, узун бойлуу салабаттуу киши экенин байкадык. Қудаларбызы келди дешип абдан сыйлашып, урмат менен тосуп алышты. Ал жердин тартиби боюнча коңшу-колондору, тааныштары бирден бөтөлкөнү көтөре келишип, дасторкон устундө ичишип, каалоо-тилектерин айтышып, кайра чыгып кетип жатышты. Көрсө, бул «куйөө баланын көрүндүгү» деген салты экен. Ошондо биринчи Оңолканды көрдүк, өндүү-түстүү арык чырай, орто бойлуу, көзү көк, бир көргөн адамга ыйманы төгүлгөн жубан экенин байкап ичибиз жылып калды.

¹ Абдила Капаров – 1939-жылы Өзгөн районундагы Жалпакташ айлында туулган. ОМПИИнин филология факультетин, Алматыдагы 2 жылдык партия мектебин бүтүргөн. «Советтик Кыргызстан» «Ош жаңырыгы» гезиттеринде иштеген. Азыр пенсияда.

Көчкөнбай аксакалдын Оңолго берген баасы аркылуу анын чырайлуу, сулуулугу, ажары адамга сезилип турган көпөлөктөй көркүү жан экенин билүүгө болот. Ушундан мындай бир ой көңүлгө урунат. «Сулуулукка жанын курман кылууга даяр, махабаттын назик айтылбаган сырын сыйзап ырдап күүгө салган Рыспай кантит эле анын жүрөгүн дүүлүктүрбөгөн бирөөгө баш кошуу чечимине келсин» деген ой пикир өзүнөн өзү туулат. Мен ақын-жазуучу катары Рыспайдын туугандарынан сураганымда, алардын бардыгы эле Оңолкан жөнүндө жакшы пикирлерин айтып бериши. Рыспайдын көзү өтүп кеткен бир тууган эжеси Анаркандын уулу, бир тууган жээни **Калык Айдаралиев¹** мындай деген оюн ортого салды:

– Рыспай тагам менен Оңолкан тажецием Кызыл-Булакка эки жолу келип, эл-жер менен таанышып, туугандардын үйүндө конок болуп, бир айча отпускасы бүткүчө туруп кеткенин жакшы билем. Ак жүздүү, орто бойлуу, чачы узун эле. Кийинки келгенде ошпол узун чачын кырктырып алганын көрдүм. Келген сайын ар бирибиздин бетибизден өөп, ар бирибизге унуттай белек берет эле. Анда биз боюбузду көтөрүп калган убагыбыз. Анын бизге карата жасаган назик, сылык мамилеси жакчу.

Рыспай адам катары, көңүлү назик чыгармачыл инсан катары бул учурда бир катар эң бир мыкты обондорду жаратканы бардык аны урматтаган адамдардын эсинде. 1967–1969-жылдардын аралыгында Ж. Алымовдун «Эсиңдеби», Ж. Мамытовдун «Издейм сени», С. Жусуевдин «Кымбатым», «Ойлодуң беле сен мени», «Айтсан боло» аттуу ырларына обон чыгарат да, обон дүйнөсүндө Абдыкадыровдун ысмы республика боюнча жаңырып турган эле. Атагы дүнгүрөп айтканы айткандай, дегени дегендей аткарылып, борбордон үч бөлмөлүү үй алып, пианинного ээ болуп, Оштогу музыкалык окуу жайын буттургөн. Ош шаарында жашайт.

¹ Калык Айдаралиев – Рыспайдын Анаркан аттуу бир тууган эжесинин уулу. 1955-ж. Сары-Булак айылында туулган. Айылдык Свердлов атындары, Оштогу музыкалык окуу жайын буттургөн. Ош шаарында жашайт.

кылуу турмушту баштан кечирип жашоону ойлонгон болуу керек. Арадан бир жыл өтүп, Аида төрөлөт.

– Аида 1968-жылдын февраль айында төрөлгөн экен. Мен борборго барып калып үйүнө келсем, Оңол төрөт үйүнөн чыга элек мезгили болчу. Мен инимди кыздуу болушу менен күттүктап, эки-үч күн туруп кайра келе бергем, – дейт Бокен.

Оңолкан менен Рыспайдын турмушунун бузулушу жөнүндөгү жашыруун сыр али биз учун белгисиз бойдон калууда. Албетте, үй-бүлөдө турмуштук, жашоо-тиричилик, азық-түлүк, кийим-кече, жумуш орунундагы жагдайларга байланыштуу эрди-катын ортосунда ар кандай келишпестиктер болуп келген жана боло бермекчи. Мындай келишпестиктер бул үй-бүлөдө деле болуп турганы талашсыз. Абалды терең талдап караганда ажырашуунун себептери төмөнкүдөй болушу мумкүн:

1. Филармонияда иштеп турганда Рыспайдын гастролдордо узак убакытка көбүрөөк чыгышы, болгондо да ырчы кыз-келиндер менен. Буга карата Оңолкандын Рыспайга болгон ишениминин тайыздыгы.

2. Үйдөгү телефонго атын айтпаган белгисиз адамдардын тынымсыз конгуроо чалышы.

3. Мына ушундай жагдайлардан улам Оңолкандын кызганычынын, аялдык ич күйдүлүгүнүн күчөшү.

4. Үй-бүлөнүн көбөйүшүнө байланыштуу экономикалык жактан болгон жетишпестиктердин тереңдеши. (Ал убакта маданият кызматкерлеринин айлык ақыларынын көлөмү аз экенин эске алганда.)

5. Рыспайдын инсандык жоомарттыгы жана өзү тапкан каражатын көзөмөлгө албай себепсиз көчөдө сарптап жибергени.

6. Эң негизгиси – Оңолканга өгөй эсептелген Гүлзатка болгон мамиледен улам чыккан чыр-чатаактын көбөйүшү.

Албетте, жазып жаткан автор катары ушул китетпи жогоруда көлтирилген жагдайлар гана Рыспай менен Оңолдун ажырашып кетишине себеп болду деп ишенимдүү айттууга акым жок. Мындан башка да биз билбеген, укпа-

ган, эки адамдын дилинен чыкпай турган дагы канча жашыруун купуя сырлар катылып калганын эч ким билбейт. Ошондой болсо да айрым бир ачыкка чыгып кеткен далилдерди келтире кеткенибиз оң болоор.

Журналист Абдилла Капаров өзүнүн «Рыспай жөнүндө икая» деген макаласында экөөнүн ажырашканына байланыштуу мындай деп жазат. Макала Оңолканга кайрылуу иретинде жазылган:

«Рыспайдын айтканы боюнча (1968-ж. октябрь айы) аны менен баш кошкондон кийин эки ай өтүп-өтпөй жаагыңар ачылып, ортоңордо эч кандай тосмоңор калбай, жаңжал күн өткөн сайын тутанып, уй-бүлөлүк ынтымалыңар ыдырай берген. Алтынчач менен Гүлзатка анчамынча болсо да ыдык көрсөтүп, Рыспайды тоготпой калганыңыздан улам, ошондо башка кемпирлердей бечара кемпир (Рыспайдын апасы Зуураны айтып жатат – К.Т.) ортого күйпөлөктөп түшсө түшкөндүр.

Кийинки жылды күз мезгилинде (1968-ж.) Рыспай Гүлзатын ээрчитип, аккордеонун көтөрүп, көчөдө жүргөнүнүн күбөсүбүз. Өтө суук күндөрү: – «Мен Ошко кетпесем бул жерде оор болуп калды» – деп айтканы эсибизде.

Ооба, Рыспайды актап, мончого тазартам деп жуупчайыштын кажети жок. Айрыкча оозу кычкылданып калганда аны менен ыкка көнүп сүйлөшүп олтуруунун өзү тозокко тете. Бир туруп каткырып, бир туруп бороон-чапкынды алыш келип бурганактатып, тим болбой көз жашын кадимкideй көлдөтүп түйүнүндү түйдүртпей койчу».

«Ош жаңырыгы», 2001-ж., 21-апрель.

Эки жубайдын бири-бирине болгон ызат-урматы жоголуп, үй ичиндеги ынтымак өчүп калганын жогоруда келтирилген саптардан даана көрүнүп турат.

«Атың жаман болсо арманың кетээр, Балаң жаман болсо дарманың кетээр. Катының жаман болсо келгениң кетээр» – деп илгери бирөө арман кылган сыйактуу Оңолканын Рыспайга болгон кызганычынан анын «келгени» кетпестен, үй-жайын таштап өзү үйдөн чыгып кетүүгө

аргасыз болгон. Ал эми бул ажырашуунун дагы бир себеби жөнүндө Рыспайдын бир тууган эжеси Күмүштүн айттуусу боюнча мындай:

– Күндөрдүн биринде Рыспай мас болуп үйүнө келет. Оңолкан жаңжал чыгарып: «Сен күнүгө ичиp келесин» – деген шылтоо менен милицияга телефон чалып, уч күн каматып коёт. Ушул окуядан кийин аялышан көңүлүк калыш, ажырашуу жөнүндөгү чечимге келет.

Ошентип, 1969-жылдын 17-декабрынан баштап, сот алдында закондуу түрдө ажырашкандыгын, көптөн бери уланып келаткан үй-бүлөлүк чырдын аягына точка коулгандыгын белгилеп кетүүгө туура келет. Ушул окуяга байланыштуу жагдайды, Рыспайдын психологиялык оор абалына Фрунзе шаарына командировкага барып калып өз көзү менен көрүп күбө болгон ушул китеттин авторунун баянын бир аз кийинкиге калтыралы да, Р.Абыкадыровдун Кыргыз мамлекеттик филармонияда иштеген учурлары жөнүндө кеп салып берели.

ФИЛАРМОНИЯДА

Борборго келип, анын түнт түшкөн бак-дарактуу октой түз көчөлөрүнүн биринен экинчисине өтүп, филармониянын мурунку имаратынын босогосун аттап киругу Рыспай учүн түшкө кирбекендөй кубанычтуу окуя болду. Ал бул жөнөкөй имараттан мурун аттарын угуп сыймыктастып урмат кылган, ошондой эле тааныган жана тааный элек чыгармачыл адамдардын арасына келгенине сүйүндү. Бир жылга жетпеген убакыттын ичинде көзүн көрүп, өнөрүнө күбө болуп, аралашып эл кыдышып концерттерди берип биргө жүргөн, бирок мезгил агымы менен көздөрү өтүп кеткен улуу инсандар жөнүндө айрым артисттердин кызыктуу эскерүүлөрүн укту. Кыргыз элине ырлары, күүлөрү менен таанымал Атай Огомбаев, Муса Баев, Калык Акыев, Алымкул Үсөнбаев, Осмонкул Бөлөбалаев, Карамолдо, Асылбек, Мейликан жана башка залкар адам-

дардын жүрүм-туруму, адамдык бийиктиги тууралуу айтылган кызыктуу аңгемелерди угуп дилине сицирди. Рыспай филармонияга келип иштеп калган учурда Токтосун Тыныбеков, Эстебес Турсуналиев, Тууганбай Абдиев, Гүлчехра Валюлина, Николай Пак, Кеңеш Кожомкулов, Салмоорбек Шералиев, Зейнеп Шакеева, Гулмайрам Момушева, Эрмек Мойдунов жана башка белгилүү артисттер бар эле. Алардын көпчүлүгү оркестрдин ичинде болчу. Ал эми оркестрди белгилүү маэстро Асанкан Жумакматов жетектеп турган. А экинчи дирижер Эсенкул Жумабаев эле. Жогоруда аты аталган жамааттын бардык мүчөлөрү Рыспайдын келип иштеп калышын кубаннуу менен кабыл алышып, кучак жайып тосуп алышты. Анткени филармония Рыспайдын келиши менен дагы бир эл-журт кадырлаган таланттуу инсан менен толукталган болчу.

Рыспай оркестрдин өзү қырдуу жаштары менен тез эле достошуп, сырдаш, жолдош жана кесиптеш катары жакындашып кетти. Анткени Рыспай, оркестрдин музыкант жигиттеринин өнерлөрүн жогору баалай турган жана өзү дагы айрым бир музыкалык аспаптардын сырый билүүгө ар убак дитин коюп, обонду ырдап жатканда ар биригинин аткарған ролун, музыкалык кайрыктарга кошуп турган ар бир аспаптын үндүк катышын түшүнүүгө кызыкчу. Анткени Тельман Сыдыков – говоист, Сатыкул Шаршенов – плейтист, Чоро Кожомжаров – плектрчи, Бейшеке Жандаров – комузчы, ал эми Төлөгөн Томотоев – дирижер болчу. Жогоруда атын атаган музыканттардын бардыгы Рыспайды таланттуу обончу, аткаруучу жана артист катары урмат кылышып, сыйлашкандыктары же нундө музыкант **Ашым Молдокулов¹** өзгөчө белгилейт.

¹ Ашым Молдокулов – 1948-ж. Аламудун районундагы Арчалы айлында туулган. Фрунзе шаарындагы № 5-орто мектепти, Күрөнкөев атындағы музыкалык окуу жайын бүтүргөн. 1967–75-жылдарда Кыргыз мамлекеттик филармонияда иштеген. 1975-жылдан Оштогу музыкалык окуу жайында, 1989-жылдан Ош облустук филармониясынын алдындағы оркестрдин дирижеру болуп иштеп келе жатат.

– Менин анда жаш убагым. Мен филармонияга киргенимде Рыспай аке мурунтраак келип иштеп жаткан экен. Көбүнчө оркестрдин жамааты менен Чүй боорундагы чарбаларга концерт койгону көбүрөөк чыкчубуз. Концерт эки бөлүмдөн туруп, 1,5–2 saatka созулчу. Концертти ақындар Эстебес менен Токтосун ачып, андан кийин оркестрдин коштоосунда Валюлина, Мойдунов, Шакеева, Суранчиева жана Жумабаевдер ырдачу. Экинчи бөлүкту толук Рыспай аке алчу.

Эсимде Беловодскиде концерт коюп калдык. Ал убакта клубу жок айылдарда көшөгө тартып коюп эле сыртта конторалардын алдында, бактын ичинде концерт койчу-буз. Эл аябай көп жыйылды. Алыстан келгендер атчан туррушат. Оркестр менен музыка ойнолуп жаткан. Бир убакта атчан концерт көрүп тургандар камчылары менен өтүктөрүн тарсылдата чапкылашып кыйкырып калышты. Алып баруучу эл алдына чыгып: «Тынччылыкпры, эмне болуп кетти?» – десе бир аксакал киши айтып атат, – «Айланайындар, алдагы музыкаарды токтоткула дагы жанагы обончу баланы чыгаргыла! Анын ырын угуп кетели деп атайын тоодон түшүп келдик» – деди. Алып баруучу убадасын берип, Рыспай акени эл алдына чыгарды. Эл болсо дүрүлдөп эле кол чапкылап жатып калды...

Мындай учурда Рыспай аке эргип кетээр эле. Аткарған ар бир ырын берилип ырдачу. Өзүнүн чарчаганына карабай 4–5 номерди катарынан аткарчу. Ыр аткарып жатканда көл-шал тердеп кетчү. Алып баруучу: «Бир аз эс алдырып алалы» – деп башка артисттерден бирөөнү чыгарып ырдатып, кайра Рыспай акеге кезек берген күндөр көп болгон...

Ош шаарынын «Чолпон» ресторанынын сол бурчундагы кичинекей кафенин төркү бөлмөсүндөгү столдо биз ээн-эркин Рыспайдын филармониядагы чыгармачылык бактылуу күндөрү тууралуу жай сүйлөшүп олтурдук. Мен Рыспайдын өмүрүн, чыгармачылык жолун изилдеп жургөн адам катары анын филармонияда өткөн турмушунун белгисиз экенин белгилеп, каражаттын жоктугунан Биш-

кекке баралбай бушайман болуп өкүнүп жүргөндө аны менен бир жүрүп, бирге эл кыдырган адамдын табылып калгана на кубангандыгымды да, Ашымдан жашыrbай айтып олтурдум. «Сурай-сурай Мекеге жетиптири» дегендай ар кимден иликтеп жүрүп, Ашымдын филармонияда бирге иштегендиги жөнүндөгү кабарды угуп эки-үч жолу издең келгенди гимди билдиридим. Ал алдындагы даамга чолосу тийбей биздин башкы каарманыбыз тууралуу өзү күбө болгон окуялары жөнүндө баяндап отурду.

– Рыспай аке мени өзүнөн кичүү иниси катары абдан жакшы көрчү. Бир жакка жумшарында бир жагы эркелтип: «Жанагы тапанды» чакыргылачы, ошол тез жетип барып келсин» – деп мага ишеним көрсөтүп турчу. Кәэде өкөөбүз жалгыз олтурганда айтып калчу: «Мага апам ини төрөп берген эмес, сен мага бир тууган ини болуп жүргүн» – дечү.

- Эми сени кайсы жакка жумшаганы белгилүү да.
- Ооба, дүкөнгө жумшайт да.
- Мас болчу беле?

Мас болгонун көп эле көрдүм, бирок бирөө менен кермур айтышып урушканын, жиндилик кылганын, башка бирөөнү жамандаганын эч көрбөдүм. Ар убак таза кийинип, сыпаа жүрөт эле. Тамашакөй, бир нерселерди ойлоп таап, әлди күлдүрүп жүрчү. Мисалы, Төлөгөн Томотоевди жакын досу катары ырга кошуп, минтип тамашалап калчу:

«Томотоев Төлөгөн, Төлөгөн,
Иштен кийин шашылып,
Үйүн көздөй жөнөгөн.
Мас болсо эле ар убак
Башын ташка жөлөгөн».

Төлөгөн да аны тамашага салып, анын арыктыгын белгилеп: «Кабырганды тырмалап «Түгөйүмдү» ырдагын эми» – деп жооп кайтарчу. Айрыкча гастролдо жүргөндө чарчап-чаалыкканын билбей көңүлдүү жүрчү. Көбүнчө жаратылышы кооз жерлерди көргөндө автобусту тоクトотуп жерге түшүп айланага суктанып, өзү эле рахаттанбай бирге жүргөндөрдү да кошо суктандырып жиберчү. Мындай

учурда эргип бала кыялын тутуп, кыздарга эркелеп жароокерленчү.

– Кайсы жерлерде бирге жүрдүч?

– Кыргызстандын бардык эле аймактарында мен бирге болдум. Бир жолу Нарын облусунун чарбаларында концерт коюп жүрүп, Куланакка барып калдык. Концерт бүткөндөн кийин сыртка чыксак филармониянын автобусун эл ороп калыптыр. Жолубузду тороп эл коё бербей койду.

«Биздин жолубузду тоспой коё бергиле, артисттер чарчады, барып эс алышсын» – деген жетекчилердин сөзүн угушпады. Акыры Рыспай акени ырдап бер – деп автобустан түшүрдүк. Автобустагы артисттер эс алууга кетишти. Жанында мен калдым.

– Ырдап берейинби? – деди элге.

– Ырдап бер! – дешип тургандар чурулдашты.

Бир saatka жакын өзүнүн ырларын ырдап, эшикте концерт берди. Элдин алкаганын айтпа: «Өлбө», «Өмүрүн-дү берсин!» «Жүзгө жет!» «Бактылуу бол!» деген сөздөр, алкоолор жамғырдай жаады. Элдин бардыгы ыраазы болуп тараشتты.

– Рыспай өзүнүн ырларын оркестрдин коштоосунда ырдачу беле? – деп сурадым сөз арасында.

– Жок, өзү ар дайым аккордеонун көтөрүп чыгып ырдачу. Оркестрге салынган ырлардын 40 пайызы анын ырлары эле. Көбүнчө анын ырларын оркестрдин коштоосунда Зейнеп Шакеева, Гүлмайрам Момушева, Эрмек Майдунов жана башкы артисттер ырдашчу.

– Бир тууган иним болуп жүргүн деп сени ээрчитип жүрүп анча-мынча жардамы тииди беле?

– Жардамы тиип эле жүрдү. Мен жөнүндө жамаатыбызга: «Өсө турган келечеги бар жакшы бала, музыкалык билими күчтүү» – деп мактай берчү. Эң негизгиси жардамы ушул болду: Үйүм жок ар кимдин үйүндө квартирант болуп бир жерден экинчи үйгө көчүп кыйналып жүргөн элем. Рыспай акеге филармониянын профсоюз уюмуунун чечими менен үч белмелүү үй берилип калды. Өзү аялы менен жатаканада бир бөлмөдө жашачу, ошол

бөлмөнү: «Ашымга берели. Кыйналып жүрөт» – деп жетекчилерди макулдатып коюптур. Кудай жалгап жардамы менен анын өзү жашаган бөлмөсүнө көчүп кирип алгам.

Арадан бир айдай убакыт өтүп калган, бир күнү жумуштан чыгып бирге баратканбыз.

– Жатаканага көчүп кирип кыйналбай калдыңбы? – деп сурал калды.

– Ооба, байке! Жыргап эле калдым – дедим.

– Жыргап калсаң, жуубайсыңбы? – деп мени карады күлүмсүрөп. Жанымда чынында акчам жок эле, бир жагы уялып, әкинчиiden, кимден акча табышымды ойлонуп эки анжы ойдо турдум. Аңгыча Рыспай аке: – Тамашалайм, үйүндү куттуктап агаң катары барабадым. Өзүм жууп берейин, жүрү бир кафеге, ресторанга кирели – деп кайра мени ээрчитип алды. «Кыргызстан» ресторана кирип эми отуруп жатсак, узун бойлуу олбурлуу жигит жетип келип, өздөрү олтурган столго кошуп алышты. Алар дагы экөө экен, биз экөөбүз кошулуп төртөө болдук. Оштон кенешмеге учуп келишиптири. Бизди аябай чегине жеткире сыйлашып, такси менен жөнөтүп коюшту. Кийин Рыспай акеден: «Бизди сыйлаган ким деген жигит эле» – деп сурасам: «Ал Лейлек жеринен келген Абдрахман Байтороев деген жигит» – деп жооп берген эле. Жанынданы жигиттин атын дагы айткан эле, аны мен унутуп калыпмын.

– Аялы Оңолкан менен жашаган турмушун жакшы билсең керек. Үйүнө барчу белен? – деп сураган суроомо Ашым билбей турганын айтты. Оңолкан негедир Рыспайды артистка, ырчы кыздардан көбүрөөк кызганып, филармонияга концерт учурунда көбүрөөк келгенин кеп салып олтурду. Репетиция, концерт жүрүп жаткан мезгилде анын көбүрөөк келип жүргөнүн байкап калган Асанкан Жумакматов: «Оңолканы бир аз окуткула, аны режиссер кызматына алалы, күйөөсү менен бирге иштесин» – деп айтканын баян кылып олтурду. Асанкан Рыспайды абдан урматтап, кеп ырларын иштеп чыгып оркестрге салганын бардык эле окурмандар жана угармандар жакшы биле бербейт. Рыспайдын ырлары 60-жылдардан баштап эле Ка-

рамолдо Орозов атынданың эл аспаптар оркестринин коштоосунда «Түгөйүм» аттуу ырын республиканын белгилүү артисттери Анатолий Зайцев, Салима Бекмуратова, Амандек Нуртазин, «Таанышында кирагын» аттуу ырын Кенеш Кожомкулов, «Бото көз» аттуу ырын Гүлчехра Валюлина ырдал чыгышкан эле. Жогоруда аты аталган чыгармаларды кыргыздын белгилүү композитор-музыкантты Э. Жумабаев иштеп чыкканын өзгөчө белгилеп кетүүгө туура келет.

Рыспай филармонияда иштеген эң алгачкы күндөрү музыкалык билимин бир топ терендөтүү, элдик жаратман профессионалдык чыгарманын аралыгындағы ажырымды жакыннатуу, ал учун өжөрлөнүп иштөө, жалпы элдин жүрөгүнө жете турган өзүнчө бир өзгөчөлүктөргө эгедер ырларды жаратуу жөнүндөгү ой-толгоолор дилине синген эле. Ал эки жылдан ашык убакыттын ичинде борборуздагы интеллигенциянын чыгармачылык жактан каймактары болгон ақын-жазуучулар, музыкант-композиторлор, артисттер, сүрөтчүлөр, ырчылар жана обончулар менен таанышып, бирге жүрүп иштешип, айрым кенештөрин угуп, өзүнүн инсандык жаратман дилазыгынын корун байытты деген ойго келебиз. Биз мындан мурун да белгилеп кеткендей, 1967-жылдан 1969-жылга чейин «Эсиңдеби», «Издейм сени», «Кымбатым», «Айтсаң боло», «Ойладуң беле сен мени», «Келчи, келчи кымбатым», «Ак кайың», «Сен тараң дайым агарат», «Жүрөк вальсы», жана башка ырларды жазып, өзүнүн композитор-музыкант катары чабытын бийик тепкичке алып чыккан болчу. Анын чыгармачылык бийик баскычка көтөрүлүшүнө, мэзгилдин катаал сынынан өткөн обондорду жазып, өзүнүн мектебин түтпөп, бай тажрыйбага ээ болгонунун баштагын филармонияда иштеп жүргөн учурдан баштаганын Р. Абдыкадыров өзү да бышыктайт. Ал 1992-жылды каза болордон бир жыл мурун өзүнүн чыгармачылык өмүрү жөнүндө жазган «Алгы сөз» аттуу эскерүүсүндө таамай айтылат:

«Кыргыз мамлекеттик филармониясында, айрыкча Ош мамлекеттик педагогикалык институтунда окуган, иште-

ген жылдарым – чыгармачылык мектебим, тажрыйба баскычтары болуп калды. Эгерде ырларым дурус чыгып калса, биринчи кезекте, ошондо иштеген жакшы адамдарга, жөн эле тагдырымда жолуккан мыкты инсандарга, дисторума милдеткермин. Аナン да обондорума гулазык болуп берген ақындардың ырлары, алардан ажары көрүнүп турган сулуу кыздар, жандуйнөнүн жана табияттын кооздугу, жакын адамдардың жылуу мамилеси болбосо, мен бул жалганда ырчылык вазийпамды аткардым деп эсептей албайт элем.

Мен ушерде чыгармачылык жана адамдык тагдырымынды аларсыз элестете албай турган оголе көп адамдардын аты-жөнүн айтсам болор эле. Аларды санап олтуруунун өзү эле бир китептин көлөмүнө жетmek. Балким, кара сөздө тажрыйбасыздык кылыш, алардың айрымдарынын атын атабай калармын. Мен ошондон корком. Анткени алардын баары мен үчүн кымбат адамдар?...

Рыспайдын чыгармачыл инсан болуп калышына биринчи кезекте үй-бүлөнүн ролу зор экенин буга чейин эле белгилеп өткөнбүз. Апасы Зуура Темир ооз комуз какканда анын шыңғыраган добушу айылдын башынан-аягына чейин угулуп турчу деп айылдаштарынын айтканында чындык бар. Ал эми эртерәек каза болуп калган эжеси Анаркан да Темир ооз комузду мыкты каккан инсан экенин кеп кылышат. Демек, обончунун чыгармачылыгына эненин эмчек сүтү аркылуу өткөн илхам беренелери таасирин тийгизбей койгон эмес деген ойду айтууга туура келет.

сандар эрте кабылдайт жана алардын маани-мазмунуна жетиш үчүн өз аракетин күчтөп үйрөнүү, изденүү жолуна түшөт. Айрымдары кеч кабылдайт, ал эми үйрөнүүгө, изденүүгө аракет кылбаган «берсөң-ичем, урсаң-өлөм» деген инсандар да арабызда көп. Инсандын калыптанышына үй-бүлөнүн, аны курчап турган адамдардын, айланачөйрөнүн таасири өбөгейсиз. «Өскөн – көргөнүн кылат» деген макалда да зор маани бар экенин билбей, кулактын сыртынан кетиребиз.

Рыспайдын чыгармачыл инсан болуп калышына биринчи кезекте үй-бүлөнүн ролу зор экенин буга чейин эле белгилеп өткөнбүз. Апасы Зуура Темир ооз комуз какканда анын шыңғыраган добушу айылдын башынан-аягына чейин угулуп турчу деп айылдаштарынын айтканында чындык бар. Ал эми эртерәек каза болуп калган эжеси Анаркан да Темир ооз комузду мыкты каккан инсан экенин кеп кылышат. Демек, обончунун чыгармачылыгына эненин эмчек сүтү аркылуу өткөн илхам беренелери таасирин тийгизбей койгон эмес деген ойду айтууга туура келет.

Р. Абыкадыров 1970-жылдарга чейин эле классикалык деңгээлге көтөрүлгөн «Түгөйүм» (сөзү – Ж. Алымовдуку), «Алмашым» (Р. Абыкадыров), «Айтсаң боло» (С. Жусуев), «Сагынуу» (К. Ташбаев), «Издейм сени» (Ж. Мамытов) жана башка ырларды жаратып, өзүнүн туучокусу катары көпчүлүк музыка таануучулар «Сагынуу» менен «Издейм сени» аттуу ырларын оозго алыш жүрүшөт. Балким, бул ой-пикирлерде дагы кандайдыр бир чындыктын үлүшү бардыр. Бирок ал өмүрүнүн ақырына чейин жогоруда аталган ырлардан кем калышпаган, деңгээли бийик, телегейи тегиз, угармандын рухун бийлеп аалам чабытына алыш чыккан ырларына да күбө болдук. Эми ал ырлар тууралуу жарапалуу мезгилине жарапша кийинчөрөэк сөз кылалы. Азыркы сөз «Издейм сени» аттуу ырынын пайда болуш тарыхына азыраак токтолуп кетели.

Акын Жолон Мамытов «Издейм сени» аттуу ырын качан жана кандай жагдайда жазганы биз үчүн белгисиз.

«ИЗДЕЙМ СЕНИ АРАСЫНАН ЭЛДЕРДИН»

Элибизде мындай сөз бар:

«Кагазга ручка менен жазганды балталап жогото албайсың!»

«Сен эмнени курсаң – ал сеники, эмнени кыйратсаң – ал да сеники».

Адам баласынын табигаты ушундай эмеспи, ал энеден төрөлүп анын ак сүтүн эме баштаган бөбөк мезгилиниң баштап, инстинктүү түрдө изденүүгө багытталган. Ал эң алгач эне-атанын мээримин издейт, үй-бүлөдөгү жылуулукту кабылдайт, аны курчап турган дүйнөнү аңдаштырат. Ошентип өмүрүнүн ақырына чейин үйрөнүү, изденүү, көнүгүү, куруу, естүрүү, түшүнүү өнүгүү, багытында болот. Бул түшүнүктөрдү табигатынан жетик төрөлгөн ин-

Бул ыр ақындын алгачкы «Отту сүйөм», «Жашыл аалам», «Убакыт» аттуу ыр жыйнектарына дагы киргизилбей калган. Айрым бир гезит-журналдарга жарыяланганын да окубаптырыз. Ал эми Рыспай бул ырды кимден алыш обон жаратканы жөнүндө да бирөөлөргө жарылып сөз кылган эмес. Экөөнүн төң өмүрлөрүндөгү турмуштук жолдору ар түрдүү болуп, бир түйүндөн кесилишпептири. Алсак, 1963-жылдан Ош мамлекеттик педагогикалык институтунун музыкалык факультetine кирип, Рыспай окуп жүргөн мезгилинде Жолон Кара-Суу районундагы «Катта-Тал» совхозунда башкы ветеринардык врач кызматында иштеп жатып, Ленинград шаарына окууга кетип, андан келгенден кийин Өзгөн районундагы Балык чарбасына ихтиолог адистиги боюнча 1968-жылга чейин иштейт. Ал эми Рыспай 1967-жылдан 1969-жылга чейин Кыргыз мамлекеттик филармониясында иштеп жүргөн учурунда Жолон Оштогу облустук радио уктуруу редакциясында иштептири. Рыспай борбордон 1969-жылы Ошко келген мезгилде Жолон ага чейин эле сентябрь айында Москвага окууга кетип, жогорку Адабият институтун бүтүрүп, 1971-жылы Ошко келиптири. Айтор, эки чыгармачыл улуу инсандардын турмуштук жолдору кайчылаш болуп, бир жерден 1971-жылга чейин бириккен эмес. Бул мезгилге чейин алар бири-бирин тааныган эмес, бири-бирин жакындан билген эмес деген ойдон такыр алысмын. Чыгармачыл инсандарга эч убакта аралыктын алыс-жакыны тоскоол болбогон сыйктуу экөө, балким, жакындан жолдош, дос, курбу болушкандыр. Андай болбогон кундө да бири-бирин сыртынан тааныган, бири-бириinin чыгармаларына саресеп салып күзөтүп журушкөндүктөрүн танууга болбостур. Бирок Ж. Мамытовдун ыры Р. Абдыкаловдуң колуна кандай жолдор менен келгени жөнүндө сөз учугун улайлы. Бул тууралуу журналист Абдилла Капаров мындай бир кызыктуу далилди келтирет: «Мен анда анча-мынча обондуу ырларды колдон келишпинче отуруштарда ырдай коюп жүргөмүн. Ыраматылык Жолон Мамытов жазмыштын кыйчалыш себептери менен комсомол-

дун Борбордук комитетинин аппаратынан сүрүлүп, (айрым бир кызматкерлердин көралбастыгынан – Т.К.) Ош облусунун Өзгөн районундагы Балык чарбасына ветеринардык врач кызматында иштеп турган эле. Анда мен Өзгөн райондук гезитинде иштөөчүмүн. Редакцияда биргэ иштеген Төлөгөн Мамеев Жолон менен эскиден тааныш экен. Бул мезгил 1966-жыл болчу. Бир күнү Жолон келип калып, жаңы жазылган ырларын окуп берип калды. Ошол окуган ырларынын арасынан «Издейм сени» деген ыры мага зор таасир калтырды. Ырды алдым да, көчүрүп алдым. Ага чейин мен Рыспайдын «Ой, бото көз» деген ырын анча-мынча отуруштарда ырдай калчу элем. Жаңы көчүргөн ырды, «Ой, бото көздүн» обонуна салсам куюп койгондой дал келди. «Ой, бото көздүн» текстин ыргыттым да, Жолондун «Издейм сени» аттуу ырына кийгизе койдум. 1967-жылдын Конституция күнүндө Рыспайдын көзүнчө ошол ырды аткара койбосмунбу! Ал акедей асылып калды. Текстин көчүрттүрүп, арзанга пулдап жибердим. (Менимче, акча алган го – К. Т.) Буга чейин Жолон менен Рыспай бири-бирин көрүшмөк турсун тааныш да эмес экен.

Ошентип, арадан эки жылдай өткөндөн кийин ал жараткан обондорунун пири «Издейм сени» жарык дүйнөгө келди. Бирок Рыспай досум ырдын жаралыш тарыхы жөнүндө 25 жылча айтпай келди. Күндердүн биринде экеөбүздүн оозубуз «дартка» чалдыккандан кийин мен нааразы болуп, «эгерде телевидение аркылуу айтпай турган болсоң, сени жолдоштук сотко беремин» – деп демитип калдым. Ушундан анча убакыт өтпөй бир күнү менин комузумду сурал келип калыптыр. Эмне кыласың? – десем: «Теледен чыгам» – дейт. «Мен бир шарт менен комуз берем, эгерде «Издейм сениге» ким себепкер болгонун телекөрүүчүлөргө айтсаң гана» – деп үзөнгүнү чирене тээп туруп алдым. «Болуптур, айтпасам майнеке болоюн» – деп комузду алыш кетти. Ошол күнү жалпы телекөрүүчүлөргө жарыя кылыш карызынан кутулду. Телеберүү аяктары менен лепилдеп жетип келди: «Эй, акмак карызыман ку-

тулдум, мен өлгөндө бейитимин башынан дагы доолап жүрбөгүн. Кана, эми бирдемең барбы?» – деди. «Сенден аяган ит болбойбу! Кел, бет мандай отур, гөрүмө көтөрүп кетмек белем» – деп рюмкалар менен кошо алдына арак койдум. Ошентип, кош рюмка шыңгырай түштү.

*Абдилла Капаров.
«Ош жаңырығы», 2001-ж., 16-май.*

Жогоруда келтирилген эскерүүдө чындыктын улушу бардыгынан күнөм саноого болбойт. «Жол жүргөндө бутунду сакта, сүйлөшкөндө сөзүндү сакта» демекчи, айрыкча көзү өтүп кеткен инсандар тууралуу сөз жүргөндө ар бир жагдайга адилет карап, так, туура маалымат берүү ар бир инсандын ыйык парзы экенин түшүнгөнүбүз жөндуүдүр. Бул ойду айтып жатканымдын да себептери бар. Рыспайдын көзүнүн барында эле жетекчилерге ушактап, бут тосуп, иштеп жаткан ишинен айдатууга чейин барып, кыяннаттык кылган айрым бир көралбас, ичи тар, «Өз көзүндөгү көөнү көрө билбеген» адамдарды жакшы билебиз. Ал эми Рыспайдын көзү өткөндөн кийин анын эң жакын досу, жолдошу, кыйышпас курбусу болуп чыга калгандар да жок эмес, бар. Эми андайлар тууралуу сөз оролун кийинчөрөк айтталы.

Абдилла Капаровдун макаласында «Издейм сени» аттуу обонго байланыштуу кээ бир так эместикитерге жол берилип калганына токтоло кетели: Анын жазганы боюнча ырдын текстин 1967-жылы Конституция күнүндө Рыспайдын колуна бергендингүн айтат да: «Арадан эки жыл өткөндөн кийин обондорунун пири «Издейм сени» жарык дүйнөгө келди» – деп белгилейт. Демек, бул далил боюнча обон 1969-жылы жаралган болуп чыгат. А чындыгында Рыспайдын өзүнүн обондун нотасына жазып калтырган датасы: «1967-жыл, Фрунзе» – деп турат. Ал эми обон жаралгандан кийин автордун өзүнүн аткаруусунда бул чыгарма 1968-жылы Кыргыз Республикасынын мамлекеттик телерадио корпорациясынын алтын фондусуна кабыл алынганын белгилөөгө туура келет.

Автордун баятан бери сөз кылып жаткан бул ыры ички сезимдердин апогейине жеткен бийик чыңалуусунан, буркан-шаркан түшүп өз нугунун кыйырын бузуп оргуп чыккан эргүүлөрдүн толушунан жаралгандай элес калтырат. Ар бир ыр сабына айкалышып турган махабат арзуусу тээ терендиктен түрүлүп чыгып, денени улам титиретип, ал улам чыңалып, пенделик, турмуштук ыйык, улуу, жомоктоп бүтпөй турган көйгөйүн сыйылтып дилине салып тургансыйт. Тексттин ар бир сабы, музыканын ар бир кайрыктары учун жаралгандай. Ырдын мазмуну, түпкү идеясы сүйүүнүн ыйыктыгын даңазалап, аруулукту, тазалыкты, ошондой эле жер боорунда махабаттын түбөлүктүүлүгүн күүгө салат.

*«Издейм сени арасынан элдердин,
Эң бир кооз гүлзарынан жерлердин.
Сен ааламга издетүцө жаралсан
Мен ааламга
Мен ааламга – дайым сени
Издөө үчүн,
Издөө үчүн келгемин!»*

Бул ырдын терендигин угарман кечигип түшүндү. Анткендигимдин да өзүнчө себептери бар: «Канчалык көп камырды ийлесең – анын наны ошончолук ширин болгондой». Канчалык суу терең болсо, анда сүзүү ошончолук онод болгондой, токиду канчалык алышыраак араласаң – ошончолук ажайып кооз гүлдөргө жолуккандай – бул ыр канчалык көп ырдалган сайын ажары ачылып, мазмуну терендеп бараткан сыйктуу. Бул ырды уккан сайын Навоинин бир китептен турган «Лайли менен Мажнун» аттуу поэмасынын бүтүндөй мазмунун сыйып, бир ырга батырып койгондой сезилет мага.

Ал эми бул чыгарманын музыкалык өзгөчөлүктөрү жөнүндө жогорку музыкалык билими бар кесиптештери кандай баа берет? Биз алардын айрым ой-пикирлерин бул

жерде келтире кетели. «Издейм сени» аттуу обону туурагуу **Кожо Жумабаев**¹ мындай пикирин ортого салат:

«Музыкалык чыгармачылыгында Р. Абдыкадыров өзүнөн мурунку обончукомпозиторлордон айырмаланып, кыргыз музыкасына мунөздүү болгон назарияттын натуралдык ладдуулугун бышыктады. Мында анын аккордеончулук өнөрүнүн таасири көп тийгендиги байкалат. Анын обондору ладдык туруктуу таяныч добуштарынан башталаат да, тоника менен бүтөт. Обондорунун кыймылынын көпчүлүгү аккорддук добуштардан турат. Негизги аккорддор мажордо – мажордуу, минордо – минордуу. Ошондой эле ал кыргыз элдик музыканы обондуу лад менен байытып кетти. Мындай чыгармаларынын ичинен «Издейм сени» аттуу чыгармасын алсак болот. Бул обондун экинчи жарымы обондуу ладды түзөт да, андагы негизги добуштар жанындагы жардамчы добуштар менен кооздолгон. Натыйжада, негизги добуш жардамчы добуш менен биригип «титиреп», «тынчсызданып» ырдал жаткан мунөздү берет. Обондорунун аспаптык коштоосу негизги обондуу кайталайт. Көпчүлүк ырларынын аспаптык киришүүсү бар. Ал киришүү бөлүктөрү негизги обондун вариациясы, же болбосо, жецил импровизациясы. Киришүүлөрүндө өтүп бара жаткан аккордсуз добуштар көп колдонулат да, майда созулуштагы добуштардын бирдей ритми жалпысынан «тынчсызданган» музыкалык мунөздү берет.

Р. Абдыкадыровун музыкасындагы жогоркудай негизги өзгөчөлүктөрүн музыка изилдөөчүлөр «жаңы кыргыз музыкасынын баштоочусу» деген аныктама беришкен (новокыргызская музыка)».

¹ Кожо Жумабаев – 1943-жылы Өзгөн районунда туулган. Орто мектепти бүтүргөндөн кийин Ош шаарындагы азыркы Ниязалы атындагы музыкалык окуу жайына келип кирип, ал окуу жайын аяктагандан кийин Ош мамлекеттик педагогикалык институтунун музыкалык факультетине окутууучу болуп кирип, бүгүнкү күнгө чейин иштеп жатат.

«КАЙДА БАРСАМ ОШОНДО СЕН БОЛОСУН»

«Кайда барсам ошондо сен болосун» деген саптар менен башталып, ырдын аягына чейин сезим ыргагынан чыккан, ойлору аллитерциялык салыштырууларга жык толгон, биз төмөндө сөз кыла турган Р. Абдыкадыровун дагы бир ыры – «Айтсаң боло» деп аталаат. Бул ырдын сөзү жумуриятыбызга таанымал абын Сооронбай Жусуевдикі.¹

Бул жерде белгилей кетүүчү бир жагдай – Рыспай борбор шаарыбызга Кыргыз мамлекеттик филармонияда иштеп турган эки жылдан ашык убакыттын аралыгында жогоруда белгилегендей эң мыкты обондорду жазса, ал обондорунун тексттеринин басымдуу бөлүгүн С. Жусуевдин ырларына обон чыгарганын байкоого болот. Демек, ал өзүнүн улуу агасы катары, жердеши жана ыр дүйнөсүндө тажрыйбалуу абын катары С. Жусуевге кайрылбай коё алмак эмес. Экөө төң бири-бирин чыгармачыл инсан катары түшүнүшүп, обон чыгаруу ишинде байланышып иштешкенин белгилөөгө негиз берет. Мисалы, ушул жылдардын аралыгында С. Жусуевдин «Кымбатым», «Ак кайың», «Келчи, келчи кымбатым», «Айтсаң боло», «Алтын пахта ак пахта», кийинчөрөөк «Сен жаз бойdon жүрө бер», «Кош жылдыз», «Өмүрдүн мукам ырысың», «Сайрай түш булбул садага», «Мен гана билем баркыңды» аттуу ырларына музыка жазган.

Жогоруда аталаан ырлардын ар бирине токтолуп, алардын өзгөчөлүктөрү туурагуу кецири сөз кылсак деле болмок, бирок анын зарылчылыгы деле жок. Андай тал-

¹ С. Жусуев 1925-ж. Ош областык Кара-Кулжа районундагы Кызыл-Жар кыштагында туулган. Улуу Ата Мекендиң согуштун катышуучусу. Кыргыз Республикасынын Эл Баатыры, Эл ақыны, Мамлекеттик сыйлыктын лауреаты. 40тан ашык поэтикалых китептин автору. Ырлары орус, украин, өзбек, казак, тажик тилдерине котуралган. Кыргыз, Украина, Якут АССРинин Ардак грамоталары, «Ата Мекендиң согуш», «Эрдиги учун», «Эмгектеги артыкчылыгы учун» орден, медалдар менен сыйланган. Азыр ардаатту эс алууда.

доо музыканттардын иши. Ошого карабай аталган ырлардын ичинен «Айтсаң боло» аттуу ыры жөнүндө сөз кылышп кетүүгө туура келет. Бул ыр жалпы угармандардын жакшы кабыл алынганына карабай музыка таануучулар тарабынан анча назарга алынбай келатканын жашыргым келбейт. Рыспайдын «Сагынуу», «Издейм сени» аттуу ырларынын деңгээлиндеги автордун дагы бир чыгармачылыгындагы бийиктик десек жаңылышпаган болоор элек. Ырдын бир куплетин эске түшүрүп көрөлү:

«Кайда барсам ошондо сен болосуң,
Өр таянсам – гүлү көп бел болосуң.
Сүүсап кетсем көк кашка булақ болуп,
Ысып кетсем айдарым жел болосуң».

Ырдын сөзү музыка учун, ал эми музыкасы ырдын тексти учун жарагандай угарманга туюм калтырат. Бул чыгарманын тереңдигин өз учурунда анча андабай, баалабай калдык. Ыр аткарууга ушунчалык татаал жана оор болгондугуна байланыштуу Рыспай өзу дагы эл алдында көп ырдабады. Ал эми элдин суроолору боюнча сахнага чыгып бул ырды ырдан жатканда анын жүзүнөн тер жамырлап куюлуп турар эле. Ырдын ар бир кайрыгы анын бүт тулкусунун майда клеткаларынан бери кыймылга келип, жүрөгүнөн махабат одасы сзызылып чыгып ааламды жаңырып жаткандай сезилчү.

Р. Абыкадыров композитор-обончу, мелодист жана музыкант катары чыгармачылыгынын гүлдөө мезгилиниң башшаты да ушул филармонияда иштеп турган мезгилиниң башталгандын айрыкча белгилөөгө туура келет. Биз жогоруда сөз кылышп жаткан ырдын тексти өзүнүн лирикалык табити жагынан жөнөкөйлүүлүгү, көркөм деңгээлинин поэтикалуулугу, андагы сезимдердин мазмундуулугу жана ички эмоциялык сезимдердин күчтүүлүгү менен өзгөчөлөнүп турат. Музыка текстин ажарын эки эселең ачып, мазмунду байытып, негизги акыркы саптарга басымды тереңдетип, сөз менен түшүндүрүп айтып бералгыс ажайып махабат ырын жараткан. Ыр ритмден ритмге,

кайрыктан кайрыкка өткөн сайын улам күчөп, негизги ойду толуктап олтурат да, эң акыркы кайрыктар аркылуу пенде турмушунун махабатка болгон арзусун, ыйык сезимин чагылдырып берет. Бул ыр – Р. Абыкадыровдун обончулук чыгармачылыгындагы бардыгыбызды суктандырган «Сагынуу». «Издейм сениден» кийин жазылган үчүнчү бийиктик болчу. Кийинки мезгилиде Кыргыз Республикасынын Эл артисти Саламат Садыкова ырдан жүрөт. Ал ырга жаңы интонация, жаңы боёкторду кошуп, ырдын мазмунун өз үнүнүн лирикалуулугу аркылуу жогорку чеберчиликте аткарып жүргөнүн белгилөөгө болот.

Рыспай Абыкадыровдун чыгармачылыгынын өнүгүү жолуна Сооронбай Жусуев төмөнкүчө баа берет:

Рыспайдын аты элге «Түгөйүм», «Алмашым» сыйактуу алгачкы обондору аркылуу тараалган. Чынында да бул ырлар кыргыздын элдик музыкасына жакын, бирок кайталаңгыс жаңы, көк асманда сүзгөн ак булуттай пакиза, көк шиберди жойлоп аккан мөл булактай тунук, көктөмдө жаңы ачылган башшаты гүлдөй жыттуу, жайлоонун эркин желиндей назик ырлар эле.

Ал мезгилидин жаштары кайрыктары, ыргактары жаңы, угары менен дилди дирилдеткен ушул сыйактуу ырларга чаңкап жүрөктөн жүрөккө, ал эми ошол обондорду жараткан жаш обончунун аты ооздон-оозго өтө берди. Ыр ышкыбоздору андан дагы жаңы обондорду күтүштү. Рыспай жаштардын сезимине үндөш махабат ырларын биринин артынан экинчисин жаратып, алардын үмүтүн актай берди.

Сүйүү сезими адам жарагандан кошо жараган барып турган улуу дагы, ыйык дагы сезим эмеспи. Адамдар бири-бирине жүрөк сезимин билдириүү учун музыка жараган десек жаңылышпайбыз. Жүрөк менен жүрөкту жакыннаткан сыйкырдуу данакер музыка эмеспи. Рыспай Абыкадыровдун чыгармачылыгындагы махабат башынан-аягына чейин лейтмотив катары өтөт. Бул анын музыкадагы өзу тандап алган, жүрөгү жактырган негизги темасы.

Рыспайга удаалаш анын ырчылык ыкмасын колдогон, бирок ар бири өзүнө гана таандык чыгармачылык жүзү менен айырмаланган обончулардын күчтүү тобу өсүп чыкты. Алардын ар бири ыр жанрына салмактуу салым кошушту жана кошуп жатышат. А. Атабаев, К. Тагаев, А. Керимбаев, Т. Казаков, Э. Маданбеков, Т. Эшпаев, М. Рыскулбеков, Б. Тургунбаев жана башкалар Рыспайдын обон өнөрүндөгү үзөңгүлөш жолдоштору болууга жешилди. Обончулардын таланттуу бул тобу менен бир мэзгилде эмгектенүү Рыспайдын обончулук эмгегине ишенимин арттырды, эргүүсүнө эргүү, чыгармачылык жигери не жигер кошту».

*С. Жусуев, «Махабат ырчысы»,
«Кыргызстан маданияты», 1991-ж., 10-январь,*

Ошентип, Токтогул атындагы Кыргыз мамлекеттик филармонияда артист болуп иштөө Р. Абыкадыровдун чыгармачылык багытын өзгөрттү жана рухий көз карашын мурункудан бир топ кеңитти. Ал сахнанын сырдуу касиетин ушул жерден өздөштүрдү. Бул жерде иштеген залкар инсандардын кыял-жоругун, мүнөзүн, айткан сөздөрүн, ырларын, эл-журт кыдырып гастролдордо жүргөн учурларындагы тамашалуу окуяларын аларды көрүп билген жана бирге жүргөн адамдардан укту. Бул имарат чыгармачылыктын калыптанып калган мектеби экендигин жүрөктөн туюнду. Бүтүндөй республикабызга таанымал белгилүү артисттердин катарында жүрүп эл-жерди аралады. Анын жүрөккө жакын ырлары – Чүйдө, Көлдө, Нарында, Таласта, ошондой эле Ош, Жалал-Абад аймактарынын булуң-бурчтарында жаңырды. Кандай шартта, жагдайда жана кандай учурда болбосун анын ырын уккан угарман көрүүчүлөр тынымсыз кол чабышып, кайра-кайра ырдап берүүсүн суранышып зал жаңыртышты. Мындай абал бир эле жерде эмес, бардык ал катышкан концерттерде кайталанды. Ошентип, ал сахнанын жарык жылдызына айланды.

Биринчилен, жогорудагыдай жагдай Рыспайдын өмүр жолундагы, чыгармачылык ишиндеги ийгилик коштогон жакшы учур болсо, анын карама-каршысында маанайын чөгөрүп, назик жүрөгүнө тынчтык бербеген дагы жагдайлар бар эле, ал кайсылар?

Экинчилен, мурунку коммунисттик доордогу талаптын күчтүүлүгү, филармониядагы тынымсыз гастролдук командировкалар, нормалдуу эс алуунун жетишсиздиги, концерттик программаларды өткөрүүдөгү талап коюучулук, ушундай абалдан улам сезимдин чарчашы, нормалдуу изденүүнүн ыраатсыздыгы – булардын бардыгы анын ден соолугунун начарлашына алыш келсе, учүнчүдөн, үй-бүлөдөгү чыр-чатактын күчөшү, Оңолкан менен болгон мамиленин тереңдеши – аны ойлонууга, бир чечимге келүүгө мажбурлаган болуу керек.

Төртүнчүдөн, ушундай үй-бүлөдөгү чыр-чатактын көбөйүп турган учурунда Жалал-Абад жеринде гастролдо жүрүп, Рыспайдын сезим отун тутандырып, жүрөгүнө от жагып койгон Давлет Исманова менен болгон байланышы – ажырашуунун дагы бир себепчиси болгон сыйктуу.

Бул жерде дагы негизги жагдайды белгилеп кетүүгө туура келет. Анын езү ырдаган ырларынын мазмуну – өмүрүндөгү тагдырына окшоштугу жана дал келиши... Буга далил катары «Издейм сени» аттуу ырын алалы: Мында махабатын элдердин арасынан кооз гүлзарлардан издесе, «Айтсац боло» аттуу ырында ал издегенин тапты. Тапканы менен экөөнүн ортосунда аларды бөлүп турган «ашуу» бар эле. Алыстыктан ал кайда барса издең тапканы көзүнө көрүнүп, жүрөгүнөн өчпөй туруп алды:

*«Сууну көрсөм ак мөлтүр шар болосун,
Дайым жоктоп жаралып бар болосун.
Баары болуп жүрөсүн, бирок айтчы,
Качан мага өмүрлүк жар болосун».*

Бул сөз бекеринен айтылбады. Ал издегенин «өмүрлүк жар болууга» чакырды. Демек, бул жерден адамдардын

чыгармаларындагы айтылган идея, ой-пикир, окуялардын өздөрүнүн тағдырларын аныктап койгондугун байкоого болот. Анткени чыгармачылық идея менен аны жараткан адамдын тағдыры, турмушу жана жашоосу, ошондой эле өмүр жолу дарактын тамыры менен сабагы сыйктуу өзөктөш экендигин андап алуу кыйын эмес. «Мөмө сабагынан алыс түшпөгөн» сыйктуу бүтүндөй дененин бардык майда клеткаларынан бери жандуу аракетке түшүрүп жатып жараглан чыгарманы жараткан инсандын турпатына окшош, өндөш, түспөлдөш экенин белгилөө зарыл.

Ошентип, Рыспай көптөгөн турмуштук жагдайлардан улам борборду калтырып, Ошко баса берүүгө негиз түзүлгөнүн белгилеп өттүк.

Төртүнчү бөлүм

ОШ ЖЕРГЕСИНДЕ

1968-жылдын 17-декабры менен кийинки 1969-жылдын 17-декабры менин дилимден чыкпай калган тарыхый күндөрдүн катарына кирет. Анткени ушул числонун бириңчисинде мен жумуш ордумду которуп «Кыргызстан пионери» гезитинин Ош облусту боюнча кабарчысы кызматына киргендигим тууралуу буйрук алыш, «Мектеп» басмасынан «Кыргыз тоолору» аттуу чакан ыр жыйнагым чыгып, ааламга сыйбай кубанган күнүм болсо, кийинки жылдын ушул 17-декабрында Рыспай экөөбүз борбордон Ош шаарына учуп келген дагы бир унтуулгус күнүбүз болчу.

Мен кызматыма байланыштуу борборго барган сайын Рыспайга жолугуп, бир жыл бою кабарлашып сүйлөшүп, аңгемелешип черибизди жазчубуз. Биздин сөзүбүздүн негизги мазмуну – чыгармачылыкка буруулуп туруп алчу. Кандай жагдайда оригиналдуу чыгарманы жаратуу мүмкүнчүлүгү туулат? Азыркы обондуу ырлардын өзгөчөлүктөрү эмнеде? Обонго, же болбосо музыкага поэзиянын таасир берүүчү күчү барбы? Музыка менен поэзия бир чыгармага бириккенде анын угармандын рухий дүйнөсүнө тийгизген таасири канчалык? Мындай суроолорго ар убак кабыла берээр элек. Айрым учурда мейманканага келип алыш, түн бир оокумга чейин аздан ичип кооп сүйлөшүп олтурчубуз. Рыспай айтып калчу: «Сенден окубаган көп жаңылыктарды угуп жыргап калам» – дечу. Мен ага адабий китеpterден окуган, акын-жазуучулардын, музыкантардын турмушундагы башынан өткөн окуялары жөнүндө кеп салып берчүмүн. Айрыкча Германиянын королу Фридрих III өзүнүн жан-жөкөрлөрү менен көчөдөн өтүп баратканда жолдун четинде турушкан музыкант Бетховен менен акын Гейне падышага бири ийилип шляпасын алыш

салам берсе, бири падышаны таанымаксан болуп салам бербей текебердүү турганы, алар өтүп кеткенден кийин бил эки улуу адамдын бири-бирине берген кызыктуу суу-роолору Рыспайды кызыктырчу. Кийин өтүшүп кеткен кереңдигине карабай өз элиниң атуулу катары классикалык чыгармаларды жаратып, өзүнүн улуулугун билбей көзү өтүп кеткен Бетховен Рыспайдын кумири болуп калган эле.

Ушундай күндөрдүн бириnde Рыспай үйүнө чакырып калды. Эмне десем: – Кеп бар – деди. Айтылган убакта үйүнө бардым. Эсимде жок 3 же 4-кичирайондогу төрт кабат үйдүн 2-кабатында 3 бөлмөлүү үйдө турат экен. Аялы үйүндө жок экен, бир кыз кызмат кылып жүрүптүр. Эки-үч курдай тост көтөрүлгөндөн кийин Рыспай:

– Гүлмира, даярсыңбы? – деп аны жанына чакырып, бөлмөнүн бир тарабында турган пианинного олтурду. Обондун киришүүсүн баштап келип, жанагы кызга ырда дегендей белги берди. Ырдаган кыздын үнү негедир жакшы ачылып чыкпады. Тааныбаган адам катары менден уялдыбы, айтор, ырды жакшы аткара албады. – Автордун көзүнчө мени уялтып койдуң, кой бара бер, эртең даярданып кел, – деди да Гулмираны үйүнө кетирип жиберди. Аナン «Жалбырагым дирилдекти» өзү аткарып бүтүп, – дагы иштеле турган жери бар, көңүлгө анча толбой турат, – деп столго келип олтурду.

Биз обондун жарапалышы учүн деп тост көтөрдүк. Бул 1969-жылдын март айында болгон жолугушуубуз болчу. Кийин мен 10-декабрда редакторум ыраматылык Камбаралы Бобулодун чакыруусу менен Фрунзеге барып калдым. Эки күндөн кийин «Ала-Тоо» мейманканасынан орун алып үйүнө телефон шыңгыратсам, жок болуп чыкты. Менин келгенимди бирөөлөрдөн укканбы, эртеси акын бейиши болгур Кызылчок (Тургунбай Эргешовду биз ушундай атачубуз) экөө «кырк жылкы» айдашып, менин номериме кирип келишти. Кызылчоктун койнунда бир бөтөлкө конъяк бар экен, агасы инисине көтөртүп койсо керек. Бир, эки рюмкадан алгандан кийин кызуу Рыспай көз жашын көлдөтүп ыйлап кирди:

– Мени Ошко алып кетпесең, кусалыктан өлүп калам, кийин сөөгүмдү жүктөп кетесинер.

– Аңчалык эмне болду?

– Болушунча болду.

– Үй-бүлөң мененби? – деп тактап сурадым.

– Жок, өзүмдү гана.

Ошентип сөз түшүнүктүү болду. Менин жумушум бүткүчө кечкурун Кызылчок экөө ээрчишип келип-кетип турушту, мейманканага. Рыспайдын кыжаалатчылыгын жоготуу учун «акмолдонун» азабын күнүгө беребиз.

Ошко уча турган 17-декабрь күнү Рыспай таза кийинип, зыңгырап жасанып соо келди. Мейманканын кире беришине болгон буюму, одеялга оролгон таңылчагы бар экен. Аны көргөзүп:

– Апамын колу тийген жууркан-төшөктөр, – деди камырабай. Мурунку эски аэропортко чогуу келдик. Рыспайды жөнөтүп коюу максатында Сооронбай Жусуев, Омор Султанов, Төлөгөн Мамеев үчөө келишкен экен, бизди күтүп турушуптур. Аэропорттун багынын ичине кирип алып бир топко чардадык. Жакшы каалоо-тилектерин жазуучулар айтышып, бизди самолетко салып коюшту. Рыспайдын үч-төрт күндөн бери тарабай жүргөн кыжаалатчылыгы жоголуп, өзүн сергек кармап, көңүлү күшубак болуп жазылып, негедир көңүлдүү келатты.

Самолет Ош аэропортuna жакындал төмөн түшө баштаганда, алыстан чөгүп жаткан нартөө сымак Сулайман тоо көрүндү. Рыспайдын кубангынын айтпа.

– Касиетиң, касиетиң! – өзүнчө кудуңдайт. Самолеттон түшөрүбüz менен чоң-чоң арымдал элдин эң алдында кетти. Биз келсек эски аэропорттун жыгач тосмосунун кире беришинде арыкчырай орто бойлуу, каш-кирпиги төгүлгөн жаш кыз менен шынаарлашып бирге турушат. Биргэ келген мага бул окуя таң калычтуу сезилди. Бишкекте Рыспайдын: «Мени Ошко алып кетпесең кусалыктан өлүп калам» деген сезүнүн маңызын Ошко келип түшүндүм. Бери вокзалдын эшигинде бүтүндөй кыргыз элине өзүнүн дикторлук үнү менен таанымал болгон Исмаилов Азиз бизди (ошол убакта убактылуу Ошто телера-

диодо иштеп жаткан эле) машина менен күтүп туруптур. Жети орундуу Ош телерадиосунун шоферу дед Мишанын машинасына олтуруп, Черемушкадагы биздин үйгө келип түшүп калдык. Үй толо кышкы сессияга келишкен менин туугандарым бар экен. Эки бөлмөлүү экинчи кабаттагы биздин үй (мурунку Комсомол – 154-6) биздин келишибизге карата тойго айланып кетти. Ошентип, Рыспай менен Давлет экөө баш кошуп, биздин үйдө бир айга жакын жашап турушту. Кийин абын Курбаналы Сабыровдун ижарада турган үйүнүн бир бөлмөсүнө которулушуп, өздөрүнө ылайыктуу үй тапкыча ушул жерде тиргилигин өткөрүп турушкандыгы жөнүндө Курбаналы Сабыровдун аялы Гүлчекандын айткандары боюнча билгендигибиз төгүн болбосо керек.

ДАВЛЕТ ЖӨНҮНДӨ АЗЫРААК БАЯН

Өзүнүн өзгөчө лирикалуу ырлары аркылуу бүтүндөй кыргыз элине таанымал болуп, «Тоту жүну менен, бул-бул үнү менен» дегендей өз үнү, оригиналдуу чыгармалары аркылуу кадыр-баркка ээ болуп калган, иш орду – Кыргыз мамлекеттик филармонияны таштатып, чырактай Аида аттуу кызын, сүйүшүп алган жарын, үйүн-жаян, тапкан-ташынганын калтыртып, магнитке тартылткан темирдей борбор шаарыбыздан Ошко учурup алып келген окуянын сыры эмнеде деген мыйзамдуу суроо туулбай койбайт. Мунун бардык болгон себеби – сүйүү деп үстүртөн айтышыбыз да мүмкүн. Ырас, сүйүүнүн турлөрү түркүн түстө болоору да чын. Бирок кайсы багыттан карабайлы Рыспайдын махабатындай магиялуу махабат абдан чанда жолугат. Жогорудагыдай ийгиликтерге жетүүгө топтолуп турган мүмкүнчүлүктөрдүн бардыгына колун шилтеп коюп мындай кадамга ар ким эле бара бербейт. Демек, мындай кадамга Рыспайдын Давлетке болгон бардык ченемдеринен сыры ыйык дагы, терен дагы сөз менен жеткире түшүндүрүп бере алгыс махабаты себеп болонун бул жерде айрыкча белгилөөгө туура келет.

– 178 –

Ошентип, Рыспайдын махабатына арзыган, арзуу менен бирге анын жигит башын тумандатып өзүнө чакырып алган Давлет деген кандай пендезатынын кызы болгон? Бул суроого эч ким жооп бере албайт, Рыспай өзү гана жооп бериши мүмкүн болчу, анткени ал, акындар айткандай «жүрөгүнө махабаттын чагылганы» тийген адам болчу. Балким, ал бул махабатын өзүнүн кайталангыс лирикалык ырлары менен жооп бергенди.

Демек, Рыспай жөнүндө азыраак билгенибизди баян кылып берүүгө туура келет.

Давлет Сузак районуна караштуу Барпы айылындагы Улгү кыштагында жашаган Эшматов Исманназар (Давлеттин өзүнүн айттуусу боюнча) деген адамдын үй-бүлөсүндө 1950-жылы жарык дүйнөгө келет. Давлет өзүнүн атасы жөнүндө «Ош жаңырыгы» гезитинин кызматкерি журналист К. Кыдыралиевага берген интервьюсунда кызыктуу бир мындай фактыны келтирет:

«Ата-энем жөнүндө сурап эске түшүрдүң. Атам Эргешов Исманназар 1969-жылы 10-февралда каза болду. Атам жөнүндө азыр китең жазып жатышат. Раматылык атам 1927-жылы айылыбызда мектеп салып, Чыңгыз Айтматовдун атасы Төрөкул Айтматович ачып берген экен. Азыр мектеп атамдын атында. «Кыргызнефтинин» президенти иним Касым Исманов толук ремонттот берди, көмөктөшүп турат.

Атам репрессия болуп, Куршабда түрмөдө жүргөндө белгилүү инсан, мамлекеттик ишмер Абдыкадыр Орозбеков да болгон экен. Атамдын иниси Айти Абдыкадыров түрмөдө иштөөчү экен. Туугандык кылып атамды суу ташыгыч болосуң деп суу ташытып, башкалардан обочо чатыр тигип берип, атам аман калган. Түрмөдөгүлөр «карасан» деген оору менен оорушуп, көбү өлүшөт. Атам айтап эле: «Орозбековго, башка көңүлүм жакындарга көрсөтпөй суу, нан ташып берет элем. Орозбеков бир күндө эле көрүнбөй калды. Ошондой заман эле анда»¹.

¹ К. Кыдыралиева «Рыспайды жүрөгүмдүн терецинде сактаймын». «Ош жаңырыгы», 2001-ж., 13-январь.

Албетте, жогорудагыдай тарыхый инсандардын ысымдары менен байланышкан фактыларга этият мамиле кыллуу жөнүндөгү ойлордон улам айтылган окуянын чынтараңын тактап коюу максаты менен жогоруда ысмы аталган инсандардын өмүр жолуна кайрылдык. Чындыгында эле Төрөкул Айтматов 1926–1929-жылдары ВКП (б) нын Каракол–Нарын округдук комитетинин, Жалал-Абад кантондук комитетинин секретары болуп иштеп турганы анык болду. Ал эми Абыкадыр жөнүндөгү айтылган ой-пикерлер бир аз күмөндөнүүн туудурат. Анткени А. Орозбеков «1924–25-жылдары Ош округдук эмгекчилер Советинин жер бөлүмүнүн башчысы, секретары, 1926–36-жылдары Кыргыз АССР БАКтын председатели»¹ кызматында иштеп турган.

Ал эми ушул эле 1936-жылы Фрунзеде камакка алынганын биз баарыбыз жакшы билебиз. Куршаб түрмөсүндө камалып жатканыгы жөнүндөгү кабарды эч бир булактардан таба албадык.

Демек, кандай болгон учурда да Давлеттин атасы өз оокатына тың, айыл арасында кадыр-баркы бар, округдук маанидеги коомдук-саясий иштерге аралашкан адам болгонун байкоого болот. Ал эми апасынын көзүн 70-жылдарда кызы Давлет менен күйөө баласы Рыспайдын үйүнөн биз да көрүп, саламдашып, сүйлөшүп калдык. Жашы өтүшүп жетимиштин кырына барып калган байбиченин жүзүнөн жаш курагына карабай каш-кирпиги төгүлгөн кадимки чырайлуу аялзатынын турпаты байкалыш тураг эле.

Давлет «Үлгү» сегиз жылдык мектебин бүткөндөн кийин Жалал-Абад шаарындагы А. С. Пушкин атындагы педагогикалык окуу жайына келип кирип окуп калат. Бул 1965-жылдын сентябрь айы, анын өмүрүндөгү эң бактылуу күндөрүнөн эле. Анткени ал ата-эненин кучагынан суурулуп чыгып, өзү тендуу ар тараптан келишкен, ар түрдүү турмуштук көз караштагы кылка кырчындай кыздардын тобуна кошуулуп окууларын уланта башташкан болчу. Ал окуу башталган алгачкы күндөрдөн баштап эле

окуу жайдын коомдук иштеринде, ыр-бий ийримдеринде, ал турсун айыл чарба иштери боюнча пахта терүүдө да алдыңкы катарда болуп үлгүлүү студент экендигин көрсөткөн. Ал буга чейин эле кошунасынын радиосунан башкача сезимге таасир калтырган жагымдуу ырды укканда негедир ырга арбалып, түркүн кыялдарга баткан. Мындай үндү биринчи угушу. Мындай ырды ким ырдады экен? Обону да суктанарлык, ал өзү ким деген ырчы?.. Ушундай суроолорго капиталган. Кийин окууга киргендөн кийин ошол таң калтырган обондун автору Абыкадыров экенин билет.

Ал эми 1967-жылы 2-курста окуп жүргөндө Давлет окуу жайдын маданий-массалык секторунун жетекчиси катары Р. Абыкадыров менен жолугушуу өткөрүү жөнүндө даярдана башташат. Жаңы жыл алдындагы студенттердин аракети иш жүзүнө ашпай калды. Анткени бул мезгилде Рыспай Түштүк жергесинен борбор калаабызга кетип калган эле.

Рыспай Давлеттин сүрөтүн кайдан жана качан көргөндүгү жөнүндө так маалымат жок. Ал биринчи жолу келечек жарынын сүрөтүн көрүп алып, көңүлү тартылып калганын Давлет өзү да бышыктайт:

«1967-жылы «педучилищеде» 2-курста окуп жүргөн учурум. Анда Рыспай «Түгөйүм», «Сен десем», «Учурум-дун кымбаты», «Сага» жана башка ырлары менен элге таанылып калган убагы. Мен ыр-бийге жакын элем. Рыспайлар гастролго Жалал-Абадга келишти. Көрүүчү катары концерттен кийин афторограф алганы бардык кыздар менен. Менин атымды уккандан кийин: «Мен сени тааныймын, сүрөтүндү көргөмүн» – деди. Адресимди жазып алды.

Кийин кат жаза баштады. Каттарын окуп гана койчумун, жооп жазчу эмесмин. Кыска жооп жаздым: «Кат жазбаңыз, Сизге турмушка чыкпайм» – деп. Кийин ошондо эмнеге кыска кат жазгансың – деп таарынып журду. Кийин деле кат жаза берди. Кат жазат, жооп жок. Пединститутка келип тапшырып, 1-курста окуп калдым. Сакал-

¹ КСЭ. 4 том. 492 б. 3 кол. Орозбеков Абыкадыр.

ды (азыркы Ноокен районунда – Т. К.) деген жерге пахтага бардык. Мен пахтаны көп терчүмүн, күнүнө 300 килограммдан. Гезитке чыктым «Ленин жолуна». Азыр «Ош жаңырыгы» болуп калбадыбы. Кара тору олбурлуу журналист киши келген эле. Жаңылбасам Тоクトобай Сулаймановбу, же башкабы азыр эсимде жок. Рыспай ошондо Ленинскиде (азыр Ноокен – К.К.) гастролдо жүргөн әкен. Гезитти үзбөй окуучу. Окуп олтурса мен жөнүндө жазылган. Эртең менен гезитти окуп алыш, түштө «обед» ичиp олтурсак келип калыштыр. «Рыспай» дешип анын атын айтып калышты. Карасам маңдайымда 10 метрдей нараакта бир киши менен сүйлөшүп туруптур. Ошол күндөн баштап, Рыспай өзү айткандай «мени таап» алды. «Сени эми жоготпойм» – деди. Айтты: «Сен күнөөлүү эмессин, сен болбосоң деле ажырашам, турмушубуз болбой калды»¹.

Окурманга түшүнүктүү болушу учун дагы бир фактыны тактап алғаныбыз ондур. Давлеттин айтуусу боюнча 1-жолу Жалал-Абад шаарына гастролго келгенде жолуккан болсо арадан эки жыл өтүп, Давлет 4 жылдык педагогикалык окуу жайын бүтүрүп, пединституттун 1-курсуна кирип пахтага барган жерден, экинчи жолу жолугушуу – 1969-жылдын күзүндө – пахта терим мезгилине туура келет. Мурун тынбай кат жазып турса, кийин ушул жолугушудан улам Рыспай да акыркы чечимге келип, гастрол бүткөндө Давлет менен сөздү бышыктап кеткенин байкоого болот. Эки жылдай убакытка созулган Рыспайдын маҳабат дастаны жогоруда биз баян кылыш кеткен 1969-жылдын 17-декабрына туура келип, экөөнүн баш кошуусу менен эле бүткөн жок. Бул дастан Рыспайдын көзү өткөн күнгө чейин уланды.

Бул факты боюнча журналист Абдилла Капаров мындаид маалымат билдириет: «Оңолкандин «Жүүчү» гезитине берген интервьюсунда Жамшит аттуу жигиттин ысмы айтылып жүрөт. Ошол жигит Рыспай менен Давлеттин

таанышуусуна көпүрө болуп берген гана жайы бар. Ошондон Давлеттин сүрөтүн көрүп кумарлануусу арта түшөт. Эски ыкмасы боюнча ага да тымызын кат жолдоп тургандыгы маалым. Оңолкандин супсуну суугандан кийин азыркы Ноокен районун Сакалды айылында педагогикалык окуу жайынын студенттери пахтада жүргөндө артынан ақмалап барган Рыспай. Бул 1967-жылдын күзү эле. Рыспай менен кошо Кубаныч Осмонов менен Бабаравшан Тургунбаев да болгон»¹.

Давлеттин айтуусу боюнча биринчи жолу Жалал-Абад шаарында концерттен кийин жолукса, Сакалдыда болгон жолугушуу Давлет Ош мамлекеттик институтунда 1-курста окуп жатып пахтага барган мезгилиnde, башкача айтканда, эки жылдан кийин 1969-жылдын күз айларында болгонун билгенибиз ондур. Ошентип, А. Капаров өзүнүн мақаласында айрым бир жогорудагыдай фактыларды чаташтырып алганын байкайбыз.

Жогоруда Рыспай менен Давлеттин бизге белгилүү болгон жолугушуулары жөнүндө азыноолак сөз көзгодук. Ал эми мындан башка экөө эч убакта жолуккан эмес деп бүтүм чыгарганыбыз чындыкка жатпас. Эки жылдан ашык убакыттын аралыгында бири-бирине арзышып жүрүшкөн эки жаш эч кимге белгисиз жолугушууларды баштарынан өткөрүп, өздөрүнүн келечектеги ой-максаттары тууралуу ой бөлүшкөндүр. Айрыкча, Рыспайдын чечкиндүү жана чыдамсыз мунөзү борбор калаабыздан Ош, Жалал-Абад шаарларына эчен курдай каттамдарды жасаткандыр деген ойго кабылбай койбайбуз.

Ошентип, тагдыр экөөнүн башын кошту. Арзууга жык толгон эки жүрөк көптөн бери көңүлдөрүндө багып жүргөн максаттарына жетишти. Эми экөөнүн тең арт жагында бир туугандары, эжелери, инилери, багып чоңойткон энелери бар эмеспи. Алардын алдынан өтүп, ушундай улуу чечимге келишкендиктери жөнүндө кабардар кылыш, эл-

¹ К. Кыдырайлиева. «Рыспайды жүрөгүмдүн терекинде сактайм». «Ош жаңырыгы», 2001-ж., 13-январь.

¹ Абдилла Капаров. «Рыспай Абыкадыров Дон Жуан болгонбу?» «Кыргыз руху», 1999-жыл, 22-март.

жүрт алдында жүздөрүн ачып алуу милдети турган болчу. Ошко келишип, өздөрүнчө түтүн булатып жашап калган күндөрдүн аралыгында эки тараптан тен жеңил-желпи, ага-туугандар кабар алышып чабагандап келип кетиши. Анын аралыгында жыл жаңырып Рыспайдын туулган күнү жакындады. Ушул күнгө карата туугандардын арасында эки тойду бирге өткөрүү максатында Рыспай Давлетти ээрчитип өзүнүн туулган айылы Сары-Булакка жөнөштү.

Райондун борбору Кара-Кулжадан Сары-Булакка жетүүнүн ал мезгилдеги түйшүктүү сапары тууралуу журналист, «Ош жаңырыгы» гезитинин кызматкери **Зинакан Пасацова** мындай деп жазат:

«Айылга күнүнө бир гана жолу жүк ташуучу машина каттай турган. Айдоочусу кара-кулжалык кызга үйлөнүп, Кытай жеринен ооп келген казак киши болчу. Аны райондун элинин баары «казак жездө» деп аташчу. Ошол «казак жездеси» менен барып сүйлөшкөндөн кийин Давлет экөө кабинасына олтуруп, Сары-Булакка жол тартышат. Машинанын үстүнде кошо келе жатышкан айылдаштарына Рыспай: «Мен үйлөндүм, карагылачы, келин балаңар сулуу бекен?» – деп жаркылдап жан-алы калбайт. Тилекке каршы, жарым жолдо машина бузулуп ээн талаадагы жалгыз үйлүү койчунун сарайында түнөп калууга турра келет. Мурун-соңу Рыспайды көрбөсө да анын атын уккандан кийин өзүнүн уулу үйлөнгөндөн бетер калдалаңдап сүйүнүп кой союп, жетине албай ағыл-төгүл болуп, сыйкорлугун көрсөткөн бул тоолук карапайым адамдын үй-бүлөсү эки жубайдын көңүлдөрүнөн кетпей калды.

Эртеси кайра жол улашты. Сузактын пахтазарлуу чөл жеринде төрөлүп, бой жеткен Давлет кечээ машиненин кабинасында келатып ак кар жамынган аскалуу тоолорго карап алып бир чети жүрөксүнүп, бир чети сонуркап тиктеп келген эле. Мындай бийик, чаң жукпаган тазалык түптөгөн жерлерди мурун көрө элек болчу. Колхоздун борборунан ары ат минип Кызыл-Булакка жете келиши. Рыспай аккордеонун өңөрүп, Давлетти учкаштырып алган.

Жол бою баталыгы өткөн тоолордун кокту-колотторун, аска-чокуларын, булак сууларын, бүдүр ташы, бир түп дарагынан бери колуктусуна тааныштырып төгүлүп сүйлөп баратты»¹.

Ырас айыл жериндеги эл-журттун андагы болуп жаткан ар кандай жаңылыкты кубануу менен кабыл алаары бештен белгилүү. «Рыспай жаңы колукту алып келиптири» деген кабар бул өрөөндүн баш-аягына мурунку күнү эле тараган. Рыспайдын тууган-уруктары бапырап тойдун камын көрүшүп, бири кой союп, бири отун жарып от жагып, келин-кезек боорсок, нан бышырып дүрбөп жатышты. Ал эми жаңы келген келинди көргөнү келишкен кыз-кыркын, келин-кесек, коңшу-колоңго үй ичи толуп атабабадан, Умай энеден калган бардык салт-санааны аткарышып, көңүлдөрү куунак.

Бул учурда тоо койнунда жашаган элдин турмушу жакшырып, бардык жерде тоюнчулук өкүм сүрүп, кедей-кембагал жашаган адамдар жоюлуп тоо турмушуна көректуу азык-түлүк, буюм-тайымдар дүкөндөрдө толо турган мезгил эле. Ал эми төрт-беш өзүнчө айылдардын башын бириктирип турган Калинин атындагы бул колхоз (азыр Сары-Булак айыл өкмөтү) экономикалык жактан бир топ чыңалып, райондогу мал чарбалуу или колхоздун бирине айланып калган болчу. Колхоздун жетекчи активдери «Рыспай үйлөнүп, аялы менен туугандарына келиптири» деген кабарды угушаары менен өздөрүнчө ич ара сүйлөшүп, күттүктап коюу маселесин талкуулашкан эле. Бул маселе боюнча колхоздун башкармасынын төрагасы Тасма Кудайбердиевге билдиришкенде, ал дагы жан-дили менен макул болду.

– Рыспайдын үчүнчү жолку үйлөнүшүн эң жакшы билесицер. Анын азыр колу жукарып, көңүлу агарып турган учуру, «Бардыкы – барман менен, жоктуку – арман менен» дегендей кылбайлы. Бир жакшы союш тапкыла, аны өзүбүз деле жеп ичип келебиз, жаныңардан арбыны-

¹ Зинакан Пасацова. «Рыспайдын махабаты». «Ош жаңырыгы», 2001-ж. 3-февраль.

раак акча чыгаргыла, чогултуп берели. Ал Рыспайдын мындан аркы турмушуна керек, – деди.

Төраганын сөзүнөн кийин бардыгы түшүнүктүү болду. Колхоз активдери чогулуп келишип, Рыспайды кызуу күттүктешип көңүлүн ыраазы кылышып, «кызуу» кайтышты. Туугандар алдында нике кыйылып, өкүл ата, өкүл энелүү болушту. Давлеттин көз алдында анын туугандарынын алдына баруу маселеси да талкууланды.

Бул тууралуу Рыспайдын бир тууган жездеси Көчкөнбай аксакал мындай деп билдириет:

«Давлеттин туугандарынын алдына куда катары барып коюу биздин милдет эле. Мен өзүм баш болуп Бокенди, Патайды (Рыспайдын аталаш туугандарынын бири) алып, союшубузду, берээр акчабызды камдап барып калдык. Кечигип келгенибизге энеси ачууланып алган экен. Аксакалдар келип: «Урушпагын алдына келген кудаларың менен» дешип тыйып койгон окшойт. Ачууланып барып мындай деп сөз ыргытты:

– Сайда саны жок, күмдө изи жок, басып бараар жери жок, башын катаар эли жок, бир жетим балага турмушка чыгыптыр деген кабарды уктук эле...

Көрсө, жалган кеп экен. Силердей туугандары бар турбайбы! Элдин алдында биздин дагы жүзүбүз жаркий түштү, – деди энеси.

«Кайтып кирәэр эшикти катуу жаппа» деген кеп бар эмеспи кудагый, кечигип алдыңарга келгенибиз үчүн кечирим сурайбыз. «Көңүл кири айтса кетет, көйнөк кири жууса кетет». Куда сөөк болгондон кийин анча-мынча айыбыбызды кечиришкенибиз жөндүү. Андан көрө эки балага узун өмүр, бактылуу турмуш тилейли! – деген Патайдын сөзүнө ыкрап беришип аксакалдары да ак сөз дешип айтылган ойду туура көрүштү. Давлеттин атасы мурунурраак каза болуп калган экен, биз эл-журтунун, энесинин батасын алып, ыраазычылыгын билип келгенбиз».

«ЭСТЕТПЕЧИ ӨТКӨН КЕЗИМДИ»

Рыспай кайрадан өз турмушун жаңыдан баштоого туура келди. Ош шаарынын түштүк-батыш тарабындагы Степная көчөсүндөгү 17-ижарага күн бир топ жылып, жаздын илеби жан-жаныбарлардын капиталына өтүп калган учурда көчүп киришти. Анткени кыш алыстап, үйдү жылытуу үчүн көмүрдүн кереги жок болуп калган эле. Аныз да үй тиричилигине керектүү алына элек буюм-тайымдар оғоле көп болчу. Жетишпестиктин айынан Давлет окуусун таштап, Рыспайды окутуп олтуруп калды. Бул күндөр жокко-барга чыдаган, азыраак нерсеге көп нерседей ыраазы болуп, кайда барышса жанаша басышып, жайдары күлгөнгө ичен кубанган баёо романтикалуу кызыктуу жаштык мезгил болчу.

Ушундай башына жуурканды тартсаң – аягың, аягына тартсаң – баш жагың ачык калган» жетишпестик желкеден басып турган күндөрдүн бириндө Рыспай институттун профсоюз уюмуун жардамы аркылуу берилген стол, стул, чөлөк жана башка керектүү буюмдарды алып келип калды. Бул нерселер да айрым бир жолдошторунун кепкенеши аркылуу ишке ашкан болчу. Тоо жеринде өскөн адам менен шаарга жакын чөл жеринде чоңойгон адамдын ортосундагы жашоо тиричиликке карата болгон көз караштарынын айырмачылыктары байкалды. Рыспайга – ыр болсо, чыгармачылыгы менен алектенсе, окууга барып келсе болду. Үйдө эмне кемчилдик болуп жатат муну менен анын иши жок эле.

Давлет дал мына ушул жагдайды биринчи түшүндү. Ал Эл чыгармачылык үйүнө кызматка орношуп, айлык алып үй-оокатын бир аз тирилте баштады. Андан да Эл чыгармачылык үйү аркылуу район шаарларга атайын жолдомо менен чыккан артисттердин, ырчы-обончулардын тобуна Рыспайды кошо тизмеге кошуп, Давлет өзү да кошулуп чыгып, андай концерттерден түшкөн акчанын жарыбаган үлүшүн бөлдүрүп алып үй-тиричилигине керектүү буюм-тайымды сатып алышып, жетишпеген кыйынчылыктан чыгып кетишити.

Рыспайдын ырларына кызыккан адамдардын катары улам өсүп, анын өзүнүн ырдаганын жакындан көрүүнү самаган жаштар радиотелеге жөнөткөн сураныч каттарынан билүүгө болоор эле. Ал эми райондун борборлорунда иштешкен клубдун жетекчилери Рыспайдын ал жерлерге барып бир-эки күн концерт коюп берүүсүн суранышып жатышты. Окуусунан бошона албагандыгына байланыштуу андай концерттерден баш тартууга туура келе турган. Анын үстүнө эки-үч жылдай бошко кетирген теориялык билимин терендөтүү, өзүндөгү айрым бир музыкалык кеметени толтуруу, окутуучулар талап кылган рухий байлыктын катмарына сүңгүп кириү сыйктуу маселелер Рыспайдын мойнунда болчу. Экинчи жактан жаңы чыгармаларды жаратуу ишин ойлосо негедир жүрөгү сыйылып, өзүнө өзү ыраазы болбой түпөйүл тартып кыйналып кете турган. Ал буга чейин Давлетке арнап «Эстетпечи өткөн кезимди» аттуу ырдын обонун жаратты. Бул обондун жаралышына үйдө бир айга жакын бирге жашап калган абын Курбаналы Сабыровдун буюртма менен жазылган ыры себеп болду. Бул идеяны Рыспай өзү берди.

*«Эзиң мынча жаным сезимди,
Эстетпечи өткөн кезимди.
Эркем сени ал күндөрдө да
Эстей берип журөк эзилди».*

Бул ыр обончунун өмүр жолуна байланыштуу тереңдиктен муңдуу кайрыктардын коштоосу менен сыртка сыйдалып чыккан жүрөктүн муңу сыйктуу эле. Ооба, ар бир чыгарманын жаралуу тарыхы, себептери болоору чындык. Жогоруда биз атап жаткан ыр дагы Рыспай менен Давлеттин ортосундагы ысык мамилелеге байланыштуу экенин белгилеп кетүүгө туура келет.

Рыспай борбордо филармонияда иштеп турганда эле абын Омор Султановдун «Сен жөнүндө поэма» аттуу ырлар циклин жактырып, бирок үй-бүлөлүк жагдайдан улам иштөөгө мүмкүнчүлүк болбой калган эле. Кол жазмаларды карап олтуруп, Омордун ырларына кайрадан көзү

түштү. Март айынын бирде карлап жааган жамғырлуу күндөрүндө ушул ырлар менен алпурушту. Жыйынтыгында, «Сен жөнүндө поэма», «Биз экөөбүз» аттуу эки ыр жазылып бүттү. Бул күндөр обончу үчүн эң бир бактылуу күндөр болчу. Ал сагынычка жык толгон арзуусунун, махабатынын орундалган учурун баштан кечирип жаткан эле. Мындай күндөр эмоцияга бай болот эмеспи. Анын үстүнө жашыл тартып, жаздын кирип келиши чыгармачыл адамды эргитип жиберээри турган сөз. Ал дал мына ушундай жагдайда ушул «Биз экөөбүз» аттуу ырдын текстине кайрылды.

*«Билбейм кайдан жаралгансың сен мага,
Маңдайыма бүткөн жалгыз бакыттай.
Сени сүйдүм буйрук алып тағдырдан,
Башкалардын миңи сага татыбай».*

Бул ырдын ар бир сабы ушул учурдагы Рыспайдын жашоо-турмушун, махабатын аныктап тургансыды. Рас, көз караштар, идеялар, ой-пикирлер окшош болушу, дал келип калышы мүмкүн. Бирок жогоркудай дал келүү абдан сейрек кездешет. Демек, Омор абындын жүрөк менен Рыспайдын махабатын, тағдырын алдын-ала сезе билген, мындайча айтканда, пайгамбарлык кылган. Бул ырга Рыспай абдан көп убакытты короткону да билинип турат. Негедир ал мурунку обондорунун деңгээлинең төмөн түшүп кетпесин деген ойдо болгону байкалат. Бул ырдын аягына автордун өз колу менен коюлган дата: «1970-жыл, апрель-май, Фрунзе-Ош» – деп жазылган. Демек, бул ырга Рыспай абдан берилүү менен мамиле кылышп, негедир жарыкка чыгарууда шашылган эмес. Бирок «Студенттик жаз-70» фестивалы башталып кеткенине байланыштуу билүү ырды жарыкка чыгарууга туура келди. Фестивалда ушул ыр аркылуу лауреат болуп кайтты. Ал эми 1968-жылы Фрунзеде башталган «Кайдасың сен жалбырагым дирилдекти» арадан эки жыл өткөрүп, Ошко келгенде аягына чыгарды. Бирок радиотеле аркылуу жарыялоого мында да шашкан жок. Айрым бир жолугушууларда гана

текстинин авторунун суралычы боюнча аткарганы болбосо эки жылдай катылып жатты. Менимче, бул ырдагы айрым бир кемчиликтерин ондоп, ырдал жаткандагы үндү калыптандырып, андан кийин гана өзүнүн аткаруусунда жаздырган. 1972-жылы Кыргыз мамлекеттик телерадио корпорациясынын алтын фондусуна кабыл алынат. Мындан биз чыгармачыл инсан катары Рыспай ар бир обонго абдан этиет мамиле кылышып, аны айрым бир адамдарга аткарып берип, айтылган кенештерди туура кабыл алып, кемчилдиги болсо ондоп чыккандан кийин гана жарыялоого жаздырганын байкайбыз.

Ошентип, борбордогу иштеген ишин таштап, кызы менен аялын, үй-жайын калтырып, Ош шаарына келип, жаңы орозгерлик турмушун баштап Давлетке үйлөнүп, бүтпөй кеткен окуусуна кайра кирип, өз өмүр жолундагы жашоосунун кайрадан тегерек нөлден (0) баштаган Р. Абдыкадыровдун турмушунда кыйынчылык болбой койгон жок. Бирок ал бардык кездешкен кыйынчылыктарды тоготпой жеңип, окуусун да бүтүрүп, шаардык аткаруу комитети тарабынан түштүк-чыгыш кичирайонунан эки белмелүү үй да алууга жетишип, жакшы чыгармаларды жаратып, эл алдында бийик кадыр-баркка ээ болгонунун күбесү болдуك. Ал окуусун бүтөөрү менен облустук Эл чыгармачылык үйүнүн директорлук кызматына бекитилди. Алдында бир катар кызматкери, методисттери, эсеп-кысап ишин жүргүзгөн эсепчиси, облустун бардык аймактарына бара ала турган 9 орундуу УАЗ машинасы бар чакан уюм эле. Уюм облустук маданият башкармасына баш ийчү.

Бүйрукчул ал учурдун талабы өзгөчө катуу болчу. Андан да жетекчилер тарабынан берилген бүйруктарды өз мөөнөтүндө аткаруу, отчет, эсеп-кысап иштерин так жүргүзүү, райондук клубдардын ишине көзөмөл кылуу сыйктуу иштери чачтан көп эле. Чыныгы чыгармачыл инсан катары мындағы көзгө көрүнбөгөн майда иштер Рыспайдын табитине туура келбеди. Көпчүлүк учурда концепттик программаларды жер-жерлерде уюштурганы менен кагаз иштери – жетекчилерге жокту бар кылыш

көрсөтүү, көбөйтүп жазуу Рыспайда жок эле. Бардыгы болгону – болгондой, көргөнү – көргөндөй болчу. Бул жагдай жетекчилерге жакпады. Рыспайдын өзүнө жакпаган текшерүүчүсү көп, сындоочусу арбын, буйрук берүүчүлөрү кадам сайын табылган бул иштен өз каалоосу менен бoshонуп алды.

1970-жылдардан баштап, бүтүндөй республика боюнча маданият, адабият жана искуство иштерине Өкмөт тарабынан көңүл бурулуп, бул багытта облустарда да жакшы жөрөлгөлөр башталган болчу. Жогорку окуу жайларын Москвадан, Фрунзеден бүтүргөн ар түрдүү кесиптин ээлери келип, маданият, агартуу, курулуш, транспорт, медицина тармактарында иштей баштаган. Алардын арасында жазма иштерине кызыгып, жазуучулардын облустук белумүнө көбүрөөк келип байланыш түзүп турушкан жаштар арбып бара жаткан. Айрыкча музыка дүйнөсүндө өзүнчө ачылыш жасап жаткан Р. Абдыкадыровдун аты бардык жерде жаңырып, анын ырларын угууга кумарланган угартмандар арбын эле. Ишканаларда, мекемелерде, кесиптик атайын орто, жогорку окуу жайларында Рыспай менен жолугушууларды өткөрүүнү каалагандар көбөйүп бараткан. Аны издегендер, таппай жүргөндөр арбып «алыш кетип ойнотуп келүүчүлөрдүн» катары өсүп, курулай убадаларга байыткандар да болбой койгон эмес.

Рыспай мындаи «көңүл ачууга» чакырган жагдайларды филармонияда иштеп, баш калаабызда жүргөн учурунда эле башынан өткөргөн болчу. Ой-боюца койбой ырдатып, бирок ырдаган ырынды көңүл буруп укпай өздөрүнчө каткырышып күлүп сүйлөшкөн, тамак жеп, арак ичкен «угартмандарды» көп көргөн. Ал бул жолу Ош мамлекеттик педагогикалык институттун чакыруусу менен өзү окуп бүткөн факультетке окутуучу болуп кирип алды да, колу бош убактысында өзүнүн чыгармачылыгын улантты.

АЖИКЕ ЖАЙЛООСУНДА

Ар кандай жагдайда эле қыйқыра берүүгө жарабайт. Тынч, ақырын, жай, кәэде шыбырап айтылган ойдун өзүнүн магиялык кубаты, кубанта турган күчү болот эмеспи. Адамдарды бороон-чапкын, же болбосо жер солкулдаткан жапайы бир кубаттуу нерсе таң калтырбастан жүрөктөн чыккан сезимди экиленткен бир кичинекей ыр, жай айтылган сөз таң калтырышы мүмкүн. Дүйнөнүн қалкы радиону эле тыңшай бербестен, жумшак, жеткиликтүү айтылган чындыкты тезирээк түшүнөт. Чыгармачылыктын улуу жолу да дал ушул түшүнүкө байланыштуу. Чыгармачыл инсан өзүнүн ойлогон темасын иш жүзүнө ашыруу учун таланты жетишпей баратса, ал өзүнө өзү қарама-каршылыктуу жагдайды түзүп алат. Мындай учурда ага өзүнүн ишине байланыштуу адистик билим талап қылышат. Бул айрыкча чыгармачыл адам учун чыгармачылык кризис пайда болгон учурда керек. Кесиптик билим таланттуу инсандарды коркунучтуу кризистен алыш чыгып кетиши мүмкүн. Кимдин кесиптик билими күчтүү болсо, ал алсыз, жардамсыз калган сезимден бир топ жецилирээк кутулуп чыгып кетээри турган чындык.

Р. Абыкадыровдун чыгармачылык жолунда дал ушундай кризистик абалга учураганын биз бирге жүрүп көп эле жолу байкаганбыз. Ал чыгармачылык ушундай жагдайларга учураганын өзү да эч качан жашырган эмес. Бүтүндөй дүйнөсу аңгырап көнгөйлөнүп бош калганын, бир нерселердин ага жетпей жатканын, кандайдыр бир эмоцияга чакыра турган жагдайдын керектигин айтып, ээн-эркин жаратылышка аралашып кетүүнү көздөп удургуган абалын көп жолу кезиктирдим.

Эсимде, 1973-жылдын июль айынын башталышы болчу. Телефондон конгуроо чалып:

- Ажике жайлоосун сагындыңбы? – деп сурады.
- Сагындым.
- Баралы. Ичке-Суунун кымызын ичиш, Сары-Булактын козусун, Беш-Талдын балыгын жеп келбейлиби? Андан көрө машина тап.

Биз эки күндөн кийин инимдин кызматтык УАЗ машинасы менен жөнөп калдык. Улуу Ата Мекендик согушта курман болуп кеткен агамдын уулу, Ош облустук госплемстанциянын ал кездеги директору Шайлообек Сабировдун бул жолу пайдасы тиidi. Учөөбүзгө жазуучу-журналист Абдимитал Камалов кошулду.

Мындай көңүлүк жакын адамдардын биригип алыш көңүл ачуу максаты менен баратканы адаттан тыш кубанычтуу окуя эмеспи. Жайлоодогу тааныштар эмнеге муктаж экени да белгилүү эмеспи, жашылча жер-жемиштерге кошуп жашиги менен арак жүктөп алдык. Жашырып эмне, ал арак өзүбүзгө да керек эмеспи. Жолдогу тааныштарыбызга токтоп, аларды да ыраазы қылыш арак куюп берип, өзүбүз да ичиш бара жаттык.

Биринчи жолу Рыспай менен жаратылышка бирге чыгышым. Ал ушунчалык эмоцияга алдырып толкунданып кубаныш баратты. Айрым чөбү калың өскөн тескей беттерге туш келгенибизде машинаны токтолуп ыргып түшүп, бир заматта кымыздык терип келат.

– Он жыл болду, бул жердин кымыздыгын жебегенге... Шибер кымыздыгы, жеп көргүн, – ал баладай сүйүнүп, – мындай кымыздык башка эч жерде жок. Бул даяр закуска!

Тууган жердин карааны адамдын каны-жаны менен кошо жаралып калат окшобойбу! Таманыңа жуккан турпагы, дем алган абасы, ичкен суусу, бети-колуңду аймалаган шамалы, ал турсун эрте жазда жеген чүкүрүсү, текейи, жай башталгандагы кымыздыгы, ышкыны, айттор, сени эмнелер курчап турса ошонун бардыгы сенин дилице сицип, боор этиң менен тең өсүп отурат белем. Ошон учун адам: «Киндик кан тамган жерим» – деп кайда журсө да элесин көкүрөктөн чыгарбай кошо алыш жүрөт тура. Алыска, чоочун жерге сапарга чыксац «бир ууч топурагыңды түйүп алгын» деген аталардан калган улуу сөздүн мааниси дагы ушунда окшойт.

Анткени сапарда жүргөндө адам пендеси айтып келбegen ар кандай кырсыкка туш болушу мүмкүн. Мындайда жаныңдагы көпту көргөндөр: «Карагылачы, түйгөн топу-

рагы бар бекен?» – деп суроо салып, әгерде бар болсо ал кырсыктан жан таслим болгон адамга «тууган жеринин топурагы буюрганы» ушул болсун деп куран окулат тура. Тууган жердин бир учт топурагынын баасы алтын менен өлчөңгүс кымбаттыгы ушунда окшобойбу! О, караанындан айланайын тууган жерим. Сенин улуулугунду, ыйыктыгынды сезимтал Рыспайдын абалынан байкап олтурбаймынбы! Ал мага, бирге бара жаткан баарыбызга бир сыйкырлуу «Тууган жер» деген түшүнүктүү ачып берди.

Биз өтө кеч барып жылкычынын үйүнө түнөп калдык. Эртеси турсак тоо баштарын туман ороп, ичтен калтыраткан суугуна кошулуп нөшөрлөгөн жамгыр жаап турup алды. Эки күнү кечке жааган жамгыр бизди боз үйдөн чыгарбады. Тонго, чапанга оронуп от боюнан чыгалбай калдык. Жаңы союлган козунун эти да, ысык куймак тууралган кымыз да тамактан өтпөй турup алды. Тон ичинде олтуруп алыш калтырап үшүгөн Рыспай тост көтөргөн сайын туулуп өскөн Ажиже жайлоосуна арманын айтып жатты:

– Айланайын суугундан, айланайын жамгырындан! Ушунча да ак жайдын күнү үшүтөсүңбү? Балыгың кармалбай, кымызың ичилбей калбадыбы, айланайын Ажикем! Аман бол эми, дагы бир кайрылып келээрбиз. Өзүндө жайлаган элиң менен, малың менен аман бол!..

Алагүү олтурушкан малчылардын бардыгы Рыспайдын сөзүн коштоп каткырып күлүп жатышты. Убактыбыз ченелүү болгондуктан кайра тартууга туура келди. Жолдо: «Козу жеп кетесинер» – деп күткөндөргө да карбадык. Ылдый көздөп жүрүп бердик. Жамгырга эзилген Ажикенин ылай жолуна баткан дөңгөлөктөр араң эле кыбырайт. Жаман өөдө-ылдый бурумдардан өтүп, Сары-Булактагы колхоздун kontоруна жеткиче күн ачылып кетти. Буулуттан чыккан күндүн ысыктыгын кайра сезе баштадык. Шаркыратма кыштагына жеткиче УАЗдын таары от болуп ысып, жайлоодон жылуу кийинип алган барыбызды «ысык шорпо ичкен калдай» алка-шалка терге чөмүлттүү. Табигаттын бул ажырымын кара, эки saat мурун калтырап тон жамынып олтурган жаныбыз эми ысык аптаптын чогуна кактагандай болуп олтурабыз.

– 194 –

Жолдун эки жагында орулган чөптүү жыйнап жүргөн келин-кыздарга, окуучу балдарга жолуктук. Алардын бет мандайында темир түтүктөн шаркырап түшүп турган шаркыратманын көк кашка тунук суусу.

– Токtot, – деди Рыспай шоферго буйрук берип. Машинадан ыргып түшүп кийимин чечип ыргытып, бийиктөн түшүп жаткан шарга боюн тосуп калды. Жардап караган эл Рыспай экенин таанышып, заматта чогула калышты. Муздак суудан сергип чыккан обончу элдин топтолуп турганын көрдү да дароо кийинип жардап турган чөпчү жаштарга кайрылды:

– Ырдап берейинби?

– Ооба, ырдап бериңиз! Ураа! – кол чаап кубанышкан кыз-келиндер, жигиттер заматта бизди тегеректеп калышты. Жолдун четиндеги көк жайыкта «Түгөйүмдөн» башталган обондор бүтүндөй Шаркыратма аймагын жаңыртып жатты.

Концерт бүткөндөн кийин айран, кымыз, жармаларын көтөрүп келиши. Кымыз сунду эле Рыспай ичкен жок, кымыздын өзүнөн келе жатабыз деп.

– Жарма барбы? Сагындым, – деди. Бидонго куюлган жармадан дем алыш эки жолу жутту, – көптөн бери ичелек элем!

– Мен Рыспайдын эки-үч күндөн берки жүрүш-турушунан, өзүнө башка адамдарга кылган эркин мамилесинен, эркин кыймыл-аракетинен чыгармачылыкка да эркин мамиледе болорлугун аңдал бараттым. XX кылымдын улуу сүрөтчүлөрү Рафаэль менен Микеланджело да буюртмачылардын ой-пикириң өске алуу менен эркин чыгармачылык жагдайда иштешкенин жакшы билебиз. Ушул жагдайдан алыш караганда ар бир өнөр ээси өзү иштеп жаткан чыгармасын өзү үчүн, өзүнүн дилине таандык жана жакын мазмунга эркин кайрылыши зарыл. Ал эми чыгармачыл инсандын дилинде тазалык, аруулук, аны курчап турган жаратылыш жашайт. Демек, ар бир өнөр ээси өзүнүн бөксөрүп бараткан кенемтесин толтуруу үчүн жаратылышка кайрылат экен.

13*

– 195 –

Дал мына ушул жагдайдан алып караганда өзүнүн чыгармачылык кубатын толуктоо өнөкөтү Рыспайда абсолюттүү өнүккөнүн баамдап алууга болот. Жогоруда биз баян кылган, өз максатына ойдогудай жетпей калган (жаандын айынан) Ажике жайлосуна барган журушубуз да бөксөргөн рухий күч-кубатты толуктоо ниетинде болгонун байкоо кыйын эмес.

РЫСПАЙ ҮЙЛААК ЭЛЕ

«Алтындын баасын зергер билет» әмеспи. Республиканын аймагында Рыспайдын жолун жолдогон, анын ырларына таасирленген бир катар обончулар өздөрүнүн жүрөккө таасир берүүчү бир катар мыкты обондорун жаратып баштапты. Айрыкча А.Атабаев, К.Тагаев, А.Керимбаев, Т.Казаков, Т. Эшпаев, Б.Тургунбаев, К.Темиров, М.Рыскулбеков сыйктуу обончулардын ырлары биринин артынан экинчиси республикалык радиодон жаңыра баштады. Арт жагынан Рыспайды такымдал өсүп келе жаткан жаштардын ырларына бир жагынан баа берип сүктанса, экинчи жагынан дагы чымырканып талыкпай иштөөгө, мыкты обондорду жаратууга, өзүнөн кийинки жаштардын «чаңында» калбай өзүнүн мыкты обончулук атак-даңкын төмөн түшүрүп жибербөөгө күчүн үрөдү. Ал учун өч кимге көрүнбөй бөлмөнүн ичине камалып, өзү менен өзү алектенип, түн уйкусун кечип, тандын атышын, кечтин киришин күтпөй, көңүлүнө төп келген текстин мазмунуна үңүлүп, бирде ар бир кайрыктын музыкалык өзгөчөлүгүнө кайрылып, аны аккордеондо ойноп көрүп, көңүлүнө төп келбegen жерлерди өзгөртүп, ар бир жаралып жаткан обонду нотага түшүрө коюп тынымсыз түйшүккө түшүп жатты.

Рас, ар кандай жаңы жараган чыгарма – ал жарык дүйнөгө ыңаалап келген наристе ата-энесине аябагандай зор кубаныч алып келген сыйктуу чыгарма да анын авторуна эбегейсиз эргүүгө жык эмоцияны кошо тартуулай тургандыгы белгилүү. Эргүү менен эркин жараган мыкты чыгарма өзүнүн артынан дагы бир ошол деңгээлдеги

чыгарманы жаратууга жол ачаары турмуштук тажрый-бадан кездешет. Эргүү-эргүүнү чакырат. «Сүйлөй-сүйлөй чечен болот, көрө-көрө кесөм болот» дегендай ар бир обондун өзүнүн жаралуу жолу, анын себеби, таасири жана тарыхы болору да турган нерсе. Айрым бир чыгарма кыска убакытта жецил жана оцой жолдор менен жаралса, айрымдары узак убакытты талап кылып, адаттан тыш эргүүнү, эмоцияны, ошондой эле энергияны жумшоого туура келет. Чыгарманы жаратуудагы эң негизги жана башкы нерсе – бул өтө кумарданып кызыгып эмгектенүү. Бул жагдай ар бир чыгармачыл адамда ар башка форма да болот. Кумарданып эмгектенүү бирөөлөрдө ички күйүп-жануу менен башталса, башкаларда чагылгандай тездикте өтүшү мүмкүн. Башка адамдарды өзүнө тартыш үчүн кумарданып эмгектенүү, өзүнө туура жооп бере турган формада болушу зарыл. «Жүрөк дагы ақыл-эске әгедер, деп айткан Паскаль, – бул демек, «кумарданып эмгектенүү терец ақыл ишине байланыштуу дегендик, андай болбосо башкаларды өзүнө тарта албайт. Кумарданып эмгектенүү ақыл-эске каршылыгы жок, ал өзүнүн ақыл-эстүүлүгү менен ал башкаларды өзүнө тартып турат».

Ушул жагдайдан алып караганда Рыспай кумарданып эмгектенүү менен бирге ички күйүп-жануу аркылуу өзүнүн ар бир чыгармасын жараткандыгын байкайбыз. Ички күйүп-жануу Рыспайдын чыгармачылыгындагы эң негизги багыттардын бири болгон. Ал чыгармачылык, «ооруга» түш болгондо эргиген, кубанган, ыйлаган, ал турсун өчүп бараткан эмоцияны кайра өзүнө чакыруу үчүн арак ичен, ал турсун өзүн бир жерге коё албай ар түрдүү абалды башынан өткөргөн. Анын мындай абалын өмүрлүк жары Давлет да журналист К. Кыдыралиевага берген интервьюсунда ачык айтат:

«Үйлаак эле. Мен деле ыйлаймын. Үйлаак адамдын жүрөгү назик болот. Таш боор адамдар сезбеген жаратылыштын кубулуштарын, адамдар ортосундагы мамилелерди, деги баарын сезип тура берет. Ошон учун жүрөгү чыдай алчу эмес.

Эмоциясы козголмоюнча, эргүү келмейинче чыгарма жаралышы кыйын. Рыспайдын обондору да ошондой (эмо-

цияга бай – К. Т.) Эргүү менен урушуп алыш, же башка бир себеп менен обон жаратчу. Чыгармачылык эргүүсүнүн баары эле обон болуп чыга бербейт¹.

Рыспайдын чыгармачылык менен иштөө мезгилинде-ги абалын аны менен көп жыл кошуна турган журналист Абдилла Капаров дагы бышыктап минтип жазат:

«...Ыйлап-ыйлап улутунгандын балача бир бурчта үңкүйүп отуруп алыш чыгармачылыгы менен алек болгондой туюлчук. Менин жеңе баамымда, ал ақылын азгырган, кусалыкка жык толгон муңдуу обондорун сеп этип алгандан кийин зор эргүү менен мейкин белестин сабалаган эркин кушуна оқшоп жараткандай. Өзу айткандай илхамы келип калганда эки-үч күн жылбай олтуруп чыгарма жаратып, уулдуу болгондой ошондон рахат алыш, канаттанып бар-балактап кала турган»².

Жогорудагы келтирилген маалыматтарга караганда ал өзүнүн ар бир чыгарма жаралып бүткөнүнө карабай аны бир топ убакытка унуктарып, арадан көп күндөр өткөндөн кийин гана өзүнүн купулун толгондугун сезгенден кийин жарыкка чыгарганын байкайбыз. Мына ушундай изденүүнүн узак мезгилинде анын адресине ар кандай чындыкка жакында баган пикирлердин айтылганын да жакшы билебиз: «Рыспайдын чыгармачылык көрөңгөсү түгөнгөн оқшойт. Негедир жаңы чыгарган обондору берилбей калды» деген айрым бир тар чөйрөдө айтылган пикирлер эле. Бул ой-пикирлердин карама-каршысында анын цикл иретинде жазылган мыкты обондору өзүнүн сандыгында катылуу турган болчу. Бул ой-пикир ал филармонияда иштеп жургөндө кецири республика боюнча тарап кеткен – «Рыспайдын тилин кесип кетиптири» деген ушакка жакын имиш-имиш кептер болчу.

А чындыгында ал 1971-жылдан 75-жылга чейин эң мыкты чыгармалардын үлгүлөрүн элге тартуу кылды.

¹ К. Кыдыралиева. «Рыспайды жургөмдүн терекинде сактаймын». «Ош жаңырыгы», 2001-ж. 13-январь.

² А. Капаров. «Рыспай жөнүндө икай», «Ош жаңырыгы» 2001-ж., 21-апрель.

Акын Омор Султановдун «Сен жөнүндө поэма» ыр циклиниң бир катар «Сендейди кайдан таба алдым», «Эскерүү» сыйктуу лирикаларына обон чыгарса, Сооронбай Жусуевдин «Кайра келчи», «Кош жылдыз», «Кызыры», Жолон Мамытовдун «Ош вальсы», Исаbek Исаковдун «Партия сен», «Кыргызстан», Абдылда Белековдун «Бакыт ыры» аттуу ырларына обон чыгарып, алардын көпчүлүгү эфирден жаңырып турганы эсибизде. Ал эми ушул китептин авторунун сезүнө жазылган «Күтүү», «Кыргызстан – эрдиктердин мекени» (хор), «Кайдасың сен жалбырагым дирилдек» аттуу ырларына музика жазганын ушул тизмеге кошуп койсок болот.

Ал эми мектеп балдары учүн 15ге жакын ырларга обон жазганын Рыспайдын өз оозунан угуп, анын өмүрү жана чыгармачылыгы жөнүндө жазган дептеримде сакталуу турганын да белгилеп кетким келет. Балдар учүн жазылган ал ырлардын арасында «Мектебим», «Ойнойлу да, ойлойлу», «Алма бак», «Балаты», «Куурчагым» сыйктуу тарбиялык маанигэ ээ болгон обондору бар.

Рыспайдын чыгармачылыгынын басымдуу бөлүгү лирикалык ырлардан турганын окурмандар абдан жакшы билишет. Ал эми лирикалык ырлар адамдын өмүр жолуна, жашоо турмушуна байланыштуу нерсе экенин бардык эле адамдар түшүнө бербеген татаал жагдай. Ушуга байланыштуу немец жазуучусу Готфрид Келлердин мындай деп жазганын цитата катары келтире кеткенибиз туура болоор деп ойлойм.

(Пикирдин мазмунун жоготпой алуу максатында орусча вариантын алууга туура келди):

«Лирика – капризная штука; она лишь редко, терпит рядом с собой соперничество другой деятельности и требует всей жизни целиком, чтобы ее драгоценнейшей кровью вспоит неувядимый цветок. Каждая хорошая песня стоит колоссальный затраты жизненных сил, нервов и массы слез, слез радости или страдания – все равно»¹.

¹ 1850-жылы 22-сентябрда Готфрид Келлердин Фердинанд Фрейгратка жазган катынан.

Мына ушул жагдайдан алып караганда өзүнүн лирикалык ырларын жаратуудагы Рыспайдын абалын түшүнүүгө болот. Ал өзүнүн бүтүндөй өмүрүн, күч-кубатын, талантын, миң бир жолу сыйзап толгонгон эргүүсүн, акырында бүтүндөй өмүрүн арнаганын көрөбүз.

Бизди өзгөчө кызыктырганы – бүтүндөй өмүрүн арнаганы. Бул «бүтүндөй» деген сөздү механикалык түрүндө түшүнбөстөн, лирикалык каарман өзүнүн чыгарма жаратып жаткан учурунда бир бүтүн чыгарма жаратуу учун өзүн, бүт турпатын арнаганын түшүнгөндүгүбүз жөндүү. Демек, Рыспайдын дээрлик бардык лирикалык ырлары дал ушундай өзүн «курмандыкка» чалуу аркылуу жаралганын белгилөө зарыл.

«САГЫНДЫМ ТУУЛГАН ЖЕР СЕНИ»

Адам баласы, ал кандай улут болбосун, өзүнүн көп жылдык тарыхында, басып өткөн турмуштук жолунда сөз өнөрүнө өзгөчө маани берип келишкен. Албетте, сөз өнөрүнүн башшаты бул – оозеки адабият экенин бардыгыбыз бүгүн жакшы билебиз. Айрыкча кыргыз эли оозеки адабияттын не бир шедеврлерин жаратып, биздин бүгүнкү жазма доорубузга коротпой атадан балдарына жеткирди. Демек, анын бардыгы элибиздин алтын казынасына айланып, өсүп келе жаткан балдарыбыздын рухий байлыгы болуп калганын танууга болбайт.

Мына ошол оозеки адабияттыбыздын бир бөлүгү – ыр, бүгүнкү, биздин тилибизге кирген термин боюнча айтканда – поэзия. Бүгүн поэзия түрдүү багытта өнүктүү, башкача айтканда, жазма адабий багытында жүз берип, басма беттеринде жарыяланып, өзүнчө китеп болуп басылып элибиздин көөнөрбөс кенчине айланды. Ушул поэзияны кесип кылган көптөгөн ақындарыбыз улутубуздун улуу атуулдары катары сыймыгыбыз болуп калышты.

Эми эц негизги сөзүбүзгө көнүл бурсак. Жалпы элибиз учун поэзия – бул адам өмүрүнө тенденция менен

айтуу зарыл. Поэзия – бул эл өзүн андап билүүчү, өзүн андап түшүнүүчү куралы. Поэзия – бул өзүн күүгө салуучу, сезимин билдириүүчү абдан назик аспаптардын бир түрү. Адам баласы поэзиянын жардамы менен өзүнүн ички туумун түшүнүп, жүрөгүнүн ритмин аныктоого мүмкүндүк алат. Анын ушунчалык жөргөмүштүн торуна тартылган ичке жиптери сыйктуу кичине үлл өткөн желдин багытын аныктаап билип турган назиктигинен – аны бардык эле соккон жүрөгү бар адамдар кабыл алыш түшүнө бербейт. Аны сезимтал жүрөктөр гана өз деңгээлинде терең түшүнүп кабыл алышы мүмкүн.

Дал мына ушул жагдайдан алып караганда биз сөз кылып жаткан обончу Р. Абыкадыров поэзияны абдан кылдат түшүнүп, ага абдан аяр, этият мамиле кылгандыгын байкоого болот. Айрым аны билгендердин айтуусуна караганда жаш курагында ыр да жазып, ал ырлары республикалык гезиттерде жарык көргөнүн сөз кылышат. Менимче, ыр жазып, бирок чыныгы поэзиянын бийик деңгээлине жеткире албагандыгын сезгенде гана музыкага өтүп кеткен го деген дагы бир арсад ой туулат. Ким билет, Рыспай өзүнүн өмүрүн поэзияга арнаганда, балким, музыкант Р. Абыкадыровдун деңгээлиндеги мыкты ақын чыгат беле деген ойго да азгырылабыз. Ал обончу-композитор катары далай ақындардын ырларын бийикке көкөлөтүп, канат жасап асманга учурбадыбы?! Ал өзү да ақындардын чыгармачылыгын абдан жогору баалаган жана көзү тириүсүндө өз колу менен өз ой-пикирин төмөнкүчө жазып калтырган:

«Чынын айттайын, ушу кезге чейин канча ақындын ырына обон жараттым. Ошолордун баары мен учун кымбат. Себеби алардын ар бири дүйнөнү мендей кабыл алган, менчелик сүйгөн, менчелик кайгырган, жүрөгү меникиндей деп түшүнөм. Досторум, келинчегим жакшы деген ырларымдын көпчүлүгүн өзүм жаратпай тытып таштаган учурларым да болду. Бул – ал ақындын ырынын начардыгы эмес, мен аны жеткире түшүнө албай экөөбүздүн оюбуз бир жерден тогошпой калды дегендик. Досторум

мактаган соң чыгарып жиберсем деле болмок, бирок аби-иир сотум руksат бербейт эле».

Ар кандай обондун мазмунун ага жазылган тексти аныктап турат. Ырдын сөзү мазмунга бай, ойлору терең, турмушка жакын, көркөм каражаты бийик, сезим отунан жаралган болсо, ага жазылган музыка да обончудан ошондой зор әмгекти талап кылат. Аңдыктан обончу тексти түшүнүшү зарыл. Ал әми мунун карама-каршысында, егерде музыка мурун жазылган болсо, ал музыканы ақын терең түшүнүшү талап кылынат. Бул демек, эки чыгармачыл күчтүн ортосунан элдин сезимин бийлеген үчүнчү бир чыгарма жаралды деген сөз. Албетте, жансыз турган текстке жан киргизип канат жасап бийиктикке учурган музыкантка көбүрөөк роль таандык экенин моюнга алуу зарыл. Ал әми ар бир жаралган обондун элдүүлүгү, угумдуулугу, терендиги – авторунун дүйнө таанымынын кенендигине, руханий дөөлөтүнүн байлыгына жана таланттынын деңгээлине жараша болоору турган сөз.

Ушул өңүттөн алып караганда Рыспайды Алла Таалам бардык жагынан телегейи тегиз жараткандай сезилет. Ага Кудайым талантты да, үндү да, кебете-кешпирди да, бойду да, башкалардан өзгөчө кыял-жорукту да жана ақыл-эсти да берген экен. Мындан тышкary андан талықпаган әмгекчилдикти да Кудайым аябаптыр. Мунун бардыгы ар бир кокту-колоттон ағып түшүп бир өзөнгө күйгөн суулардай биригип, Рыспай Абықадыровдун обондарыясын жаратууга негиз түздү. Чындыгында, ал өзүнүн аз өмүрүндө обон дарыясын кыргыз жеринин өзөнүнө ағызып коюп кетти. Мындей улуу вазийпа Рыспайдын тагдырына наисип кылыштырып.

Биз жогоруда обончунун 1975-жылдарга чейин кандай чыгармаларды жазганы жөнүндө азыноолак сөз кылышып өткөн элек. Ал чыгармачыл инсан катары өзү мурун жараткан чыгармаларына сын көз менен карап, айрым бир деңгээли төмөнүрөөк чыгып калган кийинки обондо-

рун жаратпай тытып салганын, андай ырларды, жарыкка чыгарып жиберүүгө адамдык да, чыгармачылык да аби-иир соту уруксат бербегендигин өзү да мойнуна алат. Бирок ал бардык турмуштук ар турдүү шарттын, жагдайдын жоктугунуна карабастан чыгарма жараттуу аракетин колдон чыгарбай ал жөнүндө ар убак толгонуп, ички сезимде пайда болгон эргүүлөрүн пайдаланып калуу аракетинде жүргөнүн байкоого болот. Ал көпчүлүк учурда өзүнүн дилине төп келген, поэтикалык ыр түзүлүшү жагынан телегейи тегиз, лирикалык ырларды тандап алып, ал ырлардын ички мазмунуна карата өзүнүн эмоциясынын кубатын багыттап, ойдолоп ар түркүн абалга кабылышып уйку көрбөй күнү-түнү олтуруп обон жаратканын анын өмүрлүк жары Давлеттин айтуусу боюнча билип олтурабыз.

Чыгарма жаратуудагы эң негизги касиеттердин бири бул – кайраттуулук, әрдик, же болбосо әркүүлүк. Ар бир чыгармачыл адамда талықпай изденип, өзүнүн бүтүндөй турмуштук тажрыйбасын, талантын, эргүүсүн жана бүтүндөй ақыл-эсин өз эркинен багындыра албаса жакшы чыгарма жарапышы күмөндүү нерсе. Рыспай өзүнүн бүтүндөй кайратын, эркин обон жараттуу ишине багыттагандыгын анын оригиналдуу обондорунан байкалып турат. Деги эле чыгарма жараттуу иши – бул тозоктун өзү экенин бардык эле адамдар биле бербейт. Мындей өтө татаал процессти ушундай чыгармачылык менен алектенген инсандар гана жон териси аркылуу өткөрүшү мүмкүн.

1975–76-жылдарда Рыспай абдан кубаттуу чыгармачылык эргүүнү башынан өткөргенүн билүүгө болот. Ал бул учурда Ош жергесинде жашап жана иштеп турган ақын Алымкан Дегенбаевын «Ак кеме», «Ак тилек сен деп баратам», Мариям Буларкиевын «Жайллоодо», Маркабай Ааматовдун «Коштошуу», Омор Султановдун «Суранарым эстей жүр», «Аман бол жарык жылдызым», «Түшүмө кирбес көп ойлор», «Эңсейт адам курбусун», Айгүл Узакованын «Ак куулар сени сагынар» аттуу ырларына обон чыгарганын белгилөөгө болот. Ал әми бул тизмеге

¹ Р. Абықадыров. «Жолугаарым билгемин» аттуу китебинин баш сөзү. 2001-3 Бишкек, 6-бет.

кирбей калган ырлары канча. Ильгис Гилязиддиновдун «Махабатты утурлап», Биримкул Алыбаевдин «Сагындым тууган жер сени» аттуу ырлары да ушул жылдарда жаралганын айта кетүү зарыл. «Сагындым тууган жер сени» аттуу бул ыры өз жеринен алыста жүргөн ар бир кыргыз баласынын жүрөгүн бир солк эттирип, ичке толгон сагынчтын бугун чыгарып жатканын сезбей койбийт. Ырдын ар бир сабы сегиз муундан, төрт куплеттен турат. Ар бир сап жөнөкөй, түшүнүктүү, тууган жерге болгон сагынчтын илеби ырдалган сайын бүтүндөй тулку-боюнду титиретип анын ыйыктыгын, тенденчесиз улуулугун сезимге туюнтуп турат:

«Канатым болсо азыр мен
Калкылдап учуп жетсем дейм,
Калдайган сары талаана,
Карлыгач болуп кетсем дейм».

Бул ырдын музыкасы сөздүн кубаты менен жеткире айтып бералбай турган мундуу сагынчтын жанды жай алдырабаган тынчсыз кайрыктары тереңдиктен атылып чыгып жаткандай сезимге кабылтат. Ырды канчалык уккан сайын уккуң келет. Ыр боор этиң менен бирге жаралып калган сяяктуу, форма менен мазмун жуурулушуп жерге болгон бир бүтүн бөлүнбөс ыйык сүйүүнү даңазалап жаткансыйт. Бул ырды автор өзү да зор эргүү менен аткарғанын көп эле жолу укканбыз. Ал өз колу менен ырдын жараган датасын да жазып калтырган: «1975-ж., 25-март, Жалал-Абад». Демек, жер боору ойгонуп, жашыл чөп жер бетин саймалап, дарактар бөртүп, жаратылышка кыймыл кирген мындай учур авторго зор эргүүнү чакырган го деген ойлорго кабылабыз. Рас, тууган жер жөнүндө абдан жакшы ырлар көп. Бирок Рыспайдын бул ырында өзгөчө бир касиет катылып жатканын моюнга алганыбыз ондур. Бул ыр ырдалган сайын өзүнүн тереңдигин туюнтуп, уккан сайын жаңы кырлары ачылып, не бир ажайып сезимдерди козгоп дилинде жаңырып турганы аркылуу ар бирибизди терең ойлорго чакырып турат.

БАДАХШАН ЖЕРИНЕ АТТАНУУ

Бул обондун үстүндө эки-үч күндөн бери уйку бетин көрбей олтуруп өзү менен өзү алектенип түйшүккө батып кыйналып жатты. Давлеттин ақырын эшик ачып «тамактанып ал» деген сөзүнө да маани бербей кезерип олтуруп алчу болду. Ал турсун «atalap» бакчадан келген Сюитанын колу-бутуна жабышкан аракетине көңүл бөлбөй ичтөн түрүлүп келип жаткан обон ыргактары менен алысты.

«Укматпачы мени жазгы жаан,
Ойлор кайнайт сырлар ачылбай.
Шолоктогон жашка айланат,
Сагынуулар менде басылбайт».

Обондун ыргагына кошуулуп, эки көздөн сыйылган жаш төмөн карай куланат. Акыры обонду аккордеондо ойноп көрдү эле, негедир бир жери көңүлүнө толбой туруп алды. Эми пианинодо кандай жаңырап экен? А-а, түшүнүктүү! Ой да, ритм да табылды! Эми ақыркы сантарды азыраак өзгөртүү керек... Обонду кайрадан аккордеондо ойноп көрдү да, анын ноталарын кагазга түшүрө баштады. Эми нота аркылуу ойноп көрүү керек. Ооба, ойдогудай өзүм үчүн... Кыз баланын поэзиядагы катылган сырын түшүнүү да татаал маселе. Жаратылыш менен байланышкан адам сезими ушунчалык сырдуу түйүн экенин ал биринчи жолу сезип олтурат. Болгондо да кыз баланын жазгы жаанга карата түйдөктөлгөн жашыруун сырьы. Ал айрым обондорун такай олтуруп тез эле жазып койчу эмес беле? Бул обон бир топ түйшүккө салып, чыдамын да кетирип жиберди. Балким, чыгармачылык иш менен көбүрөөк олтургандыктын себебинен болуп жүрбөсүн... Ар бир чыгармага жумшалган адам күч-кубатынын да чеги болот тура. Демек, ал чарчаганын, бүтүндөй ички топтогон рухий дүйнөсүн жазган чыгармаларына сарпташ жок кылганын, ичи көндөйлөнүп бош калганын эми сезди. Жаңы жазылган ырдын нотасын чемоданга салды да, өз бөлмөсүнөн чыкты.

* * *

– Бул орун бошту? – деп сураган Рыспай.

– Бош, отура бер? – деген Мухаммед анда. Бир топ убакытка чейин чай ичип унчукпай олтурушту. Мындай унчукпай олтуруу – Рыспай учун тозокко түшкөнгө бар-бар эле. Ал ким болбосун таанышып, аңгемелешип олтур-ганды жакшы көрчү. Акыры сөз чыкпаган бул жигиттен:

– Атың ким? – деп сурады.

– Мухаммед Сайфур.

– Охо, жакшы атың бар экен, кай жерден болосуң?

– Тажикстандын Тоолу Бадахшан автономиялык об-лусунун Мургаб деген жеринен болом.

– Жакшы экен, таанышып алалы, менин атым – Рыс-пай, – узун шадылуу колун сунду.

Экөө көпкө чейин сүйлөшүп олтурушту. Рыспайды кызыктырган нерсе – башка республиканын карамагында калган кыргыздардын турмушун, жашоо шартын, аба-лын билу болчу. Ал Мухаммедден көп суроолоруна жооп алды. Ош шаарынан 500 чакырым алыстыкта жайгаш-кан бул тараапка баруу жөнүндө анда ойго да келген эмес. Тек гана элдин салт-санаасын, урп-адатын билүүгө кызы-гып, эмне менен тиргилигин өткөрөрүнө кызыккан.

Бою кыска, жүзү майга бышып, шамалга totukkan Мухаммед менен Рыспай экөө атасын ээрчиген баладай болушуп ээрчишип пивоканага келишкен. Экөөнү көрүшкөн институттун мугалимдери тамашага чалышты.

– Ой, оңбогурлар! Штепцель менен Тарапункадай болуп кайдан табышып калдыңар! Узун-кыска болуп деги жарашып калыпсыңар.

Ушул күндөн баштап, экөө дос болуп кетиши. Көчөдөн жолуккан сайын чечиле сүйлөшүп, айрым учурда «жүз граммдан» белгилешип, кээде балык ууга барышып, көнүл ачып көп жакшы күндөрдү бирге өткөрүшкөн. Ар бир жолуккан сайын Рыспайдан Мухаммед сурай берчү, суроосу да белгилүү: «Досум, Мургабга качан барасың?» Анда Рыспай: «Жумуштан кол бошбой жатпайбы? – дечү. Уруксатсыз кетсең мени жумуштан айдал жиберсе, анда менин үй-бүлөмдү сен бағасыңбы? Бул таамай айтыйлан

жоопко Мухаммед да макул болбоско аргасы жок эле. Көптөн бери айтылып жүргөн бул сунуштун ажаты эми ачылып жатканына Мухаммед ичинен кубанып жатты.

Экөө эки-уч кружкадан пивону шыңгыткандан кийин почтампка келишти да, Мургаб райондук партия комите-тинин биринчи катышынын атына Р. Абдыкадыровдун бара жаткандыгы жөнүндө телеграмма жөнөтүштү.

– Мына досум – деди Мухаммед Рыспайга телеграм-манын акысына төлөнгөн акчанын дүмүрчөгүн берип жа-тып: – Өзүндүн көзүңчө бара тургандыгың тууралуу ка-бар Мургабга кетти. Эми барбай коюшкага ылаажың жок. Мен бүгүн барып, ПАТУнун (Памир авто-транспорт баш-кармасы) шоферлору менен сүйлөшүп коём. Сени ошолор-дун жүк ташуучу машиналары жеткирет.

– Эки адамга сүйлөш, – деди Рыспай, – мен аяшың менен, кызым менен барабыз. Мен жалгыз өзүм барбай!

– Болду досум, кеп жок. Экөөңөр эки ээрчишкен ма-шинанын кабинасында бара бересиңер. Жол алыс, ээн-эркин кеткениңер жөндүү.

Мухаммед үч күндөн кийин таңкы saat 6.00дө ПАТУ-нун автогаражынын оозунда Рыспайдын келишин күтүп турду. Жолго чыгууга даяр турган жүк машиналар да алыскы сапарга аттанаар алдында катарынан турган. Аңгыча Рыспай да, аялы Давлет кызын бооруна кысып таксиден түшүштү. Алар кабиналарга жайлансышып ол-тургандан кийин күчтүү моторлор күрүлдөп от алыш ав-тогараждын кенен воротасынан сууруулуп чыгышып, чы-гышты көздөй бурулушту. Мухаммед салт боюнча «жолу-ңар шыдыр, жолдошуңар кызыр» болсун деп кол булгап кала берди.

Мухаммедин Рыспай менен болгон көп жылдык дос-тук мамилеси жөнүндө тор дептердин барактарына кы-зыл сый менен жазып берген эскерүүсү бүгүн менин архи-вимде сакталуу турат. Анда жогоруда ушул китетке кир-гизилген окуялардын бардыгы толугу менен жазылган-дыгын кошумчалап кетмекмин. Андан тышкary Мургаб районуна барып келгенден кийин Рыспай Мухаммедге ыраазылыгын билдирип, тоолук Бадахшандык кыргыз туугандардын эң жогорку деңгээлде кабыл алышып, бар-

дык айыл-кыштактарды қыдырып концерт коюп эл-журттуң ыраазылыгына ээ болуп, ал жактан абдан олжолуу кайткандыгы жөнүндө да сөз болот. Мухаммед ал эске-рүүсүнде минтип жазат:

«Рыспай досумдун жанга жагымдуу мукам унүн чокусунан ак кары, көк музу жайы-кышы кетпеген асман тиреген тоолору, ал тоолордун ар жылгасынан шаркырап агып түшкөн суулары, Аличур сыйактуу аяк-башына көз жетпеген талаалары, Шаймак, Чечекти, Токтомуш сыйактуу өрөөндөрү, Ыраң-Көл, Каракол, Булун-Көл сыйактуу көлдөрү, бүгүндөй эли-журттун жети жашар балдарынан баштап сексен, токсонго чыккан чал-кемпирлерине чейин угушту. Анын ажайып обондоруна бүгүнкү күнгө чейин күмарланышып куса болуу менен эскеришүүдө. Бүтүндөй элибиздин жүрөгүнөн орун алган ырларын угушуп, анын аткаруучулук чеберчилигине тан беришип, музыкалык кайрыктарына жарпы жазылышып, дагы бир жолу келип әл кыдырып кетсе жакшы болот эле – деп жүрүшкөн болчу».

Мухаммедин баамында Рыспай – бала кыял, ак көнүл, сезимтал, өтө эле жоомарт, күлдүрүп сүйлөгөн куудул, тамашакөй, адамга табылгыс инсан катары баяндайт. Анын ар кандай эле карапайым адамдар менен мамиле жасап, аларды өзүндөй көрүп кадырлаган жөнөкөй мун нөзүн өзгөчө белгилейт. Көбүнчө, мансап күтүп өзүн жогору койгон, менменсинип кызматына чиренип бийиктен карап теңсингөн адамдарды жактыrbай, андайлардан алышыраак болууну каалай тургандыгын жашыrbайт. Андай адамдардын кемчилдигин бетине айтып, кээде элдин көзүнчө уяткарып, эгерде ал өз кемчилдигин мойнуна алып кечирим сураса, аны менен кайра дос, же жолдош катары жакындашып кеткенин кецири сөз кылат.

«Рыспайдан бир сөз качып кутулбайт эле, – деп белгилейт Мухаммед, – ал музыкага кандай жөндөмдүү болсо, сөзгө да ошончолук жөндөмдүү эле, өз оюн тике жана даана айтып, уккандарды тез эле ынандырып макулдатып алчу. Ал көбүнчө адабиятка, искусствоон түрлөрүнө, айрыкча сүрөт өнерүнө көп кызыкчу. Тарыхый китептерге да назарын салып окуганды жакшы көрчү».

Рас, ал өз доорунун интеллигенти катары көп өнөргө кызыкты. Бирок анын бардыгын терең үйрөнүүгө убактысы жетпеди. Көбүнчө ал окумал адамдар менен сүйлөшүп олтуруп, өзү билбеген көп нерсени билип алууну жактыра турган. Айтылган ойду дароо илип алыш, аны турмушунда колдоно билчү. Булардын бардыгы обончунун пенделик жакшы касиеттеринин бири болчу.

* * *

1976-жылдын 15-апрель айынан баштап, Кыргызстан Жазуучулар союзунун Ош облустук бөлүмүнүн жооптуу катчылык кызматына киришип, иштеп жаткан элем. Жазуучулардын облустук бөлүмү анда Сверлов көчөсүнүн 312 – эки кабат имаратынын 1-кабатында эки бөлмөлүү кабинетти ээлеп турган болчу. Арадан анча көп убакыт өтпөй «Кыргызстан маданияты» гезитинен абын Сүйөркул Тургунбаев¹ келип калды. Ал гезиттин ташырмасы боюнча бир катар райондорго баруусу керек болчу. Экөөбүз иштин пландарын сүйлөшүп отурганыбызда, Рыспай кирип келди. Ал менин жаңы кызматымды күттүктаганы келген экен. Жанындағы жаш балага шалдыраган бир нерселерди көтөртүп алыштыр.

– Жаңы иш ордуңду күттүктаганы келдим, – деди Рыспай колун сунуп, – ишиң ийгиликтуу болсун! Арыба, карыба! Жаңы ырларды жаза бер, лирикаларын мага бер, өз элиңе жага бер.

– Рахмат! Бардык ийгиликтер бирге болсун!

– Сукемдин келиши символикалуу болду! Кана, эшигинди бекит, ээнбаштар көрүп калып чоң үйгө жеткиришпесин. Эки жүздөн алалы. Аナン бакка баралы.

Биз күлүп-күлүп, Рыспайдын сунушун кабылдадык. Бир аз кызуу келген жайы бар. Бакылдашып көпкө сүй-

¹ Сүйөркул Тургунбаев – 1940-жылы Жалал-Абад обласында Базар-Коргон районундагы Бешкадам кыштагында туулган. 1964-жылы КУУнун филология факультетин бүттүргөн. Алай районунда мугалим, Академияда илимий кызматкер, Жазуучулар союзунда сын белүмүнүн башчысы болуп иштеген. Абын, ондогон поэтикалык китештердин автору. Маданият ишмери. Эл абыны. Азыр пенсияда.

лөшүп олтурдук да, түшкү дем алышта Ак-Бууранын боюна түшүп кеттик. Сууга түшүп эс алып, тамактанып кечки салкында кайра чыгып келдик. Сүйөркул айтты:

– Кечикпей барып мейманканадан орун алып коюшум зарыл. Анткени таң атаарда Базар-Коргонго кетишим керек. Зарыл иштерим бар.

– Ўйгө эле барбайлыбы? – деген менин сунушума мақул болбоду.

– Кечигем автобустан, силердин үй бир топ алыс экен.

– Анда жүр мени менен «Алай» мейманканасынан орун алып берем, менин администратор таанышым бар. Кетип кала элегинде баралы, – деп Сүйөркулду Рыспай шаштырды, – а Какем болсо мага ыр жазып берсин, мен кайра келгиче. Эки saatta кайра келем. Кабинетиндин ачкычы кайда?

– Эмне кыласың аны?

– Ўйүңө кетип калбас үчүн сыртыңан кулптап кетем.

– Эшик-эликке чыкпаймы? – дедим мен.

– Эки saatka чейин чыкпайсың, – ал дарбазанын көзүндө сайылуу турган ачкычты сууруп алды да Сүйөркулду ээрчитип, мени сыртыман бекитип кетип калышты.

Рыспай кандай өлчөмдөгү, муундагы жана мазмундагы ырлар керек экенин да айтпай кетти. Мен эмне кылышымды билбей көпкө ойлонуп олтура бердим. Ыр деген эркин жарала турган нерсе эмеспи. Айрыкча мындай сыртыңан кулптануу турганында оюна эч нерсе түшпөй турруп алганы адамды бушайман кыла турганын ошондо түшүндүм. Акыры ары ойлонуп, бери ойлонуп олтуруп ар түрдүү темада эки-үч ыр жаздым. Ал ырлар деги эле Рыспайдын табитине туура келээр бекен деп арсар болдум. Башка учурда изденип олтуруп жазып берүүнү ойлонуп, келип калса бир шылтоо табармын деп көпкө күттүм. Айрыкча чоң эле аттуу-баштуу адамга жалган жоопту ырастап олтурганыма өзүм уялдым. Эми келсе бири боллоор деген менин ойлорум кайра сарсанаага айланды. Эмне мени сыртыман бекитип кеткенин унутуп калды бекен? Сүйөркул деле айтса керек эле?! Же экөө азыраак кызуу

эле, милицияга кабылып соолуктуруучу жайга алып кетти бекен? Мына, saat 9–10 болуп бара жатат. Булар эмне болушту? – деген суроо кайра мени тынчсыздандырды.

Бир убакта имараттын кароолчусу келип күйүп турган жарыктан улам эшикти такылдатты. Болгон окуяны айтсам ал дагы кабатыр болду. Мен терезени ичинен ачып жарыкты өчүрүп кароолго ачык терезе жөнүндө айтып коюп көчөгө чыктым да, туура «Алай» мейманканасына жөнөдүм. Мейманкананы алды машина менен адамдарга толуп кетиптир. Райондордон келишкен айрым тааныштар жүрүштөт. Сүйөркулдун алган бөлмөсүн администратор аялдан сурасам, үчүнчү кабаттагы 305-бөлмө экен.

Акырын эшикти такылдаттым. Бөлмөдөн «да-да» деген үн угулду. Бул Рыспайдын тааныш үнү болчу. Артынан «заходи» деген дагы бир чоочун добуш чыкты. «Кимдер болду экен» деген ойдо эшикти ачып кирип бардым.

– Айтпадым беле баяле, айнектен чыгып келет деп! – Рыспай ордуун тура калып мени кучактап бетимен өөп:

– Кечирип кой, аке дос! Мени жибербей койгон айыптуулар мына-бу эки жигит, – деп столдун бир жак ныптасында олтурган, бири арыкчырай, кара тору жигиттерди көрсөттү. Мен отурган жигиттер саламдашып жайланашибкандан кийин тамашаладым:

– Мен экөөңөрдү төң милиция соолуктуруучу жайга алып кеткен окшойт деп корктум эле. Кайриет а, аман-эсен отурупсунар. Рыспайды ыйлатып, Сүйөркулду сүйрөттүп алып кетсе не болмок?

– Эч нерсе болмок эмес! Абыкадыровдун атын уккан милиционер өзү айыптуу болуп арак алып сыйлап, машинасы менен үйүнө жеткирип коймок, – деди узун бойлуу ак жүздүү Лейлектен келген Абдрахман деген жигит, – сөзгө аралашып.

– Ырас, андай окуялар да баштан өткөн, – деди Рыспай камырабай, анан мага кайрылып: – Кана жазган ырыңды бербайсибы?

– Кабинетте калды, эртең аласың – дедим мен, – гонорары бир бөтөлкө, ала келсең баш жазабыз.

– Эртең башты әмне менен жазабыз деп аргасын таппай турганда жакшы шылтоо таап бербединбى? Эртерәек келип, автовокзалдан Сукемин уйкулугун ичпейлиби? Кечиксе такси менен жөнөтөбүз.

Мындай бир пикирдеги, бир идеядагы бири-бирин түшүнгөн интеллигент адамдардын баш кошуп бирге олтурушу ар убак эле боло бербейт, абдан анда-санда гана кайыбынан жолугуп кадыры сицишкен дос, жолдош, бири-бириниң көңүлүн кыялбаган адамдардын ортосунда болуучу нерсе. Адам баласы көңүл учун жараган дейбиз. Ал эми көңүл калтырган учурлар канча? Айрым бир арзыбаган нерсе учун өзүбүздүн жеке кызыкчылыгыбызды көздөп, башка бирөөнүн таза дилине муздак суу сепкен учурубуз көп эле кездешет. Биздин бул жолку «Алай» мейманканасындағы кыска жүздөшүп олтурган отурушубуз көп жылдарга көңүлдө унутулбай турган жолугушуубуздуң бири болгон эле. Биз бир-бирибизди терең түшүнгөн адамдар элек. Көпкө сүйлөшүп, чер жазып ички жыйналған буғубузду ортого таштап ырахаттанып олтурдук. Жашырганда не, мындай учурда Рыспай эргип экиленип кетчү адаты бар эле. Ал мындай ичкilikке аралашкан учурunda, айрыкча кызып алғанда ички муң-кайгысы козголуп көз жашын көлдөтмөй өнөрү башталып кетчү. Анын көз жашы да дапдаяр эле. Ал бул жолу да ар бирибизди күчкап алып ыйлай баштаганда гана олтурушубузду токтотуп кетүүгө аргасыз болдук. Биз деле соо эмес элек. Бирок ошого карабай такси жалдап үйлөрүбүзгө жетип алууну көздөдүк. Ал учур биздей интеллигенттерди органдын адамдарынын аңдыган учуру көп болчу. Кичине оозун жыттанса болду, машинаға салып алып соолуктуруучу жайга алпарып коёр эле. Бул жолу да Рыспай Абдықадыровдун аты сактап, такси менен үйлөрүбүзгө жетип алганибызды жашыргым келбейт.

ЖАШТАРДЫН ҮСҮК-КӨЛ САПАРЫ

Биз ким болбойлу – акын-жазуучубу, сүрөтчүбү, музыкантпы, же обончубу – бардыгыбыз өзүбүздү чыгармачыл адамдардын катарына кошобуз. Ошол чыгармачылыгыбыз аркылуу демибизге дем кошуп, өзүбүздү эркин сезип, жаңыдан жаракала турган чыгармаларыбыздын үстүндө әмгектенебиз. Классикалык деңгээлдеги чыгарма жараткан адамдын эң улуу бактысы – бул алардын мезгилдин каршылыгын жецип олтуруп өлбөс-өчпөстүгүндө әкенин билүү кыйын эмес. Чыгармачылык – бул эрдик кылуу менен барабар нерсе әкенин туунганыбыз ондур. Аңсыз адам сезимин дүүлүктүргөн жакшы чыгарма жарагалбайт. Адамдын бардык күч-кубаты, эргүүсү сарпталып бүткөндөн кийин гана ойдогу ойлогон чыгарма жарыкка келет. Бир нерсени ачык айттуу зарыл, жарым-жартылай тиийип качуу, кол учу менен иштөө – муну менен ийгиликке жете койбайсун. Табигат берген таланттың аткарыла турган ишиндидин жарымы болсо, анын калган белгүү әмгек. Әмгектенүү учун жигер, эрдик керек. Эрдиги жетпеген адам чымырканып әмгектене албайт. Булардын бардыгы талант, шык, эргүү, эмоция менен байланышкан бир бүтүн нерсе. Эргип чыгарма жаратуу учун мыкты ден соолук зарыл. Ден соолугу начар чыгармачыл инсан көп учурда аксап, дилиндеги ой-максаттарын толук аткара албай калышы мүмкүн.

Бирок ден соолугунун начарлыгына карабай өжөрлөнүп иштеп, классиканы жараткан чыгармачыл инсандар өтө эле аз кездешет.

Бардыгыбызга белгилүү болгон жогорудагы биз окурманга маалымдаган критерийлердин негизинде алып каратанда Рыспайдын мыкты ден соолугун мезгил-мезгили менен начарлап, алысқы Шакафтардагы ооруканага барып дарыланууга аргасыз кылып көп азапка салганы да бизге белгилүү. Ал ооруп дарыланып жүргөнүнө карабай өзүнүн чыгармачылык өнөрү – музыканы кошо ала жүргөнү, ал турсун айрым обондорун жаратканы – жогоруда биз белгилеген эрдикке тете оор иш әкенин белгилөө за-

рыл. Айталы, ал 1966-жылы биринчи жолу Шакафтарга барып дарыланып жүргөн учурунда текстин өзү жазып «Алмашым», акын Тургуналы Молдобаевдин «Неге миңтіп жүрөмүн» аттуу ырына обон жазаса, экинчи жолу 1988-жылы дагы ушул аталган ооруканада жатканда Барман Арзиевдин «Құдәр үзбей күтөмүн» аттуу ырына обон чыгарғанын белгилөөгө болот. Демек, Рыспай кайсы жерде жүрбөсүн, айыл аралап концерт кооп жүргөндө, жол жүрүп баратканда, эс алып ээн-эркин дем алган учурunda, айтор, ал кандай шартта, абалда болбосун илхамы келип калганда мындай чыгармачылық әргүү учурун бошко кетирген эмес деген ойго келебиз.

Рыспай өмүрдүн тынымыз суудай ағып, жыл артынан жыл келип, жазы жайга, жайы күзгө, кышка алмашып, жаркырап эрте менен аткан таң кечки кара күгүмгө айланарын жүрөгүнөн сезген жана анын бардык кубулуштарына терең маани берген. Ал жылдын жаз айларын жанындай жакшы көргөн жана бул учурда өзүнө әргүү чакыруу максатында жаратылышка чыгып табигаттын кооз аймактарына кетип калып, суу бойлоп кайырмак салып балык кармап, кеч киргенге чейин өз дүйнөсүнө кирип ээн-эркин жүргөндү жактырган. Анын мындай табигатка болгон суктануусу жөнүндө аны менен бирге барган жолдоштору, досторунун көбү өзгөчө белгилеп сөз кылышат. Андай кооз жайларга барганда өзү менен кошо ала жүргөн фотоаппараты менен сүрөткө тартып алыш, өзү дагы кошо түшүп, ал сүрөттөрдү эрикпей чыгарып бирден кадрды кошо жүргөндөргө эстелик деп унутпай бергени, анын чыгармачылыгынан тышкаркы хоббиси катары туюлчу. Менин сүрөт альбомумда ушундай бирге жүргөн мезгилде Рыспай өз колу менен тартып чыгарып берген көптөгөн сүрөттөрү сакталуу тургандыгын бул жерде белгилеп кетким келет.

«Адам өмүру көптөгөн барактары жок китеңке окшош. Аны толук нускасы деп айтууга болбойт».

Канткен менен кандай болгондо да ал толук нускасы катары эсептелет» – деп жазат жапон жазуучусу Акутагава Рюнеско өзүнүн «Пигмейдин сөздөрү» аттуу чыгар-

масында. Ушуга байланыштуу Рыспайдын өмүрү, чыгармачылыгы жана жашоо турмушу жөнүндөгү окуялар кыргыз жеринин булуң-бүрчтарында чачылып жатканыгын, аны менен бирге болгон, бир жүргөн, сүйлөшкөн, бирге әл-жер кыдырган, койгон концерттерине күбө болгон, той-лордо, салтанаттуу күндөрдө, отуруштарда бирге отурган чыгармачыл инсандардын айрымдары гана билиши мүмкүн. Алардан Рыспай жөнүндөгү ой-пикирлерди толук бойдон чогултуу дегеле мүмкүн эмес. Демек, анын баскан турган, жүргөн жерлери, сүйлөгөн, айткан ой-пикирлери, кыял-жоругу, тамашалары, айтор, ал жасаган бардык окуялар аны көргөн-билген жана күбө болгон адамдардын дилинде сакталуу. Анын өмүр жолу күмга синген суудай элдин калың катмарына сицип кеткенин белгилөө көрек.

Мен Рыспай менен чыгармачыл адам катары көп эле жолу бирге жүрүп, әл-жер аралаган учурларым арбын болду. Ошондой баруулардын бири – Ош облустук чыгармачыл жаштардын тобуна кошуулуп, Ысык-Көлгө бирге барган чыгармачыл сапарыбыз болду. Эми бул сапарыбыз тууралуу ошол мезгилдеги коомдук-саясий шартты эске алыш, кененирээк сөз кылууга туура келет.

Ал учур СССРдин мезгили. Бүтүндөй бир зор империяны КПСС Борбордук Комитети башкарып турган. Союздук республикалардагы, ошондой эле бүтүндөй өлкөдөгү жаштардын ёсуп бара жаткан талабын эске алыш КПСС БКнын «Чыгармачыл жаштар менен иштөө жөнүндөгү» Токтому чыккан эле. Бул Токтом жарыяланган 1977-жылдан баштап, адабияттын жана искуствонун кадырбарктуу чеберлерин жаштар менен иштөөгө тартуу, теориялык семинарларды, чыгармачылык көнешмелерди, дискуссияларды өткөрүүнү көцири практикалоо сунуш кылышкан болчу. Бул сунуш Токтом кабыл алынган күндөн колдоого алышып, бардык партиялык, комсомолдук, ошондой эле чыгармачыл союздарда иш чаралар бекитилип, жаштардын таланттуу өкүлдөрүн аныктоочу пленумдар, фестивалдар, көнешмелер өткөрүлүп, жер-жерлердеги чыгармачыл жаштарды бири-бири менен байланышты-

руу маселелери көтөрүлүп чыккан болчу. Ушул максатта биздин Ош облусу менен Ысык-Көл облусунун чыгармачыл жаштарын байланыштыруу жөнүндө маселе көтөрүлүп, алгач ысык-көлдүк чыгармачыл жаштарды Ошко чакырдык. Алар Ош жергесине келип, район, шаарларыбызда болуп өз өнөрлөрүн эл-журтка тартуулап кетишкен болчу. Кийинки жылы Ош облусунун өнөрпоздору Ысык-Көлгө жөнөп калдык. Эми сөз оштук чыгармачыл топтун ушул сапары жөнүндө болсун.

Бул мезгил 1978-жылдын август айы болчу.

Чыгармачыл топтун курамында обончулардан Р.Абдыкадыров, Т.Эшпаев, акын-жазуучулардан А.Урбаев, Т.Жороев, Ш.Турдакунова, С.Кадыров жана ушул саптардын автору болуп он адам бар болчу. Жетекчи катары ошол учурда Ош обком комсомолунун экинчи катчысы А.Турмаматов кошо жөнөдү. Ош аэропортунан Як-40 самолетуна отурдук. Коноор жерибиз – Чолпон-Ата. Биз менен кошо учуп бараткандар да биздин ыр-күүлөрүбүзгө суктана кишине калып баратышкан. Құлқулуу тамашалар айтылып, бардыгыбыз куунакпыз. Токтогул районунан өтүп, Суусамыр өрөөнүң киргендө стюардесса кыздын үнү салондо жаңырды:

– Ордуңардан жылбагыла! Кемерлерди курчангыла! – деген. Бардыгыбыз тымтырыс болуп айнектин сыртына көз жүгүрттүк. Самолет калың кара туманды жиреп баратканын байкадык. Аздан кийин канаттары калдаңдал бирде төмөн түшүп, кайра эргип жогору көтөрүлүп, самолеттүн айрым бөлүктөрү кычырап алда кандай оңтойсуз коркунучтуу абал байкалды. Баятан шаңдуу бакылдаша сүйлөшүп келаткан жүргүнчүлөр үн-сезү жок өздөрү менен өздөрү болуп кыймылсыз катып калышты. Мындай учурда ар бир адам өз дүйнөсүнө чөгүп алда кандай башаягы жок ойлорго кабылат. А Рыспайдын мындайда чечекей чеч:

– Эмне мындай өөдө-ылдый секиртишет? Билбей оңдолбогон жаман жолго салып алышты окшойт. Аскаралы Турмаматович, Сиз жетекчисиз го, айтпайсызы, тиги айдал бараткандарга, тегизирээк жолго салып жакшыраак

айдашсын... Эшигин болсо тигинтип бекем жаап алды. Секирип түшүп кетейин десең айнектери да ачылбайт. Же бир шатысы болсо эмне? Э, Жараткан өзүң эле сактай көр. Жан салган да өзүң, жан алган да өзүң, Кудай!

Дал ушул учурда самолет ава уюлуна түш келип, 15–20 метрдей төмөн түшүп кетти да кайра дөңгөлөгү катуу бир таянычка урунгансып эргип жогору көтөрүлө баштады. Айрым бирөөлөр, «мамалап» бакырып, салондун ичи чур дей түштү. Кәэ бир бөбөктөр ыйлап, олтургандар сестенишип, Кудайды эске алып жатышты. Самолет эми коркунучтан кутулгансып жамгыр аралашкан булуттарды жиреп тынчыраак уча баштады.

– Мына, Кудай жок дейсиңер, бар бекен? Болгондо да Кудай биз менен кошо учуп баратыптыр. Менин сактай көр деп жалынганымды ошол замат укту. Болбосо абдан жаман боло жаздадык. Кудай өзу сактады. А силер болсо түштөн кийин кудайлайсыңар. Кудайга мурун жалынып, алдынан өтүп коюш керек эле.

Рыспайдын тамашасына бир жагы күлүп, экинчиден, самолет ава боштугуна түш болордун алдында Кудайды эске алып айткан сөздөрүнө таң калып бараттык. Самолет улам төмөндөп, ак толкундары ак куулардын канатында жарк-журк этип жаткан көл үстү көрүндү. Каалгыган булуттар биздин үстүбүздө калды. Аздан кийин Чолпон-Ата аэропортuna өр таяна жүгүрүп барып токтодук...

Аэровокзалдан бизди облустун комсомол комитетинин кызматкерлери, айрым обончу-ырчылар, акын-жазуучулар тосуп турган экен. Арасында мага өтө кадырман жазуучу Аман Саспаев бар экен. Ал эми Рыспайдын тааныбаган адамы жок экен, ал бардыгы менен кучакташып көрүшүп, кубанычтуу минуталарга түш болуп жатты.

Оштук өнөрпоздордун эң алгачкы жолугушуусу Чолпон-Атадагы эс алуучулардын алдында клубда башталды. Айрыкча, Рыспайдын үнү жанырганда баятан бош турган орундуктар элге толуп, тике туруп уккандарга жайкы клубдун ичи жаш-карыга толуп чыкты.

Р. Абдыкадыров менен Т. Эшпаев бир жума бою көл кылаасын ырга жаңыртышты. Ал эми акындар болсо мек-

тептерде, атайын кесиптин жана жогорку окуу жайларында жолугушууларды өткөрүшүп, өздөрүнүн чыгармачылыктары жөнүндө кецири аңгеме куруп, ырларын окушту. Көл жээгинде эс алыш, жергиликтүү акын-жазуучулаты менен маектешиши. Эстеликке бирге сүрөткө түшүп, азыркы Каракол (мурунку Пржевальск) шаарынын тарыхый жайларына саякатка чыгышты.

Р. Абдықадыров менен көл жээгинде бирге жүргөн кызыктуу дагы бир окуя – бул катерге түшүп алыш көл устундө сүзгөн саякатыбыз менин эсимден кетпей калган өзгөчө учур болду. Бир күн мурун борбор калаабыздан оштук чыгармачыл жаштар менен бирге жүрүү, чыгармачыл алака түзүү миссиясы менен жазуучу Дайырбек Казакбаев, акын кызыбыз Сагын Акматбековалар келишкен эле. Облустун педагогикалык институтта студенттер менен чоң программадагы жолугушууну бирге өткөргөнбүз. Эртеси көл башындагы аскердик жашыруун бөлүктүн катерине түшүп (жетекчиликтин суранычы боюнча) көл устундө саякатка чыккан күн эсте каларлык окуя эле.

... Батыштан соккон шамалга каршы зор ылдамдыкта толкундарды тең экиге бөлүп зымырап бараткан катер баарыбызды термелтип, көңүлүбүздү көккө көтөрүп эрги-тип жиберди. Мындай жагдай ар бирибизди толкундарды чыгармачылыгыбызга шык берип жаткансыды. Рыспай аябай кубанып алганын термелген кыймылынан байкаташып бара жатты. Бир убакта мени четке чакырып алыш:

– Азыр мен «Манас» айтамын! Жыйырма мүнөттөй убакытты алсам керек. Мен «Алтайлыктан азы бар, каңгайлыктан канча бар» деген саптарга келгенде: «Болду токтоткун!» – деп айтасың. Токтотпой кооп мени уят кылба, андан аркысын жакшы билбеймин, ырдабай жүрүп эсимен чыгыштыр.

Мен анын сөзүнө макул болдум. Катерде бараткандарды тынчтандырып Рыспай «Манас» айта баштады. Нескара менен болгон кармашын эргип, үнүн бирде бийик көтөрүп, бирде пастата шыбырап, кайра үнүнө өзгөчө басым жасап бийиктетип ырдап баратты. Айрыкча, Манастан качып баратып Нескаранын айткан арманын биз кызыгуу менен угуп бараттык:

«Кабылан жолго жатарбы ай,
Катылаарга катылбай
Кадемим мындаидай катарбы ай!
Жолборс жолго жатарбы ай,
Жолугарга жолукпай
Жолум мындаидай катарбы ай!

Манастын Нескараны кууп баратканда Туучунакты минип түйүлткөн атасы Жакып Манасты чылбырдан алыш токтотуп, Нескаранын колуна түшкөндүн баарын бошотконун айтып келип элди жыйнап, ал жыйынга келген уруу башчыларын санап айтып жаткан жерине келгенде мен Рыспайды токтотушум керек эле. Бирок мен: «Кантээр экен, эсине түшкөнүн айта берсин» – деп токтотконум жок.

Алтайлыктан азы бар,
Каңгайлыктан канча бар –

деп ырды андан ары улантып, Алчын, Уйшундун келгенин, Аргын Каракожонун, Айдаркан, Жакыптын бар экенин ырдап келип, анан бир демге көлгө көз жиберип.

Көкө-Ноор көлү бар,
Губи-Шаму чөлү бар,
Баатыр Манас ырынан
Билгеним менин ушулар! –

деп ырын токтотту.

Баарыбыз кол чаап кучактап өпкүлөп жаттык. Бул учурда катер жүрүшүн акырындардып жээкти көздөй келе жаткан болчу.

– Ырчылык өнөрдү таштап манасчы боло турган экенсің, – дегендер да болбой койгон жок. Мунун жөнү бар эле, анын Манас айтып жаткандагы үнүнүн кооздугун угуп, кыймыл-аракетин көрүп баарыбыздын моокумубуз канып, кубанып келе жатканбыз.

– Эми мени манасчылыкка ыйгарып жатасыңар, бирок мен эч качан «Манас» айткан эмесмин. Балким, мындан кийин дагы айтпастырмын. Менин ушул Көл кылаасына келип, «Манастан» үзүндү айтканымдын жөнү бар.

Анткени ушул жерден Тыныбек, Чоюке, Чоңбаш, Найманбай, Саякбай деген улуу манасчылар чыккан. Алардын руху колдоп жүрсүн деп бул жерге келээрде атايын Саякбайдын варианты боюнча «Манас» жаттадым эле, мен силерге ошолорду гана айтып бердим, – деди Рыспай бизге жай сүйлөп, Манас айтканынын себебин түшүндүрүп.

Бул учурда катер көлдүн кумдуу жээгине түмшугун матыра келип токтоду. Биз жабыла кемешаты менен жерге түшүп жаттык. Кумдуу жээктин чети бүтүндөй узун тилке болуп созулуп жаткан чычырканак токойчосу. Ар бир шагында мөлтүрөп бышкан сапсары мөмөлөрү көздүн жоосун алат. Чычырканак тилкесинен ары аскалуу таштар. Биз Рыспай өзү ала барган фотоаппараты менен улам сүрөткө түшүп, көл жээгинде чардан жүрдүк.

Рыспай көлдүн таштуу жээгинде чөмүлүп жатып суунун түбүнөн «таш бакага» окшош ташты таап чыкты. Көмөрүп койсоң кадимки эле төрт буту, мойну-башы бар таш баканын кейпине окшош.

– Ысык-Көлдүн «таш бака ташы» сага эстелик болсун-деп ал ташты мага берди. Мен ал ташты Ошко чейин алып келип бирөөлөрдүн кеңеши менен жылмалоочу усталарга берсем, «таш баканын» мойнун, бир бутун сындырып алышыптыр. «Таш бака» өз кейпинен ажырасада, менин кабинетимде күл түшүргүч катары көп жыл кызмат кылды.

Б е ш и н ч и б ө лү м

«МЕН ӨМҮРДӨ ДАЛАЙ ЖОЛУ ҮЙЛАДЫМ...»

Искусство жанрларынын бардык түрлөрүнүн ичинен обон жанры өзгөчө жөцил лирикалык маанайdagы көркөм жанр экендигин белгилеп өткөнүбүз жөндүүдүр. Обончулук өнөр башка элдердин музыкалык чыгармаларына салыштырмалуу кыргыз, казак элдеринде өзүнчө өнүккөн тарыхый баштаты бар не бир замандардан бери келаткан көөнө өнөрдүн түрүне кирет. Айталы, башка элдерде ырга обон жазууну музыкалык билими бар адистер нота аркылуу чыгарышса, кыргыз, казак элдеринде музыкалык билими жок, бирок талантты бар элдик өнөрпөздөр дөле обон чыгарып ырдал келишкен. Бүгүнку күнгө чейин унутулбай ооздон оозго көчүп, элибиздин дилинде сакталып калган классикалык обондордун деңгээлинин бийиктигин эмне менен түшүндүрүүгө болот? Мунун өзү элибиздин ыр, күүгө болгон талант дареметинин улуулугун далилдеп тургансыйт.

Обон өнөрү – поэзиянын, музыканын, ошондой эле лириканын элементтерин бир тутумда кармап тургандыгы үчүн гана өнүгүп, өсүп, искусстводогу өз ордун сактап турат. Мисалы алсак, «Бекбекей», «Шырылдаң», «Селкинчек», «Күңөтәй», «Сары ой», «Паризат» сыйктуу ырлар канча кылымдарды башынан кечиргенин эч ким билбейт. Ал эми авторлору унутулбай бизге жеткен «Ак Зыйнат», «Ой, тобо», «Мөлмөлүм», «Үкөйүм», «Ак Бакай» сыйктуу ырлар кайсы мезгилде ырдалса да сезимди козгоп, дилибизди жашартып руханий азық берип турат. Айталы, Атайдын «Ой, булбул», «Күйдүм чок», «Гүл», Мусанын «Даанышман», «Арпанын Ала-Тоосунан», «Кыздар, ай» аттуу ырлары кыргыз обондорунун классикалык барагын ачып турган чыгармалардан.

Элибиздин ичинен чыккан таланттуу инсандардын музыкалык жактан билимге сугарылганы обондуу ырлардын алкагын бир топ кеңейтип, мазмунун байытып жаңы өң-түс берди. А.Малдыбаев, А.Тулеев, М.Абдраев, Ж.Шералиев сыйктуу обончу-музыканнтар ыр чыгармачылыгын байытып, жаңы стилде, жаңы багытта өнүгүшүнө таасирин тийгизди. Мезгилдин агымына жараша өсүп-өнүгүп бараткан эли-жерибизди, Ата Жүртүбүзду, тынч турмушубузду жана заманыбызды даңкtagан шаңдуу, терең мазмундуу ырлар республикабыздын булун-бурчун тарады. Бара-бара элдик обондуу ырлардын көркөм образдары, формалары, түрлөрү, жанрдык өзгөчөлүктөрү, ошондой эле музыкалык көркөм каражаттары жаңылана баштады. Жылдар алмашып, мезгилдин алга жылышы менен обондуу ырлар өнүгүп-өсүп, калкыбызды эстетикалык жактан тарбиялоонун зор бир курамына айланып калган эле. Р.Абдықадыровдун чыгармачылыгынын баштасы дал ушул элдик обон менен музыкалык жазма ырлардын бири-бирине сицирилип, интонациялык жактан жаңырып бараткан учурга туш келген болчу. Ал ушул жагдайды терең түшүнүп, өзүнүн ар бир чыгармасына өзгөчө мамиледе болду. Ал өзүнө чейин ырдалып жүргөн кыргыз обондорунун ички өзгөчөлүктөрүнө көңүл буруп, аларды үйрөнүп, дилине сицирип, кези келсе суктана ырдан жүрдү. Бул аракеттин бардыгы анын чыгармачылыгынын жаңы нүкка бурулушуна таасирин тийгизди. Экинчиден, анын обончулук таланты, талыбаган эмгеги жардамга келди.

«Талант – бул жалын сыйктуу. Ал эгерде акылсыздын колуна тийип калган болсо айланасындагынын бардыгын өрттөп жиберет. Талантты акыл багыттайт. Жылкынын сирин билген тажрыйбалуу адам азоону токуган сыйктуу акыл талант күчү менен кооздукту да жаратып коёт» – деп жазат Р. Гамзатов «Менин Дагстаным» романында.

Демек, Рыспай талант күчү, эргүүсү, эмгеги аркылуу улам бийиктиктен бийиктикке көтерүлө бергенин байкоого болот. Анын аялзатына болгон махабат лирикаларын

эле алыш карайлычы, обончу катары ал бардыгыбыздын алдыбызда өзүнүн бүтүндөй жан-дилин ачык көрсөтүп бере алды. Музыкант катары өзүнүн башынан өткөн оор жана кайгылуу турмушу менен бетме-бет келип зарлап ыйлады. Деги эле чыгармачыл адамдын өзу балта менен тешени колуна алыш устачылык кылам деп жатып колун же бутун жарапантып алган адамга окшош болот. Ал эч убакта өзүнүн турмушунун бейпил жана тынч болушуна үмүттөнбөйт. Тынч жана бейпил жашоо менен чыгармачылыктын ортосунда асман менен жердей алыс айырмачылык бар экенин ким билбейт. Инсан экөөнүн бирин тандап алуусу зарыл.

Демек, ушул жагдайдан алыш караганда Рыспай бейпил, тынч жашоону каалабады, ал азап-тозогу арбын чыгармачылык, башкacha айтканда, обончулук ишке баш-оту менен кирди.

Ал 1978-жылдын март айында «Сары-Челек көлгө бир арзуу» ырын жазып бүтүрдү. Бул мезгилге чейин достору Абдыкөрим Алымов, Рыспек Тасмаев менен мурунку Жаңы-Жол, азыркы Аксы районунда көп жолу эл кыдырып концерт коюп, Сары-Челек көлүнүн ажайып кооздугуна суктансып, көл жәэгинге түнөп калып, не бир ажайып ойлорго батып, эчен ирет эргүү алыш кайткан эле. Тоскоол, Атаннын белинен ак карлуу асман тиреген тоолордун койнунда көшүлүп уктаган көлдү тиктеп, күзгүдөй тунук суусунан өзүнүн жүзүн эчен жолу көргөн. Ушундай көлгө бир ыр арнап обон чыгаруу жөнүндөгү ой анын тынчын алчу. Мына көптөн бери дилинде катылып жаткан тилек эми иш жүзүнө ашып олтурат.

Өзү менен биргө иштеп жүргөн музыкалык факультеттин деканы Сүйүнтбек Дүйшеналиев бир күнү ырын көтөрүп келип, Рыспайга көрсөттү. Ыр бир топ жецил, ыргактуу жазылыптыр. Поэзияны абдан терең түшүнгөн Рыспай обонго ылайыктуу ыр экенин дароо эле туюнду. «Болуптур, аракет кылып көрөйүн» деген оюн билдирип ырдын текстин папкасына салып алды. Арадан эки-үч жума билинбей өтүп кетти. Ар жуманын дүйшөмбүсүндө Рыспай сабакка келген сайын Сүйүнтбек сурай берди:

- Эй, менин ырыма обон чыгардыңбы?
- Билип туруп эле сурай бересиңби, сабактардан кол бошбай жатпайбы? Андан көрө үч күнгө жооп бер, үйдө олтуруп иштейин.
- Болуптур, каалаган күнүндө үч күнгө уруксат бердим. Кетээриңде айтып кой. Сабагыңдын ордуна башка окутуучулар сабак өткүдөй болсун.

– Макулдаштык! – деди Рыспай жадырай күлүп. Март айынын жылуу мемиреген күндөрүнүн биринде деканга айтып кооп, үч күнгө жооп алыш кетти. Үч күндөн кийин келип бир катар окутуучулардын катышуусунда ырды аткарып берди:

*«Бийлетип жаздын жамғырын,
Керемет укмуш көл мына.
Кулпунтуп тийип ай нурун,
Кучактайт тартып койнуна».*

Уккандардын бардыгы шатырата кол чабышып, Рыспайды күттуктап жатышты.

- Укмуш обон жаралыптыр!
- Эң сонун обон! – дешти уккандар, – эми жуубайсыңбы? Сабактар да бүттү, кол да бошоду.
- Бул сөздү Сүйүнтбекке айткыла! Эгерде ал жуубаса, мен өзүм жууп берем, – деди Рыспай.

Сөздүн төркүнү түшүнүктүү болду. Көп убакыт өтпөй беш-алты окутуучу ээрчишип темир жол вокзалынын алдындағы ашканага келишти. Бул жерде бардыгы бар эле: чоюп кол менен жасаган лагман, таш көмүр чогуна какталган шишкебеги, этти майдалап ичине арбын салган мантысы, самсасы, бочкадан куюлуп сатылган пивосу, ал эми жер-жемиши, жашылчасы жанында. Алар ээнирәэк чарпаяга тегеректей олтурушуп, ырды жууганга киришти. Ар түрдүү жакшы тилектер айтЫЛДЫ. Рыспайдын ден соолугу үчүн деп тосттор көтөрүлдү. Мактоого эргип кеткен Сүйүнтбек ушул отургандарды сүйүннүү. Июнь айында Сары-Челектин өзүнө атыйын барып бир кой союп, ырды жууп берүү жөнүндө убада берди. Бирок бул убада атка-

рылдыбы, жокпу, аны бүгүн Рыспай менен Сүйүнтбек өзү гана билиши мүмкүн. «Сары-Челек көлгө бир арзуу» ырынын алгачкы жарагалуу тарыхы жалаң музыкант кесиптештеринин жогорудай кубанган күттуктоолору менен башталды.

1978-жылдын май айларынан баштап, жергиликтүү бийлик өкүлдөрү тарабынан берилген буйруктарды аткаруу жумушу Рыспай үчүн күчөп турган учур болчу. Ал мезгилде жогору жактан берилген тапшырмаларды аткарбай коюу – ал мамлекеттик чыккынчылыкка барабар күнөө болор эле. Эгерде мындай учурда жазып-тайып се-бепсиз буйрукту аткара албай калган адамдар кызматынан айдалып, куугунтукталып көп убакытка чейин эл алдында жамандалып, коомго жат элемент катары, ал ким болбосун адамдык абийирден ажыратылган мезгил болчу. Тартиптин чектен тыш катуулугун ар бир инсан жакшы билишчүү. Тарбиянын айтылган эрежелерине моюн сунбаган адам өзү эле жазага кириптер болбостон, ал иштеген уюмдун тиешелүү адамдары да жазадан куру калбаган. Бул учурда Ош облусу Түштүк аймагы боюнча бир гана облуска биригип тургандыктан бардык саясый маанидеги жыйындар облустун райондорунда, шаарларында, ал турсун айыл-кыштактарында өткөрүлчүү. Айталы, малчылардын, пахтачылардын, тамекичилердин, жүгөрүчүлөрдүн облустук, респубикалык жыйындары, комсомолдук, партиялык конференциялар, слеттор, жетекчилер менен болгон жолугушуулар тынымсыз өтүп турган. Мындай жыйындардын бардыгы элдин өнөрпоздорунун, искусство адамдарынын концерттери менен коштолуп турган. Жогорудагыдай коомдук мааниси бар жыйындарда берилүүчүү концерттерге катыша турган өнөрпоздорун тизмесинде Рыспайдын ысмы биринчи жазылып калчу да, ырдаганда анын кезеги эң акырында келчүү. «Эмнеге десең – программа ошондой бекитилген», – деп айтышчүү. Жашырган менен не, ал өзүнүн ыр кезеги келгиче эле ардактаган достору кайдан болсо да табыла калып, «ак молдодон» жуткурушуп коюшчүү. Анын атагына, ардак-

таган адамдарына ичи тарыган айрым бир көралбастар жетекчилерге жеткиришип коюша турган. «Рыспай ичип алыштыр, мас экен» деген сөздөр аркылуу жетекчилер тарабынан тыюу салынып, концертте чыгып ырдабай калган учурлары да болуп турган.

«Көлдө жүргөн конур каз,
Чөлдүн баркын билеби.
Чөлдө жүргөн музоо баш,
Көлдүн баркын билеби.
Атасы топко кирбекен,
Сөздүн баркын билеби», –

деп арман кылган экен бир акылман. Анын сыңары жалаң буйрук менен күн көрүп, суу ичкен айрым жетекчилер өз учурунда таасын обончу, аткаруучу, артист, музыкант Р.Абықадыровдун баркын билишкен жок. Ал эле эмес кайра анын адамдык ар-намысына тийип, «ичет экен», «алкаш турбайбы», «белөк жерде уят кылат» деген ушакка ишенишип, эл аралык фестивалдарга бара турган өнөрпоздордун тизмесинен сыйып салып турушкан. Мындай кемситеттүү анын дилине абдан оор тийген – айрым учурда ичип алыш, ээн үйдө аккордеонун колуна алыш өзүнүн муңдуу ырларын боздоп ырдап, ички бугун ыйдан чыгарып аナン басылган.

Көз жашын көлдөтүп ыйлоо анын пенделиктен тыш адаты эле. Анын жааган жамғырдай көздөрүнөн төгүлгөн жашы дайым даяр турчу. Мен анын көз жашын төгүп ыйлаган ыйына көп жолу күбө болдум. Ал ыйлаганынын себебин эч убакта айтчу эмес. Ыйлап бүткөндөн кийин:

– Өх, толуп турган көөдөнүм бөксөрө түшпөдүбү. Женцилдеп алдым, – дечу кайра кадимкидей сөзгө аралашып эч нерсе болбогондой.

Жайдын ысык күндерүнүн бириnde «Чолпон» ресторанынын жанындагы пивоканадан жолугуп калды. Ал пивону жанындай жакшы көрчү. Рыспайды тааныган эки жаш жигит кезекке туруп экөөбүзгө төрт кружка пиво алыш беришип, «ишке барабыз» деп кетип калышты. Биз көпкө сүйлөшүп олтуруп калдык. Негедир көңүлүк чөгүңкү,

маанайы пас абалын байкадым. Мурун тамеки тартчу эмес эле, «ява» сигаретин чекчү болуптур.

– Эмне мындай арыктап алгансың? – деп мен кыйытып суроо салдым.

– Чарчадым, – деди кыска жооп берип.

– Каникул мезгили, айылга барып эс албайсыңбы?

– Жетекчилер жибербей жатышат.

– Чыгармачылык кандай? Бир нерсе жаздыңбы?

– Он бешке жакын балдар үчүн ырлардын циклин жаздым. Айрымдары радиодон бериле баштады. Аккордеон, баян үчүн бир катар музыка жаздым. Буга турмуш өзү түрткү болду. Анткени окутуучулук кесип муну талап кылды окшойт. Андан башка эмне, бир катар лирикалык ырларды чыгардым. Буюрса жакында теледен угуп калаарсың – деди.

– Үй маселеси кантип атат? – дедим мен, – «Жетекчилерге кирдим үч бөлмөлүү үй бергиле» деген өзүнүн айтканын эсине салып.

– Убада боюнча турат. Үй бүтсүн дешет.

Биз чоң кружкадан пиво ичип, экиден шишкебек жеп, бөлүнүп кеттик.

Биз бардыгыбыз алты саны бар адамбыз. Адам болгондон кийин турмушбуздада кездешкен ар кандай жакшыжаман окуялар бирде жүрөк кубантып сүйүндүрсө, бирде жүрөктү сыйзатып кайгыртып турат. Кубаныч менен кайгынын жолу эки башка болгону менен пендө катары мындай учурда кубанычты тең бөлүшүү иретинде, ошондой эле ички кайгыны таратып жиберүү максатында стаканга кол сунабыз. Ар кандай башталуу ташталып калбайт, ал андан ары уланып кетиши турган нерсе. Ичкилик ичүү да үйдөн аттанып чыккан жүргүнчүгө окшош. Жүргүнчү болжогон жерине жетип алмайынча жүрүшүн токтотпойт.

Рыспай бир кубанганды, бир кайгырып капа болгондон ичкенин жакшы билебиз. Мындан сырткары анын дилинин тазалыгы, көңүлүнүн ачыктыгы, ичине кир сактабагандыгы, айланасындагы адамдарды өзүндөй жакын санагандыгы – мунун бардыгы аны сыйлагандардын көңүлүн калтыrbай «граммдашып жиберүүгө» түрткү бол-

гон. Ичке кирген «градус» арық, физикалық дene түзүлүшү жагынан чабал Рыспайды энги-деңги кылганы да жашыруун әмес. Эмоцияга бай, сезим оту жел тийген гүлдөй назик обончуун бир топ эргитип, экилентип, эркелетип жибергенин көп ирет көрдүк. Айрыкча, ал ушундай кызуу учурунда кычык сүйлөп, кыңыр иш кылган адамдарды жининдей жаман көре турган.

Белгилүү акын Расул Гамзатов «Менин Дагстаным» аттуу чыгармасында ичип мас болуунун жөн-жайы жөнүндө мындай бир кызыктуу ойду айтат:

«Мени мас болуудан сактай көр, анткени мас болгон адам жакшы нерсенин жакшы экендингин жүз эсе көрүп турат.

Мени сопсоо ичпей жүрүүдөн сактай көр, анткени сопсоо ичпеген адам жаман нерсенин жаман экендингин жүз эсе көрүп турат». (Которгон – К. Т.)

Дал ушул сыйктуу биздин каарманыбыз да ичип кызып калган учурунда ар бир айтылган сөзгө маани берип, кылт эткен кыңыр сөзгө куйкасы курушуп, ал эми сопсоо жүргөндө кылдай жакшылыгынды, ага көрсөткөн сыйынды төө бергендей баалайт эле. Андыктан, анын алдына келген урмат-сыйдан эч убакта баш тарткан әмес, ошондой эле алардын көңүлүн эч качан калтырабаган. Мына ушундай көңүлчөөктүктүн айынан ал тез кызып, ага анын эргүүлөру кошуулуп, тез мас болуп калганын турмушта көп эле жолуктурдук. Деги эле аны арак ичүүчү әмес, ар дайым сопсоо жүрчү деп жууп-чайып актоодон биз деле алыспыз. Ичип алып көңүлдүү жүргөндү жакшы көргөн оозу бар пенде катары анын деле мас болуп көчөдө жыгылып жатып калганын көрбөдүк жана соолуктуруучу жайга түшүптур деп укканыбыз жок.

Көп жылдар бою кошуна жашап, эртели-кеч баш ооруну бирге жазышып ардакташып жүргөн досу, журналист Абдилла Капаров Рыспайдын ичкени туралуу мындай бир маалыматты өзүнүн макаласында келтирген:

«Ооба, Рыспайды актап, мончого тазартам деп жууштун деле кажаты жок. Айрыкча оозу кычкылданып калганда аны менен ыкка көнүп сүйлөшүп олтуруунун өзү

тозокко тете. Бир туруп каткырып, бир туруп бороон-чапкынды алыш келип бурганактатып, тим болбой көз жашын кадимкideй көлдөтүп, түйүнүндү түйдүртпей койчу. Рыспайга кайсы, кандай отурушта экендигинин мааниси жок эле. Чектен тыш мас болгондо элдей уктап калбай, таң аткыча болсо да тоз-тополон чыгарып, үшүндү алыш шалдайтып койчу»¹.

Ал эми борбор калаада эки жылдай биргэ иштеп, киин Ош шаарына келип музыкалық окуу жайында иштеген Ашым Молдокулов Рыспайдын ичкени жөнүндө: «Мас болгонун көп эле көрдүм, бирок чыр чыгарып биреөлөр менен урушканын, тилдешкенин көп жыл биргэ жүрүп көрбөдүм» – деп эскерет. Жогоруда айтылган ой-пикирлерге караганда Рыспай эл аралап жер кыдырганда, жаратылыштын кооз жерлерине барганда, ошондой эле жорожолдоштору менен биргэ жүргөндө, чыгарма жаратуунун азабына туш болгондо жана башка көңүл көтөрүүчү жагдайларга кабылганда ичкиликтен баш тарткан әмес. Мындай учурлар анын көңүл эргитүү, эс алуу, чарчап-чаалыкканын таратуу, ички рухий боштукут кайрадан калыбына келтириүү максатын көздөп да ичкен. Ал ар убак сулуулукка суктантган, кооздукту көргөндө элөөрүп жаны жайтаппай эргиген. Мындай учурда кандайдыр «бир нерсенин» кемчил болуп жатканын туюнган жана ичип алыш бүтүндөй көөдөнүнө топтолгон бугун чыгарма жаратуунугуна багытtagан.

«Суу боюнда жумашак чөпту жай кылып,
Шарап жут да, ырда турбай кайрырып.
Суу шыбырайт: «Баратамын мен агып,
Сен да мендей келалбайсың кайрылып»².

Чыгармачыл адамдардын дагы бир айтылбай жүргөн өзгөчөлүгү – ал бир башта өлүмдүн бар экенин эрте тую-

¹ А. Капаров. «Рыспай жөнүндө икая», «Ош жаңырыгы», 2001-жыл, 21-апрель.

² Омар Хайям (1040–1123). Рубаилер. Котормосу Сооронбай Жусуевдики боюнча алынды.

нуу. Рыспай да, айрыкча, кызып алганда, өлүм жөнүндө көп сөз кылчу. Ал ар убак ажалга заказ берип койгонсуп: «Мен өлгөндө «Сагынуунун» музыкасын кооп койёсун» – дей берчү. «Койсоңчу, өлүм жөнүндө әмитен сөз кылбай, сен али жашсың да» деген сөзүбүзгө жооп кылып: «Жок, мен өзүмдү әң жакшы билем, узак жашабайм» – деп айтаар эле. Музыкант Ашым Молдокулов Давлет менен Рыспайга автобуста жолугуп калып, сүйлөшүп баратып: «Мен өлгөндө оркестрин менен Шопенди ойногун» – деп айтканын эскерип келип, чынында эле Рыспай өлгөндө керээзин аткарбай коуюга көңүлу чыдабай, университеттин алдында оркестр менен Шопенди ойнот жатса, Т. Казаков: «Шопенди ойнобогун, «Издейм сени» ырынын музыкасын ойнотуп жатабыз» – деп атайын адам жөнөткөнүн эскерет. Айтор, Рыспай көзү тириүү кезинде көңүлу жакын адамы жолугуп калса, сөзсүз, өзүнө тиешелүү бир сөздү айта тургандыгын, өмүр, өлүм, бул эки улуу башталыштын ортосундагы адам жашоосунун тубөлүктүү әместигин, эл оозунда айтылып кала турган нерсе – бул тириүлүктөгү эл үчүн жасаган әмгек экенин көбүрөөк эскере бергенин билүүгө болот.

Бир тууган агасы Бокендин айтуусу боюнча Рыспай жаш курагында эле: «Үй салбайм, дүнүйө жыйнабайм, мен ыр ырдап, обон жазып, музыка жыйноого киришем. Менин жашоомдун эң кызыктуу жагы – бул эли-журтума музыкалык чыгармаларды калтыруу» – деп айтканын эскерет.

Ал ошол жаш мезгилиnde өзү айткан ой-максатына чымырканып әмгектенип жүрүп жетти. Элине классикалык обондордун үлгүсүн калтырды. 1978-жылдын эң акыркы 16-декабрда жазган дагы бир эң мыкты обондорунун бири – «Жолугарым билгемин» аттуу обону болду. Бул ырдын текстинин автору белгилүү акындарбызыздын бири Биримкул Алыбаев эле. Үрдын текстинин мазмуну обончунун жеке турмушуна абдан жакын экендигин, анын башынан турмушта кечирген өмүрүнүн эң бир унутулбай калган окуясын жаңыртып айтып тургандыгын белгилөөгө болот. Окурманга түшүнүктүү болсун үчүн ал ырдын бир куплетин бул жерде келтире кетели:

«Мен өмүрдө далай жолу ыйладым,
Мээрим издел өзүмдү-өзүм кыйнадым.
Жолукканда ошол күнц
Эң биринчи,
Эң биринчи өзүңө
Көңүл дегдеп көлкүлдөдүм
Көөдөнцмө
Көөдөнцмө сыйбадым».

Обондун угумдуулугун күчөтүү учүн бир куплет төрт сап ырдагы саптардын эки жолудан кайталанышы аркылуу жогорку мазмунга, күчтүү интонацияга жетишкенин байкоого болот. Албетте, мен профессионал музыкант да, музыка боюнча адис деле әмесмин. Бирок ырдын аткарылыши, үндүн угулушу, ар бир ыр сабынын жаңы музыкалык кайталангыс кайрыктары сезимди бийлеп, жүрөккө жетип турат. Демек, ушул ыры менен Рыспай обончу, музыкант жана композитор катары өзүнүн мурунку бийиктигин дагы бир жолу кайталагандыгын белгилеп кетүү дагы зарыл. Ар бир жаңы жазылган ырынын келечек тагдыры учүн күрөшкөн Рыспай начар, чала, жеткиликтүү иштелбеген ырларды жарыкка чыгарбай койгондугун өзү дагы белгилеп кетет:

«Ушунча тажрыйба күтүп, ырдын ысык-суугуна күйүп, устат катары бир топ шакирт тарбиялап, аздыр-көптүр эл оозуна алынып калгандан кийин өзүм анча алымсынбаган, түпөйүл ойдо калган чыгармамды жарыялап жиберип, өмүр бою өкүнүп өтө албайт элем. Ал эми бардык эле угармандарым жеткире түшүнө албаган ырларымдын жөнү башка».

Ошентип, жыйынтыктап айтканда Р. Абдыкадыров әлибизге таанымал талант катары бул татаал дагы, әркайратты, эргүүнү, жигердүүлүктү талап кылган чыгармачылык өнөргө киришкен, алектенген алгачкы мезгилден баштап өзүнүн өмүрүнүн эң акыркы күнүнө чейин өзүнө талапты өтө катуу кооп, анча-мынча начарыраак жааралган ырларын жаратпай тытып таштап, кайра жаңы эргүүлөрдү өзүнө чакырып, бирде ырдап, бирде ыйлап күн-

түн иштеп, элибизге өлбөс-өчпөс чыгармаларды жаратып бергенин белгилөөгө болот.

ФАКУЛЬТЕТТЕ ӨТКӨН ӨМҮР

Р. Абдыкадыровдун жетилүү курагы толкун чайкан, ағызып бараткан чамындыны элестетет. Суу ағызган чамындынын абалы бардыгыбызга белгилүү, ал бирде бул жәэкten әкинчи жәэкке өтүп, бирде айланпада тегерене токтоп, кайра ағым күчү бөлүп ағызып барып четке тәэп чыгарып коёт әмеспи. Ал әң алгач райондук маданият үйүндө, Өзгөн, Жалал-Абад театрларында иштеп жүрүп, ал театрлар жоюлганда окууга өтүп, ооруп калып оорука наларда жатып, ақыры республикалық филармонияда иштеп, андан кайра келип окуусун улантып, окууну бүтүргөндөн кийин эл чыгармачылық үйүндө иштегени жөнүндө айтып өткөнбүз. Аккан чамынды да сүрүлүп ағып барып, бир жерге токтойт. Ошол сыңары Рыспайдын туруктуу иштеп калган жери мурунку Ош мамлекеттик педагогикалык институтунун музыкалык, азыркы Ош мамлекеттик университетинин Искусство факультети болду. Ал бул факультетте 1972-жылдан баштап өмүрүнүн ақырына чейин иштеди.

Элибизде сөз бар: «Дарак бир жерден көгөрөт» деген. Тамыр байлас, бутактарын туш-тарапка чачыратып өсүп, шактарына мөмө байлаган дарак айланада болуп жаткан бардык өзгөрүүлөрдү сезип турат – күн-түндүн алмашканын, бороон-чапкындын батыштан, же чыгыштан сокконун, күн нурунун алоолонуп тийип, кайра асманды булат киптап жамгыр, нөшөрдүн төгүп өткөнүн, күзгү суук жалбырагын учуруп, кышкы кар бутактарын кайырганын, кайрадан жаз келип жер жибип, тамырларына тап уруп бүчүрлөп көктөй баштаганын туюнуп турат. Адамдын табигаты да мөмөлүү даракка окшош. Ал дагы өз айланасындағы бардык болуп жаткан, кезиккен, туш болгон окуялардын ичинде болоору турган сөз. Р. Абдыкадыров да адам катары бул жерде жүрөк сүйүнткөн кубанычтарга, мәримдүүлүккө, боорукердикке, сүйүүгө, сулуулукка, эр-

дикке, аягандыкка жана көралбастыкка, ичкүйдүлүккө дуушар болуп, анын бардыгын чыгармачылыктын торко әлегинен өткөрдү. Адам катары кубанды, өкүндү, сүйүндү жана ыйлады. Ал адам катары бирге иштешкен кесиптештеринин сыйын, урматын, сүйүүсүн сезди. Ал адам катары досторунун, жолдошторунун боор ооруп аягандыгын, жакшы сөзүн айтып жанына тартканын билди. «Кудайдан корклогон адамдан сактан», «Чакпаймын деген жыландан сактан», «Кабаган ит менен ушакчы аялдан сактан» – деп әлде айтылган сыйктуу, ал айрым бир талапсыз, ички дүйнөсү жарды, өз кызыкчылыгынын туткуунунда калган адамдардын көралбастыгына, ичкүйдүлүгүнө да кабылды.

Рыспай ишинде ар убак дилгирленип иштеп жүргөнүн коллегалары бир ооздон белгилешет. Көп убакыт боо сахнада ырдал жүрүп, аナン окутуучу болуп студенттерге сабак берүү ал учүн әң алгач бир катар кыйынчылыктарды алып келгенин өзү да жолукканда айтып калаар эле. Айрыкча орус тилинде окуган студенттерге сабак өтүүдө орус тилинде сүйлөө, түшүндүрүүдө кыйналганын эскерип:

– Жаңыдан сабак өткөндө туталанып сүйлөй албай аябай азаптанып үйгө келдим. Минтип журсөм кантип окутуучу болуп иштейм, жок, өзүмдү көндүрүшүм керек деген алдымы милдет койдум. Үйдө өзүмө өзүм сабак өтүп көнүгө баштадым. Үйрөнсө болот экен, тез эле орусча сүйлөгөнгө көнүп кеттим, – деп айтканы эсимде.

Рыспай менен 1975-жылдан бери бирге факультетте иштешкен **Маматибраим Арынбаев¹** анын кесиптик адистиги, адамдык касиети жөнүндө минтип эскертет.

– Рыспай аке, музыкант катары күчтүү адис окутуучу эле. Ал музыканын теориясын абдан мыкты билчү. Фортепиянодо, пианинодо эркин ойноочу. Ал эми гитараны, аккордеонду, комузду чебер аткарчу. Ал музыканын тео-

¹ Маматибраим Арынбаев – 1951-ж. Өзгөн районундагы Ак-Жар айлында туулган. Ак-Жар орто мектебин, Фрунзе (Бишкек) шаарындағы искусство институтун бүтүргөн. Азыр ОшМУнун искусство факультетинде ыр-бий жана хорду дирижерлоо кафедрасынын доценти.

риясы боюнча Оштоту музыкалық окуу жайында да студенттерге сабак берип жургөнүн жакшы билем.

– Менин үй-бүлөмдө 1981-жылы кубанычтуу учур болуп, аялым эгиз төрөду. Рыспайдын «Бүлкүлдөйт» деген ыры чыккан мезгил болчу. Негедир ал ырында мен жөнүндө эч нерсе жазылбаптыр. Сөздөн сөз чыгып отуруп, мындай дедим: «Рыспай аке, менин эч кемчилигим жокпу? Ырыңызга мен жөнүндө дагы кемчилдигимди айтып бир куплет жазып койбойсузбу» – дедим. Туз эле «Жок, сен жөнүндө жазбайм. Таптаза адамды бекер кирдетип болобу?!» – деп койду. Эки-үч күндөн кийин дем алыш күнү Кожону, бир тууган жээни Калыкты (бул экөө жөнүндө жогоруда маалымат бергенбиз – К.Т.) ээрчитип, төрт шампан көтөрүп кирип келди үйүмө. Менин мойнуман кучактап өөп: «Сени өтө жакшы көрөм, эгиз балалуу болупсун, атайын күттүктаганы келдим, – деп тортту кесип, шампанды ачып мени аябай сүйүнттү. Анан: «Эгиздердин атын эмне койдун?» – деп сурады. «Элзар, Гулзар» – койдум десем: «Эми Элзарың, Гулзарың өмүрлүү болсун! Элзарың менин балам болсун, мен бала кылыш ала-йын» – деп мени аябай кубандырып кетти. Кийин деле: «Менин Элзарым чоңоуп атабы? – деп сурал жүрдү», – деп эскерет.

Демек, Рыспайдын мындай көнүл көтергөн ишинен анын адамгерчилгинин өтө чоң экенин байкайбыз. Ал педагог, окутуучу, музыкант, обончу жана таланттуу инсан катары билим алам деп талпынып айыл-кыштактардан келген жаш жигиттерге, кыздарга берген таалим-тарбиясы, билими, айткан акылы, берген кенеши, аларга чыгармачылыгы аркылуу жугузган илхамы жөнүндө кеп салып олтурсак, кагаз түтпөс. Жыйырма жылдан ашык убакыттын ичинде Искусство факультетине окууга кирип, аны бутурүп чыккан жаштар канча?! Алардын көпчүлүгү облусубуздун булуң-бурчунда райондук, шаардык музыкалық мектептерде, атайын жана жогорку окуу жайларында иштеп жана эмгектенип жатышканын белгилөөгө болот. Искусство факультетин бүтүргөндөрдүн бардыгы себейин, алардын жарымынан көбү Рыспайдын ырын угуп,

сөзүн тыңшап, сабагынан билим алып, өзүн көрүп чыгармачылыкка умтулган жаштар экенин танууга болбайт. Алардын айрымдарынын Рыспайдан алган таасирлерин жөнүндөгү ой-пикирлерин бул жерде келтирип кетүүгө туура келет. Ырас, андай ой-пикирлердин канчалык деңгээлде чындыгы бар экендигинен күмөн санабай жазып жана айтып бергендери боюнча китеңке киргизүүгө туура келди.

Эмесе, Рыспайдын колунан окуган студенти **Ибрагим Жунусовдун**¹ пикири:

«Мен ОГПИ музыка факультетинин 1-курсuna 1979-жылы студент болуп кирдим. Биз 1-курстун студенттери бардыгыбыз бир аудиторияда олтурсак, Рыспай Абдыкадыров кирип келди. Бардыгыбыз менен саламдашкандан кийин:

– Ким аккордеондо жакшы ойнайт, – деп сурады. Балдар бардыгыбыз бирибизден-бирибиз озунуп: «Мен» – деп кол көтөрдүк. Рыспай агай эки-үч студенттерди ойнотуп көрүп, мени тигиле карап: «Атың ким?» – деди.

– Ибрагим, – дедим.

– Ибрагим, сен бүгүндөн баштап аккордеон боюнча менден сабак аласың – деди. Сүйүнгөндөн секирип жиберипмин. Ошондо Рыспай агайды биринчи көрүшүм. Ошол күнү менин кичинекей талантым, чоң таланттын туткунна түшкөндүгүн байкабаптырмын. Ошол күнү чыгармачылыктын татаал жолуна шилтеген биринчи кадамым экенин сезбепмин.

Рыспай агайды көрөр замат эсиме, 1972-жыл кылт этип келди. Мен анда 4-класс элем. Мектептен келе жатып чоң класстын балдарынан Р. Абдыкадыровдун «тилин кесип кетиштирип» дегенин укканымда көзүмдөн кадимкideй жаш ачып кеткен. Уйгө барып апама айттым: «Апа, эми радиодон эч ким ырдабай калабы? Рыспайдын тилин кесип кеткен турбайбы» – дедим.

Колхоздун гаражынын үстүндө дайыма радио бүт айылга жаңырып ырдал турчу, радионун астына барып

¹ Ибрагим Жунусов – КРнын Эл артисти, ОшМУнун профессору, Искусство факультетинин деканы болуп иштеген. Азыр КРнын вице-премьер министри.

кечке Рыспай агайдын ырын күттүм. Бирок бир да ырын угалбадым. Анан «чын окшойт» деп ойлоп калдым. Эртеси күнү эрте менен кетмен көтөрүп пахта чапканы колхозго барсам, шыйпандағы радиодо Р. Абықадыров «Түгөйүм» деген ырын ырдал жатыптыр. Ырын угуп алып, тилин кесептири деп, азыркы Абықадыровду биринчи көргөндө кандай сүйүнсөм, ошондо сүйүнгөнүм эсиме түштү. (Анда радиодон фонограммалар берилерин мен кайдан билдим.)

Мен да азыр мугалиммин, кәэ бир студенттердин атын эмес фамилиясын да билбеймин. Рыспай агайга мугалим катары да тан бергеним, менин атымды, фамилиямды гана эмес, менин үй-бүлөмдү, өмүр баянымды, студент болгонумча чейинки жашоомду бирөөлөр аркылуу так билиптири. Арадан 3–4 ай өткөндө агай биртке кызуураак экен. Мен агайды үйүнө жеткирип коёон деп жолдо баратсам, жолдогу әлдер бизди караса, Р. Абықадыров менен кетип жатканыма мен өзүмдү аябай бактылуу сезгем.

Үйүнө жеткенде агай болбой үйүнө киргизди. Бир убакта агай: «Ибрагим, билесинби, мен бактысызмын, менин балам жок» – деп ыйлай баштады. Абықадыров ыйлап олтурса, мен жөн турмакмынбы, ага кошулууп мен да ыйладым.

Бир аздан соң менин ыйлап жатканымды көрүп: «Сен да ыйлаганды билет турбайсыңбы?.. ыйлаганды билген адамдар, боорукер жана жакшы адамдар болот», – деди. (Мен бул сөздөрдүн маанисин көп жылдан кийин түшүндүм.) Анан сага айтаар дагы сөзүм бар, жеңең мени кыйнап жиберди. Азыр келип калса керек. Келиши менен сен ага тике карап: «Сен эмнеге кыргыздын булбулун кыйнап жүрөсүң – деп бир муш ураласыңбы?» – деди. Мен ойлонуп-ойлонбой эле: «Уралам» – дедим. «Ошол сөздөрдү айталаасыңбы» – деди. Мен: «Айталаам» – дедим. Азыр ойлоп көрсөм, агай таланттуу обончу-аткаруучу гана болбостон, гипноз дагы болгон экен. Мени кадимкидей гипноздоп койгон экен. Көз алдымда азыр бир желмогуз гана кирип келе тургандай сезилип турду.

Бир убакта эшик ачылды. Агай: «Жеңең келди, бар» – деди. Мен түптүз эле коридорго чыксам, бир аял эки колунда толтура сеткасы менен кирип келди (базардан келсе керек). Мени көрүп: «Сен кимсиң» – деди. Мен токтоосуз агай айткан сөзду айттым: «Сиз эмнеге кыргыздын булбулун кыйнап жүрөсүз» – дедим (муштумумду түйүп кооп). Жеңем мени карап: «Эмне, Рыспай маспы?» – деди. Мен жеңемдин суроосуна жооп бербей жанагы сөзду дагы бир кайталадым. Жеңем колундагы сеткаларды мага картатты да: «Ашканага алып кирип кой» – деп өзү туфлисін чечип калды. Жеңем артыман ашканага кирип, мени тиктеди да: «Күрсагың ач экен го» – деди, көрсө, менин эриндерим кургап калган экен. «Азыр чай ичебиз» – деп чай койду. Чай бир паста эле кайнаап, ашканадагы столгонан, чычырканактын вареньесин койду. Өмүрүмдө биринчи жолу чычырканактын вареньесин жедим.

«Биринчи курста окуйсунбу, кайсыл жерден болосун, атың ким?» – деп жеңем мени менен жакындан тааныша баштады. Агай ошол жаткан жерден чыккан жок. Жарым сааттай чай ичип, жеңем менен сүйлөшүп олтурдум. Жанагы мен элестеткен «желмогуз» жок эле, көз алдымда жакшынакай, мээримдүү кыргыздын келини олтурду.

Анан менден: «Күрсагың тойдубу, тойгон болсо агайыңды акырын карачы, уктады бекен», – деди. Мен акырын барып карасам, агай уктап жатыптыр. Келип жеңеге: «Агай уктаптыр» – десем: «Эмсө, сен да акырын кете бер» – деди.

Жолдо жатаканага келе жатып, абдан ойлондум. Кимисине ишениэrimdi билбей башым маң болгон. Эртеси агайды көрдүм. Рыспай агай мурдагыдай эле жаш балага оқшоп, күлүп-жайнаап сабакка кирип келди.

– Эй, Ибрагим, сени кечээ кыйнап койбодумбу – деди. Мен эмне демек элем: «Жок», – дедим. Бирок жеңе сиз айткандай эмес экен го деп айталбадым. Анан мени биртике тиктеп туруп: «Ибрагим, сенин атаң жок экен, менин балам жок (уулум). Кел, экөөбүз ата-бала болуп алаалы. Кечээ жеңеңде айтсан, ал да сени жакшы бала экен деп айтты» – деди.

Ошол күндөн тартып ата-баладай эле болуп калдык.

2-курста окуп жүргөндө, менин да «Алтын апа», «Чынара», «Сүйүгө ишенүү» аттуу ырларым эл ичинде ырдалып, жаш обончу катары талпына баштаган болчумун. Рыспай агадын классында (322-аудитория, 3-кабат) аккордеон ойноп олтурсам, агай бала кыялы менен, көңүлү куунак шашып кирип келди да: «Ибрагим, мен бир жаңы обон жаздым, ойноп көрчү» – деп, папкесинен ноталарды алып мага сунду. Нотанын баш жагында: «Сенин назик мээримиң» – деп жазып коюптур. Мен ноталарды шар окуп кеталбай: «Раз и, два и, три и», – деп эсептеп ойноп жатсам, агадын кыжыры кайнап: «Сен эмдигиче ноталарды шар окуй албайсыңбы?.. Мен сени ноталарды жөн эле чабат деп жүрүпмүн – деп көңүлү бузулуп: «Мен келгенге чейин ушул ырды жатка ойноп, андан сырткары мына бу чыгарманы да жатка ойногун» – деп өзүнүн «Маленькая прелюдия» деген аккордеон үчүн жазылган полифониялык чыгармасын столдун үстүнө таштады да, эшикти сыртынан култап чыгып кетти. Саатты карасам 12.00 болуптур. Мен saat 15.00 чейин эки чыгарманы төң жатка ойноп бүтүрдүм. Агадын дарек жок, saat 18.00 болду. Мен чыгармаларды кайра-кайра кайталап коюп: «Мына азыр келип калса керек» – деп агады күтөм, а гайдан дарек жок.

Курсак абдан ачты, терезеден секирип кетейин десем, 3-кабат, секиругө такыр болбайт. Saat 21.00 болду окуу корпусунда эч ким калбады, студенттердин үндөрү да угубай, коридордо баскан да адам калбады. Пианинодо турган китеңтерди столдун үстүнө жаздык кылыш коюп, столду керебет кылыш жаттым. Көзүм илинип, уктап кеткен экенин, бир убакта эшикти бирөө ачкансыды, чочуп ойгонуп кеттим, карасам, Рыспай агай сүрдүү көз карашы менен, эч нерсе болбогондой: «Чыгармаларды жатка ойноп бүттүңбү», – деди. Мен: «Бүттүм» – деп saatты карасам, түнкү saat 23.00 болуп калыштыр. «Анда экөөнү төң ойно» – деди. Мен экөөнү төң жакшы ойноп бердим. Экинчи чыгарманы ойноп бүтөөрүм менен, агай сүрдүү калышынан

өзгөрүлүп күлүп жиберди да, ордунан туруп, мени бекем кучактап: «Айнанайын, балам, мени кечирип кой. Сени култап кеткендигим эсимден чыгып, үйгө кетип калыпмын. Бир убакта эсиме келип, кайра үйдөн келдим» – деп чындыгын айтты. Мен болсо, агай чындыгын айткан үчүнбу, же өзүмө-өзүмдүн боорум ооруп кеттиби, айтор, үнсүз көзүмдүн жаштары тамчылап кетти.

Рыспай агай жөнүндө айта берсем сөз түгөнбөйт. Кээ бир адамдарга таң калам. Агадын көзүнүн тириүсүндө агадын качып жүргөндөр, көзу өткөндөн кийин: «Мен Рыспай менен жакын дос элем», агады көргөндө куйругун түйүп жылт койгондор: «Рыспай менин эң жакын адамым эле» – деп чыгышты. Агадын тириүсүндө бир жакшы сөзүн айтканга жарабаган бирөө, Рыспай агадын көзу өткөн күнү эле, агайга арнаган ырын окуп, эл көзүнө көрүнүүгө аракет кылды.

Рыспай өзү окутуп чыгарган дагы бир студентка кыздардын бири **Турганбұ Эркинбаева**¹ өзүнүн мындаи деген пикирлерин билдирет:

– Агай бизге комуздан, фортепианодон сабак берчү. Аудиторияга кирери менен ал-ахыбалды сурап саламдашат эле да ала келген нотаны берип: «Ушуларды жатка ойногудай болуп үйрөнгүн» – деп эшикти сыртынан бекитип кетип калчу. Өзү айткан убакытка келип, үйрөнгөн нотаны пианинодо ойнотуп укчу. Эгерде бир жеринен ката кетирсөн: «Мындаи ойногун», – деп өзү көрсөтүп ойноп берип, берилген тапшырманы аягына чейин тыңшап угуп отурат эле.

Агай бир жерде көпкө кармалып отурбайт эле. Бир күнү өзүнүн «Булбулум» деген обонунун нотасын берип, мага жакшылап үйрөттү. Ошол ырды конкурста ырдап, 100 сом сыйлык алгамын. Мен окуучусу, жердеши катары үйүндө көп жүрдүм. Качан кирсем, өз бөлмөсүндө нота

¹ Турганбұ Эркинбаева – Рыспайдын окуучусу. Терек айылында туулган. ОШМУнун искусство факультетин бүтүргөн. Р.Абдықадыров атындағы Ош облустук филармониянын артисткасы.

жазып олтурганын көрчүмүн. Баш болгондо өлүм жөнүндө көп сөз кыла берчу. «Мен өлөйүнчү – досторумдун кимиси кантип өкүрүп ыйлап келет экен? Тыңшап билип жатам да...» – деп айтаар эле. Давлет жеңем менен таарышып калганда, жеңем уктоочу бөлмөгө кирип ичинен бекинип алчу. Ишке жөнөөрүндө агай: – Эшикти аччы, Дашиш, башымды бир тыгып алып, анан кетейин, – деп күлдүрчү бизди.

Бир жолу айтты: «Тамганы, нотаны билесин, эми бул жерден, бул жерге чейин ойногонду үйрөн», – деп нотаны берип, эшикти бекитип кетип калды. Бир сааттан кийин келип: «Үйрөндүңбү», – деп сурады. Мен үйрөнө албай жатканымды айттым. Ошондо: «Аракет кылбайсыңбы», – деди мага: «Мен өлсөм го бүт кыргыз ыйлайт, а сен өлгөндө кур дегенде «ырчы кызыбыз эле» деп Алай-Куу эли ыйлагыдай болсун да!» – Мен эмне деп жооп айтаарымды билбай отуруп калдым. Агайдын ушул сөзү мага аябай таасир этти: «Окугун, изденгин. Минтип жүрсөң болбайт», – деп сыртка чыгып кетти. Агайдын ушул сөзүнөн кийин такай олтуруп, билимимди тереңдете баштадым.

Бир жакка концертке чыкканда: «Унүң жакшы, элжерди көргөнчө ырдаганга такшалып келесин» – деп мени да кошуп алат эле. Ушундай элдин чакыруусу менен Таш-Көмүр шаарынын элине концерт койгону бардык. Бул концерт агайдын отчеттук концерти экен. Концерт эки жарым саатка созулду. Ал эми ырдаган экөөбүз эле. Мен алты ыр ырдадым. Калган убакыттын бардыгын Рыспай агай өзү алды. Бул кишинин эркине, энергиясына ошондо бир таң калгамын.

Таш-Көмүрдөн түнү жөнөдүк. Базар-Коргонго келгенде түнү туманда адашып, шофер башка жолго салып алыптыр. Чырак жанган бир үйдөн сурал чыкты агай: «Шофер туруп жолдон адашасың, отур мындай», – деп рулга өзү олтуруп, Жалал-Абадга келгенде гана рулду шоферго берген. Агай бала кыял, ак көңүл адам эле. Айлык алганда жолдогу кайырчыларга эле берип кете берет эле.

* * *

Рыспайдын кайырчылар менен болгон ысык мамилесин артист, акын, облустук эл чыгармачылык үйүнүн бөлүм башчысы **Шамырбек Тургунбаев¹** да ырастайт.

– Эсимде жок кайсы жылы экени. Көчөдөн акын, рamatылык Курбанбай Калдыбаев экөө жолугуп калды. Мени болбой ээрчитип алышты. Жандарында экөөнүн төң аччалары жок окшойт: «Көк чай ичели, акчаң барбы», – деп сурады. «Бар», – деп мен нан, чай алдын чайканага келип: «Бул чайың да болбоду, – деди, – баш жазганга акча табалы».

Базарда эки буту жок кореец кайырчы олтурчу. Экөө ошого келип, Рыспай аке: «Акчаң барбы, дос», – деди. Ал: «Коё тур, – деп жанынан 3 сом акча алып берди, – көрдүңбү, досум ишке жарайт», – деп сүйүнүп калды. Мен айраң калдым: «Ушундай улуу адам болсо, келип-келип адам табылбай калгансып, кайырчы менен дос болобу?» – деп ойлой бердим. Анда үч сом акча күчтүү пул эмес беле, экөө баш жазышып, коштошуп тараал кетишти. Мага карап: «Ичпейт экенсин, муңуң жакшы, эми чыгармачылыкты өнүктүрүш керек», – деген кеңешин берди.

Кийин текстиль комбинатында жолугушу болуп, ал жолугушууга журналист Абдрашит Урбаев, обончу Абдыманап, Ибрагим болуп Рыспай акеге кошуулуп бардык. Концерт берилди, ырлар ырдалды. Жолугушуунун соңунда комбинаттын жетекчилери чайга чакырышты. Рыспай аке көбүрөөк ичиш, аябай кызып калды. Үйүнө жеткирип коёлу деп мен Рыспай акени жетелеп, Ибрагим аккордеонун көтөрүп алды. Үйүнө келгенде Ибрагим аккордеонду кире беришке коё коюп чыгып кетиптири. Көрсө, ал Рыспай акенин мас болгондо коё бербей кыйнаганын жакшы билет экен. Мен билбай тутулупмун. Мен көпкө олтуруп ыйына, ырына күбө болуп уктагандан кийин бошонуп чыкканым бүгүнкүдөй эсимде турат.

¹ Шамырбек Тургунбаев – Өзгөн районунун Түз-Бел айылында туулган, ОГПИнин филология факультетин бүтүргөн, тарбиячы, журналист кызметтариында иштеген. Азыр Ош облустук эл чыгармачылык борборунда бөлүм башчы.

* * *

1983-жылдын сентябрь айынын башталышы болчу. Мен отпускадан келип жаңыдан ишке киришкен әлем. Жаңы окуу жылы ачылып шаардын ичи окуучуларга, айылдан келген студенттерге толуп, жасантып кийинткен балдар, кыздарын мектепке жетелеп келип кеткен, окуу куралдарын издең китең дүкөндөрүн кыдымгандар ата-әнерлерди көчөлөрдүн бурч-бурчтарынан жолуктурасың. Ал эми топ-тобу менен Ак-Буураны бойлоп, Сулайман тоосуна чыккан балдар-кыздар андан көп. Бул учур өзүнчө майрам күнүн элестетет. Мен дагы окуган балдарыма, кыздарыма керектүү окуу жабдыктарын сатып алуу максатында Ош базарынын ичиндеги китең дүкөнүне түшкөм. Рыспай магазинден нота кагазын сатып алып, дүкөндөн чыгып келатыптыр. Көптөн бери көрүшпөй калганыбызданбы, негедир көпкө сүйлөшүп туруп калдык.

- Көрүнбейсүң, үйдө элесиңби? – деп сурады.
- Отпускада болдум, «Арашанда»!
- Бир ырыца обон чыгардым, уксаң болот эле.
- Мейли. Качан өтүп барайын? Факультетте болосунбы?
- Эч жакка кетпейм, факультетте эле болом.
- Анда ишемби күнү өтүп барайын. Кайсы ырыма обон жаздың? – деп сурадым.
- «Өзүңө айтар сырларым» – деди да ырдын алгачкы саптарын эсиме салды.

«Ак күүсүң сыйган көк менен,
Адамдын колу жетпеген.
Өзүңө айтар сырымды
Өзөктөн сыйдал өткөрөм»

- Эми эстедиңби?
- Эстедим, – дедим мен, бул ыр 1976-жылы апрель айында: «Ыр жазып бер» – деп мени кабинеттин сыртынан бекитип кеткенде жазылган ырларымдын бири болчу. Биз убадалашып алып бөлүнүп кеттик. Ишемби күнү барсам, Рыспай өзүнүн группасындағы студенттерди алып,

тамеки үзгөнгө Отуз-Адыр совхозуна бир катар окутуучулар менен кеткен экен. Ошентип, бул жолу жолугуп сүйлөшүп да, «Өзүңө айтар сырымды» укпай калдым. Арадан анча көп убакыт өтпөй ректораттын буйругу менен ишинен бошотулуптур. Урматтуу окурман, белгилей кетчү нерсе – ал учурда компартиянын саясатынын күчтүү мэзгили болчу. Окуу программасынын оордугуна карабастан арзан, акысыз жумушчу күчү катары айыл чарба жумушуна студенттерди обком партиянын буйругу боюнча алып кете берчү. Мында дагы тамеки үзгөнгө жардамга деп факультеттин студенттерин алып кеткен эле. Аларга көзөмөл кылуу, иштетүү максатында окутуучуларды кошо жөнөтчү. Рас, окутуучулар отпускага чыкканына жана чыкпай факультетте иштегенине карата кезек менен айыл чарба ишине барышчу. Отпускада эс алып келген окутуучу катары бул жолу Рыспай да кеткен экен, студенттерге же текчи болуп. Эки-үч күн иштегендөн кийин: «Р.Абдыкадыров кайдасың» – деп издең келишкен артисттер аны ой-боюна коюшпай, гастролго алып кетишет. Эртеси иштеген студенттерди текшеришип комиссия барып калат. Алар: «Жетекчинер кана?» – деп сурашат. «Билбейбиз» – дешет. «Студенттерди иштетип жургөн жетекчи эмне учун кетип калат? Жоопкерчилик деген кайда?» – деген чу көтөрүлөт. Факультетте катуу сөз болот, өздөрүнө сөз ти-йип калбас учун декан өзу баш болуп Р.Абдыкадыровду ишинен бошоттуу жөнүндөгү рапортту ректоратка сунуш кылышат. Бул рапорттун негизинде буйрук чыгат.

«За неявку в сельхозработы уволить с работы старшего преподавателя кафедры игры на музыкальных инструментах Рыспая Абдыкадырова» деген буйрук жарыялар илинип туруучу доскага кадалып кюолат.

Окуянын мындан кийинки уланышы жөнүндө факультетте биргө иштеген Мамат Арынбаев чайканада биргө чай ичип отуруп, буларды айтып берген эле:

- Рыспай аке ошол бойдон факультетке бир жолу да басып келбеди. Айрым анын жакын санаалаш адамдары: «Айыл чарба иши боюнча да жумуштан кетирчү беле?» – деп аябай капаландык. Ал учурда пахтанын планы, мил-

деттенмеси толмоюнча пахтада иштеген студенттерге уруксат берчу эмес. Институттун бардык студенттери мурунку Ленин, азыркы Ноокен районунда пахтада болчу. Акыркы пахтанын планы, милдеттенмеси кошо толуп студенттерге уруксат берилди. Окуу 11-декабрда башталды. Ал кезде музыкалык факультеттин деканы Сүйүнтбек Дүйшөналиев, парторг Акбаралы Нарбаев (көзү өтүп кетти), окуу иштери боюнча декандын орун басары Асек Мамытов (көзү өтүп кеткен) болчу. Биз ишке кызуу киришип кеттик. Буйрук болсо жарыя доскасында илинип турат. Рыспай аке көрүнбөйт. «Мурун ага иши тууралуу эскертуү, же акыркы эскертуү берилбесе, профсоюз уюмунда каралбаса, айыл чарба иши учун да жумуштан айдачу беле?» – деген ойлорго кабылдык.

Бир күнү Рыспай аке келип калды. «Ой, эмне кылып жүрөсүз – деп мен бир жагы таарындым, экинчи жагы капа болдум. – Ишке келе бербейсизби?» – деп. «Кенешели» – деди. – «Кенешели, Сиз деген элдин адамысыз. Болбогон шылтоо менен ушинтип иштен кетире берсе – бул жерде эртең эч ким калбайт, – дедим мен, – уч арыз жазыңыз, бирин ректордун атына, экинчисин – шаардык партия комитетинин биринчи катышына, учунчусун – облустук партия комитетине, эмне болгонун толук баяндап арызда көрсөтүнүз. Коллектив менин иштен кетиши ме каршы, иштеп беришиме колдоо көрсөтүп жатышат деген сөздү унутпасаңыз. Биз кол коюп беребиз, – тизмени кошо тиркеиз, – деген сөзүмдү айттым. Рыспай аке: – «Эң жакшы кенеш бердин», – деп кубанып үйүнө кетти.

Эртеси арыз жазып келиптири, тизменин эң башында мен бар экемин, кол коюп бердим. Окутуучулардын бир тобу да колдорун коюп беришти. Айрым ушул иштин башында турган, деканды колдогондор колдорун коюшпады. «Эми ишиңиз оңунан чыксын, Рыспай аке, ректордун өзүнө эле кириңиз – дедим. – Ал киши көптү башынан өткөргөн, көптү көргөн өтө кыраакы тажрыйбалуу адам эле. Улуу Ата Мекендик согуштун катышуучусу катары Жумагулов бир жагы чечкиндүү адам болчу. Иш оңунан чыкса керек деп ойлодум.

Рыспай аке эки күндөн кийин келди: – Кирдим, иш оңунан чыкты, иштей бергин деп арызыма кол коюп берди, – деди.

«Деги ректор эмне деди» – десем, – «Рыспай элдин уулусуң, сен жөнүндө жакшы сөз болбой жатат, ичет экенсиң, алкаш деп айткандар да бар», – деп айтыптыр. «А сен эмне дедин» – десем:

– Мен алкаш эмесмин, мен пьянкечмин, – деп айтыптыр. «А алкаш менен пьянкечтин айырмасы кайсы?» – деп сураса: «Алкаш дайым ичет, пьянкеч кээде гана ичет» – деп айтса, ректор: «Ушундайыңар да бар беле?» – деп аябай ыкшып күлүптур. Андан кийин кадрлар бөлүмүнө телефон чалып, «кайра ишке алынсын» деген буйрук бергиле, – деп Рыспайдын колун кысыптыр. Ал эми Рыспай аке: «Мен сабакты эң жогорку деңгээлде өтүп келгем жана ошол деңгээлимден жазбай иштей беремин» – деп убадасын бериптири.

Мамат Арынбаевдин жогоруда айткан сөздөрүнүн бардыгы чындыкка абдан жакын экендигин белгилөөгө болот. Анткени Мамат биз сөз кылып жаткан обончу менен көп жылдар бою бирге иштешип, ак-караны бирге таанып, ички көңүлдөгү ойлорун бирге белүшүп, бири-бирине кадырман адамдардан болуп калган болчу. Экинчилен Рыспайды иштен кетириүү жөнүндөгү эң биринчи маселе кимдер тарабынан козголуп, ал кандай максатта иш жүзүнө ашырылып, ректордун буйругун чыгарганга жетишкенин да эң жакшы билген жана окуя кантип өнүгүп, кимдердин кызыкчылыгы бул жерде бар экендигин байкап турган. Алибетте, обончуну иштен кетириүү ишине ал кезде себепчи болгон айрым адамдардын ысымдарын атап өтүүнү бул жерде ылайык көрбөдүк, ошондой эле кошоматчылык, жагымпоздук жана ич күйдүлүк кылган андай адамдардын өз ыйманына кеч болсо да табыштадык.

Бул жерде белгилей кетүүчү дагы бир чындык бар, ал айтылган сөз менен жасалган иштин ортосундагы дал келүүчүлүк. Сөз менен ишиндин аралыгы алыс боло баштаганда адамдын баркы кетет. Арабызда мындай адамдар көп, сөзүндө бардык нерсе бар, ал эми ошол сөзүнө татыган ишинде данек жок. Ар кандай адилет нерсе, сулуу,

көркөм, таасирдүү нерсе кыйкырык менен жасалбайт. Андай нерсе айтылбай жасалып, анан элге көрсөтүлөт, башкача айтканда, эл өзү көрүп алыш, көркөм, сулуу жана таасирдүү экенин айтат. «Сөзүнө турбаган адам башын жоготот» деген макалды элден угасың. Бирок ага кара-бай алдамчылардын ар кадам сайын көбөйүп баратканын көрүп, жандан түңүлөсүң. Рыспай мындай адамдардын феномендик өзгөчөлүктөрүн аңдатпай таанып-билип алыштан этиет мамиледе болгон. Андайлардын пайдасынан зыяны көбүрөөк болоорун түшүнгөн. Эл көзүнчө мактап, артынан жамандагандарды жининдей жаман көргөн жана ал оюн жашыrbай тике көзүнө айткан. Анын сөзү менен ишинин ортосундагы дал келүүчүлүк – жашыrbай тике көзүнө айткан чечкиндүүлүгүндө болчу.

«РЫСПАЙДЫН ӨЗБЕК АЯЛДАН ТӨРӨЛҮП, ТАЛАСТЫК БОЛГОНУ» ЖӨНҮНДӨ

1980-жылдардын июль айлары эле. Мен Ош шаары, Комсомол көчөсүнүн 154-үйүнүн 12-квартирасында жашачумун. Ошол мезгилде азыркы Батыш кичирайонунун ордундагы ат майданы (ипподром) көчүрүлүп, анын ордуна үйлөр курула баштаган эле. Кирген үйүмдү кенейтип алуу максатында шаардык аткаруу комитетине арызданып жүргөн учурum. Ал кезде үй салуу, үйдү кенейтүү иши өтө эле татаал жана түшкө кирбекен кыйын жумуш болчу. Аткаруу комитетинин төрагасынын кабыл алуусуна кезек жетип, кире албай ысыкта чарчап келип, Жазуучулар союзунун облустук бөлүмүнүн кабинетинде отургам. Бир убакта Рыспай бир жаш жигитти ээрчитип кирип келди. Саламдашып олтургандан кийин жанагы мен тааныбаган жаш жигитке мени жерге-сууга тийгизбей мактай баштады. Мен Рыспайдын оюн түшүндүм да жөн-жай келбейт эле деген ой менен:

– Кой эми, мени мактаганыңды токtot, андан көрө арак алдырып келгин, – деп жаныман акча чыгардым. Рыспай аябай кубанды:

– Көрдүңбү, – деди жанындагы жигитке, – мен бекерден мактабайм, бар эми закускасы менен эки бөтөлкө алыш келе кал, – ал чыгып баратканда дагы эскертти, тез келгин, дагы бирөөлөр жолукса жүрүп калба!

Аңгыча кабинетке сатирик-акын Сатыбалды Кадыров кирип келип, Рыспайдын отурганын көрүп:

– Кел, таластык! Жол болсун! – деп көрүшүп калды.

– Кайдан таластык болуп жүрөсүң? – деп сурап калдым.

– Мени оштуктар кадырлабагандыгына байланыштуу таластыктар ал жакка көчүрүп алыш кеткени жатат! – деди Рыспай олуттуу.

– Койсоңчу тамашаңды, – дедим мен эч нерсени түшүнбей.

– Таластык болгонун жөнүндө бизге айтып бербейсишиби, – деп калды Сатыбалды Кадыров дагы, – мен бирөөлөрдөн Рыспай таластык болуп келди дегенин угуп калдым.

– Ал мындай болгон, – деди Рыспай эми сөзгө өтүп, – мага бир таластык аялдан маал-маалы менен ал-абалымды, ишимди, ден соолугумду сурап, айланып-үйрүлгөн кат келип турчу. Кайсы жылы экени эсимде жок, ичип жүрүп, менимче, 1968-жылдары болсо керек, концерттик топ менен Таласка барып калдык. Эл-жерди кыдырып концерт коюп жүргөнбүз. Бир күнү бир аялдын үйүндө мейман болуп калдык. Айыл аксакалдары, чарбанын жетекчилери баш болуп келишип, кой союлуп, дасторкон жайылып, аракшарап коюлуп, үй ичи тойго айланып кетти. Бир маалда чарбанын раиси бизди мейман кылыш жаткан кемпирдин тарыхын айтып, күйөөсү Абыкадыр менен ошол Кара-Кулжада мугалим болуп иштеп турганда күйөөсүн армияга чакыртып, кучактагы баласын кошунасына таштап, күйөөсүн жөнөткөнү Кара-Сууга чейин келип, күйөөсү жөнөп кеткендөн кийин акчасы жок кайра кеталбай, чайканада түнөп, бир топ күн журуп калганын, ошол чайканага келген боорукер адамдар Таластан келген «мусаапыр экен» деп сүйлөштүп Жалал-Абад-Фрунзе поездине салып жөнөтүп жибергенин айтып келип, «ошол аял мынабу кемпир» десе,

ал кемпир ыйлап келип, мойнумдан кучактап: «Менин уулум экенсиз айланайын, ошол кичинекей уулумдун аты дагы Рыспай эле», – деп шолоктудо.

Бир топтон кийин мен чындыгымды айтайын деп жаңымдагыларга шыбырасам: – Кой, айтпай эле койгун, кемпирдин кубанычына суу сеппе. Анын үстүнө минтип кой сооп, баарыбызды меймандап олтурса, сен: «Уулук эмесмин» – деп айтышың менен кубанып турган жүрөгү жарылып кетпесин – деп кюшту. Ошентип, артисттер сыйын көрүп, арагын ичиш, мага жапкан пальтосун алып, Таластын уулу болуп келгемин, – деп Рыспай сөзүн аяктады.

– Сен таластык, же кара-кулжалык болгонундун биз үчүн мааниси жок, – дедик биз кадактарга арактан толотоло куюп тост көтөрүп, – сен бүткүл кыргыз элиниң уулусун. Ошентип: «Уулум менин» – деп талашкандар көбөйө берсин. Аман бол, бар бол!

Чынында эле: «Рыспай менин уулум экен» – деп, атаяны Сузактан келген өзбек аялдын дагы бир икайасы жөнүндө кечээ кийин «Ош жаңырыгы» гезитине Ош мамлекеттик университетинин окутуучусу Кыргызбек Ибраимов жалганды чындаи кылып, бир ооз билгендерден сурабай жазып чыкты. Рыспайдын ата-тегин, уруусун билбegen адамдар бул апыртмага ишенип эле калышты окшойт. Ал эми Рыспайды билгендер бул макаланы окуп алышып: «Жалганды жамаса боло берет окшойт» деген ойдо калышты. «Адам – өз тууган-уругу менен – өз тобу менен учуп жүргөн бүркүт сыйктуу. Адам эч качан итке чокой тиккенин көргөн эмеспиз. Ал ар качан чындыктын кулу болуп келген. Рас, чындык менен ыйман эч убакта сатылбайт. Дал ошол сыйктуу обончу, артист, мелодист Рыспай көзү өтүп кеткендөн кийин канчалык соодалабайлы, Рыспай – Рыспай Абыкадыров боюнча кылымдарга кала берет: Рыспайдын өзбек энеси жөнүндөгү окуяны анын өмүрлүк жолдошу Давлет Исманованын айтканы боюнча журналист Абдилла Капаров «Ош жаңырыгы» гезитине (2001-ж. 16-май) «Рыспайдын өзбек жана таластык болгону жөнүндө икая» деген макаласында жазып чыкты. Анын жазганы боюнча төмөнкүдөй маалымат берет.

1976-жылдын конур күз айларынын биринде 20 жаштардагы чалма допучан, шыңга бойлуу арык чырай жигитти ээрчиткен, али чырымдуу 60 жаштардан эми өткөн, колунда түйүнчөгү бар ыран-оройлуу өзбек аял кирип келет. Бул учурда Рыспай диванда гезит окуп, эс алып жаткан болот.

– Рыспай жангинамдын эшиги ушими, – деп астанадан аттап кирген бул аял үй ичин аңтара тиктеп, – Рыспайым каякларда юрипти жигаргинам, – деп диванда жаткан Рыспайды кучактап баса жыгылып, арзуу сөздөрүн айтып, 35 жылдык кусалыкка жык толгон бугун чыгарып ыйлай баштайт. Эмне окуя болуп жатканын билбegen Давлет да, Рыспай да эч нерсе деп айтальышпай үнсөзсүз нес болуп туруп калышат. Ыйлаган аялдын ыйы токтоп, үй ичи тынчыгандан кийин гана келген мейман каадасын кылышп Давлет дасторкон жайып, ысык чай демдеп кирет. Рыспайдын өзбек апасы «уулума» деп алышп келген бир сыйра сарпайын кийгизет. Аялдын айтуусу боюнча Улуу Ата Мекендиң согуштун алдында Таластан келген Назирбай Абыкадыров деген жигит Сузактын Октябринда мугалим болуп мектептө иштеп жүрүп, азыркы шолоктоп ыйлаган өзбек аялга үйлөнөт. Алар Рыспай аттуу уулдуу болушат. Бөбөктүн киндигинин оң жак капталында калы бар болот. А чындыгында Рыспайдын айтылган жеринде сөөлү бар болуп чыгат.

Эми ошол Назирбай согуш башталганда Совет районуна (азыркы Кара-Кулжа) мугалим болуп котурулуп барып иштеп турганда аскерге чакырылып кетип, Таласта жашап турган бир тууган агасына Совет районунда аялы менен уулу калгандыгын, мүмкүнчүлүк болсо аларды алышп кетүүнү өтүнүп, кат жөнөтөт. Бирок согуш учурундагы кыйынчылык, колунда бар мөнмин дегендердин жолун бууган каар заман жолтоо болот. Ошентип иши жок, ач-жылаңаң калган «жангинам Рыспайым» деп ботодой боздогон ушул аял уулун бир коңшу кыргызга таштап, өзү Октябрь айылына жол тартат. Ошол бойдон уулунан кабар алганга чама-чаркы келбайт.

Ал эми чыныгы Рыспайдын атагы алыска кетип, даңкы таш жарып турганда аты да, атасынын аты да дал келгени аз келгесип киндигинин капиталындагы белгилери да ошондо болгону «менин ошондо калып кеткен уулум экен» деген ишенимдүү ойго түртөт, ошондон улам бейкүнөө эне уктай албай тилегин тилеп жолго аттанып чыгып «Рыспайынын» үйүн таап алып олтурат.

Көпкө сүйлөшүп олтуруп аялдын жалбыртtagан деле-бесине суу себүүнү Давлет менен Рыспай ылайык көрүшпейт. Апасы болумуш Рыспайына айылындагы алты бөлмөлүү үйүн тартуулап, жанында олтурган укасин тарбиялоону агалык милдет катары илтимас кылат. Ал эми Рыспай болсо баш ийкегендөн башкага шайы келбей маң болуп жер карап түркүн ойлорго тушугат. Палоо желип бүткөндөн кийин автобекетке алпарып жол киресин төлөп, Жалал-Абадга каттаган таксиге салып, баш-аякты жыйнап алыш бара турган болуп кучакташып коштошуп кала беришет.

Дал ушул өзбек апалуу болгон кезде, Рыспайдын өз апасы Зуура тириүү болчу. Ал 86 жашка чыгып, 1987-жылдын декабрь айында каза болгонун белгилей кеткенибиз жөндүүдүр.

Өзбек апасы келип-кеткендөн уч жыл өтөт. Күндөрдүн биринде Рыспайды обком партиянын жетекчилериинин бири өзүнө чакыртып алыш: «Сен эмне учүн өз эненди карап, жардам берип бақпайсың?» – деген маселе менен доо коёт. Көрсө, өзбек апасы бечара даттанган тура «уулу» барам деп коюп, барбай койгонуна күйүгүп. Бул доого Рыспай эмне демек эле. Апасы Зууранын тириүү экендигин, азыр айылда турарын, атасы Абдыкадырды элдин бардыгы биле тургандыгын, атасынын атасы Бекташ-Эшимбек-Байбарак экенин санап, уругу Төцизбайдан тараган Булаш болорун, Төцизбай Жору уруусуна кошуларын айтып араң кутулат. Ошентип атактуу Рыспай аз жерден өзбек элине жээн болбой калган.

КЫСЫМЧЫЛЫККА КАРШЫ НАМЫСТАНУУ

Мезгил өзү таразанын ташы сыйктуу өткөн учурдун кемчил жерин айкындалпайт берип турат. Мына биздин өмүрүбүздүн негизги учуру Советтер Союзу мезгилинде коммунисттик партия идеологияны тизгинден кармалтурган тескөөчүлүк заманга дуушар болгонун бардыгыбыз жакшы билебиз. Коммунисттик доорду мен бүгүнкү эгемендүү мамлекет болуп эркин демократиялык жолго багыт алганыбыздан улам жамандагым келбейт. Ар бир элдин башынан өткөн доордун жакшы жагы, ошондой эле кемчилидиги да болот. Кеңеш доору мезгилинде элибиздин жалпы коомдук-саясый аң-сезими өсүп, илимге-билимге жетишшип, маданиятыбыз жогору көтөрүлүп, калктын турмушу жакшырды. Эл-журтка керектүү азык-түлүк, чарбалык, техникалык товарлар арзан баада сатылып турду. Мунун бардыгы калктын жалпы жашоо деңгээлин жогорулатты. Маданый деңгээлин бийик көтөрдү. Бирок булардын карама-каршысында коомдук-саясый ой-пикирлерге тескөөчүлүк, эркин ойлоо жөндөмдүүлүгүнө карата кысымчылык, өнүгүүнүн бардык тармагындагы компартиянын гегемониялык буйрукчулдугу, айрым аша чабуулар, адаттан тыш зордукчулук – саясаттын күчтүүлүгү айрым эркин ой жүгүрткөн чыгармачыл адамдардын тагдырына зиянын тийгизген жана алар көз көрүнөө кысымга алышкан учурлар болуп турган.

Коммунисттик доордун өзүнчө мыйзамдан сырт, элге жарыяланбаган жана айтылбаган, буйруктуун негизинде гана башка күч органдары тарабынан аткарылган чен-өлчөмдөрү болгон. Ал айтылбаган чен-өлчөмдөрдүн зияны ак ниет карапайым адамдарга тийген. Ашыкча кылыхоругу, өтө сынчылдыгы, жетекчиликке карата айтылган ой-пикiri, келишпөөчүлүк аракети, буйругун аткарбай коюу жана башка иштери учун «партиянын саясатына каршы» деген жалаанын негизинде жазаланган жана куугунтукталган. Мындай куугунтуктоолорго көбүнчө чыгармачыл инсандардын арасындагы «топурагы жеңил» жекече ой-пикiri, көз карашы жана сынчыл курч ачык

айтылган сөзү бар адамдар дуушар болгон. Демек, мындай жагдайлардан Р. Абдыкадыров да куру калбаган. Эмесе, сөз ушул тууралуу болсун.

Кайсы жылы жана айы бизге белгисиз, айтуудан билгенибизге караганда партиянын Ош облустук комитетинин катчысы Барпы Рыспаев башында турган айыл чарба кызматкерлери тажрыйба алмашуу максатында ал кездеги РСФСРдин Ростов облусуна жөнөп калышат. Жолугушууларда ырдаттуу максатында Рыспайды да делегациянын составына кошуп алышат. Облустун борборунда өткөн салтанаттуу жыйында ырдаган Р. Абдыкадыровдун концептиң көрүүчүлөр дүркүрөгөн кол чабуулар менен кабыл алышат. Анын ырларын орус эли абдан кубануу менен кабыл алганын обончунун 50 жылдык маракесинде ошол кездеги Эл депутаттарынын Ош облустук Кенешинин төрагасы Батыралы Сыдыков куттуктоо сезундө өзгөчө белгилеп айткан эле.

Ошентип Оштон барган делегацияга айыл чарбасынын жетишкендиктерин көрсөтүү максатында чарбаларды кыдырып тоокканаларды, чочкоканаларды, уйканаларды көрсөтө башташат. Мындай көрсөтүүлөрдөн тажаган Рыспай кыдыруудан баш тартып, мейманканага баса берет. Анын мындай жоругуна ачуусу келген Барпы Рыспаев обончуну чакырып алыш «эмне себептен делегация менен бирге жүрбөй кетип калганын» сураганда, «мен уйканаларды кыдырып, андан кандай пайда алмакмын, мага чыгармачылыкка байланыштуу маданият тармагы кызыкттуу» деген жообун айтат. Бул Рыспайдын жетекчиликке түз айткан бириңчи каяшасы эле. Ал мезгилде жетекчиликке каяша айтуу эч убакта болбогон. Мындай жагдайда Рыспай күнөөсүн мойнунда алыш кечирим сурашы керек эле. Жооп анын тескерисинче болгонуна – айтканы айткандай, дегени дегендей аткарылып турган обкомдун катчысына адаттан тыш тоготпогон жорук катары кабыл алынган болчу.

Экинчи дагы бир окуя Ош облустук партия комитетинин резиденциясында болуп кетет. Рыспайдын өзүнүн айтып бергени боюнча – жогорку партиялык жетекчилерге

концерт коюп берүү максатында артисттерди резиденцияга чакырышат. Кыштын күндөрүнө карабай жецил улуттук кийимдерин кийинишкен артисттер сыртта титиреп турушат. Рыспай эки жолу ырдал берип кете берүү турагалуу жетекчиден жооп сураса: «Дагы ырдайсың» – деп жооп бербейт. Учунчү жолу ырдаганы ичкери кирет. Отургандардын бардыгы кызып алыш бака-шака түшкөн, кимдер келип ырдал жатканына көңүл бурбаган жетекчилерди көрөт. Эки-экиден сүйлөшүп, жанындағы олтурушкан комсомолжалар менен кызуу аңгемеге киришкен алагүү адамдарды көрөт. Рыспайга өзүнүн ырдал жаткан ыры дубалга ырдалышп жаткандай сезилет да адамдык ар-намысы ойгонуп, кур дегенде тынчтанып ыр укпаган, ырдашып жаткан өнөрпоздорду баалабаган бул олтурган адамдарга жини келет. Ал ырдал жаткан ырын дароо токтолуп аккордеонун бурчта турган столдун үстүнө коёт. Ошондо гана баятан бакылдаган үндөр токтоп, олтургандар тынчый башташат. Рыспай бардыгына угуза микрофондон минтип кайрылат: – Чындыкты айтты деп кала болбогула. Биз артисттер меймандардын көңүлүн күшубак кылалы деп келгенбиз. Бирок артисттердин өнөрүн баалабаганыңар, бака-шака түшүп, бириңер да ырдалган ырларды укпадыңар. Укпагандан кийин бизди эмнеге чакырдыңар? Мен экинчи мындай жерде ырдабайм, – дейт да аккордеонун көтөрүп чыгып кетет.

Рыспайдын бул сезүн өөн көрүшкөн жогору борбордон келишкен партиялык кызматкерлер негизги күнөө облуста идеологияны башкарып турган обкомдун катчысы Барпы Рыспаевге тиешелүү экенин аңдашат. «Мындай жетекчиликке сын айткан неменин оозун тыйып, тартипке чакырып коюу колуңдардан келбейби» деген сөз кыябы да айтылып өтөт. Экинчи жолу каяша сүйлөгөн немени биротоло концертке жологус кылып, эл аралык катнаштарга тыюу салынып кысымга алуу жөнүндөгү ой бириңчи жолу идеологияны башкарып турган жетекчиликте пайды болот.

Мына ушундан көп убакыт өтпөй дагы бир учунчү жогоркуга окшош окуяга ОМПИИНИН чоң актовый залына

кире бериштеги вестибюлда болуп өтөт. Бул жолу дагы облустук маанидеги өтүп жаткан жыйынга концерт берүү үчүн өзүндө иштеген кызматкери катары институттун уюштуруучу жетекчилиги тарабынан Рыспай чакырылат. Бул күнү түшкү тамактануу учурunda тигүү фабрикасынын жумушчуларына ырдан берип, андан кийин алардын сыйын көрүп, бир аз кызып алыш институтка аккордеонун көтөрүп алыш келет. Рыспайдын өзүнүн айтуусу боюнча актовый залга кире бериштеги вестибюлда Барпы Рыспаев баш болгон институттун жетекчилери турган болот. Рыспай жетекчилердин дагы бир балакет сыйына калбайын деген ойдо салам айтып коюп түз өтө берет. Аны көрүп калган Барпы Рыспаев:

- Абыкадыров, кайда баратасың? Бери кел! – дейт.
- Концертке! – дейт Рыспай кайрылып келип.
- Концертке катышпайсың?
- Катышпасам эмнеге чакырттыңар?
- Ичип алышсың дагы, ушинтип мас болуп жүргөндөн көрө өлүп эле албайсыңбы? – деп тилдейт Барпы Рыспаев.
- Бириңиден, мен мас эмесмин, – деп тилин тартпай сүйлөйт Рыспай, – экинчиден, мен өлсөм жаман костюмүм менен аккордеонум артат беле? Өнөрүмдү кадырланган эл өкүрүп ыйлап келип көөмүп коюшат. А сиз өлсөңүз Барпы Рыспаевич, айрым бир кошоматчыларыңыз ыйлайт, кызмат ордуңузду талашкандар кайра сүйүнөт.
- Жетишет, экинчи концертке катышпайсың! Бар, кете бергин!
- Кетсе кете берем, – дейт да Рыспай вестибюлдан чыгып алыш баса берет.

Дал ушул күндөн баштап, обончу Р. Абыкадыровго карата болгон жетекчиликтин мамилеси өзгөрүлүп, артараптан көрсөтүлгөн бут тосуулар күч алат. Облустук маанидеги концерттик программалардан анын ысмы сыйылып ташталып, радио-телеферүүлөрдөн чыгып, ырдоого тыюу салынат. Ал турсун республикалар аралык концерттик топторго жөнөтүлбөй, анын адресине карата «алкаш», «ичкич» деген жаманатты жарлык тагылып, ал өзү даярдап койгон ырларынын жыйнагы басмада басыл-

бай токтоп туралы калат. Анын баскан-турганы, өмүрлүк жары Давлетти ээрчитип алыш эл аралап чыкканы партиялык жетекчилик тарабынан көзөмөлгө алынат. Бирок эл деген эл экендигин көрсөтүп кайсы аймакка ал жөн-жайбы, же атайын концерт коюп берүү үчүн барабы, кучак жайып тосуп алыш, ырын угуп, урмат-сыйын көрсөтүп ыраазычылыгын айтышып жөнөтүп турушту. Карапайым калктын кадырлоосуна ээ болгон Рыспай жетекчилик тарабынан көрсөтүлгөн кысымга мүнкүрөп калbastan эргип чыгармачылыгын уланта берди. Ал жаңы обондорду жазып, ал обондорун Фрунзеге учуп барып радиого жаздырып, республикалык радиодо иштеген ак ниет адамдардын колдоосу менен эфирден жаңырып турду. Облустук компартиянын идеология бөлүмү тарабынан Р. Абыкадыровго жасалган кысым 10 жылдай убакытка созулду. Бул жылдардын аралыгында ал жүдөп, өзүнөн өзү мүчүп, айрым бир өзүнөн кийинки обончу-аткаруучулардын менсинген, көкүрөк көтөргөн абалына күйүкпөдү. Сабактан кийин өз бөлмөсүнө келип алыш көңүлүнө жаккан ақындардын ырларын талдал иргеп алыш, ал тандап алган текстти кайра-кайра окуп, дилине сицирип обондун музыкасын жазууга бүтүндөй дитин койду. Айрым учурда анын талантына карата көрүлүп жаткан адилетсиздикке жүрөгү чыдабай ыйлады, ызаланды жана өксүдү. Анын мындаи абалын көрүп-билип, дилибизден сезип эле жүрдүк. Бирок биздин колубуздан эмне келмек. Чыгармачыл инсанга чыгармачылык жол менен гана көңүлүн көтөрүп, кайрат айтып дем-куч берүүгө болот эле. Ошондогу менин Рыспай Абыкадыровго арнал жазган «Көкөлө ырларыңдын канатында» аттуу бул ырым – анын көңүлү чөккөн маанайын чагылдырып тургансыйт:

Солкулдан денесиндей чапкан аттын,
От коюп сезимине кары-жаштын,
Сен мага – шооласындай туюласың,
Сагыныч уялаган маҳабаттын!
Жайында. Бак ичинде. Тунук асман,
Агарып серцин таза таңдарда аткан,

Обого чыгып алып безеленген,
 Боз торгой туюласың сайрап жаткан.
 Кээ бирде жан кыйналып оору тооруп,
 Жатканда өзү менен алек болуп,
 Жүрөктүн бир күйүтүн муңканасың
 Ай тийген токайдогу булбул болуп.
 Сен баскан кыйындыкка бирге барып,
 Жүгүндү көтөргүм бар жондон алып.
Байлайсың
 Торгойду да жаман көргөн
 Адамдын жүргөндүгүн билип алып.
 Жапжарык махабаттын отун жагып,
 Турсаң да мезгил үчүн жарык жанып.
 Сен кээде кайгырасың
 Булбулду да
 Жек көргөн адам барын билип алып.
 Ар кимдин бөлөк-башка ал-абалы,
 Жүрөгү кээ бирөөнүн мынча кары?
 Булбулдун айыбы не?
Келгениби,
 Сүйцүнүн бул ааламга даңктағаны.
 Жүрөккө жеткен ырлар канча дары,
 Көңүлүк кээ бирөөнүн мынча кары?
 Торгойдун айыбы не?
 – Болбосун же
 Безенип тоо-талааны жаңыртканы.
 Мен турал кеп нерсени элестетип,
 О турмуш канча жериң кемтик, кетик?!

«Бейубак булбул кантип сайрайт» – дешин,
 Канча ушак көп адамга турат жетип.
 Ишенсин мейли ушакка. Иштин түрүц,
 Чын болуп чыгаар анын миңден бири.
 Калкыма музга болуп сиңе бермек,
 Үлпүлдөк көңүлүңдүн назиктиги.
 Бар чыгаар махабатка баткан арман,
 Ал арман музга болуп чыксын кандан.
 Анча эле ыйлай бербе?

Жүргөнүңө
 Жанында кээ бирөөнүн майдаланган.
 Сен эртең эсеп берип ар бир жылга,
 Өмүрдүн чоту турат күтүп мында.
 Обого көкөлөй бер андан көрө
 Өзүңдүн ырларыңдын канатында.

5-декабрь, 1980-жыл, Ош шаары.

Жаңы 1981-жылдын алдында жаңы ийгиликтерди, чыгармачылык жемиштүү эмгекти каалап, Рыспайдын көңүлүн көтөрүү максатында окуп бердим бул ырды. Ал аябай ыраазы болуп:

– Мени канаттуулардын назиги торгой менен булбулга теңедиңби?! Эми мен өлбөс болгон турбаймынбы! – деп кучактап бетимен өөп, көз жашын мөндүрдөй төктү. Биз бир бөтөлкө аракты бөлүп ичиp, тарап кеттиk.

Бул жарыкчылыкта уят деген нерсе болбосо, бири-бирине болгон сый-урмат да болбос эле. Уят деген сөз адамды ар убак сергектикке чакырып турат окшобойбу. Ал эми арабызда жеке өз пайдасын көздөп уят-сыйытты унуккан адамдарды көрүп жийиркенип көңүлүң иренжийт. Рыспайдын чыгармачылык турмушуна да ушундай өзүмчүл адамдардын зыяны тийгенин көбүбүз эң жакшы билебиз. Мындай адамдар өзүнүн жасаган кыңыр кылык-жоругун эч ким билбейт деп ойлойт окшойт. Жок, мындаи «кыңыр иш кырк жылдан кийин да ачыкка чыгып» каларын элибиз макал түрүндө эскертиp айтып келатпайбы. Бүгүнкү мезгилде мындай кыңыр иш тез-тез эле билинип калат. Ал эми Рыспайга бут тосуп айрым бир жийиркеничтүү кадамга барган адамдардын аты-жөнүн жакшы билсек да бул китеңке киргизбедин жана андайлардын өз ыйманына калтырдык.

Рас, биз жогоруда облустук партия комитетинин катчысы Барпы Рыспаев менен Рыспай Абдыкадыровдун ортосунда болгон мамиле жөнүндө азыноолак сөз кылып өттүк. Бүгүнкү күндүн көзү менен караганда мурунку буйрукчул коммунисттик доордун мезгилиндеги жетекчинин

вазийпасы баш ийбей каяша сүйлөгөн айрым адамдарды жазалап эсине келтируү методу менен иштегендигин белгилөөгө туура келет. Ким билет, балким, Барпы Рыспаевдин ордунда башка адам болгондо Рыспай каяшасы учун мындан да катуу жазага кириптер болот беле деген да ой келет. Ал мезгилдин коммунисттик доордун негизги катачылыгы ушунда болгон – ким каршы чыкса жазаланган, ким каяша айтса күнөөлүү деп табылган, ким баш ийбесе баш ийдирилген. Коммунисттик доордун бардык эле жетекчилери ушундай метод менен иштеген деген ойдон алысмын. Ал мезгилдин да акыл менен иш жүргүзгөн даанышман адамдары көп болгон. Карапайым адамдардын арыз-арманын угуп, колдон келген жардамын аябай колдогон, айрым чыгармачыл адамдардын турмуш-шартын, абалын түшүнгөн жетекчилер жөнүндө кеп салып өтүүгө неге болбосун. Бул жерде Р. Абыкадыровго жардамы тийип колдоо көрсөткөн адамдар жөнүндө сөз баратат.

Рыспай борбордо филармонияда иштеп турган учурунда Кыргызстан КП БКнын биринчи катчысы Турдакун Усубалиевдин тапшыруусу боюнча үч бөлмөлүү үй алганин билебиз. Ал эми Кыргызстан Жогорку Кеңешинин төрагасы Төрөбай Кулатовдун кабыл алуусунда болгон обончудан: «Эмне жетишпейт, кандай кемчилдигин бар», – деп пианино алдыртып бергенин гезиттерге жазып жүрушет. Мындан башка Ош шаарынын көчөлөрүнүн бириnde обончу жөө кетип баратса (карангыда) жанына келип токтогон кара «волга» машинасы эшигин ачып олтурup алууну өтүнөт. Арткы орунда олтурган Ош облустук партия комитетинин биринчи катчысы Султан Ибраимовду Рыспай байкабай бара берет. Бир убакта далысына тапталган колдун салмагынан улам артын караса, атактуу адам олтурганын көрөт. Ал киши обончунун ал-ахбалын, турмуш-жайын сурап, көңүлүн көтөрүп сүйлөшүп келет да түшүп калып, Рыспайды үйүнө чейин жеткирип коюну шоферуна табыштайт. Түштүк-чыгыш кичирайонундагы эки бөлмөлүү үйүнүн подъездине чейин машинаны айдатып келген обончу шофердон эки-уч жолу сигнал бе-

рип коюуну өтүнөт. «Волганын» күчтүү сигналы жаңырганда үйдүн тургундары терезеден жабыла карашат. Мындан өнөрдү Рыспай гана жасай ала турганын түшүнгөн Давлет шашып сыртка чыгат. Ошондо гана шашпай машинанын эшигин ачып жай басып Рыспай чыгат да, шоферго раҳматын айтып жооп берет. Мындан башка Темирбек Кудайбергенович Кошоев Эл депутаттарынын облустук Кеңешинин төрагасы болуп турганда өзүнө чакырып ал-жайын сурап, эки бөлмөлүү үйүн уч бөлмөлүү үйгө алмаштырып бергени жөнүндө Рыспайдын өз оозунан уканыбыз бар.

Адам – өзүнүн адамгерчилиги менен адам. Кимдин ким экендин билгендөн кийин гана ага жакшы сөзүн арнап, колунан келсе жакшылык кылуудан кечпайт. Адамдын улуулугу анын көрө билгендигинде, мезгилдин тамырынын кагышын адис тамырчы катары сезип тургандыгында, жагдайга өз убагында баа берип түйүндүү маселени чече билгендигинде. «Өзүнүн сөзүндө турбаган адам – өзүнүн абийирин төгөт» деген сөз да бекеринен чыкпаса керек. «Жамандык кылбаган адам – жамандыкка туш болбайт». Булардын бардыгы байыртан эл оозунда айтылып келаткан жол-жобо. Бүгүн биз болуп аруу ой-пикирлерди унутуп баратыбыз. Уксак да укмаксан болуп кулагыбыздын сыртынан кетип жатканын байкап турабыз. Айрым бир «алгырлар» жалган атак-даңқ күтө баштады. Абийир менен ыйманды акчага сатып алалbastыгын көрпенде катары түшүнбөй жатпайбызыб?!

«Адам курсагынан арыктабайт, кулагынан арыктайт» болуп Рыспайдын ысмына карата айтылган ар түрдүү ушак-айың сөздөр аны бир алдын чүнчүтсө да ансайын ар-намысы козголуп, арына келип, анын ичинде бугуп жаткан кусалыгын жаңыдан жазылган чыгармалары гана жоготоорун түшүндү. Ал 1980-жылдардын жаз айларынан баштап өжөрлөнүп иштей баштады. Акын Кудайберген Жуманазаровдун «Суусамыр» аттуу ырына обон чыгарды да, ага удалаш баш-оту менен чыгармачылыкка кирип кетти, муунун артынан «Шумкар издейт сүйүүсүн»

аттуу ырдын текстине кайрылды. Апрель айында Биримкул Алыбаевдин «Ак булут», май айында Айгүл Узаковынын «Сагынган жанмын сага окшош», Анатай Өмүркановдун «Ким сени мынчалык таарынктан», Шатман Садыбакасовдун «Билбедин жүрөгүмдөгүнү» аттуу лирикалык ырларына музыка жазып бүтүрүп, алардын айрымдарынын кээ бир өзүнө жакпаган жерлерин оңдоп чыкты. Ар бир жазылган обондордун ноталарын өз колу менен капкара туш менен көчүрүп жазып, алардын жазылган жылын аягына жазып койгонду эч унуптаган. Ал эми бир дем менен тез арада, башкача айтканда, бир айдын аралыгында жараткан обондорунун аягына айын, жылын кошо жазып койгон. Ошондой ырлардын бири – Эрнис Турсуновдун «Делбирим» аттуу ырына март айында 1982-жылы Киев шаарында окуп жүргөндө обон чыгарганын белгилөөгө болот. Бул ырдын өзүнчө бир тарыхы бар. Аны ачык айтып өткөнүбüz жөндүүдүр.

Буга чейин 1977-жылы атактуу жазуучубуз Чыңгыз Айтматовдун чыгармачылыгына байланыштуу бир ыр жазып берүү жөнүндө Рыспай өзу телефондон мага кайрылып калды. Атактуу обончунун айтканын эки кылбайын деген максат менен бир жума ойлонуп жүрүп эки ыр: «Делбирим», «Сүйүдөн ыйык эмне бар» деген тема менен ат коюп жазып бердим. Рыспай көпкө унчукпай журуп алды, же мен: «Ырларды эмне кылдын, обон жаздыңбы?» – деп сураганга оозум барбады. Бир күнү «обонго ылайыктуу ырыңыз болсо бербейсизби?» деген өтүнүч менен Маматибраим Бостонкулов келип калганына байланыштуу жогоруда Рыспайга берген ырлардын экинчи нускасын берип жибердим.

Арадан эки жыл өткөндөн кийин Айтматов Чыңгыз Төрөкулович Ош жергесине кыдырып депутат катары келип калды. Ош мамлекеттик институтунун чоң актовый залында шаардын интеллигенттери менен жолугушуу болуп калды. Бул күн тарыхый бир унтуулгус күн болчу, 8-февраль, 1977-жыл.

Жолугушууда Ч. Айтматовдун чыгармачылыгы жөнүндө кецири сөз болуп, ақын-жазуучулар ага арнаган ыр-

ларын окуп, куттуктоо сөздөрүн сүйлөштүү. Жазуучулардын Ош облустук уюмунун башчысы катары мен куттуктоо сөзүмдү сүйлөп, Таш Мияшев арноо ырын окуду. Жолугушууда биринчи жолу Р. Абыкадыровго сөз берилгенде ал аккордеону менен чыгып, менин сөзүмө жазылган «Делбирим» аттуу ырын аткарды. Мындай ырдын жаралып калганын эл күткөн эмеспи, ыр ырдалып бүтөрү менен зал ичи дүңгүрөп жарылып кетүүчүдөй жаңырып турду. Эң акырында чыгып сүйлөгөн Чыңгыз Төрөкулович абдан ыраазы экенин билдирип, Рыспайдын атын атап, анын обончулук ишине зор ийгиликтерди каалаганы азыркы күндөй эсимде турат.

Кечээ кийин Рыспайдын 60 жылдык юбилейи Бишкек шаарында белгилендиди. Обончунун ырлары кыргыз телевидениеси аркылуу бүтүндөй республиканын аймагына жаңырды. Көп ырларынын катарында «Делбирим» аттуу ырын белгилүү обончу Исрадин Аманбаев ырдан чыкты. «Делбиримди» менин сөзүм боюнча аткарды. Ал эми жарайланганда Эрнис Турсуновдун сөзү деп айтылды. Мен айран-таң болуп жүрдүм да, кийин Исрадин Аманбаевден сураганымда, ал мындай деп билдириди:

– Мен ырдаган «Делбиримдин» сөзү сиздикى экенин билген эмесмин. Мен нотасы боюнча алып ырдан жүрөм. Ал эми Эрнис Турсуновдун сөзүне жазылган «Делбирим» мындан такыр башка. Сиздин бул ырыңызга М.Бостонкулов дагы обон чыгарган экен. Анын обонун Рыспай угуп алып: «Мен обон чыгарган текстке сен дагы обон чыгарыпсың, мен «Делбиримди» башкача текст менен обон чыгарам» – деп, Эрнис Турсуновго «Делбирим» деген ыр жазып берүүнү өтүнөт. Ошентип, азыркы күндө Рыспайдын эки «Делбирим» аттуу ыры ырдалып жүрөт деген оюн айтты. Демек, сөздөрү, ошондой эле музыкасы бири-бирине окшобогон эки башка «Делбирим» аттуу ырынын бар экенин окурманга билдирип койгонубуз жөндүүдүр.

* * *

1984-жылдын кычыраган кышы. Түнкү saat 2–3төр чамасында телефон шыңгырап калды. Мындай учурда шыңгыраган телефондун үнүнөн ар кандай адам кооптонбай койбoit. Шашып телефондун трубкасын көтердүм. Алгач пианинонун кайрыктарга толгон үнү угулду. Мен тыңшап тура бердим. Музыка ойнолуп бүткөндөн кийин Рыспайдын ыйга аралаш ыры телефондон угулду:

*«Сүйцүдөн ыйык эмне бар,
Сүйүсөң эгөр түбөлцүк!
Кол жеткис бийик жерде алар,
Ачылса жайнап гүл өнүп»...*

Мен эмне дешимди билбей дал болуп туруп бердим. Ал өксүп-өксүп ыйлады да: «Ушундай ыйык сүйүү жер устүндө барбы? Мен сенден акын катары сурап жатам» – деди. «Бар учун ушундай ырлар жазылып, сендей музиканттар музыка жазып жатпайбы?» деген оюмdu айттым. Ал ырдын эң акыркы саптарын ырдады.

*«Тар болуп талаа басарга
Албырып жүзү бетиңин.
Жаштыктан кеткен катана
Сурасаң ыйлап кечирим».*

«Мен өмүрдө көп ката кетирдим. Эми ыйлап кечирим сурап жатам Кудайдан», – деп телефондон шолоктоп ыйлады. Мен болсо: «Кой ыйлаба, күнөөбүздү Кудай өзү кечирсүн, күнөөсүз пенде болбoit» дегендөн башка сөз айтталбай мукурадым. Бул түнү уктай албай ары-бери таңаткыча ооналактап чыктым.

Рыспайдын ар бир ыры муңдуу баян сыяктуу. Ал ар бир лирикалык ырына канча өмүрү корогондугун бир күдай өзү билбесе биз билбейбиз. Жаңыдан жазган ырын ыйлап олтуруп ырдаганын Түштүк-чыгыш кичирайонунда кошуна болуп турган ОшМУнун окутуучусу Токтош Танаев дагы тастыктап буларды айтат:

– Биз бир үйдө кошуна турдук. Биздин көчө мурун ВЛКСМ көчөсү аталып, азыр Исанов атындағы көчө болуп, 23-үй № 1-квартирада Рыспай жашаган. Биз КараКулжа районундағы 1-Май айылында жайгашкан Токтогул атындағы орто мектептин интернатында бирге окугандыгыбызга байланыштуу мени атыман айтпай «жетим» деп чакырчу. Мектептеги турмушубуз жөнүндө жогоруда айтып өткөмүн. Башы ооруп, ичкиси келип калганда:

– Э, жетим, бир нерсең барбы? – деп тартынбай суралчу. Бир аз ичкенден кийин: – Эми жакшы болбодубу, мындай жакшылыкты атаң да жасабай коёт, рахмат жетим, ооруп турган башты оңдоп койдуң эми сөзгө өтөлү, – деп ичиндеги арманын айтчу, – уулдуу болбой калдым, артымда бир туяк калса экен деп көп аракет жасадым. Аракетим текке кетип, алардын бардыгы кыз төрөдү. Деги мага Кудай уулду буюрабаган окшойт. Мен көп деле жашабайм, менин бул сөзүмдү кийин түшүнөсүн.

Көпкө ойлуу олтуруп жаңы жазган «Ак куулар сени сагынар» деген ырын ырдап калды. Бул ырды ырдап жатат, көзүнөн жашы төгүлүп төмөн кулап жатат. Үрдү ырдап бүтүп, бир аздан кийин аккордеонун мойнунаң чыгарып жерге коюп:

– Бул ыр кийинки ырларымдын эң мыктысы болду, – деп баладай кубанды. Кошуна тургандан кийин эртеликчө тез-тез жолугуп турчубуз. Бир күнү дагы өзүнө чакырып алып: «Мен сага бир кат окуп берейинби?» – деп жанынан бир конверт сууруп чыкты. Кол менен дептерге жазылган кат. Жазган каттын ээси 10-класста окуп жаткан окуучу кыз экен. Ал кыз катында: «Менин бетимен бир эле жолу өөп койсоңуз, өмүр бою бактылуу болот элем» – деп жазыптыр. «Көрдүңбү, мени жаш кыздар дагы сүйөм деп жатпайбы!» – деп калды Рыспай. Мен: «Тартайтып сени сүйүп эмне кылат эле, сенин обондоруңду сүйдү да ал кыз» – дедим. «Ооба, ошол обондорум аркылуу мени сүйүп жатпайбы» – деп улутунуп алды баладай.

1980-жылдардын башталышында Ош Кыргыз драма театрынын чыгармачыл колективи В.Шекспирдин «Гам-

лет» аттуу классикалык трагедиясын сахнага алып чыгуу камылгасын көрө башташат. «Гамлет» бул учурда белгилүү акын Сооронбай Жусуевдин кормосу боюнча кыргыз тилинде «Кыргызстан» басмасынан жарык көргөн мезгили эле. Театрдын башкы режиссеру Искен Рыскулов Рыспайга телефон чалып, трагедияга ылайыктуу бир музыка жазып берүүсүн өтүнөт. Обончу трагедиянын кормосун окуп чыгат да, «Офелиянын ырына» музыка жазат. Бул тууралуу Ашым Молдокулов минтип айтканы эсимде:

– Рыспай аке мени алыстан көрүп калып: «Бери кел», – деп чакырып калды. – Байке, шашылыш ишим бар эле – деп кыйыктансам, – бас быякка, жетим, өзүм арак алыш берем, эгерде келбесең, карындашымды үйүңөн көчүрүп алыш кетем, – деди. Улуу адам ушинтип айттып аткандан кийин барбай коё албадым. Жанына келгенден кийин кабинетине ээрчитип кирип: – Мынабу ырдын выступлениеси, нотасын ачык, даана кылып жазгын, – деди да өзу пианинодо шыптылдап ойноп кирди. Мен: «Токтой турчу үлгүрбөй жатам, – десем: – сен тез жазчу элең го», – деп кайра кайталап ойноп жатты. «Выступление оте эле узун болуп жатат го, – десем: – Эргүү деген ошондой болот да жетим», – деп күлүп койду. Ошентип «Офелиянын ырынын» нотасын мага жаздырган, – деп эскерет Ашым, – ал нотаны оте мыкты жазат эле» – деп кошумчалады.

Рыспай бул мезгилге чейин бири-бирине окшошпогон, бирок өз үнү, өз почерки бар, ритмге ото бай, ички мазмунун чабыты кенен өзгөчө бир оригиналдуу обондордун сериясын жаратып, өзүнүн мектебин түздү. Анын сексенинчи жылдардан кийинки Э. Турсуновдун «Өмүр гүлү өз түгөйүн чакырат», С. Бегалиеванын «Көктөм вальсы», И. Исаковдун «Эстейм сени», А. Чойбекованын «Жайдалың» сыяктуу ырларына обон жазып, республикабыздын булуң-бурчунан анын ысмы жаңырып турду. Биз ар убак, ар кандай учурда жолугуп калганыбызда сөзүбүздүн негизги мазмуну чыгармачылык бакытка бурулуп кетчү, – канткенде оригиналдуу, карапайым адамдардын жүрөгүнө жеткен чыгарма жарапат? Азыркы обондуу ырлардын би-

йиктиги кайсы деңгээлде турат? Музыка менен поэзиянын маданий багыттагы таасири эмнеде? – жана башка маселелер боюнча ээн-эркин сөз кылар элек. Ар убак: «Сени менен сүйлөшүп олтурсам жаным жыргап калат» – деп өз оюн жашырчу эмес. Мен ага китеңтерден окуган улуу акын-жазуучулардын, музыканттардын турмушундагы кызыктуу окуялары жөнүндө кеп салып берчүмүн. Айрыкча Германиянын королу Фридрих III өзүнүн жанжөкөрлөрү менен көчөдөн өтүп бара жатканда акын Гейне менен улуу музыкант Бетховен сүйлөшүп баратып өтүп бараткан падышага бири ийилип салам берсе, бири менменсинип таанымаксан болуп салам бербей карап турганны, падыша өтүп кеткендөн кийин бул эки улуу адамдын бири-бирине тарыхта кимдердин аты каларлыгы жөнүндөгү диалогдору Рыспайды абдан кызыктырчу. Ал эми кийин өтүшүп кеткен керендигине карабай өз элинин атуулу катары классикалык чыгармаларды жаратып, өзүнүн улуу адам экендигин билбей бул дүйнөдөн көз жумган Бетховен Рыспайдын кумири болуп калган эле.

– Поэзия – бул музыканын мазмунун аныктап турган жаны. Ар убак тексттин мазмуну музыканы чакырат, ошондуктан мен акындарга карызмын, – деп калчу. Ал өзүнүн бул оюн төмөнкүдөй тастыктаганы бар: «Чынын айтайын, ушу кезге чейин канча акындын ырына обон жараттым. Ошолордун баары мен учүн кымбат. Себеби алардын ар бири дүйнөнү мендей кабыл алган, менчелик сүйүнгөн, менчелик кайгырган, жүрөгү меникиндей деп түшүнөм.

Досторум, келинчегим жакшы деген ырларымдын көбүн өзүм жаратпай тытып таштаган учурларым да болду. Бул – ал акындын ырынын начардыгы эмес, мен аны жеткире түшүнө албай, экөөбүздүн оюбуз бир жерден тогошпой калды дегендик. Досторум мактаган соң чыгарып жиберсем деле болмок, бирок абийир сотум буга уруксат бербейт эле».

Рыспайдын бул сөзүнө мисал катары Гейненин «Книга песен» (ыр китең) аттуу жыйнагын келтирсек болот.

Бул ыр китеп жарыкка чыккан күндөн баштап анын ырларына Шуберт, Шуман, Лист, Григ, Россиядан – Чайковский, Римский-Корсаков, Рахманинов, Бородин сыйктуу композиторлор музыка жазып, көптөгөн романстар бүтүндөй немец элинин сүйгөн ырларына айланганын айтсак жетиштүү болот. Рыспай да акындардын ырларын абдан жогору баалаган жана поэзиянын ички кудуреттүү күчүн андап билген. Айрым учурда ал өзү дагы ыр жазганга урунуп көргөн. Анын «Мен айрылсам сен да менден айрылдың» аттуу ырына обончу А.Бөдөшов обон чыгарып, ал ырды К.Эралиева ырдап жүргөнүн жакшы билебиз.

Кечэеки алоолонуп тийген күндүн табы жок эле бүгүн, асман бетин бозоргон булут тегиз ороп, батыштан соккон сыйдырым шамал дарактардын жашыл жалбырактарын шуудуратат. Ачык турган балкондун эшигинен денени ичириктекен муздак агым кирип, бөлмөнүн ичин муздатып жиберди. Баятан жаңы жарагалган обондун нотасын жазып жаткан Рыспай балконго чыгып, айланага көз жиберди. Ары-бери экиден, бирден өз тирилиги менен өтүп жаткан адамдардын карааны төмөн жактан көрүндү. Төртүнчү кабаттагы бул үйдүн балконунан катарлаш күрүлгөн экинчи ушундай эле бетон үйдүн терезелери көрүндү. Оң тарабы ар түрдүү позада пас, бийик, чоң-кичине үйлөр, сол тарабы да мындан эч айырмасы жоктой. Ал эми үйлөрдүн алдына тигилген майда ар кыл дарактар бутактарын жайып көктөп турат. Андан кийин жалбырактарды шытыраткан майда жамгыр ақырын себелеп кирди. Бир аз чыйрыга түшкөн Рыспай ичкери кирип балкондун эшигин жапты да, кайрадан нотаны жазганга олтурду. Бирок көңүлү өч нерсеге чаптай туруп алды. Аナン туруп бир бөлмөдөн экинчи бөлмөгө өтүп, ары-бери тынымсыз баса берди. Залдын балконунун айнегинен досу Рыспектин терезеси көрүндү. Телефон чалды эле трубканы эч ким албады. Эсине Маметибраим түштү, ал өзүнүн жанындай көргөн окуучусу эмеспи, үйүндө болсо эле айтканын эки кылбаганын жакшы билет. Телефондун шыңгырагын кечигип алган адамдын үнүн дароо тааныды.

– Миша, бош болсоң үйгө келип кетчи, – деди.
– Болду ака! Азыр барам, – деди ал шашылып.
– Эмнеге чакырганымды билесин да...
– Билем ака! Сырыңызды үйрөнүп бүтпөдүмбү, – деп ал ичинен жылмайып күлүп, телефондун трубкасын койду.

Кийинки чыккан обончулардын ичинен дурусу ушул **Маметибраим Бостонкулов**¹ экенин анын мамилесинен көп жолу байкаган эле Рыспай. Өзү дилгир, бир калыпта сыйнын бузбай жүргөнү, кыйынсынып мактанбаганы, токтолугу, андан да бир катар элге жагымдуу обондорду чыгарганын жактырчу. Жаңыдан обон чыгарып, ырын ырдап чыккан бул уялчаак жаш жигитти биринчи жолу жолуктурup колун кысып, жакшы каалоосун айтканы да эсинде эле.

Анда 1970-жылы мурунку Совет (азыркы Кара-Кулжа) районунун борборунда мектептер арасындагы окуучулардын өздүк көркөм чыгармачылык кароо-конкурсу өткөрүлгөн эле. Бул иш-чарага Рыспай калыстар тобунун жетекчиси катары катышкан болчу. Кароодо Маметибраим Барктабас Абакировдун «Апалар», Кармышак Ташбаевдин «Тагдырын түркүн жолдору» аттуу ырларын ырдап чыккан. Абдан сүрдөп, тердеп-булап аткарған бул жаш обончунун ырын жактырып ага өз колу менен «кароо-конкурстун жеңүүчүсү» деген диплом тапшырып, эл алдында мактап: «Окууну бүтүргөндө институтка келгин» – деп колун кысканын эстеп олтурду. Ооба, ал убакта институтка студент болуп конкурстан өтүү абдан кыйын эле. Тагдыр буйруп, ал Оштогу музыкалык окуу жайына өтүп, окуп калды. Бул окуу жайында өтүлгөн хор сабагында

¹ Маметибраим Бостонкулов – 1954-жылы Кара-Кулжа районунун Чалма айылында туулган. Айылдык орто мектепти бутургендөн кийин Оштогу музыкалык окуу жайына келип кирип, кийин Бейшеналиева атындагы институттун хор-дирижер бөлүмүн бутурғон. Көп жылдар бою Ош педагогикалык институтунда иштеген. Азыр ОшТУда илим-эстетикалык борборунун директору кызматын аткарууда.

атайын чакыруу менен келип, дүйнөлүк композиторлордун хор чыгармаларынан студенттерге ырдап бергени, сабактан кийин жолуга калып акыл-насаатын айтып, жаңы чыгармаларынан ойноп берип, алардын көңүлүн көтөргөнүн ойлонуп отурду. Ангыча дарбазанын коңгуруосу кагылганда гана баш көтөрүп ордунан турду да эшикти ачары менен Маметибраимдин эшик алдында күлүп турганын көрдү. Ал кирип эшик жабылгандан кийин гана Рыспай аны күчкөттөштө:

– Ой, Миша, көрүнбөйсүң, сени аябай сагындым да, – деп далысынан эки колу менен таптады, – келгениң жакшы болбодубу, сүйлөшкөнгө эч ким жок, өзүм жалгыз буулугуп кеттим.

Рыспайдын иш бөлмөсүнө кирип, тартипсиз чачылып жаткан ар түрдүү нота кагаздарын, китептерин, кроваттын башында турган аккордеонду көргөн Маметибраим стулга отуруп жатып:

– Рыспай аке, иштеп жаттыңыз беле? Мен сиздин ишиңизге тоскоол болгон жокмунбу? – деп сурады.

– Тоскоол болсоң мен чакырат белем, сени? – деп Маметибраимге сүрдүү карап койду, – билесиңби Миша, дүйнөдө урушкандан ачуу, сырдашкандан таттуу нерсе жок. Кана, бир нерсең барбы?

– Бар, – деди Маметибраим сумкасынан бир бөтөлкө аракты, кагазга оролгон сыр, колбасаларды столдун үстүнө коюп жатып. Экөө бир рюмкадан алгандан кийин Рыспай аккордеонду колуна алып, Камбаралы Бобулодун сезүнө жазылган «Сүйөм сени туйгүзбай» аттуу ырын ырдап берди. Экөө чыгармачылык концерт менен эл-жерди кыдырып бирге жүргөн күндөрүн эскерип, көпкө сүйлөшүп олтурушту. Башка обончуларга салыштырмалуу Рыспай Маметибраимдин токтоо, оор-салмактуу мүнөзүн көбүрөөк жактырып өзү менен кошо ала кетчу.

Көп жолу бирге жүрүп обончунун мүнөзүн, кыял-жоругун эң жакшы билген Маметибраим Бостонкулов буларды айтып берген эле:

– Ар бир адамдын кыял-жоругу анын өзү менен кошо төрөлөт турбайбы. Рыспай акенин кыял-жоругу бир өзүнө гана шайкеш келген сыйктуу башкалардан өзгөчөлөнүп бөлүнүп турчу. Достору менен каттуу тамашалашар эле. Айрыкча көңүлү күшубак болуп турганда жок жерден сөз таап, барыбызды күлдүрүп жиберчү. Ал эми өзүнө жакпаган кычык сөздөргө чыдай албай ачуусу келип, сөгүп жибергенден да тартынчу эмес. Мен анын мүнөзүн ачылып, кайра бүркөлүп турган жаздын жамгырлуу учурундай элестетчүмүн, чагылган чарт-чурт этип, шамал уйгу-түйгү согуп, кайрадан күн жарк этип ачылып, нурун жайнатып жерге төккөн сыйктуу эле. Ал жаңы чыгармасын жаратуу алдында ал чыгарманын толук дүйнөсүнө кирип алып, андагы ойлор менен арбашып, айрым учурда буркурап ыйлап да алар эле. Сулуулукту, кооздукту жанындај жакшы көрчү. Адамгерчилик сапаттарды сыйлачу. Айрыкча жалган айткан адамды жининдей көрчү. Досторунун айрым бир өзүнө мүнөздүү кемчилдигин ырга айлантып тамашалаганды жакшы көрөт эле.

Ош жергесинде жашаган обончулардын ичинен Алтымыш Кадыровду да Рыспай жакшы көрүп урматтап, эл аралап концерт коюп чыкканда өзү менен кошо бирге ала кетчу. Бул учурда ал оригиналдуу обондору менен коомчулукка таанылып калган эле. Арыктагы сууну кетмен алдыга жетелеп ағызып барган сыйктуу Рыспай өзүнөн кийинки жакшы чыгармалары менен чыгып келаткан обончуларды калайык-калкка тааныштыруу максатында ээрчитип ала жүрүүнү эч качан унутпаган. Бул жолу алардын концерттик сапары Баткен, Лейлек райондоруна туш болду. Анткени лейлектик Рыспайдын досу Өмүрзак атайын келип эл-жерди кыдырып келүү тууралуу чакырып, обончунун макулдугун алып кеткен эле. Атайын алып келүү жөнүндө жиберилген машинага эки обончу жубайлары менен олтурду да жолго чыгышты. Өзбекстан менен Тажикстандын чек араларын аралап өткөн Ош – Қуба – Ферганада – Ленинабад автотрассасы аркылуу Лейлек районуна алар кеч күүгүмдө жетип келишти. Досу Өмүрзак

меймандардын келишкенине жетине албай кой союп, сыйлап Рыспайга белек катарында аккордеон тартуулайт. Эки аккордеондуу болгон обончу бул белекке берилген аккордеонду Алтымышка кармата берет.

Бул аккордеондун кийинки тагдыры жөнүндө Алтымыш Кадыров өзү журналист Абдыманап Амиракуловго берген интервьюсунда мындай деп айтканы бар:

«Рыспай аке менен бирге жүрүп, бир далай таалимтарбия алгам. Мени үкесүндөй көрчү. Эстеликке аккордеонун берсе, аны уурдатып ийгем». Демек, белгилүү обончунун колу тийген өңү-түсү, бүгүнкү күнү табылгыс реликвияга айланып калган ал аккордеон ыр дүйнөсүн эң жакшы көргөн белгисиз бир «жакшы уурунун» колунда жүргөнүн белгилеп кетүүгө туура келет. Ошентип, биз жогоруда сөз козгоп келаткан Рыспайдын кең Лейлек райондоруна барган чыгармачылык сапары жөнүндө Алтымыш Кадыровдун мурунку жубайы Ош облустук Рыспай Абдыкадыров атындагы филармониянын мурунку солисткасы **Рая Нургазиева**¹ төмөнкүдөй ойлорун ортого салды.

– 1984-жылдын күз айлары эле. Азыркы Бишкек шаарындагы Токтогул атындагы мамлекеттик улуттук филармониянын алдында уюшулган эки жылдык эстрада студиясында окуп жүргөн учурум. Шаардын калкына концерт коюшкан Абдыкадыров Рыспай, Эшпаев Токон, Керимбаев Асанкалы, Мамажанов Жолдошбектер барып калышты. Аты аталган бул обончулардын бардыгын эле телевизордон көрүп, ырларын радиодон угуп жүрчүмүн. Жакындан тааныш эмес элем. Студияда окуган төңтүш

кыздарым менен концерттерин көрөлу деп учүнчү кабаттан тепкичтерден түшүп келатсак Рыспай аке менен Асанкалык экөө алдыбыздан чыга калышты. Рыспай аке биринчи жолу бизди көрө кооп эле:

– Саламатсыңарбы кыздар! Концертке киресинерби? – деп сурады.

– Киребиз агай! Биз ушул филармониянын студиясында окуйбуз, – дедим мен биринчи жолу.

– Жакшы, ыймандуу, сулуу кыздар экенсинер. Бул жигит обончу Асанкалык Керимбаев деген болот, таанып алгыла, – деди Рыспай аке.

– А сиз ким болосуз? – деп сурады жанымдагы шеригим.

– Атактуу Абдыкадыр уулу Рыспай деген обончу аганаар, – деди озунуп жанында турган Асанкалык аке.

– Болуптур залга кире бергиле, – дешти да экөө бир нерселерди кобурашып сүйлөшкөн боюнча шашылыш администрациянын конторуна карай кетиши.

Анда биздин жаш убагыбыз. Алар менин узун, жерге тийген капкара чачтарымды көрүшүп, Рыспай аке Оштон келген кыздардан окшойт дейт. Асанкалык аке болсо: «Жок, Көлдөн же Таластан болсо керек» дешип экөө бир ящик арактан мелдеше кетишиет. Концерттен кийин экөө төң мага келишип: «Кайсы жерден болосун» – деп сурал калышты. Мен нарындык экенимди айттым. «Болду, Рыспай, жецилип калдың» дешип бирге жүргөн артисттердин бардыгы сүрөмөлөшүп күлгөн бойдон кетип калышты.

1986-жылды тагдыр буйруп, Алтымыш Кадыровго турмушка чыктым. Көп өтпөй Ошко келип иштеп калдым. Бир күнү Ала-Бука, Жаңы-Жол райондоруна концерт кооп келгени жөнөп калдык. Группада Рыспай аке, Рыспек Тасмаев, Алтымыш бар экен. Учөөнө Давлет эже экөөбүз көшүлдүк. Жолго чыкканда Рыспай аке айттып атпайбы:

– Баары бир Ошко турмушка чыгыпсың го?! Баагыда оштукмун, студентмин деп койбайсуңбу?! Чыныңды айттып, мен Бочадан (Асанкалык акени айтат) жецилип калдым, – деди дагы аздан кийин, «тамашалаймын, чының-

¹ Рая Нургазиева 1968-жылы Нарын облусуна караштуу Муса Баевтөн айылында төрөлөт. 1984-жылы азыркы Бишкек шаарындагы Токтогул атындагы мамлекеттик улуттук филармониянын алдындағы эки жылдык эстрада студиясына келип кирет. 1986-жылы Ош шаарына келип, облустук чыгармачылык борборуна (ОНМЦ) кызматка орношот. Ал эми 1987-жылы Ош облустук филармониясына кирип, чыгармачылык эмгек жолун улантат. Азыркы күндө Бишкек шаарында эмгектенүүдө.

ды айтканың туура эле болгон. «Жалганчынын өңү чиркөө» дейт элде. Жүзүн көргөндөн эч жалтанбай жүр, – деп акылын айтты.

Рыспай акенин дагы окуясы. Кийинки жылды жогоруда аты аталган артисттер кайрадан бир группа болуп эл чыгармачылык борбору тарабынан концерт коюп келүү учун Баткен, Лейлек райондоруна барып калдык. Мында дагы күйөөлөрүбүздү ээрчиш, Давлет эже экөөбүз кошулууп алдык. Барган айыл-кыштактагылар абдан жакшы тосуп алышты. Биз дагы малчыларды, дыйкандарды, механизаторлорду кыдырып күнү кечке концерт коёбуз. Кечкурун чарбанын чоң клубунда концерт берип жүрдүк.

Эртеси экинчи чарбанын айыл-кыштактарын аралап ырдал, тамашалашып, концерт берип чарчап келебиз.

Бир күнү кайсы чарба экени эсимде жок, жергиликтүү кыздар келип, Рыспай аке менен Алтымышка кабар беришет: «Райондун багынан жолугуп сүйлөшөлү» – дешип. Бул кабарды Давлет эже экөөбүзгө бирөөлөр билдирип коюшту. Алардын жолугуша турган жерин сурап билип алышп, биз биринчи барып далдоодо күтүп турабыз. Бир маалда Рыспай аке менен Алтымыш жасана кийинип алышып күтүп турган кыздарга келип калышты. Эми эле жолугушуп сүйлөшө баштаганда Давлет эже үнүн катуураак чыгарып: «Мынабу тургандар кимдер болду экен?» – деп күлүп калды. Рыспай Давлет эженин үнүн тааный коюп, өзгөчө бир адамдын күлкүсү келе турган абалга келип, тилин чыгарып, чолок адамдын басыгын жасап аксай басып, бир колун артына, бир колун алдыга серайтип бөжөндөй басып Давлет эженин жанына келип эч нерсе билбеген, эч нерсе көрбөгөн немедей момурап туруп калды. Биз болсо кыткылыктап күлүп атабыз.

– Рыспай эмес окшойт, – дешип жанагы кыздар дагы таң калышты.

– Кокуй, менин аялым келип калган турбайбы? – деп Алтымыш дагы дароо биздин жаныбызга жетип келди.

– Кимдерге келдицер эле? – деп биз такып сурап жатабыз.

– Эс алалы деп эле басып келаткан элек, анабу кыздар алдыбыздан чыгып калышпадыбы? – дешип актана башташты.

Рыспай аке ар кандай жагдайлардан артисттигине сала коюп оор абалдан оой эле кутулуп кетээрин мен биринчи ошондо билгем. Жол жүрүп баратканда ар нерсени айтып күлдүрүп зериктирбейт эле адамды. Бала кыял, кәэде таарынчаак, ак көңүл адам болчу.

Парторгуду уялтканы. Лейлек районунун борборундагы мейманканадабыз. Рыспай аке менен раматылык Рыспек Тасмаев экөө бир бөлмөдө жатышчу. Райондун клубундагы концертебиз абдан ийгиликтүү өттү. Эл көп келди. Рыспай акенин кайра-кайра эл суранышып ырдатып жатышты. Калың әлдин дүңгүрөтө кол чабышып ар бир номерди суранышып ырдатканы артисттер учун отө жагымдуу жагдай эмеспи. Ошентип, концерттен кеч мейманканага кайтып келдик. Бир аздан кийин атайын кишилер келип бизди мейманга чакырып калышты. Уйдун ээси башынан көптүү өткөргөн, жетекчи кызматтарда иштеген ақыл-эстүү, меймандос, орду менен макалдата сүйлөгөн орто жаштардагы киши экен. Дастроң болсо титирейт. Бирок эт бышып небак даяр болуп калганы менен негедир шорпо тартылбай кечиге берди. Биз тезирээк тоюнуп алышп, эс алсак болот эле деп шашылып жатабыз. Ошондо Рыспай аке үйдүн кожоюнуна кайрылып:

– Э аксакал, бизге арнаган тамагыңарды бере бербейсиңерби? – деди жанындагы Рыспек акенин көрсөтүп, – биз го арык адам, чыдай беребиз, а мынабудай көп ичип, көп жеп жүргөн немелер чыйпылдалап кетишити окшойт. Буга кандай дейсиз?

– Айтканың туура, Рыспай иним. Бирок «Аюуну аюу кылып тааныткан нерсе анын башы» деген көп бар эмеспи. Ошол сымал биздин чарбанын парторгу келмек эле, ошону күтүп тартынып турабыз. Келип калаар, бир аз күтүп туралы, – деди. Бардыгыбыз унчукпай олтуруп калдык.

– Оозго тийип турган тамакты токтоткон партиянын күчүн караңыз, а, – деп Рыспай аке күлдүрүп калды.

Бир аздан кийин парторг дагы келип калды. Аны менен кошо шорпо келип эт тартыла баштады. Ошондой эле арак-шарап стакандарга қуюлуп, ар бирибиздин алдыбызыда мелтиrep турду. Парторг сөз сүйлөп, биринчи тостту алдырып да жиберди. Экинчи тост Рыспай акеге берилди. Ал эл-журттун улуулугун, өнерлүү адамдарды урматтап сыйлаганын, алар бардык нерсени андап-байкап көрүп турарын, бардык байлык элдин колунан жаралып жатканын, ошондой эле артисттерди чакырып, кой союп сыйлап жаткан уй ээлерине ыраазычылыгын билдирип келип парторгду уяткарып жатпайбы:

– Орток парторг, элди урматтаган жакшы нерсе деп эми эле айттым, артисттер дагы ошол элдин бирибиз. Эми бизди урматтабай кечигип жүргөнүң кандай болду? Баятан бери өзүндү күтө берип ичибизден зил өттү?! – деди. Парторг тура калып кечирим сурап, Рыспай акенин бетинен өөп, күнөөсүн мойнуна алды. Анан экөө тамашалашып, тез эле дос болуп кетиши.

Рыспай аке ар түрдүү кубулуп өзүнүн көп жактуу экенин ар кадамда сезидирип туар эле. Бир карасаң сени менен төнтүшүндай сүйлөштөт, бир туруп сүрдүү – сөз айтууга батыналбайсың, кәэде ақылгөй кенешчиң катары токтоо, айрым учурда жаш баладай баёо, ишенчээк, адамдын көңүлүн калтырбаган дилгир, жанында болгонун аябаган жоомарт адам болчу.

Мезгил шуулдап билинбей өтүп баратканын дилинде сезип олтурду. Күндер учуп, айлар алмашып, жылдар тоғошуп сезимтал жаштык мезгил алда-качан арман сыйктуу артта калып кырк жаштын кырына чыгып, элүү жаштын босогосuna бут коёр учур жакындал келатканын көңүлгө алды. Өмүр деген чыйыры жок чер токайдун өзүнө окшош нерсе белем, аралап ага өзүң чыйыр жол салып өтүшүң керек, алдыңан ар түрдүү нерсе жолугат, караганы, тикени колу-бетинди тилсе, чыргайы-чыбыгы чабыла тийип жан кашайтса, мөлтүрөп бышкан мөмөсү көздүн

жоосун алыш, кол сунсаң колун жетпей көңүлүндү азгырат. Канткен менен үмүт алга жетелеп тынбай жол жүрүп бара бересиң. Жолдун өйдөсү-ылдыйы, тайгак тар кыясы, татаал бийик ашуусу жана таш агызган агыны, алкынган кечүүсу сыйктуу өмүрдүн да ез азап-тозогу, арман-ыйы, акылыңдан адашкан кайгысы, жүрөк жарылып сүйүнгөн кубанычы бар экенин ойго салып олтурду. Бир ақылмандын айтканын оюна алды:

«Абактагы адамдай кетип барам, артымда – көлөкөм, алдымда – ой-максатым».

«Менин жүрөгүмдү алгын да аны шамга жагып көр, бирок күйгөн күлүнө тийбе – ал колуңду күйгүзөт».

Ошондой эле эң жакын көргөн адамыңдан түбөлүккө айрылганыңда бул ыр – ый болуп, көз жаш болуп жерге тоголонот тура:

«Ыйлайм, ыйлайм дарман жок эми менде,
Таштап бизди кеттициби кара жерге».

Мындан эки ай мурун – 1987-жылдын февраль айында 86 жаш курагында апасы Зуураны ақыркы сапарга узаткан болчу. Бир жума мурун айылга барып кыркын өткөрүп келип, жалгызырап олтурган. Мындај учурда ойго ар кандай нерселер келип, көз алдыңдан чубуруп өтөт. Уулу катары урмат-сый көрсөтө алдымы? Эне катары менин азап-тозогумду тартпады бекен? Менин оомалтөкмөлүү, оош-кыйыш, бар-жок башаламан турмушум дилине жик салбады бекен деген ойлордун үстүндө тунжурап олтурду. Атасы Абдықадырдын качан, кайсы жерде, кандай жагдайда каза болгонун билбей чоңойду. Эш турутуп эстээри, эркелээри, көрбөй калса сагынаары, алышта жүрсө да ага тирек болуп турганы – апасы эмес беле. Эненин медери бала үчүн опол-тоодой бийик тура. Бир жак өңүрү бошоп, бир алды бошой да туштү. Ар убак айылга барганда сагынган апасына жаш баладай эркелеп, сагынчын жазчу эмес беле?! Эми ал кара жердин түбүндө. «Ооба, бардык адам өлүмдөн коркот, ал эми элине калтырган өмгеги бар адам күлүп өлөт». Тириүлүктүн мыйзамы ушундай, бул катаал чындык. Муну ар бир адам эстей жүрүшү керек.

Рыспай ойлуу басып сыртка чыкты. Аңгыча үй алдына келген «Волга» жецил машинасынан **Орзобек Акимбаев¹** чыга келди.

- Ассалому алейкум. Кандай дос?
- Алейкума салам! Жол болсун. Келчү эмес элең!
- Кошунаң Орзканды билесинбى?
- Билем.
- Ал менин бир тууган карындашым, ошого келдим эле.
- Анда таппай калдың, – деди Рыспай чынын айтып,
- азыр күйөөсү экөө ээрчишип чыгып кетти. Андан көрө үйгө кирели, чай ичип бир аз отуруп кет, аңгыча келип калыштар.
- Болду, өзүң менен сүйлөшүү өзгөчө жагымдуу.
- Экөө ээрчишип Рыспайдын үйүнө киришти. Ал-абалды сурашып бир топко олтургандан кийин Рыспай минтип сурады Орзобектен:
- Айтчы ачыгын, өзүң эл алдында сөз сүйлөп, журт башкарып, ак-караны таанып, жаман менен жакшыга көзүң жеткен, башың бутүндөй Кыргыз журтчулугуна таанылып калган адамсың. Көп жылдар бою эл-жерди арапап жүрсүң. Бардык нерсеге ақылың жетет. Мен ушул күнгө чейин өзүмдүн ким экенимди, кандай адамдыгымды биле албай келем. Мага болгон чынчыл, калыс бааңды төңтүш жана замандашым катары өз оозундан уккум келет. Мен деги киммин өзу? Ушул суроомо ачык жооп бер.
- Өзүң жөнүндө сурап калдың, мейли жооп берейин. Ар бир адам өзүнүн ақылы, әмгеги, таланты менен жа-

шап күн көргөндүгү учун – аалам кармалып тынч турат экен. Анын сыңарындай жер боорунда жашаган бардык эле адамдардай эки колу, эки көзү, эки буту, эки кулагы бар, башы менен ойлонуп, буту менен жер баскан биздей адамсың. Ал эми таланттың жагынан башкалардан өзгөчөсүң. Анткени эң бириңчи жолу немец калкына тиешелүү аккордеонду кыргызча сүйлөтүп, жаңы, өлбөгөн обондорду жаратып, музыка дүйнөсүнө жаңылыкты ачып бердиң. Сен космоско бириңчи жолу учкан Гагарин сыйкаттуу – кыргыз обондорун космикалык бийиктикке учурган кыргыз эли-журтунун Гагаринисиң. Мен сени ушундай деп түшүнөм жана баалайм, – деди Орзобек. Рыспай ойлуу олтурду бир демге чейин унчукпай, анан айтты:

– Анда ушул сөзүң учун жүздөн алалы, – деди баладай сүйүнүп, – чындыкты айтып мактансаң ден соолукка жакшы. Элим мени баалап келген, дагы эле баалап алат деп ойлойм.

– Аның ырас, элден калыс, адилет эч ким жок. Бирок айрым бир жаштар мактала калса эле дердендеп эч кими көзүнө илбей кетип жатпайбы.

– Адамдын да ар кандайы бар. Акылында данеги барлар көөп кетпейт, данеги жоктор көөп кетет, же ичип кетет. Бир жолу сый көрсөтүп – меймандос адам боло албаган сыйкаттуу, бир-еки обон менен обончу атка коналбайт эмеспи. Мен азыр да өкүнөм, дурус обондорумду убагында жеткире ырдабапмын. Ага мына азыр ээ болдум. Бирок жетишпеген турмуш кендерди кесүүдө. Эгерде оркестрим болгондо дүйнө кезип кетет элем.

– Эсенчилик болсо оркестриң да болуп калаар. Кайра куруу, жаңылануу эми башталып жатпайбы!

– Ким билет, бул бир курулай кыйкырык окшойт, – деди Рыспай рюмкаларды кайра толуктап куюп, – айтса, мен атын коюп берген уулуң кайда иштеп жатат? Окуусун бутүрүп келгенби?

– Ооба, окуусун да бүтүргөн, үйлөнүп алган, – деди Орзобек жай сүйлөп, – күн билинбей өтө берет турбайбы!

¹ *Орзобек Кулмаматович Акимбаев* – 1942-жылы Сары-Булак айлында туулган. Айыл чарба институтун бутүргөндөн кийин Кара-Кулжа районунда инженер болуп әмгек жолун баштаган. Көп жылдар бою комсомодук, партиялык жетекчи кызматтарда иштеген. Акыркы жылдары Кыргыз Республикасынын Президентинин алдындағы мамлекеттік инспекциясынын башчысынын орун басары, Кара-Кулжа мамлекеттік администрациясынын башчысы кызматын аткарған. Азыр Ош облустук баалуу кагаздар регионалдык бөлүмүнүн башчысы.

1967-жылы жаз айларында болгон эле бул окуя. Экөөнүн төң жаш мезгили. Экөө төң делегаттардын катарында чабандардын Бүткүлсөзүздүк слетуна Фрунзеге барышкан. Жыйындан кийин «Ала-Тоо» мейманканасына келишип, бир топ төңтүш балдар менен чардап олтурушкан. Ороздектин аялнын боюнда бар учуро, айы-күнүнө жетип турган аялнын кабар алганы үйүнө телефон чалат. Атасы раматылык Кулмамат аке уулун уулдуу болгону менен сүйүнчүлөйт. Кубанычка кубаныч кошулуп бардыгы Ороздекти күттукташат. Анан сөз ымыркайга ат коюу жөнүндө башталып кетет. Ошондо Ороздектин кубанычын бөлүшүп күттүктөө сөзүн айткан Рыспай тост көтөрүп жатып:

– Уулундун атын Сабыр кой! Сабырлуу, ырыскылуу, ата-энесин сыйлаган, ырыс-кешиктүү уулдардан болсун! – деп айтат. Отургандардын бардыгы эң жакшы ысымды койду дешип бардыгы бул ойго макул болушат. Мына ошондогу Сабыр азыр үй-бүлөлүү болуп, өкмөттүк кызматтарда иштеп жатканын Рыспай угуп кубанып олтурду. Эскиден тааныш эки дос көпкө сүйлөшүп олтуруп чөр жазышты. Акыры экөө төң сыртка чыкты да, Ороздек менен коштошуп кайра үйгө кирди.

Үй ичинде тунжураган тынчтык өкүм сүрүп турган. Давлет болсо Сюитаны ээрчитип туугандарына кечээ кеткен эле. Келсе бүгүн же эртең келиши мүмкүн. Көңүлү бир топ күшубак болгон Рыспай эми пианиноголтуруду да, көнүмүш адаты боюнча клавишларды шадылуу салаалары менен басып, «Жолугарым билгемин» аттуу ырынын музыкасын ойной баштады. Ооба, бул ың жаңыдан чыгарылып эч жерде ырдала элек учуро эле. Анда 1978-жылдын жай айлары. Обончулардын обондорун кабыл алуу максатында борбордон Сайра Кийизбаева, Султан Юсупов, Советбек Исраилов келишип, № 1-маданият үйүндө кабыл алуу башталат. Алфавит боюнча Абыка-дыров «Жолугарым билгемин», «Өмүр гүлү өз түгөйүн чакырат», «Эстейм сени» аттуу ырларын комиссиянын кароосуна көёт.

– Сүйүүдөн башка ырың жокпу? Домкультуранын үстүнөн сүйүүнүн түтүнүн буркураттың го? – дейт Сайра Кийизбаева комиссиянын төрагасы катары сын пикирин айтып. Бул сөз Рыспайдын көңүлүнө бир топ катуу тиет. Микрофондун алдында турган Рыспай:

– Сүрдөтүп жүрөк жаралап,

Сүйүүдөн адам жаралат, эже! Биз али чал боло әлекпиз, сүйүүнү ырдай турган мезгилибиз, – дейт. Бул сөзгө комиссиянын мүчөлөрү бир аз териге түштөт. Сөзгө сына түшкөн Сайра Кийизбаеваны колдоп Советбек Исраилов:

– Жалаң аккордеон менен обон жаратат экенсицер, мууну кандайча түшүнсө болот? – деген суроону көёт.

– Немец әлинин аспабын кыргыздын буюму кылдым. Ал азыр менин аккордеонум, аны менен мен эмне жаратсам, ал менин жеңе ишим эмеспи, – деп Рыспай ачууланат. Ың угабыз деп келишип залда олтурушкан эл Рыспайдын сөзүн колдошуп, шатырата кол чаап жиберишет. Берилген жоопту бир аз тыкыр кабыл алышкан комиссиянын айрым мүчөлөрү «отура бер» дегендөй салкын кол шилтеп коюшат.

Мына, ошондогу «Жолугарым билгемин» аттуу ырын пианинодо ойнот жаткан учурда телефон шыңгырап калды. Акырын басып барып трубканы алды. Кулагына тааныш Абыка-керимдин үнү угулду:

– «Сары бәэниң» ачыган кымызынан чыгалбай журө бересиңби? Алайга келип кетпейсицерби Давлет экөөңөр.

– Кол бошбой жатат, Фрунзеге барышым керек.

– Эмне? Фрунзеде Рыспай келет эле деп даярдап бышырып койду дейсиңби? Андан көрө кымыз ичип кетпейсиңби?!

– Кымызынды берип жиберсөң деле ичилет эле. Ушуга акылың жетпей калдыбы?

– Чыныңды айт, – деди Абыка-керим токтоо, – келе аласыңбы? Мен бир чакырам, экинчи чакырбайм. Болбо со качан келээринди билдир. Мен ошого даярдык көрүп көён.

– Эмне, мен барсам, кой соймоксунбу?

– Чөп-чар берип бир кашкулакты байлап олтурам, келсөң союп бышырып берем, – деди Абдыкерим тамашалап.

– Азырынча аны өзүң союп жеп тур. Кийин мен барганда дагы кудайдын айтканы болор, – деди Рыспай күлүп. Бир-эки жумадан кийин бара тургандыгын кабарлап, телефондун трубкасын өз ордуна койду. Абдыкеримдин кылышк-жоругу, качан болсо да кабагым-кашым дебей жадырап-жайнап күлүп турган жайдары мүнөзү, кайсы учурда барсаң да дасторконун жайнатып, жакшы сөзүн тили менен сайратып турган меймандостугу, көңүлүнүн ачыктыгы жана сезимталдыгы оюна түшүп туруп алды. Эсинде эле мындан беш-алты жыл мурун июль айында үй-булесү менен барып бир айга жакын Абдыкеримдин үйүндө туруп бир катар жаңы обондорду чыгарып келгени. Ал күндөр – толгон ай сыйктуу жарыгы ааламды жарык кылып турган аруу күндөр эле.

Рыспай менен Абдыкеримдин бирге жүргөн бул күндөрү жөнүндө **Разак Сатыбалдиев**¹ төмөнкүдөй өзү бирге жүрүп күбө болгондукун айтып бергени эсимде калыптыр.

– Мен Рыспайдын бир тууган жээни Калык менен аскерде бирге кызмат кылып жүрүп, тагасы жөнүндө көп сөз кылат элек. Кийин аскерден келгенден кийин Алай райондук маданият үйүнүн директору болуп иштеп калдым. Биринчи жолу Ош телевидениеси тартып жаткан «Ыр кеседе» таанышып калдык. Күн ысык эле, «Чынар» ресторанынын жанында пиво сатчу. Чогулуп алыш пиво ичкени бардык. Пивонун кезегинде эл көп экен. Пивого кезеги жеткен бир жигит Рыспай аке менен Абдыкеримге эки кружка пиво алыш чыгып берди, «ичип тургула» деген ойдо.

– Сен жакшы жигит экенсиц, кезекке тур, биз бир аздан кийин келебиз, – деп мени калтырып коюп кетип калышты.

¹ Разак Сатыбалдиев – 1961-жылы Алай районунда туулган. 1973-жылы Огуз-Орто мектебин аяктап, кийин Фрунзе шаарындагы Искусство институтун бүтүргөн. Көп жылдар бою маданият тармагында иштеп келе жатат.

Кудай жалгап, кайра эле келип калышты, чаңкообуз канғыча пиво ичип тараганбыз. Ошол күндөн баштап жакшы тааныш болуп кеттик. Гүлчөгө Абдыкеримдин үйүнө көп барат эле. 1985-жылы Давлет жеңе менен барып калды. Бул жолу Абдыкерим экөө аябай катуу иштешти. Давлет менен Насипкан жеңе экөө «тамак даяр болду, келгиле» десе да болбой бир обондун кайрыктарын түзөтүп олтура беришчү. Кәэде эртесинде мени «Койчунун ырын» ырда дешчү. Ушул ырды уккандан экөө төң тажабайт эле. Бул ыр экөөнүн гимни болчу. Иштешип жатканда аздан арак ичип отура беришчү. А мени ичпейсиз дешчү. Жаңыдан жаралып жаткан обонду экөө талашып, кайра аны ондошуп, бул жери болбайт, бул кайрыгы дурус дешип талкуулашчү. «Илхам кетип жатат, аз-аздан арактан күй» – дечү Рыспай аке, анан мага кайрылып: «Чойт эркечими» тарт – деп айтчу. Мен ырдан жатканда мени токтотуп: «Разак, төгүлүп, тиштенбей, ички дүйнөң менен жайылып ырдачы. Ырга жүрөгүң менен жылуулук бербей-сиңби?! – деп кеңеш бергенин али күнгө чейин унуптайм. Мен кәэде эрте менен келгенде: «Аяштар кандай?» – деп сурап калсам: «Биринчи мени сурабайсыңбы?» – деп эскертип калчу.

Бул барышында Гүлчөдө көп күн жүрдү. Чарбаларда чөп орок мезгили. Абдыкерим артисттерди гастролго жөнөтүп коюп, учөөбүз Жылуу-Сууга бардык. Андан чыгып Кыр-Колго келдик. Рыспай аке машинада баратып бир обон чыгарды. Бул обон Алай жери жөнүндө болчу. «Ушул обонду сага бердим, Абдыкерим» – деди. Бир күнү Жошолуга келип, концерт койдук. Кеч кирип бараткан. Микрофонду иле турган таякчасы да жок экен. Рыспай аке бешиликти жерге сайып, анын сабына микрофонду байлап коюп ырдан кирди. Айрым учурда арактын пөгүн кулагына илип алыш кыздарды арданччу. Айтор, жүргөн жери оюн менен күлкү эле.

Бир күнү Абдыкеримди: «Арак алыш кел» – деди. Давлет жеңе болсо: «Алыш келбе» – деди. Ортодо талаш бо-

луп калды. Абдыкерим сыртка чыгып кеткен эле бул учурда: «Чакыр, – деди, – үйдүн ээсин, ал үйгө киргенде. – Насипкандан коркуп арак бербейсін, чөптүн арасына бекитсең керек, алыш кел арагыңды! Экөөбүз көрүнөө арак иче албасак не деген адамбыз. Болбосо үйүндү өрттөп жиберем, – деди, бардыгыбызга угуза. Айтор, Рыспай акенин ачуусу келгенин ошондо бир байкадым.

* * *

1986-жылдын май айы. Мурунку Свердлов көчөсүнүн (азыркы Ленин атындагы) – 312-эки кабат имаратынын 1-кабатында Жазуучулар Бирлигинин облустук уюмунун эки бөлмөдөн турган кабинети бар болчу. Бул күнү У.Салиева атындагы кыздар орто мектебинде «кыргыз тили жана адабиятынын» жумалыгына жазуучулар Ж.Шерифев, Т.Адашбаев, А.Дегенбаева болуп катышып келип кабинетте иш менен алаксып отурғам. Түштөн кийинки учур болчу, телефон шыңгырап калды. Трубканы алсам Рыспай:

– Ака дос, мен азыр барам, эч жакка кетпей тур, иш бар.

– Кандай иш? – деп сурадым.

– Барганда айтам, – деди.

Арадан анча көп убакыт өтпөй «жигули» автомашинасы менен короого кирип келди. Рыспай бир аз кызуу. Жанында биз тааныбаган 20 жаштардагы орто бойлуу кара тору жигит сыртта калды. Рыспай ачык турган кабинеттин эшигин жапканча кирди дагы:

– Фрунзеге маданият министрлигине телефон чалалы.

– Канча номери? Кимге? – дедим да телефонду алдына жылдырдым, – өзүң терип ала бер.

– Токтосартов Акунга чалам, – деди да 22–25–16 номерине автомат аркылуу бурады, – өзүндө экен, телефону бош эмес экен, – деп трубканы ордуна койду, бир аздан кийин дагы чалып көрөйүн.

Биз бул аралыкта ал-ахыбал сүйлөшүп олтурганда кабинетке **Сатыбалды Кадыров**¹ кирип келди.

– Ассалому алайкүм, – деп ал кол берип саламдашып жатып: – Жүрөсүңбү, Рыспай, ыйлактап, – деп бир аз тишише сүйлөдү.

– Ырдасам да, ыйласам да, ал менин ишим. Сенин көзүң менен ыйлап жатамбы? – деди Рыспай бир аз тери-ге тушуп.

– Эми ыйлаакты ыйлаак дейт, чолок адамды чолок дейт. Анын эмнесине теригесиң – деди Сатыбалды дагы тилин тартпай.

– Сатыбалды, – деди Рыспай ордуна туруп, – айтчы, деги сен өзүндү киммин деп ойлойсун? Көрүнгөнгө сынта-гасың...

– Мен Сатыбалдымын! Ким болот элем! А сенчи?!

– Мен Рыспай деген болом, билсең ушул.

– Сен бир байкүш обончусун да, ким болот элең – деп ал дагы бет маңдай отурган стулдан турду. Мен экөө мушташып кетпесин деген ойдо экөөнү эки жакка тартып отургузуп жатып:

– Койгула, эмне талашыңар бар деги? Бөлүшө албаган дүнүйөңөр бар өндүү бири-бириңерге ызырынасыңар. «Жорто албаган жол бузат, айта албаган сөз бузат» болуп жатасыңар, – дедим мен ортолукка түшүп.

– Мен байкүш болсом да бүтүн кыргыз эли билет, – деди Рыспай бир аздан кийин ачуусун тыйып, – сени ким билет?

– Мактанба төрт-беш обонун менен, – деди Сатыбалды дагы анын ачуусуна тийип.

– Мактанам! Чындыкты айтып мактансаң – ден-соолукка жакшы. Сен баалабасаң – мени эли-журтум баалайт. Ага эмне көралbastык кылыш, ичин ачышат?!

¹ Сатыбалды Кадыров – 1942-ж. Өзгөн районунун Ничке айылында туулган. ОМПИни бутургөн, көп жылдар мектепте мугалим, редакцияда, теледе кабарчы, ОМПИде окутуучу болуп иштеген. Бир катар сатиралык китечтери жарык көргөн.

– Эмнене мактанасың – деп Сатыбалды ачуулана баштаганда мен колунан тартып жетелеп, коридорго алыш чыктым да:

– Кой, башка жерде сөгүшкүлө экөөнөр, бул жер коомдук жай. Мандайыбызда маданият башкармалыгынын кызматкерлери олтурушат. Уят, акыл-эстүү адамдарга эмне болгон деп айтышпайбы, экөөнөрдүн айтышканыңарды укса, – деп үйүнө кетирип жибердим. Кайра кирип Рыспайга: «Кой, Акунга телефон чал», – деп трубканы колуна карматтым. Акун Токтосартов бул жолу өз ордунда жок болуп чыкты, анын минстрдин биринчи орун базары болуп иштеп жаткан учуру болчу.

– Токтосартовдо эмне ишиң бар эле? – дедим.

– Наамга документимди жөнөтүшкөн экен, ошону Акун билеби, жокпу, сурайын дедим эле.

– Документтериң жөнөтүлсө – сага наам бербей кимге берет эле, бүтүндөй жумурай журт билет. Бирок тууган катары Акундан эмне болуп жатканын билип койгонун дурус, – деп ачуусу тарабай турган Рыспайдын көңүлүн көтөрүүгө аракет кылдым.

– Э, аке дос, айлананды бүтүндөй ичи тар акмактар курчап турганын билбейт экенсис. Бут тоскондор көп экен. Аны мен турмушумда көрүп келе жатам го! Жаныңда жакын досуң болуп жүрүп жамандык кылгандар бар, – деди Рыспай күйүп-бышып.

– Эми андай адамдар бар, бирок аз. Бардыгына капалана бергениң, сендей руху бийик адамга жараашпайт. Андан көрө чыгармачылыгыңды күчтө бергениң жөндүү. «Дарак тамыры менен күчтүү, адам таланты менен күчтүү» деген дагы жакшы сөз бар. Сенин Кудай төрөлгөндө энчилеген талантың бар, ошону менен күчтүүсүң. Ичи тар адамдар жамандаганы аркылуу сенин атагыңды жогору көтөрөт да, кол жеткис бийикте турганыңды далилдешет. Ырларыңды угуп турган ар бир дили таза адам ушактаган сөзгө ишенбейт. Бул көралbastan айтып жа-

тат деп түшүнөт. Канчалык бийикте турсаң, ошончолук майдаланган ушакчылардын колу жетпей ызаланат. Сен өзүндүн әмгегиң менен күн көргөн адамсың. Чыныгы әмгек кылдай болуп ичкерсе да ал эч убакта үзүлбөйт. Майда сөздөргө көңүл бурбай эле койгонун оң – дедим мен чыныгы дилимден чыккан ақылымды айтып: – Жүрү, эми чыгалы да бир жерден «сеп этип» алыш, үйлөргө тарайлы.

Рыспай ойго батыш унчукпай келди да, бир топтон кийин көңүлү жаркырап мындаиди:

– Туурасын айттың, моюнга алам. Башкалардан бийик бол дегениң жакшы ақыл экен. Рас, биз жетим өстүк. Жакшы кеңешин айткан адам болбоду. Өз киндишибизди өзүбүз кестик. Көп каталыктарды кетирдик. Чындыкты бетке айтып, анын зыяны өзүмө тиыйди. Кайсы жерде кандай сөз айтуу – бул дагы өзүнчө үйрөнө турган нерсе окшойт. Бирок кәэде чыдабай кетет экенсис, – ал ички сырыйн айтып чечиле сүйлөп келе жатты.

Биз Араван аялдамасынын жанындағы чоң дүкөндүн бурчундагы буфетине кирип, эми стакан кагыштырарбызыда үстүбүзгө алагүү «кырк жылкычан» тааныш достор кирип келишти. Алар менен стол үстүндө «көк бөрү» тарттык да гүүлдөп тарап кеттик.

Ушул окуянын болуп өткөнүнө жыйырмага жакын жыл зуулдап өтүптур. Бул мезгилдин аралыгында раматылык Сатыбалды Кадыровдун да, Рыспайдын да көзү өттү. Бүгүн Рыспайдын өмүрү жөнүндө китеп жазып жатып экөөнүн жогорудагы чырлаша кеткен окуясын «жазбай эле койсом окшойт» деген ойлорго кабылып кыйналган күндөрүм болду. Бирок бул экөөнүн кайым айтышында бири эмес, экөөнүн тең бетке чабар, тике сүйлөгөн, тартынбаган мүнөздөрү жатканын эске алыш, бир аз маданият-таштырып айтпай коюу күнөөсү менин мойнумда калмак. Мунумду окурман түшүнөөр деп ойлойм. Ошого карабай Ош облусунда Жазуучулар уюмунун бөлүмүндө көп жылдар бою адабий кеңешчи кызматында иштеген, Рыспайды

жакындан тааныган ақын кызыбыз Алымкан Дегенбаевынын¹ мындай бир ыры эске түшөт.

«Чыңырык үн; чылбырыңды
Неге бошоң таштадың?!
«Сагынышсын» – дедиңби же,
Сагынычтын дастаны?
Наркыз бирөө катуу айтып,
Наалып ката жедиңби?
«Кетейинчи наадан дүйнө,
Намыстансын» – дедиңби!»

А п т ы н ч ы б ө п ү м

КЫЗМАТЫНАН ЭКИНЧИ ЖОЛУ АЙДАЛЫШЫ

Адам үмүтү менен тириүү, көздөгөн максаты менен жашоо кызыктуу тура. Карыялар жаштарга: «Ойлогонун орундалсын», «Максат-тилегине жет» – деп бекеринен бата бербесе керек. «Жамгыр менен жер көгөрөт, бата менен эл көгөрөт» – дейт эмеспи элибизде. Көптүү көргөн, көп жашаган адамдардын батасын алуу биздин муундуун балдарына ыйык сезилчүү. Аксакал адамдардын кызматын кылууну, айтканын аткарууну биз парзыбыз катары билчүбүз. Эгерде андай улуу адам короого атчан келсе – атын алыш, колуна суу қуйган милдетти чыт курсак балдар батасын алабыз деген ниетте чөөгүндү талашып турар элек.

Рыспай дагы эл-журттун батасын, ар кимдин кызматын кылып, малын багып, чөбүн оруп жүрүп көп эле алса керек. Алардын назары тийип, Кудайдын ракхымы менен таза, назик дилине биз сөз кылып бүтүрө албай жаткан обончулук өнөрү анын вазийпасына ата кылгандыр. Мына ошол өнөрү аркылуу эл-журтуна аты угулуп, эл оозунан түшпей Рыспай Абдыкадыров деген ысмы ыр сүйгөн калкыбыздын дилинен орун алгандыгын биз үчүн белгилөө парз. Мындай атак-даңкка, ардакка ал тынымсыз эмгеги, изденүүсү, иликтөөсү аркылуу жетти. Кумурскадай жүк көтөрөн мээннеттин азап экенин кумурсканын өзү гана билген сыйактуу чыгармачыл адамдын эмгегинин кандай тозок экенин чыгармачыл адам өзү гана билет. Кумурска айтат экен: «Кана, жүк көтөрүп бутуң менен басып көрчү» – деп. Көпөлөк айтат экен: «Кана, канатың менен эргип көкөлөп учуп көрчү» – деп. Чыгармачыл адамдын духунун бийиктиги – анын жалкесине бекем орноп калат экен. Эгерде обончунун духу ушунчалык бийик болбосо аз өмүрүндө мынчалык оригиналдуу угумдуу обондорду ал жаратып албас эле.

¹ Алымкан Дегенбаева – «Ош жаңырыгы» 1997-жыл, 11-январь. «Бейиши бол, Рыспай» (Абдыкадыровго) аттуу ырынан кыскартылып алдынды.

1986-жыл анын түшүмдүү жылы болгонун белгилеп кетмекчибиз. Анын үстүнө бул жылда бир катар обондорду чыгарууга үлгүрөт: алсак, адабиятчы, акын-жазуучу Камбаралы Бобуловдун сөзүнө жазылган «Сүйөмүн сени туйгузбай», Барман Арзиевдин «Күдөр үзбөй күтөмүн», Айгүл Узакованын «Жанында жүрүп өгөйү болдум сүйүнүн» аттуу ырларына обон жазат. Анын бул чыгармаларынын жараганына бир топ убакыт болсо да теле же радио аркылуу берилбей сакталуу турган. Борборго барып жаздыруу, эл-журтка угузуу көңүлүндө жүрсө да институттагы кызматынан бошоно албай, ыңгайлуу жаңы жылдын келишин күтүп жүргөн. Ойлогон ою оңунан чыгып, Камбаралы Бобулов өзүнүн 50 жылдык маракесине атайын чакыруу кагазын жөнөтүп, Рыспайдын келишин суранат, ошондой эле республикага белгилүү инсан катары Рыспайга уруксат берип, борборго жөнөтүү жөнүндө облустук жетекчиликке телефон чалат. Эки тараптан суралыч болуп жаткандан кийин шылтоо таап барбай коуюниети обончуда жок эле. Анын үстүнө өзүнүн жаңы чыгармаларын теле-радиого жаздыруу максаты көптөн бери оюнда жүргөн. Мааракеге чакыруу кагазын көргөн ошол мезгилдеги директор А.Анараев да барып келүү туралуу уруксатын берген. Бул мезгил 1986-жылдын декабрь айынын экинчи жарымы эле.

Ар бир борбор шаардын өзүнө тиешелүү тартылуу күчү болот. Азыркы борбор калаабыз Бишкек (мурунку Фрунзе) да адабияттын, маданияттын өнүккөн чордону экенин ким танат. Айрыкча мааракеге келишкен искуствонун аттуу-баштуу адамдары жыйылган жерде атактуу обончуну кадырлаган адамдар болбой коймок эмес эле: Рыспай ырына обон чыгарган акындар, бирге жүргөн артисттер, обончулар, жакын достору ыйласа да кетиришмек эмес. Андан башка жаңы обондорун жаздырууга убакыт керек болчу. Ошентип, кечигип келген күнөөкөр катары деканаттын кысымы боюнча жазып берген төмөнкүдөй түшүнүк катын бул жерде келтире кетели:

– 288 –

«Оштогу мамлекеттик педагогикалык институтунун музыка факультетинин деканы А.Топчиевге музыка факультетинин ага окутуучусу Р.Абыкадыровдон

ТҮШҮНҮК КАТ

1986-жылдын 18-декабрынан тартып, Фрунзе шаарына жазуучу К. Бобуловдун 50 жылдык юбилейине катышшуу учун жөнөп кетип, юбилейден кийин 21-декабрдан баштап чыгармачылык башка иштерим менен телевидениеде, бир апта радиодо себепсиз кармалып калдым. Андан кийин аба ырайынын начардыгынан эки күн самолет кармалып, Ошко уча албадым. Ошентип, 30-декабрь күнү Ошко келдим. Эмгек тартибин аргасыз бузгандыгым учун бардык наказаниелерге даярмын.

Р. Абыкадыров. 2-январь, 1987-ж.

Эки күнгө жооп сурап кетип, 12 күнгө кечигип келген ага окутуучуну эмгек тартибин бузду деген шылтоо менен кызматтан кетирүү жөнүндөгү ой деканатта иштеген айрым жетекчи кызматтагы окутуучулардын арасында мурунтан эле түзүлүп калган болчу. Анын үстүнө облустук партия комитетинде иштеген майда чиновниктердин обончуга карата болгон көз карашы көптөн бери түз эмес экенин билип турушкан. «Оюнdagысын аткарып, башы оогон жакка жамаатты тоготпой кете береби» деген кээ бир ич күйдүлөрдүн ушак-айыңы да айтывлай калган эмес. Экинчи бирөөлөр кичине тутанып келаткан отко май куюп, «бардык наказаниелерге даярмын – деп жетекчилерди көзүнө илбегени эмнеси» – деген да сөз чыгарып жиберишет. Жамаат ичиндеги ушундай чыргайлуу ача пикирлердин пайда болгонуна байланыштуу деканаттын заседаниесинде талкуулоо маселеси келип чыгат.

Төмөндө аны толук келтирели:

19-706

– 289 –

«Факультет кеңешинин заседаниесинин протоколу-
нан көчүрмө:

6-январь, 1987-жыл

Заседаниеге факультет кеңешинин бардык мүчөлөрү
каташты.

Карала турган күн тартиби:

Факультеттин музыкалық-аткаруучулук кафедрасынын ага окутуучусу Р.А. Абдыкадыровдун эмгек тартибин бузгандыгы жөнүндө.

Заседаниенин жүрүшү:

Топчиев А. Т. – факультеттин деканы.

– Жолдоштор! Бұғынку заседаниеде 18инен 30-декабрга чейин ишине келбegen жолдош Р.Абдыкадыровдун тартиби жөнүндө сөз болмокчу. Албетте, биз Р.Абдыкадыровду жакшы музыкант, композитор катары билебиз, анын таланттын урматтайбыз. Бирок жогоруда айтылғандай анын ишке жоопкерчиликсиз мамилеси бизди бұғын ачык талкуулоого мажбурлап олтурат. Ишке келалбагандыгынын себеби Р.Абдыкадыров өзү авиабилетти өз убагында алалбай калгандыгы, аба ырайынын бузулушу менен түшүндүрөт. Мындаи түшүнүк анын жасаган кылышкоругун женилдетпейт.

Масалбеков А. М. – музыкалық-аткаруучу кафедрасынын башкарнуучусу.

– Мен Р. Абдыкадыровду көп жылдардан бери билем. Ал абдан жакшы музыкант, көп жетишкендиктери бар, чыгармачылық жактан тынбай иштейт, ал өзүнүн грамм-пластинкасын, чыгармаларынын жыйнагын чыгарды. Бирок ошону менен бирге ал сабактарга, студенттер менен жекече өтүлүүчү занятиелерге сапаты жөнүндө айтпаганда да чалагайым мамиле кылат. Жумушка келбegenин, сабактарды калтырууларын, командировкага кеткенин – телевидениеге жаздыруусу менен жооп табат. Аны менен болгон биздин сөзүбүздөн кийин жолдош Р. Абдыкадыров өзүнүн күнөөсүн мойнана алат деп ойлойм. Өздүк делосуна жазылуу менен ақыркы эскертүү берүүнү сунуш кылам. Бир нече жолу кафедрада анын кылыш-жоругу

талкууланган, мындаи иш кайталанбайт деп күнөөсүн мойнана алган. Бирок кайра эле аны кимдир-биреөлөр жолугушууларга чакырып командировкага жөнөп кетет. Ушунун баарынан студенттер жабырланышууда.

Дүйшоналиев С. Д. – дирижер кафедрасынын ага окутуучусу.

– Мен Р. Абдыкадыровду таланттуу музыкант катары эң жакшы урматтайм. Ал өзүнүн чыгармалары менен угуучулардын алдында тез-тез чыгып турат. Бирок азыр биз эмгек тартиби жөнүндө принципиалдуу сөз козгоп отурабыз. Тез-тез сабакты калтыруу студенттерди сапаттуу даярдоого тескери таасирин тийгизүүдө.

Сунуш кылам: Р. Абдыкадыровду окутуучу катары маселесин ректораттын алдына коюу керек.

Баранцев Г.Ф. – факультеттин парторгунун орун басары.

– Р. Абдыкадыровдун эмгек тартибин бүткүл окутуучулар составы эң жакшы билет. Мен аны кызматынан кетириүү жөнүндөгү жогоруда айтылған сунуштарга кошулам.

Бадина Л. И.

Эгерде Р.Абдыкадыровдун күнөөсүн актай турган документтери жок болсо, анда окутуучулук кызмат орду жөнүндөгү маселени коюу керек деп эсептейм.

Осмонов К.Э. – факультеттин деканынын орун басары.

– Жолдоштор! Р.Абдыкадыровдун мындаи эмгек тартибине жасаган өзүм билем мамилеси коллективдин психологиялық, нравалық даярдыгын начарлатат. Мен өзүм чыгармаларын сыйлайм. Бирок канткен менен тез-тез командировкаларга кетүүсу тартипти, педагогдун өзүн жана студентти бошондотот. Бирок жолдоштор, Р.Абдыкадыров өзүнүн артында жакшы ой-пикирди калтырды. Жогоруда айтылғандарга маани берип түшүнөт деп ишнем. Катуу эскертүү берилсин деп сунуш кылам.

Жолдошев Т. – факультеттин профсоюзунун төрагасы.

– Биз Р.Абдыкадыров менен көп жылдардан бери чо-
гуу иштейбиз. Ал композитор, музыкант катары канча
көп эмгектенгени да белгилүү. Бирок азыркы убакта анын
көңүлкош мамилеси тынчсыздандырат. Деги бул коман-
дировкага ал уч күнгө гана жооп алган, а жыйынтыгын-
да эки жума жоголуп кетип олтурат. Мындай жагдай би-
ринчи эмес. Бирок ал биздин педагогикалык жамаатта
иштеп жатып, ал баарын түшүнөт жана эмгек тартибин
ондойт деп мен ойлойм. Өздүк делосуна жазылып, катуу
эскертуү берилсин деп сунуш кылам.

Пивнев Л. В. – хор.дирижёрлөө кафедрасынын оку-
туучусу.

– Р.Абдыкадыровдуң жаман адаты бар, мен Р.Абды-
кадыровду ишинен кетирүү зарыл деп сунуш кылам.

Эң ақырында музыкалык-аткаруу кафедрасынын ага
окутуучусу – **Р.Абдыкадыровго** сөз берилет.

– *Мен бардығыңардын алдында күнөөлүцүмүн. Бирок
мен дагы бир жолу кайталап айтам, Фрунзе шаарынан
уча албай кечиктим деп. Мени жакши түшүнгөн бул кол-
лективде иштөөн абдан жагат. Менин адресиме айтыл-
ган сынды угуп алып аябай күнөөлүцү экенимди сезип же-
там. А сиздердин мага жардам берүүгө даяр турушуңар
жаштарды тарбиялоодогу менин жеке жоопкерчилигими-
ди жогорулатат. Мен мындан ары бардык күч-кубатым-
ды аябай иштөөгө убада берем».*

Жогоруда келтирилген, Р.Абдыкадыровдун адресине
айтылган сын пикирлердин негизинде факультеттин де-
каны Топчиевдин эмгек өндүрүмдүүлүгүнүн айрым мас-
лелери, колективизм, жардамдашуу, достук мамиле, кем-
чиликтерди бетке айтуу жөнүндөгү жыйынтык сөзүнөн
кийин сунуш добуш берүүгө коюлат.

Топчиев А. Т. – факультеттин деканы.

– Жолдош Р.Абдыкадыровду ишинен бошоттуу жөнүндө
сунуш кыламын.

Добуш берүүңүздөрдү суралам.

Р.Абдыкадыровду иштен бошоттуу жөнүндөгү сунуш
боюнча – 10 окутуучу добуш берет. Ал эми эң ақыркы

эскертуүсү менен катуу сөгүш жарыялоо сунушу боюнча
16 окутуучу добуш берип, 2 адам калыс болот.

Факультет кеңешинин чечими төмөндөгүдөй чыгары-
лат:

Эмгек тартибин бузгандыгы, ишке келбекендиги үчүн
(18-30-декабрь, 1986-ж.) жана бир нече жолу сабактар-
ды өткөрбөгөндүгү үчүн ага окутуучу Р.Абдыкадыровго
акыркы эскертуү менен катуу сөгүш жарыялансын.

Факультет Кеңешинин төрагасы – Топчиев А. Т.

Факультет Кеңешинин катчысы – Мамурова Г. Т.

Мына ушул окуядан эле маселе боюнча Ош мамлекет-
тик педагогикалык институтунун профсоюз уюмунун Пре-
зидиумунун кеңешмесинде 1987-жылдын 19-январында
каралып, талкууланып, Р.Абдыкадыровго ақыркы эскер-
туү менен катуу сөгүш жарыяланып, атайын Токтом ка-
был алынат. Бирок ошого Карабастан ОшПИНИН жетек-
чилиги Р.Абдыкадыровду жумушунан бошоткон. Бирок
ал иштен бошоттуу жөнүндөгү буйрук тийиштүү органдар
тарабынан мыйзамсыз деп табылып, Рыспай мурунку че-
чимдердин негизинде кайра иш ордуна калтырылган¹.

НААМГА КӨРСӨТҮҮДӨГҮ ТОСКООЛДУКТАР

«Жакшылык – жыгач башында, жамандык – аяк ас-
тында» дегендөй өз убагында астыртан билиндирибей эм-
гек тартибинин жоболоруна шылтоолоп ишинен кетирүү
аракети бул жолу негедир иш жүзүнө ашпай калды. Рыс-
пай да эми эл аралап гастролдорго чыкпай, ишине өз уба-
гында келип, сабагын өз саатында өткөрүп тартипке
түшүүгө аргасыз болду. Мурункудай арак ичип арманын
айтып ыйлаганын азайтып, мурун жумуштан айдала тур-
ган болуп кысымга алына баштаганда көңүлуу тынчыбай
тамеки чеге баштаган эле, эми аны да таштап жупуну

¹ Талант Монолбаев – «Рыспай Абдыкадыров баяны» «Ош шамы»
гезити, 2001-жыл, 23-июнь. (Мындағы келтирилген материалдар Р.Аб-
дыкадыровдун делосунаң алынган).

жөнөкөй жашоо өнөкөтүнө өтүп калган болчу. Буга чейин ага ар тараптан көрсөтүлгөн жашыруун айтылбаган кысымчылыктын залакасын тартып келе жаткандыгы да ага бир топ сабак болгонсуду. Андан да кырк беш жаштын кырын арт жагына калтырып, 50 жаштын ээр кайкы белине көздөй кетип баратканын негедир эсине алды белем. Мурункудай уйгу-туйгу туш-тараптан уюлгуп соккон бороондой мүнөзү анын жаштык курагы менен кошо кеткен сыйктуу токтоо, салабаттуу кыял-жоругуна өтүп калган эле. Ал айрым колу бош боло калган учурунда келип ангемелешип, көпкө олтуруп кетип жүрдү. Бир жолу айтты:

– Үч айдан бери арак ичпей койдум. Ден соолугум да бир топ жакшырды. Аппетитим ачылып, өзүмдү күштай жеңил сезип калдым. Сопсоо жүргөн дагы өзүнчө жакшы доор турбайбы? Жакшы адамдар менен жакындашат экенсин, – деп ички сырын айттып отурду.

Бирок канткен менен аны намыстаннып, кәэде арына келтирип көңүлүн өйүгөн бир сыр бар болчу. Ал сырын эч кимге айтчу да эмес. Бирок анын чыгармачылыгын баалаган угармандар ачык эле айта калып, сөз кыла кооп жүрдү. Айрым учурда «Рыспайга эмне үчүн наам берилбей жатат» деген ой-пикирлер газета беттеринде жарыяланды. Ал эми иш жүзүндө наам берүү маселеси кечиккендөн кечиге берди. Рыспайдын изи менен чыккан кечэеки эле «чыт курсактардын» комсомолдук сыйлыктын лауреаттары болушуп «эмгек сицирген артист» деген наамдарга татыктуу болуп жаткандарды угуп ойго батты. Негедир облустук маданият башкармалыгы тарабынан жөнөтүлгөн документтери кайтарылып келип жатканына оқунбөй койбоду.

– Эмгек сицирген артист деген наамга жөнөтүлгөн документтериң эмне болду? – деп сурадым.

– Борбордон бардык жөнөтүлгөн документтердин бардыгы кайтарылып берилиптири. Эми кайра ондоп даярдап жөнөтүшөт окшойт.

– Азыр ал документтер кимдердин колунда экен?

– Облустук маданият башкармалыгында окшойт, кимиси даярдап жатканын сурабадым. Аны менен ишим да болгон жок.

– Башкармалыктын начальнигине бир кирип ал-жайынды түшүндерүп айтып койсоң болмок экен. Сенден кийин ырдап чыккандар наам алыш жатышпайбы? А сени эл-журт, жетекчилер беш колдой билишет, каршы болушпаса керек деген оюмdu угуп отурду да, көптөн кийин мындаиди деди:

– Жок, наамга документтеримди жөнөткүлө деп киргеним мен үчүн уят. Башка бирөөнүн бүтпөгөн ишин бүтүрүү үчүн киргеним – бул адамдыктын иши болмок, а өз ишим үчүн киргеним – бул жамандыктын белгиси, «өзүнүн жеке кызыкчылыгын ойлойт экен» деген жаман ой-пикир туулат. Өз арыгыма суу буруп, пастык кылбайын. Рыспай – Рыспай бойdon калганы дурус. – Чындыгында Рыспайдын бул пикирине мен да кошулуп, анын мырзалык мүнөзүнө таң калдым. Наам боюнча башкармалыктын жетекчилигине кирип койбайсуңбу деп көнеш берип алыш, кайра анын сөзүнөн кийин өзүм уялыш калдым.

– Мейли, – дедим мен анын ойлоруна макул болуп, – буюрганы болор. «Жүгүргөн – калат, буюрган – алат» деген да элдин жакшы макалы бар. Эми мындаиди жетекчилердин абийирине көёлу. Уялышса документтериңди министрликтин кароосуна жөнөтүшөр. Күтүп туралы.

Негедир Рыспайдын чыгармачылыгын баалоодо билинбеген бут тосуулар болуп, калыстык болбой жатканын байкоого болот эле. Анын алтымышынчы жылдардан баштап чыгарган обондору телерадионун алтын фондусуна кабыл алышып, апта сайын обого чыгып, миндеген угуучулардын жүрөгүнөн түнек тапканын айтпаганда да кыргыз элинин белгилүү артисттери А. Зайцев, А. Нуртазин, К. Сартбаева, К. Кожомкулов, Г. Мамашева, Д. Жалгасынова, С. Суранчиева, Г. Момушева, Б. Минжылкыев, Г. Сейиткулова, Г. Валиулина, С. Бекмуратова, З. Шакеева ж. б. оркестрдин коштоосунда ырдап чыгышып, өздөрүнүн артисттик өнөрүнүн кенемтесин Р. Абыкадыровдун обондору менен толукташканыгын өзгөчө белгилөөгө болот. Рыспай жогоруда аты аталган артисттер менен удаалаш келе жаткан обончу жана өз ырларын аткарған артист катары да элге берилген сыйлыкты өз убагында алууга татыктуу болучу.

Бирок анын чыгармачылыгынын өзгөчөлүгүн, артисттик, адамдык, инсандык бийиктигин көрүп турушуп, аны кайра жаманатты кылууга, кызматынан кетириүүгө, кысымчылык көрсөтүүгө көрүнөө батынышты.

Обончунун атына «Эмгек сицирген артист» деген наамга толтурулган делосун экинчи жолу өткөрбөй коюу жөнүндөгү аракеттерди өз көзү менен көргөн, көп жылдар бою маданият тармагында иштеген, азыр дагы ушул тармакта иштеп жаткан, бирок, айрым бир себептерден улам өзүнүн аты-жөнүн бул жерден атабоону суранган кызматкердин айткан далилдери жогоруда биз келтирген ойлордубышыктамакчы.

Ал кызматкердин айткандарын бул жерде келтире кетейин:

– Бир катар ардак наамдарга көрсөтүлгөн маданият кызматкерлеринин мурун жөнөтүлгөн делолору мамлекеттик сыйлык ыйгаруу бөлүмү тарабынан кайра артына жөнөтүлүп, ал документтердин бардыгы облустук маданият башкармалыгына келип түштү. Андагы документтердин каталары белгиленип, ондоп толтуруп жөнөтүү жөнүндө көрсөтмө берилген экен.

Делолорду кайра толтуруп даярдоо тууралуу ишти мага тапшырышты. Мен бир айга жакын убакыттын ичинде даярдап бүтүп, биздин маданият башкармасынын башчысынын көрсөтмөсү боюнча облустук партия комитетинин маданиятты тейлекен бөлүмүнүн башчысынын кароосуна жөнөттү. Бул мезгилге чейин Рыспай акенин аялы Давлет жеңе телефон чалып, албады билип турган. Рыспай акенин делосун өткөрбөй коюу тууралуу айтылган сөздөрдү угуп калып документтерди бөлүмгө алпаардын алдында Давлет жеңеге телефон чалып: «Келиңиз, өзүңүз кубө болуңуз, эгер бөлүмдөн өтпөй калса мен күнөөлүү болгум келбайт» – деп чакырып алдым.

Бөлүмдүн башчысы өз ордунда жок болгондугуна байланыштуу анын орун басарына кириүүгө туура келди. Бул кезде обком партиянын идеология бөлүмүнүн башчысынын орун басары болуп Ф.З.Вафин иштеп жаткан учуру. Фаниил Захарьяевич документтерди көрүп эле:

– Заведующий өзү карасын, – деди.

– Борбордон көрсөтмө келди тез жөнөткүлө деген, бүгүн бардыгына кол койдуруп, эртең жөнөтө турган болдук. Бизге замечание берип жатышат десем: «Болуптур» – деп макул болуп, өзү карай баштады. Ар бир делону абдан дыккатьык менен карап, өткөндөрүн бир тараф, өтпөгөн делолорду экинчи жакка бөлүп коюп жатты. Отпөй калган делолордун арасында Рыспай акенин делосу бар эле. «Иш өлдү» – деп ичимде ирип турдум. Он чакты делону колума берип: «Буларды жөнөтө бер» – деди. «Отпөгөндөрүн мага бериниз, башкармалыктын архивине өткөрүп коёон» – деп аларды да алыш алдым. Жогору жактан берилген көрсөтмө орун басарга чейин белгилүү экенин ошондо түшүндүм. Ал дагы көрсөтмөнү аткарууга милдеттүү да...

Эми эмне кылуу керек деген ойго келдим? Давлет жеңе Рыспай акенин делосунун өтпөй калганын өз көзү менен көрдү. «Ушул иш үчүн кызматтан айдалсам мейли» деген ойго келип, Рыспай акенин делосун өткөн делолордун арасына коштум да, Давлет эжени ээрчитип алыш, кол койдура турган бир катар жергиликтүү мекемелердин жетекчилерине кирдик. Кудай жалгап алар кол коюп беришти. Кечиктирбей делолордун бардыгын борборго жөнөтүп жибердик. Көп өтпөй «Кыргыз ССРинин маданиятына эмгек сицирген артист» деген ардак наам алгандардын катарында Рыспай акенин ысмы кошо чыкканына сүйүндүк. Балким, мен жоопкерчилигин мойнума албай коркоктук кылганымда бул жолу да наамга жетпей калмак.

– Менин наам алышыма сен гана себепкөр болгонсун деген мени көргөн сайын раҳматын айтып жүрдү, – деп эскерет.

Р. Абдыкадыровдун ардак наам алышы аны билген, ырларын аздектеп сүйгөн бардыгыбыз үчүн кубанычтуу окуя болду. «Жакшынын жакшылыгы тиер ар жерде, жамандын жамандыгы тиер тар жерде» дегендей, ушул күнгө чейин өзү жасаган жакшылыгын айтып мактанбай, ал турсун ысмын бул китеңке киргизип атап өтүүнү каалабаган бул маданият кызматкерине биз дагы чексиз ыраазы экендинибизди кеч болсо да билдирибиз.

Ооба, ичинде көптөн бери сакталып жүргөн, көңүлдү өйүгөн ар-намысы арыла түштү. Өзү тендердүү, өзүнөн кийинки өнөр ээлеринин алдында жүзү жаркып, баш көтөрүп басып калды. Ага эл-журту «элдик ырчы» деген ардак наамды те 70-жылдардын башында эле ыйгарып койгонуна карабай, официалдуу турдө өкмөттүк наамга арзыганы – айрым бир алдыртан: «Мен кыйынмын» – деп тизгин талашкан обончулардын алдында абийир болду. Өзүн жерге батыралбай ак көңүлүк асманга көтөрүлүп, кой сооп, арак-шарап ағызып, досторуна жууп берди. Обончунун үйүнүн ардактуу орунунда коммунисттик коомдун тескөөчүлүк тартибине баш ийбей жоопкерчилиktи өз мойнуна алып: «Кызматыман кетирсе мейли» – деп тобокелчиликке барган, атын азыркы күнгө чейин аtabаган кызматкер отурду.

Рыспай жолдон жолуккан тааныштарына алардын ким экендигине карабай ардак наамын «жууп» бергени менен Рыспай эмес беле?! Ал бир топ күндөргө чейин чардан жүргөнүн, достору күнү-күчүн көргөнүн, март Рыспай марттыгын көргөзгөнүн билгендер, кошо болгондор айтып жүрүштү.

Ашым Молдокулов минтип эскерет:

– Ош базарында жүрсөм, Рыспай аке жолугуп калды.

Бир аз кызуу экен:

– Кайда жүрөсүң, жетим, көрүнбөй? Бас, быякка мени менен. Алган наамымды сага жууп берейин, – деди да мени ээрчитип алды. Базардын ичинен чыгып, көпүрөдөн өтүп көчөнүн башына келсек, автобуста Түгөлбай Казаков менен Асанкалый Керимбаев бар экен. Асанкалый бир бөтөлкө арак алды. Рыспай: «Мен өзүм жууп беришим керек» – деп дагы бир бөтөлкө алыш келди. Ошол жерге жакын бир үйдүн короосуна кирдик да, сыртта сөрүгө олтуруп стакан кагыштыра баштадык. Үйдүн ичинен бир аял чыгып: «Үйгө кирбейсицерби» – деп калды. Үйгө кирдик. Жанагы аял дасторкон жайып, даяр палоосун алыш келди.

– Бул аял кимиц болот? – деп Асанкалый сураса:

– Отура берчи, – деп койду Рыспай аке, эч нерсе айттай.

– Боло турган жан экен, – деди Асанкалый сыртка чыгып баратканда аялга угуза тамашалап. Анда жанагы аял

артына кайрылып айтып аттайбы: – Азыр деле боло берет, – деп. Анда Рыспай акенин ачуусу келе түштү:

– Жок, болбойт! Ар кимин өз ишицерди кылгыла, – деди «стакандарга арак куй» дегендей мага кайрылып, – оокат ичип олтурган жерицерди таза кармагыла.

Кызуу болсо да бардык жерде адептүүлүктү сактаган адам эле. Эми ойлосом оргуп чыгып турган булак экен...

БАРПЫ РЫСПАЕВ МЕНЕН КУДАЛАШУУ

«Кыргызстан» көчөсүндөгү «союзпечаттын» күркөсүнөн жаңы гезиттерди сатып алыш, үйгө келип жаңылыктарды окуп олтурган эле. Бул күн ишемби болгондугуна байланыштуу Рыспайдын сабагы да жок болчу. Саат 11де факультеттен бир кабар алуу ою менен эс алыш олтурган. Аңгыча квартиранын сигналы чыркырап калды. Давлет эшик ачаары менен ииниси Исмановabalарын ээрчитип үйгө кирип келишти.

– Жездем кайда, үйдөбү? – деп Касымдын сураганы биринчи Рыспай болду. Давлет Рыспайдын бөлмөсүнүн эшигин ачып, меймандардын келгенин билдириди да, кайра келип:

– Үйдө эле, гезит окуп жатат. Киргиле үйгө.

Меймандар жайлланышып олтургандан кийин үйгө кийиңен спорттук кийимдерин чече салып, шым-кәйнөгүн кийинип залга чыкты. Бардык келген меймандар менен саламдашып болгондон кийин Рыспай:

– Келгиле! Тынччылыкпы? Эмне сөз бар? – деп сурады.

– Сөз ушул, – деди кайнагасы сөз баштап, – Касым кайниң Барпы Рыспаевдин кызы менен кеп бышырышып алышыптыр, эми атасынын алдына биргө баралы деп сага келдик. Куда башы болуп өзүң баштап барбасаң болбойт, аны сенден башка биз тааныбайт экенбиз.

Рыспай эмне дешин билбей ойго батты. Барпы канча жылдан бери аны кысымга алыш, баруучу жерлерге жөнөтпөй тизмедин сыйып, ырдоочу жерлерде ырдатпайтыюу салып келгенин эстеди. Ал турсун кызматтан ке-

тируу аракеттери да, балким, анын Рыспайга көрсөткөн каш-кабагынын негизинде болуп жаткандыр деген ойлорго кабылды. Эми ушулардын бардыгын унутуп, кудай кошкон куда болуп калыптыз деп алдына кантип барам деп ойлонду да:

– Өзүңөр бара бергиле, мен Барпыны көргүм да жок, баргым да жок, – деди. Бул сөздү угуп олтурган аксакалдардын бири сөздү бөлдү:

– Кой, Рыспай балам, антип айтпагын, барбайм деп. Сен Барпы Рыспаев учун барбайсың, сен биз учун, алган жарың Даалет учун, кайниң Касым учун барасың.

– «Заманы бирдин амалы бир, кырманы бирдин шамалы бир» – дейт. Рыспаев деле биздей эле киши болсо керек. Керек болсо сен андан жогору турасың. Сенин биз менен кошулуп барып койгонун – кайниң Касым учун авторитет. Ошону учун сенин алдыңа аксакал башыбыз менен келип олтурбайбызбы? – деп кейиди.

Барбай коюу аракетинен эч нерсе чыкпай турганын алдын-ала сезген Рыспай «эми дагы бир мөңкүп көрөйүн» деген ойдо кайнисине кайрылды:

– Касым, – деди жай гана олуттуу түшүндүрүп, – сен бул оюндан кайткын! Барпынын кызынан башка кыздын уругу түгөнүп калыптырыбы?! Кыргыз жерин кыдырып жүрүп ақылдуу десен ақылдуу, өндүү-түстүү десен өңү-түсү келишкен кызды мен табайын, аны өзүң да көр. Бул менин жезделик милдетим болсун! Бул оюма эмне дейсиң? «Аттуу жолдош болобу араба менен, жорток жолдош болобу жорго менен» деген сөздү эсице ал. Рыспаев илебине наан бышып турган бийлик ээси. Биз ага тецеле алабызбы? Бул жагын да ойлонушсак болбойбү?

– Эми жезде, өзүңүз жакшы билесиз, айтылган сөздөн кайткан жигит адамга өлүм менен барабар. «Жолборс жолунан кайтпайт» – дейт. Жолдон кайтпайлыш! – деди Касым кесе сүйлөп. Тургандар да бул сөздү колдошту.

– Көптөн бери сүйлөшүп жүрүшсө, эми сенин сөзүң менен сулуу кыз алыш берет эле деп, эми сени ээрчийби Касым. Бүтүп бараткан ишти бузба, – деди Даалет дагы өз оюн ортого салып, – кой, айныбай кошулуп бар.

– Болду, сөз бүттүү, Далиш, – деди Рыспай, – эски душманым менен эми элдешип келейин, – деп күлдүрдү.

Рыспай жолгата Барпы Рыспаевге тартынбай айткан сөздөрүн эстеп баратты. Бир жагы жаштык, экинчи жагы курчтук кылганына өкүнүү. Тириүчүлүктө бетме-бет келип жолугушуучу учурлар көп боло турганын, куда башы болуп анын үйүнө бараткан учурга тан берип, Барпы өзүң кандай кабыл аларын ойлоп бушайман болду. «Мени көргөндө кандай сезимде болор экен» деген ой тынчын алды.

Жалаң такта менен тосулган короонун эшигине келишип конгуроо какканда Барпы Рыспаев өзү чыгып эшик ачты. Уч аксакалдын алдында турган Р.Абыкадыровду көрөр замат: «Келгиле, киргиле» деген сөзгө жарабай дулдуя басып үйүнө кирип кеткенин көрүшкөн кудалар эмне кыларын билишпей, короого кирген бойdon туруп калышат. Бир аздан кийин гана толмочунан келген ак жуумал аял үйдөн чыгып, кудаларды үйгө киргизип, даярдалып коюлган дасторконго отургузат. Үйүндө кызмат кылыш чай ташып, түркүн даамдарды меймандардын алдына коюп, пырпырап кызмат кылыш жүргөн келиндердин кишиликтүү мамилесине карабай үй ээсинин келген меймандардын үстүнө кирбей, өз бөлмөсүндө көпкө олтуруп алышы – кандайдыр бир тенсингөн жагдайды жараткан эле. Күйөө баласы Рыспайды ой-боюна койбой баштап алыш келишкен Касымдын абалары да ар түркүн ойлорго кабылып, ичкен-жегени тамактарынан өтпөй кабатырланып олтурушту. Рыспайдын жана эле үй ичинде айткан «жорток жолдош болобу жорго менен» деген макалын эсine түшүрүшүп кичирип, «чоңдун иши – чоң экен да, кур деңгендө кирип саламдашып коюп, анан өз бөлмөсүндө биз кеткиче отура бербейби» деген ойдо болушту.

Мындай үй ичин тунжураган оор тынчтык баскан абалга Рыспай чыдабады окшойт: «Ичип отургула» – деп дасторкондун ортосунда чогуу турган арак-шараптын ичинен беш жылдыздзуу конъяктын бөтөлкөсүн ачып, өзү: «Балдардын бактысы учун» – деп жүз граммды сокту. Андан кийин эки рюмкага конъяктан толтура куюп алыш: «Барпы акем менен элдешем» – деп өз ордунан турду.

Бул окуяны Рыспайдын өз оозунан уккан таланттуу обончу-ырчы Жолболду Алыбаев буларды айткан болчу.

– Эки рюмканы эки колума кармап алыш бөлмөсүнө кирип барсам, Барпы Рыспаевич креслодо чалкалап олтуруп алыш гезит окумуш болуп үргүлөп олтуруптур, – деп айткан эле Рыспай аке, – акырын басып келип, килем үстүнө тизелеп олтура калышп мындай деп айтыптыр: – Урматтуу Барпы Рыспаевич! Сиздин алдыңызга келген аксақалдар менен көрүшүп койбой, кирип отуруп алганыңызды да мен түшүнүп турам, «Кызы бардын назы бар» деген сөз бар. Сиз канча наздансаныз биз чыдайбыз. Ошого карабай оозу шоктук кылып айткан сөздөрүм учун алдыңызда кечирим сурайм. Мына алдыңызга ак тилеги менен кызыңыздын колун сизден сурал, кудай кошкон кудаларыңыз келип олтурат. «Бүтөөр иштин башына, жакшы келет кашына» – деп алдыңызга мен келип олтурам. Откөн өттү, кеткен кетти, эки баланын бактысы учун деп ушул эки рюмканы алыш жиберели! Экөө бактылуу үйбүлөнүн мүчөлөрү болушсун! – десем, өөдө болуп колумдагы рюмканы колуна алыш: – И, ошондойбу? Болуптур, сенин кылых-жоруктарыңды кечирдим. Мындай жаныма отур, – деп жанына отургузуп алыш, конъякты кагыштырып ичи. Сүйлөшө келсең, бул киши деле ак көңүл жакшы адам экен, – деп айтканын эске салган эле.

1989-жыл билинбей кирип келди. Бул жыл өз тирилигин өз эмгеги менен жүргүзүп жаткан карапайым адамдарга бир катар кооптуу башаламан турмушту тартуулады. «Кайра куруу» мезгилиниң акыркы жылдары саясый реформалардын айланасында көптөгөн ызы-чуулар пайда болуп, ар түрдүү жалган информациилар эл аралап, калкты дүргүтүү иштери күчөдү. Айрым ислам динин жайылтуучулар ар тараптан чогулуп келишип, Ош облустук край таануу музейинин экспонаттары турган тоонун түбүндөгү мечитти талаша башташты. Ал эми жергилитүү бийлик ээлери мындай тартипсиздикти токтолтууга алсыз экенин көрсөттү. Мындай жагдайдан пайдаланган демократтар элди экиге бөлүп, улуттар ортосуна жик салды. Жалпы эле республикада курч кырдаал түзүлүп,

ар түрдүү башаламандыктар, дүрбөлөңгө салган митингдер көбөйүп, ачкачылык жарыялоолор көбөйдү. Ал эми 1990-жыл Ош жергесинде эки бир тууган элдин ортосуна от ыргытылган кесепеттүү кандуу жыл болуп калды. Бул окуялар – айрыкча чыгармачыл адамдардын дилинде оор изин калтырды.

Айрыкча ок чыгарып атышуулар, өрттөлгөн, аңтарылып ташталган машиналар, топтолушуп алыш жалгыз-жарым келаткан адамдарды кармап алыш сабап, денесине жаракат келтирүү сыйктуу окуялар көп берди. Экстремисттик маанайдагы айрым улутчул жаш балдардан түзүлгөн топтор көп кабаттуу үйлөрдө жашаган белгилүү инсандарга кол салууларды уюштуруп, үйлөрүнөн качып чыгып кетүүгө мажбурлаган учурлар да болбой койбоду. Ошондой окуяга туш болгон Рыспай кийин буларды айтканы эсимде:

– Шаарда бөтөнчө абал киргизилип, көчөлөрдө ээнэркин жүргөн бир да адам жок, тынчтык болуп турган экинчи күндүн кечки мезгили болчу. Балкондо отурсам сырттан ышкырган балдардын үнү чыгып калды. Карасам, ак көйнөкчөн он чакты жаш балдар базар тараптан чыгып келишип, учтөн-төрттөн бөлүнүшүп, көп кабаттуу үйлөрдүн подъезддерине кирип кетиши. Менин балкондо турганымды да алар көрүшкөн. Оюмда эч нерсе жок. Бир аздан кийин эшиктиң конгуроосу шыңгырап калды. Ак көңүлүм менен эшикти ачып жибере жаздал барып, анан:

– Ким? – деп сурадым. Күбүрөшүп сүйлөшүп калышты.

– Комиссия! – деди бири.

– Кандай комиссия? – дедим. Аңгыча Давлет жетип келип «ачпа» дегендей белги берип калды. Алар унчукпай турушту да эшикти катуу такылдатышып: «Ач, эшикти» – дешип катуу кыйкыра башташты, – Кой, балдар кетип калгыла, – дегениме болушпай эшикти тарсылдатышп тепкилеше баштады. Бир топко чейин унчукпай калышат да, кайра эле эшикке асылышып тарсылдатышп кириши. Телефон иштебесе да жалгандан: «Алло, алло, ми-

лиция, хулиган балдар келип алып тополоң кылыш жатат» – деп кыйкырып да көрдүм. Бу жетимдер телефондун иштебегенин да билишет окшойт. Кетишипди эшик алдынан. Акыры жалгандан Давлетке катуу бакырдым.

– Бол, тез таап чык! Булардын бирин жайлайын!
– Эмнени? – дейт Давлет түшүнбөй.

– Эмнени дейсиң да? Тапанчаны! Түшүнбөсөң пистолетти! Булардын бирин жайлабаса, кеткидей эмес! Бол, тез, – ушинтип кыйкырганымдан кийин дупүрөшүп төртүнчү кабаттан чуркап түшүп кетишти. Балкондон үндөрү угулду: «Нима болду» – десе, экинчиси: «Пистолети бар экан» – деди.

Ошентип тынчтык бербеген балдарды жалган пистолет менен коркутканын айтып бизди күлдүргөн эле.

ЮБИЛЕЙ САЛТАНАТЫ

1990-жыл коомдук-саясый окуяларга абдан бай жыл болду. Бул мезгилге чейин Түштүк Кыргызстан бир гана Ош облусунун карамагында болуп турган. Жергиликтүү, республикалык жогорку кеңештерге депутаттыкка кандидатуралар көрсөтүлө баштаган учур болчу. Ош ПИНИН окутуучулар жамаатынын атынан Р.Абыкадыровдун кандидатурасы бир добуштан көрсөтүлүп, шайлоодо уч талапкердин ичинен өтүп кетет. Биринчи жолу ал Ош облустук кеңештин депутаты катары мандатка ээ болгон эле.

Ал эми ушул жылдын октябрь айында болуп өткөн Жогорку Кеңештин сессиясында республикага Президенттик башкаруу киргизилип, бул орундарга талапкер катары А.Масалиев, А.Ж.Жумаголов, Ж.Б.Аманбаевдин кандидатурасы коюлуп, алар жеткиликтүү добуш албай калышты. Экинчи турда А.Акаевдин кандидатурасы коюлуп, шайлоодо президент болуп шайланат. Коомдук-саясый турмушбуздагы болуп жаткан өзгөрүүлөр республиканын бардык интеллигенттеринин, чыгармачыл инсандарынын көз алдында өтүп жаткан эле. Мурунку ССРдин түзүмүнөн чыгып, Кыргызстан эгемендүү мамлекет болуп

түзүлүп, биринчи Президентибизди шайлап алган тарыхый окуялардын күбөсү болуп турган учурубуз болчу.

Экинчиден, жыл жаңырып турган 11-январда биринчи Президентибиз Аскар Акаев Ош шаарына келип, эл депутаттарынын облустук сессиясында эки элдин ынтымагын биринчи көңүлгө тутуп, 90-жылдагы Ош окуясынын кесепеттери арыла электигин эске алыш, тарыхый сезүн сүйлөдү. Ал сезүндө облустуктуктукту орнотуу учун жетекчи кадрларды талдоодо «хирургиялык» жол зарыл экендингин депутаттарга билдириген болчу. Бул сессияда облекенештин депутаты катары Р.Абыкадыров да сез сүйлөп, жалындуу сөздөрүн айтып, жалпы элибизди ынтымакка чакырганы барыбыздын көз алдыбызда турат. Облустун башчысы Y. Сыдыковго олуттуу сын-пикирлер айтылып, кызматынан бошотулуп, анын ордуна Батыралы Сыдыковдун кандидатурасы коюлганда, депутат катары Р.Абыкадыров да ага колдоо көрсөтүп добуш берген болчу.

Жогорудагыдай алмашуулар болуп турган учурга обончунун 50 жылдык мааракеси түш келди. Бийлик башында гылардын арасында бирин бири андып, ич ара бөлүнүү-жарылуу күч алыш турган жагдайга түш келген маараке сипайы кырдаалда өтүп, эл көзүнчө таланттуу обончуга нарктуу бир белек жетекчилик тарабынан тартууланбады. Маданият тармагын мурун чыпалагы менен тегеретип башкарып келген партиялык кожоюндар өзгөчө Рыспайга жаман көз карашта жүрүшкөнүн билишкен жаңы жетекчилик мэзгил өзгөрүп, заман алмашканын дароо сезе алышпады.

Эгерде Рыспай бул мартабалуу мааракесине чейин өзүнүн чыгармачылык бийиктигинен төмөн түшүп, партиянын айткан заказдарын аткарып – маараке, той-топурга арноо ырларын чыгарып, «кол баласы» болгондо бул жолу башкачараак мамиле жасалат беле, ким билет. Ал айтылган темага обон жазбай, чоң эшиктин мейманына ырдабай, чындыкты жашыrbай бетке айткандыгы учун концерттерге чакырылбай, даңазалуу майрам, тойлордо ырдатылбай келгенин карапайым калк кайдан түшүнөт эле. Ошентип, облустагы анын 50 жылдык мааракеси өз деңгээлинде өтпөй калганына ичибиз ачышты.

Анда эмесе белгилүү журналист-жазуучу **Токтогул Кенжеев¹** мааракеден микрофон сунуп радио үчүн жазып алган репортажынан үзүндүлөрдү көлтире кетсек.

... «Ыр өнөрүн ызаттай билген Ош жергесинин жамааты 1991-Жаңы жылды жалпы әлдик маараке менен баштаганы кубанычтуу. Ал маараке Кыргыз Республикасынын Эмгек сицирген артисти, Ала-Тоо аймагына эчак таанымал болгон мукамдуу обондордун ээси, Ош пединститутунун доценти Рыспай Абдыкадыровдун 50 жашка чыгармачылыктын урматтап келип олтурушат. Облустук Кыргыз драма театрында болуп өткөн салтанаттуу кечени Р.Абдыкадыров 17 жылдан бери доцент болуп иштеп келе жаткан Ош пединститутунун ректору Арап Анарбаев ачты. Музикалык факультеттин деканы Жутацова юбиярдын чыгармачылык жолу тууралуу баяндады. Алгач маараке ээсин Эл депутаттарынын Ош облустук Көңешинин төрагасы Батыралы Сыдыкович Сыдыков кызуу күттүктады:

– Урматтуу Рыспай Абдыкадырович! Сиз Кыргыз музыкалык маданиятыбызга зор салым коштуңуз. Биз айыл чарба кызматкерлери муну жакшы билебиз. Себеби талаа-түздө, иш үстүндө жүрүп ырды көп угабыз. Ал биздин эмгек өндүрүмдүүлүгүбүздү жогорулатат. Демек, ыр бизге кубат берет. Мен Рыспайды көптөн бери билем. Бир жолу Ростов облустуна бирге барганбыз. Ошондо орус жолдоштор да анын талантына соң баа беришкен.

Рыспай Абдыкадырович, мукам ырларыңыз менен кызмат кыла бериниз. Ош облустук Көңештин жана партиянын обкомунун атынан кызуу күттүктап, үй-бүлөңүзгө бакыт, өзүнүзгө ден соолук каалаймын!

Кабарчы: Андан кийин Рыспай Абдыкадыров туулуп-өскөн Совет (Кара-Кулжа) районунун жалпы калкынын атынан райондук Көңештин төрагасы, партиянын райко-

¹ Токтогул Кенжеев – 1936-жылы туулган. 1953-ж. орто мектепти, 1958-ж. Жалал-Абад зооветтехникумун, 1964-ж. КМУнун журналистика бөлүмүн бүтүргөн. Мектепте мугалим, облустук «Ленин жолу» гезитинде, телерадио комитетинде бөлүм башчы кызматтарында иштеген. Журналисттер, Жазуучулар союзунун мүчөсү. Маданият ишмери.

мунун биринчи катчысы Тайлакбай Мусаевич Мусаев толкундануу менен мындай деди:

Мусаев: Рыспай акебиздин нарк-насияты тууралуу эми билип турабыз. Ушул залда жык толгон калк анын чыгармачылыгын урматтап келип олтурушат. Ошон үчүн анын мааракесин 10 күн өткөрсө да болот.

Ошентсе да Рыспай акенин эмгеги толук бааланбай жатканын эч качан унута албайбыз. Андыктан, облустук жана республикалык уюмдардан өкүлдөр катышып олтуршканынан улам Рыспай акенин эмгегин адилеттик менен баалап койсок деп сунуш кылар элем.

Ал эми Рыспай аке, аман болунуз, ден соолук тилейбиз.

Кабарчы: Жолдош Мусаев калк каадасы менен Абдыкадыровго ак калпак кийгизип, кымкап тон жапты, атаянын күттүктөө кат тапшырды. Эл артисти, лауреат, жылдын чыгармачыл адамдарынын жеңүүчүсү деген наамдар жок экенин кыйытты. Обончу жана чебер аткаруучу Рыспай Абдыкадыров тууралуу Кыргызстан өнөрпоздор союзунун төрагасы, таланттуу обончу Түгөлбай Казаков таамай баа берип сүйлөдү. Улууларды урматтап, устата наацаамиз этип айткан анын сөздөрү маараке шаңын майрамдык маанайга алыш чыкты.

Казаков: Рыспай акенин ырларын айылда угуп алыш ырдап, аナン ыйлачумун. Себеби баары жаңы, жүрөккө жакын эле. 50 жашка чейин кадыр-баркынан тайбай, чыгармачылыгы ташкындаган тириү инсанды биринчи көрүшүм. Бул айтылган урмат-сый айсбергдин үстү жагы гана. Ал эми анын астында океан жатат. Эми биздин алдыбызда туу көтөрүүчү болуп бериниз, Рыспай аке! Биздин союз биринчи иш-чарасын сиздин тойdon баштап жатканына жетине албай олтурабыз. Дайыма биз сиздин артыңыздан бара берели.

Кабарчы: Баш калаабыздан келишкен Кыргыз Республикасынын эмгек сицирген артисттери Каныкей Эралиева, Асанкалый Керимбаев, обончулар Атайдек Бөдөшов, Чубак Сатаев, журналист Бекембай Боркеев атайы белек арнашып, маараке ээсин чын жүрөктөрүнөн кызуу күттүкташты.

Чыгармачылыгы менен элге кадыры сиңген Рыспай Абдыкадыровду Ош шаардык аткаруу комитетинин төрагасы Бахтияр Фаттахов, акындар Кармышак Ташибаев, Сатыбалды Кадыров, Кыргыз драма театрынын директору Надырбек Шамурзаев, Оштогу филармониянын директору Токон Эшпаев, областтык жана райондук маданият кызматкерлери, Ош пединститутунун коомчулугу кызуу күттүктап, руханий байлыкты жаратууда анын новаторлугун ачык белгилөөгө умтуулуп жатышты. Жүрөктөрүн толкуткан Рыспайдын ыр дүйнөсүнө татырлык сый тартуулашмакчы болушса да анысын ачык айта албай, тартынышты.

Кыргыз искуствосунун чыныгы майрамына айланган салтанаттын аягында маараке ээси Рыспай Абдыкадыров өзүнүн жупуну чыгармачылыгына жогору баа берип, урмат, сый көрсөткөн жалпы журтуна чоң раҳматын айтты.

Негизинен, Рыспай Абдыкадыровдун ырлары жаңырган чоң концерт Ош Кыргыз драма театрында уч күн улантылды...»

(Бул репортаж 1991-жылы 28-январда радио аркылуу бүт Республикага жаңырып, 1-каналдан уктурулган).

* * *

Талант – бул сурап карызга ала турган, же белекке бере турган, акча, алтынга алмашып ала турган буюм әмес. Ал инсандын дилинде көп жылдар түйүлдүк сыйчары уктап жатып жетилип баралына келгенде гана өзүн таанытып оргуп кайнашып чыккан булак сыйктуу ыйык, таза нерсе. Ал булактын көзүн тазалап ыйык көрүп аздектеген сыйктуу талантты да бөпөлөп багып көзүн карап этиетеп өстүрүү зарыл. Ар кандай талант – элден чыгат. Орус акыны Е. Евтушенконун айтканына ишенсек «атасыз – бала болбогон сыйктуу, элсиз, жерсиз талант болбойт». Ал эми ошол элден чыккан талант ошол әлинин, жеринин күүсүн күүлөп, ырын ырдайт. Демек, ал талант ким болбосун, ырчы-обончубу, акын-жазуучубу, сүрөтчү, же

бедизчиби, кимдигине карабай, өз әлине-жерине милдеткер. Ал эми талант төрөлүп өскөн жер – анын ыйык алтын бешиги. Ушул өңүттөн алып Караганда Кара-Кулжа районунун аймагы – Рыспайдын алтын бешиги. Ал ушул аймакта чоңойду, тоо-ташын аралап, абасын жутуп, то-пурагынын ысыгы таманынан өттү. Окуп билим алып, алгачкы эмгек жолун баштады. Турмуш таанып, адамдардан абыл, кенеш угуп, аナン алыссы ааламга көз чаптырды. Анын талант дараметинин эң алгачкы көрөңгөсү ушул аймакта пайда болду. Ошол көрөңгө оргуп кайнаш олтуруп бүтүндөй кыргыз журтчулугуна таанымал талант деңгээлине өсүп жетти. Өзгөчө үнү, өзгөчө таланты менен жумурай журтубуздун сүймөнчүлүгүнө айланды. Анын 50 жылдык өмүрүнө, чыгармачылыгына баа бере турган Ошто облустук деңгээлде өткөн мааракенин өз деңгээлинде өтпөй калганына жердештери, өз районунан келген жетекчилер өкүнүп калышкан болчу. Ошентип, өзүнүн Кара-Кулжа районунун калкы элчилик нарк-насилдуу намысина келип, Кыргызстандын ар тарабынан атайы марта-балуу келген обончу-аткаруучу шакирттери менен кошо районго чакырышты. Оштон анын устат агайлары, каадалуу карындаш-уругу, акын-жазуучулар сый адамы катары тосулуп, той мейманы болушту. Кыргыз телекөрсөтүүсүнүн башкы редактору Бекөнбай Боркеев видеоаппараты менен Оштон Кара-Кулжага чейинки шайырлар сапарын жана нарктуу жердештери өткөргөн той-тамаша салтанатын башынан-аягына чейин тартып жүрдү жана аны бир нече жолу кыргыз телеси аркылуу көрсөттү.

Кара-Кулжа эли бүт көтөрүлүп мааракенин ээсин, меймандарды райондук жетекчиликтин башкы имаратынын алдынан тосуп алганы өзгөчө бир салтанаттуу нарк-насилдин сый-урматы экенинен кабар берди. Элге-журтка төбөсү көрүнгөн кадырман абаларыбыз Шарип Жээнбеков, Мамади Байымбетов, Саип Көкөевдер колдорун сунуп көрүшүп, ызат-урмат көрсөтүшкөн чыгармачыл меймандардын көңүлүн көтөрүп, өнөр ээлеринин баркынбаасын арттырды.

Рыспайдын майрамы бутундөй Кара-Кулжа өрөөнүн жаңыртып, салтанаттуу мааракеге ар тараптан келишкен карапайым элдин маанайын жаркытып жиберди. Райондук Кеңештин жыйындар залында өткөн мааракеде чыгып сүйлөшкөн обончунун жердештери анын эли-жерине, кыргыз журтчулуугуна жаратып берген көөнөрбөс эмгегин жогору баалашты, махабат сезимин даңазалаган ырлары кыргыз калкы жашап турганда түбөлүк жаңырып тура берерин белгилешип, маараке ээсине чың ден соолук каалашты. Негедир бул салтанатта кечигип болсо да облустук Кеңештин төрагасынын орун басары А.Абдырахменова «Жигули» жецил автомашинасынын ачкычын тапшырды. Ошто өткөн салтанатта облустун жетекчиси өзү неге тапшыра албады экен деген ой көңүлүбүзду арапап өттү. Ал эми Рыспайдын ырын аткарышкан ырчылар жецил автомашинаны белек катары көбү алыш жүрүшпәйбү? Олдо, биздин жетелеме жетекчилирибиз ай, качан болсо да калтыраганыбыз калтыраган.

Маараке бүтүп, залдан сыртка чыкканыбызда мааракенин ээси учүн дагы бир кубанычтуу окуя болду. Рыспайдын Сары-Булактан келишкен туугандары ага азем тон жаап, жорго мингизип, колуна күш кондурушту. Бул байыртан бери унутулбай келе жаткан нарк-насил, элдик улуу салт-санана эле. Мындай той аземине кубанбаган эл калбады. Ошентип, маараке салтанаты «Кара-Кулжа» ресторанында уланды. Уч күнгө созулган мааракенин меймандарын Шарип Жээнбеков аксакал башында турган райондук керек-жарак коомунун кызматкерлери тейлеп турушту. Мунун бардыгы Рыспайдын элүү жаш курагын белгилеген элдик той эле. Тойду андан ары сары-булактык туугандар улантып кетиши. Алар Рыспайды жана анын меймандарын Сары-Күңгөйдүн талаасынан ат ойнотуп, алкынган көк бөрүчүлөр улак таштап, улак ашырып элдик салт менен тосуп алышканын бирге баргандар айтып келиши.

Жогорудагы Кара-Кулжа жеринде өткөн маараке аземдеринин бардыгы Кыргыз Республикасынын эгемендүүлүкке ээ болуп, демократиялык көз караштар түптөлө

баштаган учурга туш келгенин өзгөчө белгилөө зарыл. Бириńчи жолу жергиликтүү жетекчилик өз саясатын жүргүзүп, өз боорунан өсүп жетилген Рыспайдай белгилүү уулунун чыгармачылык өнөрүн эл алдында баалап, анын улуулугун даңаза кылган алгачкы кадам болчу. Бул бир эстен чыкпай турган тарыхый окуя болуп калган эле. Обончунун көзүнүн тириүсүндө өз эмгегинин сый-урматына эл алдында ээ болгонун бүгүн көп жылдардан кийин да кара-кулжалык элиме рахматымды айтып, анын башында ошол кезде турган Тайлакбай Мусаев, бириńчи орун басары рamatылык Болотбек Бургебаев атуулдук ар-намыстуу иш аткарышканыбыз өзгөчө белгилеп кетким келет. Болбосо, бул тоолук момун, карапайым элди коммунисттик доордо кимдер гана бийлебеди. Өз буйругун аткарып «өзүм билем, өтүгүмдү төрүмө илем» принципин туткан айрым жетекчилер иштеши. Шырбаз козуну жегенге алымсынбай, тай сойдуруп жеп тайтандагандар болду. Баш көтөргөндү «балталап», пара бергендерди калкалап, чындыкты айтып чыркырагандарды сыртка кубалап кызматтарынан шыптырган шылуундар иштеди. Алтыны барды акмалап, ар кандай кызматтарга убактылуу калкалап, алардын дүнүйөсүн көз көрүнөө соруп, кетээринде ондогон машинелерге элден жыйнаган дүнүйөсүн жүктөтүп бел ашырып кеткен тойбостор да ушул элди бийледи. «Оозуна тили батпаган Орзбай болду чонубуз» дегендей оюндагы он келбegen жоруктардын күбөсү болду ушул эл.

ӨМҮРҮНҮН АҚЫРКЫ МЕЗГИЛИ

Обончу-аткаруучу Асанкалый Керимбаевдин юбилейлик салтанатта сүйлөгөн сөзүн жазып алышп, өзүнүн репортажында Кенжеев Токтогул белгилегендай: «Рыспайдын дүйнөсүндө революция жасаган кыргыз журтчулуугунан шампандай атылып чыккан белгилүү чыгармачыл инсан экендигин жалпы коомчулук тастыктап койгон болчу. Буга чейин «менин ырларым эли-журтума жетээр бекен? Мени калкым түшүнөөр бекен?» деген күдүк ойдо

жүргөн композитор өзүнүн мааракесинен кийин кубанган, толкунданган маанайда жүрдү. Өзүнүн чыгармачылык өнөрүнө өтө жоопкерчилик менен мамиле кылганын мен кеч түшүндүм. Бул ойду анын өмүрлүк жары Давлет Исманова да төмөнкүчө бышыктайт:

«Рыспайды дайыма түйшөлдүрүп, санаасын санга бөлгөн нерсе бул – чыгармаларынын тагдыры эле. «Менин обондорум элге жетти бекен? Мен өлгөндөн кийин ырымды ырдай тургандар табылабы?» – деп камтама боло берчу.

Рас, мындай ойлорго ар бир чыгармачыл инсан кабылбай койбайт. Бирок Рыспайдын жогорудагыдай камтамасы ашыкча болчу. Ал тээ 70-жылдардын башында классикалык чыгармаларды әлине тартуулап, алардын көпчүлүгү кыргыз телерадиосу аркылуу жаңырып, элибизге ал ырлар таберик болуп калган эле. Мен көп жылдар бою чыгармачылык байланышта жүргөнүм менен дайым эле чогуу болуп бирге жүрүүгө шартыбыз туура келбеди. Анткени экөөбүздүн төц чыгармачылык ишибиз эки башка багытта болчу. Айрым бир күтүлбөгөн жагдайларда гана жолугуп турмуш жайыбызды, ден соолугубузду сурашып калчубуз. Болбосо майрам күндөрдүн алдында кездешип, же чогуу болуп сыр чечише аңгемелешип, анантарап кетчүбүз. Мындай кездешүүлөр бизге 4–5 айга беймарал жете турган. Мен бул 40 жылга жакын убакыттын аралыгында жолугушууларда, кечелерде, юбилейлик салтанаттарда, тойлордо аны менен көп эле жолу бирге болдум. Бирок бир жолу да өтө мас болуп чектен чыккан жоруктарын көрбөдүм. Балким, мас болгондо ыйлап, урушуп, жиндилик кылганын анын өмүрлүк жары Давлет жакшы билсе керек. Менин алдымда андай кылыштарды жасабагандыгын – менин поэзиямды урматтап, ақындыгымды, андан бир топ жаш улуу өкендингимди сыйлагандыгы деп түшүнчүмүн.

Жай айлары күчүндө турган 92-жылдын ысык күндөрүнүн биринде эрте менен телефондон менин келип-кетишими өтүнүп чакырып калды. «Эмне сөз бар эле?» – деп сурасам, «бир жерге барып келебиз» деген оюн айтты.

Мен кийинип, автобуска отура коюп жетип бардым. Өзүнүн мааракеде ачкычы берилген сүт түстүү көгүш жигулисин жаш жигитче гаражынан айдатып чыкты да мени салып алыш, Кара-Сууга кеткен автотрассага түшүп, Каашкар-Кыштакта чарбанын директору болуп иштеген бажасы Сатыбалды Ажыкуловдун үйүнө түштү. Сатыбалды үйүндө жок болуп чыкты, үйүндө 15–16 жаштардагы эки жаш балдар бар экен. Рыспай балдарга дароо буйрук берди.

– Мейман келди, чай коюп, дасторкон даярдагыла! – деди. Бул мезгилде видеомагнитофон көпчүлүк адамдарда жок мезгили, Сатыбалды директор катары буюртма менен коммерсанттар аркылуу алдырса керек. Рыспай Карап-Кулжада өткөн мааракесин толук лентага көчүрүп алган экен. Видеомагнитофон аркылуу телевизордан көпкө чейин мындан бир жарым жыл мурун болуп өткөн маараке салтанатын көрүп, сүйлөгөндөрдүн сөздөрүн угуп, ырдалган ырларга кубанып олтурдук. Ооба, ушул эле лентага жазылган той салтанатын кыскартуулар менен республикалык теледен Бөкөнбай Боркеев тарабынан бир нече жолу кайталап көрсөтүлсө да бул жолкудай канагаттанууну алган эмес элем. Маараке көз алдыбызда болуп жаткандай толкунданып олтурдук. Эң кызыгы – биздин алдыбыздагы бир бөтөлкө конъяк качан түгөнгөнүн билбей калыптырыбыз.

Лента көрсөтүлүп бүткөндө биз дагы ордубуздан козголдук.

– Атаң той салтанатын көрөлү деп лентаны сураган эле. Келсе коюп бергин да, эртең мага алпарып бергин, – деди Рыспай бизди конок кылган жаш балдарга сыртка чыгып жатып. Ал ушунчалык толкунданып, бир жагы кубанып келе жатып: – Видеомагнитофон жакшы буюм тура, эми биз кайсы акчабызга алаар экенбиз, атаны же-тишпестик ай! – деп кейип койду. Бул биздин бир күндүк чакан сапарыбыз көп жылдан берки байланышыбыздын эстен чыкпай калган тарыхый бир күнү болгон эле.

* * *

Рыспай менен бирге көп жолу эл аралап райондорго барып-келип жүрдүк. Мындај жүрүштөргө чыкканда ал эки эсे кубанып терисине батпай эргип кетээр эле. Ал ошол кубанычына чыдай албай жок жерден шылтоо таап иче турган «жанагыңан» алдыра койчу. Андан да тааныштары жолукканда алардын көбүнүн сунушун жан-дили менен кабыл ала турган. Анын көңүлчөөктүгүн билген өмүрлук жары Давлет аны тап жылдыrbай коруп, этиетеп алып жүрчү. Давлет аны ар убак көздүн карегинде тутуп, алынын жетишинче сактап да, барктап да келди.

Жай айларынын биринде Кыргыз Эл ақыны Сооронбай Жусуев Бишкектен келип калды. Биз Рыспай экөөбүз ал кишиге кошуулуп, Гүлчөгө жөнөдүк. Жолдо жакшы, кооз жерлерге токтоп кубанычыбызды ичибизге батыра албай толкундап бараттык. Мындај учурду Рыспай өзгөчө бир майрам сыйяктуу кабыл алчу. Айрыкча ақындар менен жүргөндү, алар менен сырдашканды, ой бөлүшүп пикирлешкенди жакшы көрчү. Гүлчөдө эки-үч күн туруп калдык. Рыспай адатынча ооруп, тамақ жебей караптай суу ичиш жатып, кайра онодду. Эртеси обончу Ибрагим Жунусовдун машинасы менен бел ашып, Кара-Кулжа районун көздөй жөнөдүк, туу белден өтүп ылдый түшө бергенде жолду жер көчкү бөгөп калыптыр, машинабыз тыгылып туруп калдык. Ары жактан Рыспай туулуп-өскөн Кызыл-Булак айылы алаканга салгандай көрүнүп турат. Биз эмне кылышыбызды билбей жолдун четине отуруп калдык. Рыспай өз айылын көргөнгөбү, токтоно албай жөө чуркаган бойдон кетип калды. Аздан кийин ээрдин кашында аркан байланып алган атчан жигит келди да ылайга тыгылган машинаны аты менен сүйрөп тартып ылайдан чыгарып койду. Биздин сүйүнгөнүбүздү айта көрбө! Көрсө, ал атчанды Рыспай айылдан жөнөткөн экен. Бизди колхоздун жетекчилери кубанып тосуп алып, мейманканада жакшы меймандашты. Рыспай туулган айылынан эртеси кеткиси келбей калып калды. Өзүнүн туулуп-өскөн, топурагын жыңайлак баскан жерине болгон сагынычын таратып кетсин деген ой менен аны калтырып биз жөнөп кеттик.

– 314 –

Жолдо келатып бол жерлерге көп жолу бирге келип, Ажике жайлоосун аралап кымыз ичиш, жер кыдырып, анын досторуна, төңтүштәрүнә мейман болуп, эриккенде бута атып мелдешкен күндөрүм эске түшүп келатты. Бир жолу 200 метрге ширеңке кооп мелдешип баарыбыз ага тийгизе албай Рыспай тийгизип, бизди мыш кылганы да эске түштү. Анда менин иним Шайлообектин машинасы менен барган элек. Жайдын толук мезгили болчу. Анын үстүнө салкын жайлоодон ылдыйлаган сайын машинада тердеп-булап келатканбыз. Менин туулуп-өскөн кыштагым Шаркыратмага келип, суунун боюна токтодук. Ошондо Рыспай жолдун боюнда чөп жыйнап жүргөн кыз-келиндердин көзүнчө чечинип: «Акындын Шаркыратмасы ыйык, буга чөмүлбесөм болбойт» – деп шар аккан сууга денесин тосуп рахаттанганы көз алдымда турат. «Кыз-келиндер жүрөт, уят эмеспи?» – деп айтсам: «Алардын деле мендей күйөөсү бардыр» – деп бизди күлдүргөн. Ошондо мен Рыспайдын оюна эмне келсе аны тартынбай аткарғанын бир билдим.

1993-жылдын апрель айы келип күн жылып, чөп талааларда көгөрүп май майрамына жакындал калган учур эле. Рыспай үйгө телефон чалып: «Айылга барып келбесек болбойт» – деп калды. Мен: «Качан барабыз?» – десем, ал: «Эртең саарлап жөнөйбүз» – дейт. «Ушундай эле зарылбы?» – десем: «Абдан зарыл» – дейт. «Деги эмне жумуш, ачыгын айт» – десем: «Чүкүрү жеп келебиз» – дейт. Мен телефондон күлүп-күлүп: «Болуптур, эртең барад» – деп убадамды бердим да трубканы койдум. Эртеси айткан убакта бардым да, Кара-Кулжа районун көздөп жөнөп кеттик. Жолго чыкканда ал мага тамаша иретинде минтти: – Сен менин шоопурумсуз. Токтот деген жерге токтотосун, айда дегенде айдайсың, айтор, менин буйругумду жүз процентке аткарасың, – деди. Мен анын шартына макул болдум да айткан жерлерине токтоп бара бердим. Куршабдан өткөндө машинабыздын бир деталы иштөн чыгып, суу кайнап, моторго күч келе баштады. Биз Өзгөнгө жеткиче, эки-үч жерге токтоп машинаны көрсөтүп жүрүп олтурдук. Акыры биз издеген деталь Өзгөндөн та-

– 315 –

былды. Бирок ал табылган деталь да башка машинаныкы болуп чыкты. Ал деталды койгон мастерлер убактылуу минип турсаңар болот, бирок тез арада алмаштыруу зарылдыгын айтышты. Бизге көрсөтүлгөн кызматтын бардыгы Рыспайдын урматы үчүн бекер жасалып жатканына мен күбө болуп бара бердим.

Биз бул жолу көп жерге токтооп, көптөгөн адамдардын сый-урматын көрдүк, бирок Рыспай: «Чүкүру жеп келебиз» – деп Ошто мага айткан оюнан жанбады. Акыры биз Карл Маркс атындагы колхозго келип, чарбанын экономисти, менин досум Паиз Исаевге туш болдук. Ал биздин бул беймаал сапар тартып келгенибизгеabdандатанды да: «Эми бүгүн жатып конок болуп кетесиңдер» деген сунушун айтты. Рыспай ага макул болбой: «Биз чүкүру жеп алып, кайра кетебиз» – деп туруп алды. Паиз бизге ат жалындагы сыйын көрсөттү да: «Мындан эки километр барсаңар чүкүргө туш болосуңар» – деп бизди узатып кала берди. Биз Рыспайдын айылын карай кеткен жолдун бир топ жерине келип дөңдүн тубуне токтодук. Ал жерде чабан балдар журуптур. Рыспай аларды чакырып капчыгайдан чүкүру терип келүүгө буйрук берди. Атчан бир жигит кыя жол менен төмөн түшүп кетти да, аздан кийин бир кучак чүкүру терип жетип келди. Ошондо Рыспайдын кубанычы койнуна батпай сүйүнгөнүн айтпа: чүкүрүнүн боосун кучактап алып көк чөпкө жатып алып ары-бери оонап: «Айланайын жерим ай, чүкүрүңөн ай, сага айлансаң аз келет, ов!» – деп бурчактатып көз жашын төгүп ыйлады. Мен ыйлаган Рыспайды карап туруп көзүмдөн мончок жашсыгылып агып жатканын кийин байкадым. Ал Жер, Эл, Адам деген түшүнүктөрдү ушунчалык ыйык тутканын ошондо билдим. Анын жүрөгү ушунчалык назик, боорукер, кенен жарагалгынын туйдум.

Рыспай мен билгенден өзүнүн элде жок чексиз талантынын баркын да, баасын да билген, өзү тендүү курбукурдаштарынын да кадырына жеткен, улууну урматтап, кичүүнү сыйлай алган, жупуну десен жупуну, жөнөкөй десен жөнөкөй, бала менен да, кемпир-чал менен да ти-

лин таап сүйлөшө алган, алардын да көңүлүн калтырбай ыраазы кылган ак жүрөк жан эле. Ал бул өмүрүн да дал ошол өзүнүн мүнөзү сыйктуу таза, назик, чабыты бийик обондорду калкына калтырды. Ал музыка дүйнөсүнө өлбөс-өчпөс чыгармаларды берди. Ал чыгармалар эли-журту барында эч качан унтуулбайт, муундан-муунга өтүп, далай замандарды карытып, жүрөктөрдө жаңырып тура берерине мен ишенем. Ал өзүнүн өмүрүн, болгондо да кыска өмүрүн таңкы Чолпон жылдызы сыйктуу жарык жана даана жандырды. Аты алыскы, жакынкы мамлекеттерге тарап, музга ааламын тамшандырды.

Рыспай көзүнүн барында эле өлүм жөнүндө көп эске-рип, кээде өзүнүн куудулдугуна салып аны тамашага айландырчу: «Эй, өлүмдүн өңү-түсү кандай болот экен, мен муну да билгим келет» – деп калчу. Анда биз: «Тамашады коюп, өзүндүн өмүрүндүн узак болушун ойлобойсуңбу?» – деп, анын мындай сөздөрүн өтө өөн сезип, аナン биз анын тамашаларынын бири сыйктуу кабыл алчубуз. Көрсө, ал акылы жеткен, жүрөгү туйган бардык түшүнүктөрдү чечмелегиси келе турган. Бул анын зор сапаттарынын бири болчу. Балким, ал тириүлүктө көп нерселердин сырын билгиси келгендир.

Рыспай бир эле музыканы жанындай сүйбөстөн поэзияны да өтө берилип окуп, кадырлап сүйчү. Ал эми ыр жазган акындар менен көп баарлашып, алардын поэзиясына сүктануу менен мамиле кылчу. Кээде өзүнүн акын болуп калбаганына өкүнүп да кетээр эле. Ал турсун өзү да чыдабай кетип сулуулукка кумарланганда ыр жаза койчу адаты бар эле. Бирок өзү ыр жазганы менен эч качан өзү жазган ырларга обон чыгарганын мен өтө аз билем. Балким, алгачкы жазган обондоруна өзү текст жазсаз жазгандыр, бирок кийинки обондорунун көпчүлүгү, же дээрлик бардыгы кыргыздын таланттуу акындарынын ырларына музыка жазган. Ал өмүрүнүн акырына чейин кыргыздын таланттуу акындары менен өтө ысык мамиледе жүрдү. Мен билгенден Сооронбай Жусуев, Омор Султанов, маркум Жолон Мамытов Рыспайдын абдан кадырлган, жанындай көргөн жакын адамдары болчу. Көбүнчө

акындар менен сырдашып олтурғанды, же бир жакка бирге барғанды жакшы көрө турған.

Кыргыздын таланттуу акындары Жолон Мамытовдун, бир жылдан кийин Тураг Кожомбердиевдин көзү өткөндө Рыспай көпкө чейин аларды унута албай жүрөгүнөн дурбөлөңгө түшүп жүрдү. Бир аз кызуу келген Рыспай: «Менин Жолонум эмне үчүн өлүп калат, ыя?!» «Менин Турагым эмне үчүн эрте өлүп калат, ыя?!» «Ажал эмне үчүн чоң таланттарды эрте алыш кетет?!» – деп көз жашын төгүп-төгүп ыйлаганы менин көз алдымда турат. Рыспай ыйлаганда көзүнөн жаш суу төгүлгөндөй куюлуп токтобай агып тураг эле. Ал өзүнүн жарым кылымдык өмүрүн ыйлап да, ырдап да, махабаттан өз жанын кыйнап өткөрдү. Айрыкча жанындай көргөн досу, сырдашы жана муңдашы обончу Абыкерим Алымовдун трагедиялуу өлүмү Рыспайдын канатын шалдайты?! Көпкө чейин ал өзүнө келалбай жүрдү. Эсимде, Рыспай Бишкекке машинасы менен баратып, Абыкерим авария болгон жерге барып алыш, бир saat ал жерден кетпей, өңгүрөп токтоно албай ыйлаганын айтып, менин мойнумду күчктеп алыш шолоктогону! Жандай досунан айрылган адамдын ички күйүтүн мен бириңчи жолу Рыспайдан сездим.

Ал бүтүндөй өмүрүн чыгармачылыкка жумшады жана бүткүл аракети, ой-туюму, санаасы ушул багыттан алыштабай жашады. Кайсы жерде жүрбөсүн, айылда эс алыш жүрөбү, жолдо баратабы, көңүл ачып кайырмак салып балык уулайбы, обончу шакирттери менен концерт коюп жүрөбү, айттор, ал бардык учурда сезим беренелерине тамызгы изdedи. Ар убак ойлоо, изденүү, кыялдануу аракеттеринин бардыгы чыгармачылык багытында жүргөн-дүктөн түркүн сезимдердин уйгу-туйгу удургуган бороонуна туш болуп, кең дүйнөгө батпай туталанып кыйналган учурларын баштан өткөрдү. Мындаидай учурда ал кандай жүрбөсүн элден белүнө калып: «Көкүрөгүмдү бир нерсе кысып чыкпай жатат, токтой турчу, ыйлап алайынчы», – деп отура калып, көз жашын көлдөтүп ыйлачу. Бир топтон кийин ордунан туруп, өз абалына келип: «Өх, кичине ичим бошой түшпөдүбү, женилдеп калдым» – деп биз ме-

нен катар басып кетчу. Анын мындаидай чыгармачылык толгонуусун көбүбүз түшүнчү эмеспиз, көрсө, анын изденүү методу катары ушундай жолду тандап алганын байкоого болот. Анда эмсесе өзүнүн жазып калтырганын кыскача келтире кетели:

«Анан ошондой учурда жалгыздыкты көксөп, өткөн-кеткенди эстеп, ырыма «тамызгы» болуп жаткан тексттин тегерегинде өзүмдү өзүм азапка салып улам удургуй берчүмүн. Алым жетпей баратканда күчүмдү көз жашымдан чыгарчумун. Окурмандарым кечирип коёр, ойлорум өзүмө ээ-жaa бербей, же бир муңдуу кайрыктар келбей, ыйламай адатым кармаганда, көпчүлүк жактырчу эмес. Мен ошондо бирдеме жетпей кыйналгандан ыйлабай эле, бугум чыкпай өзүмдү өзүм ыр жаратууга психологиялык жактан даярдангандай жанымды кыйноого сала берем. Балким, бул акыл-эстүүлүктүн чени менен алганда туура эместирир. Бирок мен өзүмдү чыгармачылык илхамга келүүнүн ошондой жолуна көндүрүп алгам»¹.

Акыркы жылдардын аралыгында Рыспай мурунку изденүү жолун өзгөртүп, жаңы чыгармачылыктын өзгөчө жаңы жолуна түшкөнүн байкоого болот. Ал мурун 8, 10, 11, 12 муундагы ырларга обон жазып келсе, бул жолу 16 муундуу 8 саптуу ырга обон чыгарганына күбө болобуз. Рас, кыска муундагы саптары өзүнүн табити, ойдун берилиши, мазмуну боюнча жецил поэтикалык жанрлардын түрүнө кирет. Анын устүнө ыр түзүлүшү боюнча музикалык кайрыктарга абдан жакын. Мындаидай кыска муундагы ыр саптарына жазылган обондорду ырдоо ырчылар үчүн абдан жецил. Ал эми Рыспайдын көпчүлүк обондору 11, 13 муундан турган ырларга жазылганын көпчүлүк угартмандар жакшы билишет. Поэзиядагы теги өздөштүрүлгөн салттуу ырлардын көпчүлүк бөлүгү – 7, 9, 11 муундан турат. Ал эми Рыспай обон аламында көпчүлүк обончулардан өзгөчө ыкмага өтүп, 13 муундуу ырларга обон жазганына да күбө болуп келебиз. Мисалы, Айгүл Узакованнын «Сагынган жанмын, сага окшоп», Биримкул Алыбаев-

¹ Рыспай Абықадыров. «Жолугарым билгемин» – 2001-ж. «Алгы сөз» баш макаласынан алынды. 7-бет.

дин «Периштем» аттуу ырларына жазылган обондору 13 муундан турат. Ал эми 16 муундан турган 8 жолдуу ырга музыка жазуу – бул абдан чанда жолуктура турган жагдай. Мындай татаал поэтикалык саптарга музыкалык кайрыктар кошулганда анын көлөм, мазмун жагынан оордогонун айтуу менен аткаруу канчалык кыйынга турарын айтпаса да түшүнүктүү. Автордун ырдын бардык азап-тозогун билип туруп ушундай тобокелчиликке барганын чыгармачылык эрдик катары баалоого болот. Мына ушундай ырдын жаралыш тарыхы жөнүндө институтта бирге иштеген кесиптеши **Букарбай Иметов¹** буларды эскерет:

«Бир күнү «Жаштар жарчысы» гезитине акын Эгемберди Эрматовдун «Махабат саптары» аттуу ыр түрмөктөрү жарыяланыптыр. Ошол гезитти алыш келип өзүнчө аябай толкунданып: «Эй, таптым, мына ук» – деп окуп кирди:

«Актанып эмне, көп сүйдүм сулуу аялды,
Ар бири бүтпөс көркөмү ашкан аян бу...
А бирок сендейperi жок экен дүйнөдө,
Тапастан жүрүп өмүрүм элүү таянды.
Алдыда кандай күндөр бар бизге буюрган?
Көзүңдү көрсөм жанарабы деймин, буйдалам.
Кара нар болуп чөл кезип кетким келет-ов,
Сүйүнүн улуу эпкинин сезбейт майда адам» –

көрдүңбү, мен издең жүргөн ыр ушул» – деп чыгып кетти. Эртеси эртең менен чачтары уйпаланган калыбында нота дептерин карман шашылыш кафедрага кирип кетти да, туура эле фортепианого олтуруп болгон күчү менен берилип ойноң кирди. Бир түндө жааралган кайрыктар менен кошо Рыспайга гана таандык болгон бийик, кудуреттүү, таза үн менен ырдай баштады. Угуп көрсөк, кандайдыр башка обондоруна окшобойт. Формасы, түзүлүшү жаңыдай. Адаттагы төрт саптын ордуна төрт куплетти кошуп, 16 саптуу обон жаратыптыр. Ырдап бүтүп: «Эй, бай-

кадыңарбы, мындай формада кыргыздын музыкасынын тарыхында Атай гана ырдаган. Атайдын «Ой, булбулунда» мына ушундай түзүлүш бар. Атай учун төрт саптуу ырда айтылган ой аздык кылган болуш керек. Бул чыгарманнын өзү, тексттин мазмуну – жаңы форманы сурал жаткансыйт. Ошондуктан мен мына ушул обонду жазууга аргасыз болдум, – деп, өзүнө өзү ыраазы болуп олтурду».

Ар кандай чыгарманнын жараптуу тарыхы ар түрдүүчө болот. Ал чыгармачылык эргүүгө, аны жаратуудагы шартка жана мурунтан ал чыгарманы жаратууга көрүлгөн даярдыкка жараша болору турган нерсе. Менимче, Рыспай бил чыгармасынын эң алгачкы өзөгүнө абдан эргүү менен кирип, анын негизги принцибин түн ичи олтуруп иштеп чыккан болушу мүмкүн. Бирок чыгармачылыкка өтө астейдил караган адам учун анын кемчил жетишпеген кайрыктары табыла берет эмеспи. Ушул багыттан алыш караганда ырдын автору жеткире иштеп чыгып биротоло колдон чыгарууну ойлогон болушу керек. «Махабат жөнүндө баллада» аттуу бул ырды иштеп жаткандағы анын тарткан азап-тозогу жөнүндө өмүрлүк жубайы Давлет мындайча эскерет. Бул ой чындыкка бир топ жакыныраак экенин белгилөөгө болот.

«1992-жылы Рыспай көчөдөн кубанып келди. «Кемпир, ме, окучу! Укмуш бир ырды таап келдим» – деди. Карасам, Э. Эрматовдун «Махабат жөнүндө баллада» деген ыр түрмөгү экен. Окуп алыш, мен да ыйладым. Рыспай ушул күндөн тартып, ал ырга обон чыгарууга катуу киришти. Түн уйкудан кечип, тамагынан оокат өтпей сарсанага батып, март-апрель ичи иштеди. Жазып бүткөндөн кийин дарманы да, чыгармачылык көрөңгөсү да, ынтызарлыгы да түгөнүп баратканда бошоп шалдырай түштүү. Ошол ырдан кийин көпкө чейин обон жазууга дарманы келбей жүрбөдүү. Бул ыр кыргыз музыкасынын салттуу обондорунан айырмаланып, 16 саптан турат. Тилекке каршы, обондун өзү азырынча элге жете элек»¹.

¹ *Букарбай Иметов* – Ош мамлекеттик университетинин проректору, доцент. Азыркы искусство, мурдагы музыкалык факультетте көп жылдар Р. Абыкадыров менен бирге иштешкен кесиптеши.

¹ *Давлет Исманова*. «Жолугарым билгемин» аттуу китепте «Күздө кетип, жазда кайткан күштардай» аттуу эскерүүсүнөн алынды. 192-бет.

Ар бир чыгарманы жаратууга канчалык энергия, эмоция кетээрин ар ким эле түшүнө бербейт. Демек, чыгарма жаратуу – бул жүргүнчүнүн дабан ашып өткөнү менен барабар нерсе. Дабанды арык, чабал аты бар жүргүнчү ашалбай жолдо калып, азап тартаары бештен белгилүү. Басалбай колу-буту титиреп, тер кетип чарчаган атын таштап кеталбай ара жолдо калып кеткен жүргүнчү сыйктуу чыгармачыл адам дагы өз максатына жеталбай, жаратып жаткан ишинин акырына чыгалбай калышы мумкүн. Кандай кыйынчылык болсо да мұдурұлбай түнгө калбай басып өтүү учун жүргүнчүгө такаланып багылган тобурчак керек болгон сыйктуу чыгармачыл инсанга да эрк, кайрат, жөндөм жана эрдик сапаттар керектелет. Жогорудагыдай сапаттар ар бир чыгарманы жаратууга керектелүүчү зарыл инструмент экенин билгенибиз он. Рыспайда бул айтылган касиеттерден тышқары тәэ балалык қурактан бери уланып, ал турсун бышыкталып өнүгүп келаткан өжөрлүк касиети күчтүү болчу. Ал өзүнүн ар бир чыгармасын жаратууда ушул сапаты биринчи кезекте аны иштөөгө мажбурлай турган. Өзү жазып калтыргандай «Жан дүйнөнүн тәэ түпкүрүндө уктап жаткан ийги сезимдерди ойготтуу, ошол аркылуу ой жүгүртүүгө мажбурлоо, өзүнубайымга салуунун» бардыгы, Рыспайдагы автордук көктүктүн, өжөрлүктүн бир улуу касиети получу. Ал өжөрлүкке салып, ыйлап жүрүп, ырдан журуп өлбөгөн-өчпөгөн чыгармаларды жаратып эли-жерине калтырды.

Ал өзүнүн өмүрүнүн акыркы жылдарында абдан интенсивдүү иштегенин байкоого болот. Уч жылдын аралыганда эле жыйырмага жакын обондорду жазганын көрөбүз. «Махабат жөнүндө баллада» аттуу обонун жазуудан мурун жана кийин Субайылда Абыкадырованын «Таркабайт неге кумарым», Шириналы Айылчиевдин «Неге үздүң кылын комуздун», Алибай Баршиевдин «Биринчи вальс» аттуу ырларына музыка жазса, 1993-жылды абын Сооронбай Жусуевдин «Сайрай түш булбул садага», Абдирашит Урбаевдин «Боз торгоюм боздобо», Барчынбек Бугубаевдин «Кусалуу жол», Орозалы Сыдыктын «Кайчылаш жолдо кайчылаш тагдырдын барын билбегем» аттуу ырларын иштеп чыккан. Ал эми белгисиз автордун

(балким, тексти өзүнүкүдүр) «Күнөөлүү жалгыз өзүңсүн» аттуу ыры да ушул жылда жазылган чыгармалардын катарында жүргөнүн көрүүгө болот.

1994-жылы Рыспайдын өмүрүнүн эң кайгылуу акыркы жылы экенин биз баарыбыз жакшы билебиз. Ал бул жылдын январь айында Уруниса Маматованын «Капаста булбул сайрабайт», Надырбек Алымбековдун «Бейкүнөө жүрөгүмдө орун бирөө», февралда Биримкул Алыбаевдин «Түшүмө кирдиң түндө сен», март айында Барчынбек Бугубаевдин «Ай тумар», «Түнкү санаа» аттуу эки ырына обон чыгарганын байкайбыз.

Жогоруда биз санап өткөн чыгармалар анын эң акыркы ырлары. Мына ушул ырлардан кийин ал эч бир чыгарма жазганга урунган эмес. Бул жылдын май айында Жалал-Абад шаарында «Рыспай клубу» түзүлүп, ага өмүрлүк жубайы Давлет Исманова экөө барып, анын ачылыш аземине катышып келген. Жыл башынан баштап, май айына чейин абдан күчөнүп иштеген обончу «неге кийинки айларды бошко кетирди экен» деген суроо туулбай койбайт. Өмүр бою ыр менен жашап, бүтүндөй турпаты чыгармачылык менен сугарылып калган адам уч ай бою иштебей олтура албайт эле деген ой кетет. Бул суроого жооп издеөнүн өзү бир топ машакаттуу иш. Бирок ошого карабай айрым бир айтылган пикирлерге токтоло кетели.

Жай айларында Рыспай Алай районунун борбору Гүлчөгө барат да, андан ары Сары-Кыр белин ашып, туулуп өскөн айылы Кызыл-Булакка өтөт. «Рыспай келиптири» деген сөз жайлоодогу эжеси Күмүшкө, жездеси Көчкөнбайга угулат. Жездеси кабатырланып уулу Күштарбектен сурайт:

- Тагаңдан кабар алдыңбы? Кайда жүрөт?
- Тегерек сазда беш-алты киши менен олтурат.
- Арак ичип олтурушабы, әмне кылып?
- Шашлык бышырып жеп, биллиард атышып...
- Жайлоолоп келбайт бекен? Сурадыңбы?
- Жок, сураганым жок. Жездем менен ууга чыгат элек деп таң аткыча уктабай чыкты, – дейт Күштарбек камырабай.

Көчкөнбай аксакал бул жолу атايын жайлодон келалбай, жолуга албай калганын өкүнүү менен сөз кылып олтурдуу.

– Мени айрыкча жакшы көрөт эле. Кичине кызып алганда ичиндеги соо кезинде айталбай жургөн сөздөрүн айтчу. Менин мойнуман кучактап алыш «Сизди жездө деп айтканга оозум барбайт, атамсыз. Сиз менин атамдан да артык көргөн адамымсыз», – деп жашып кетээр эле. Бул жолу бир кой союп бышырып, кымыз алыш Күмүш экөөбүз эми жөнөйлү деп турганда айыл аксакалдары менен бир жерге бара турган ишибиз чыгып, мен барабай калдым. Күмүш өзү кетти. Эмдигиче өкүнөм, бул жолу жолукпай калганыма. Келгенине беш-алты күн болгон эken. Кетээринде Күмүшкө айтыптыр: «Бул менин ақыркы жолу келишүм» – деп. «Эмнеге антип жатасың?» – деп сураса: «Жөн эле айтып койдум да» – деп жооткотуп коюптур.

Рыспайдын бир тууган жээни Күштарбек жатаканадан орун алуу максаты менен окуу башталганга бир жума мурун Ошко келет да тагасына жолугат. Тагасы:

– Эмне окуу баштала элekte келип алдың? – деп сурайт.

– Жатаканадан орун алайын деп...

– Сен биздин үйдө жүрө бер, жатаканадан орун алба. Бириңчилен, сабагыңа жакшы даярданасың, экинчилен үйдү караганча жүрөсүң.

– А сизчи, бир жакка барасызбы? – деп сураса.

– Мен жакында алыш бир жакка кетем, – деп жооп берет.

Жаш неме сөзгө түшүнбөлтүр, дарыланганы, же бир курортко барат окшойт деп ойлоптур – деп өкүнөт Көчкөнбай аксакал. – «Кайсы жакка, эмнеге барасыз» деп сурабайбы! Бир нерсе деп өз оюнун четин айтат беле? Ким билет?!

Инисинин эртерээк өткөн өмүрү жөнүндө сөз кылып олтурган Бокен (Калыбек) өкүнүп минтип айтканы бар эле:

– Түрмушта кеткен кетип, калган калып, өз тирилигин уланта берет тура. Жандуунун жаны башка демекчи, «Эч ким бирөөнү жаннатка ала кетпеген» сыйактуу жа-

шоо өтүп жатат. Тириүлүк кымбат нерсе эken. Өткөн өмүр кайрылбайт, токойдо шамал соккондой, тез агып, солуган гүл сымак, күндүн кечки нуру өндүү, майы түгөнгөн фонардай өчөөрүн түшүнгөн адам барбы? Түшүнгөн адамда мундуу добуштун болбой коюшу мумкүн эмес. Бир суураа туулат, кандай адам өлүмдөн коркпой, жалтанбай жашай бере алат?

Адамдын ак кызматы, кийинкилерге калтырган иши текке кетпейт тура. Ал ишти кийинкилер улантат, өмүрдүн, адамдын түбөлүктүүлүгү ушундан көрүнөт эken. Рыспай инимдин элинде эмгеги калды, ошонусуна канимет.

Бокендин бул айткан сөздөрүндө кандайдыр бир чындыктын үлүшү бар сыйактуу сезилди. Рыспайдын ақыркы 1994-жылы жазган чыгармаларында, айрыкча, тексттин мазмунунда кандайдыр мундуу добуштун кайрыктары угулуп тургансыйт. Туура, тексти ақындар ар түрдүү жазып коюшу мүмкүн, бирок ошол тексти тандаган, дилине жакын ырды жактырган музыкант эмеспи. Рыспай неге ушундай тексти жактырды эken деген суроолор туулбай койбайт?!

Анда эмесе 1994-жылы обон чыгарган ырлардын мазмунуна кайрылып көрөлүү: Айгүл Узакованын «Капаста булбул сайрабайт» аттуу ырында мындай саптар учурдай:

«Аманат ушул дүйнөнүн,
Арманын ырдап алайын».
«Тутулуп күнүм айсыз түн,
Тумчугуп барам бул жайда».
«Эшигин аччы капастын,
Суранам жүрөк канатып».
«Кайгылуу тагдыр кантейин,
Капаста булбул сайрабайт».

Ал эми «Түнкү санаа» аттуу Барчынбек Бугубаевдин сөзүнө жазылган обондун айрым саптарын келтирип көрөлүү:

«Арманым жүрөктөн ойгонуп,
Алсырап олтурам толгонуп».

«Өтүптур убакыт зымырап,
Өкүнүп жүрөгүм сыйылат».
«Армандуу экен го бул дүйнө,
Айкашпай бардыгы бир-бирге».
«Кусалык жүрөктөн ойгонуп,
Кунарсыз жапжалгыз толгонуп».

Бул жерде ушундай мундуу саптарды жазган ақындарды эч убакта айыптағыбыз келбейт. Алар ар кандай кубулуштардын ичине кирип-чыгып турган сезимдин адамдары. Ал эми Рыспай мындай саптарды мундуу добушка салып жатканынын өзү ачыктан-ачык эле өз мунун, арманын, өкүнүчүн айтып, опасыз бул дүйнөнүн айсыз түнү жакындаш келаткан тагдырын туюнтуп жаткандай сезилет. Ар кандай улуу адамдардын оозунан чыккан сөздөрү турмушта кайталанып келатканын жакшы билебиз. Демек, Рыспай да өз өмүрүнүн чегине жетип баратканын сезген болуу керек. Болбосо, «эшигин аччы капастын, сурнам жүрөк канатып» деген саптарга музыка жазып, дилинен ырдабайт эле. Ал бекеринен 1989-жылы чыккан китебинин атын «Ырларым – менин тагдырым» деп атабаса керек. Менимче, анын бүтүндөй өмүрүнүн улуу маҳабаты, кубанычы, өкүнүчү, арманы ырларында жашырынып жатканын байкоо кыйын эмес.

ДАВЛЕТТИН ТАТААЛ ТҮЙШҮГҮ

Канча дагы кылымдарды эскиртип көөнө замандарды аралап, элдин рухунан чыкпай келаткан «Аял жакшы – эр жакшы, вазир жакшы – хан жакшы» деген бир баалуу макалы бар. Турмуштук тажрыйбадан өткөн бул сөз ақылман адам тарабынан айтылып, кийин элдик макалга айланып кетсе керек. А чынында эле эрдин атын эл ичине чыгарган аялзаты экенин күнүмдүк турмуштан көрүп көлөбиз. Аялзатынын аруулугу, турмушка жакындыгы, эмгекчилдиги, ошону менен бирге күйөөсүнүн кемчил жерин түзөп, ката жерин ондоп, колуна-кол, бутуна-бут болгондугу жөнүндө далай аңыз кептер эл оозунда айтылып

келаткандыгы бизге белгилүү. Ошолордун ичинен биздин ичкилик кыргыздардын ичинде айтылып жүргөн бир макалды келтире кетким келет: «Жаман аял – кагжыратат терини, карыздар кылат эрини, жакшы аял – булгаары кылат терини, мырза кылат эрини» – деп айтылат. Демек, эр адамдын элге-журтка башы көрүнүшү учун аялзатынын да ақылы, аракети, эмгеги керек экен. Бул жалпы тириүчүлүктөгү турмуштук жобо экендигин белгилейлик. Ал эми ақыл эмгеги менен иштеген чыгармачыл адамдарга – аял болуу, алардын түйшүгүн көтөрүү бардык эле аялдардын колунан келе бербеген азаптуу эмгек экенин көпчүлүк түшүнө бербейт. Анткени чыгармачылыктын машакаттуу жоктон бар кылыш жараткан татаал түйшүгүн башынан кечирген адам – ыйлаак, чыргоо баланын абалына окшоп калабы деген ойго кабылам. Айрыкча, Рыспайга аял болуу тагдыры – Давлеттен башкалардын мойнана түшпөсүн деген ойго келем.

Давлет Рыспайга турмушка чыкканга чейин анын кыял-жоругу, мүнөзү, үй-тиричилигине карата жасаган мамилеси жөнүндө, албетте, эч нерсе билген эмес. Ал бул турмушта учүнчү жолу төшөк жаңыртып үйлөнгөнүнө карабастан, үй-булөлүк жашоо-турмушка даяр эмес, тиричиликтин бары-жогуна анча маани бербеген, бар дүйнөсү, байлыгы, сөзү жана болгон аракети ыр менен музыка экенин Давлет бара-бара түшүнө баштаган эле. Ал турсун атайын чакырылып барып ырдаган жеринен тапкан каражатын да үйдө наны жок олтуруп марттык менен бапырата чачып жок кылган ак көңүл, берешендигин байкаган болчу. Давлет бул үйдөгү жагдайды түшүнгөндөн кийин гана аял болуп үй тиричилигинин камын көрүп, эркек болуп эринин маңдай тери аркылуу табылган каражатка көзөмөл кылды. Рыспай болсо үйдө эмне бар, эмне жок экенине көңүл бурбай, көр дүйнөгө кызыкпай, пенделик майдачылыкка моюн сунбай, ой-чабытынын, ыр дүйнөсүнүн кулу болуп жашаганын туюнду.

Рас, баш кошуп үй-булөлүк тиричиликтөө менен сунгандан кийин биригинин айтканына экинчиси макул болуп, бири айткан ақылга экинчиси көнүп, бирин бири түшүнүп

жашоо турмуштук чен-өлчөм әкенин ким билбайт. Эри менен аялдын ортосунда, ата менен баланын ортосунда, ошондой эле бир тууган менен бир туугандын ортосунда түшүнүшүү деген ыйык эреже да бар. Ушул багыттан алыш караганда Рыспай менен Давлеттин ортосундагы бири-бирин түшүнүсү көп жылдарга созулганын байкоого болот. Муну Давлет өзү дагы жашыrbайт:

«Мен Рыспайды он жылча түшүнгөнүм жок. Ошого карабастан өзүнө ылайыктуу түгөй издегенин койбоду. Менден да түзүгүрөөк, түстүүрөөк ыймандуу колукту издегенге мен өзүм да көмөктөштүм. Рыспайдын ден соолугуна камкордук көрүп, чыгармачылык ишине шык кошкон аялзаты табылса, мен чыгып кетсембى деген ой-санаа башыман кетпей койду. Ошол 1977-жылы үй-булөдө казан-аяк көбүрөөк кагышты. Ал өзү эле тултуңдалп, ажырашууга дити барбаса да, шылтоого шынаа издемиш болуп көбүрөөк иче баштады. Айрым адамдарга, коңшу-колондорго даана билинип калганда кызымды жетелеп төркүнүмө кетип калдым»¹.

Давлет коңшу-колондорго эмне даана билинип калганды жөнүндө ачык айтпайт. Бул жерде экөөнүн ортосунда абдан олуттуу бир маселе пайда болгону байкалат. Болбо со Давлет бардыгына кол шилтеп, канча жылдан бери биргэ еткөргөн жашоо турмушту кечип кетип калбайт эле деген ой келет. Көрсө, анын кетип калуусунун айрым бир себептери бар экен. Аялзатына тиешелүү көздөй күйөөсүнө болгон кызганну бардыгында эле бар. Рыспайдын жигиттик кылыш көзү түшкөн көңүлдөштөрүнө болгон мамилеси Давлетке да бирөөлөр аркылуу жеткен көрунөт. Мындаидай психологиялык оор жагдайга туш болгон ақылдуу Давлет күйөөсү менен чырдашып, казан-аяктын кагышканын эп көрбөй, ар түркүн ушак-айындан алысыраак болууну туюп кетип калган көрунөт.

Рыспайдын мына ушул чыр-чатакка себепчи болгон окуясы жөнүндө анын көзү еткөндөн кийин анын жакын

кошунасы жана бөтөлкөлөш досу Абдилла Капаров жазып чыкты:

«Рыспайдын төртүнчү жолу үйлөнүшү жөнүндөгү икайны улантайын. Ал Рыспайдын өзү окуткан студенткасы Алайлык Атимбү (тамга өзгөртүлдү) аттуу кыз болчу. Муну менен уч ай жашады. Ал Мырзакедеги бир тууган Кочкорбай деген акесинин үйүнө алыш барган. Адаттагыдай анын кызыгы таркап, жашоодо шаштысы кетип, аябай жүдөп, Үч-Коргондун кайкысын көргөндөн кийин Давлеттен түзүгү жок экен деген бүтүмгө биротоло келди. Кыз дагы бош келишпеди. Рыспайдан тажап, анын катын бага албай тургандыгына көзү жеткендөн кийин кол шилтеп кетип калды.

Ушул учурда Давлет Рыспайдын жарашуу жөнүндөгү сунушуна макул болбой, көшөрүп көнбей койду. Бирок «катын албай кайын ал» деген улуу сөз бар. Кайын-журтунаң аттуу-баштуу адамдарды ортого салдык. Ошентип кайрадан бүлбүл тарткан турмуш оту быкшыбай тутанып кетти. Андан кийин мен Рыспайдын оозунан бешинчи ирет үйлөнөм деген сөзүн эшитпедим. Кайра ал: «Аялың менен ажырашып жараашсан, кыз алгандай эле болот экенсиң» – деп кийшайып күлүп калчу»¹.

Жогорудай укмуштуу романдан кийин кабагым-кашым дебей Рыспайдын талантын, элге-журтка тараган атакдаңкын сыйлап, түтүн булатып жашап калганы Давлеттин ичинин кендигинен, дилинин тазалыгынан кабар берип тургансыйт. Мунун бардыгы күнөөсүн мойнуна алыш кечирим сурап, башын жерге салып айыптуу баладай алдында отурган Рыспайы үчүн жасаган камкордугу болчу. Рыспайдын өз күнөөсүн жаап-жашыrbай ачыгын айтып кечирим сурап турганын – анын улуулугу, жүрөгүнүн баланыкындай тазалыгы деп түшүнчү. Чынында эле анын көкүрөгүндө жашырынган эч нерсе турчу эмес. Ал дилинде эмнени ойлосо, эмнени күндөлүк жашоодон жолуктурса, абыгер турмуштан эмнени көрсө, Давлетке айтып берип, ич дүйнөсүн боштуп алыш аナン өзүнүн чыгармачылык өнөрү менен алектенчү.

¹ Абдилла Капаров. «Р. Абыкадыров Дон-Жуан болгонбу» аттуу мақала. «Кыргыз руху» 1999-жыл, 22-май.

¹ Абдилла Капаровдун жогоруда көрсөтүлгөн макаласында.

Давлеттин обончу өмүрлүк жары менен өткөргөн турмушу – укмуштуу окуяларды биригин артынан экинчи син көрсөткөн кинофильмдин лентасын элестетчүү. Экөөнүн биринчи күнү экинчи күнүнө эч окшобойт эле. Айрыкча, Рыспай бир өңчөй окшош күндөрдөн жадап, көңүл калып буулугуп кетээр эле. Ага жашоонун, турмуштуун ар түрдүүчө болушун жактырып, ошого жарааша өзү дагы бир кызыктуу жолугушуларды, ангемелешип тамаша айтышып олтурган жагдайларды издең таап жиберчүү. Кээде телефондон өзүнүн жакын досторун, шакирттерин чактырып алыш алар менен ангеме куруп, арак ичип, ар кандай абалда болушканына Давлет көп ирет күбө болду. Эртеси башы ооруп тамагынан оокат өтпөй калганда Давлет Рыспай менен кошо ооруп, аны айыктыруунун ар кандай аракетин кылчы. Күйөөсүнүн арак исче тез-тез ооруп кала турган адатын эц жакшы билген Давлет анын арак ичкенине каршы ар кандай амалдарды да колдонуп көрдү. Бирок өз билгенин коё бербеген Рыспай Давлетти тез эле алдал, же көндуруп жиберип арак ичүүнүн айласын таба турган. Анын ооруп онтолоп жатып калганын билген Давлет эртелеп аладөң, жарма, кымыз, айран, пивосун белендеп муздаткычка салышп, даярдан коюп койчу. Давлет оорунун диагнозун так аныктаган врач катары аздан акырындал суюк тамак жасап берип, арасында 100 граммдан сеп эттирип олтуруп айыктырып, «ичпейм эми» деген убадасын алыш туруп эл катарына кошчу.

Рыспай турпаты боюнча бала кыял бардык айтылган убадаларга ишенген ак жүрөк адам эле. Давлет оттун эмне экенин билбей жалынга бараткан баласын көздөй чуркаган эненин ролун аткарчу. Рыспай кайда барса кошо барып ақмалап, кийим-кечесин карап, чачын тарап, туфлийин тазалап, ырдан жатса ырына баа берип, режиссердүк милдетти да Рыспай учун аткарып жүргөнүн жакшы билебиз. Чындыгында эле Давлет Рыспайды балдар бакчасынын ымыркайындай кылышп бапестеп, барктап, ар кандай кырсыктан чыркырап коргогон канаттуу паренде сыйктуу коргоп келди. Мунун бардыгы Рыспайга болгон тунук сезиминин жыйынтыгы болчу. Бул тууралуу Дав-

лет өзү дагы журналист К. Кыдыралиевага берген интервьюсунда мындайча тастыктайт:

«Мен Рыспайды сүйдүмбүү, кандай сүйдүм, өлүп баратып артыма бир кылчайып анан билем. Өмүр бою Рыспайдын түйшүгүн тартып келем. Башкага үйлөнгөндө, балким, ал мындай денгээлге жетпейт беле, ким билет. Менин үйүмдө 3–4 күн жүрүп кетсең, Рыспай үчүн түйшүгүмдү көрүп, сүйүүмдүн кандай экендигин билип алат элең. Мен Рыспайга деген ыйык сүйүүмдүн жүзүн эч кимге көрсөткүм келбайт. Эч кимге көрсөтпөй жүрөгүмдүн терецинде сактагым келет»¹.

Андан ары Давлет бул интервьюсунда башкаларга окшобогон өзгөчө мүнөзү, байлыкка, дүнүйөгө кызыклагандыгы, Рыспай: «Мени сүйөсүңбү?» – деп көп жолу сураганда да бир жолу да «сүйөмүн» деп айтпагандыгы, Рыспай үчүн бир нерсени аткарбай калган учуру эч болбогондугун, экөө төң сүйүүсүз жашабагандыгын, айрым учурда уруша кетишкенде кызын алыш төркүнүнө жөнөгөндө, Рыспай да кошо жөнөгөнүн, кээде эки бөлмөгө бөлүнүп алышканын, бир аздан кийин эле Рыспай чыдабай кетип чай коюп мыктылап демдеп: «Кемпир, чай муздал калат, чык» – деп шаштырганын айтат да андан ары мындай бир таарынышып калган учурду эсине түшүрөт:

«Бир жолу эки-уч күнгө таарынып кетип калдым. Институтка ишке келсем, мени көрүп жүгүрүп келди. «Сагынып кеттим сени. Мени таштап каякта жүрөсүн?» – деп ыйлап жиберди. Мен да ыйладым. Карасам, көзүмө үстүбашы кирдегенсип, өзү жүдөгөнсүп көрүндү, арыктап кетиптири. «Сен кеткенден бери тамак да иче электрмин, курсагым ач» – деди. Жанымда төрт сом акчам бар экен. Дурус эле акча эмес беле анда. Ашканага кирип, экөөбүз тамактандык. Ишке да барганыбыз жок, үйгө кетип калдык» – ушуларды айтып олтуруп ыйлап алганын белгилейт.

Рыспай менен Давлет экөө 25 жыл бирге өмүр куруштуу. Бул мезгилидин аралыгында бардык жашоо-турмушта

¹ Кыдыралиева К. «Ош жаңырыгы». 2001-жыл, 13-январь. «Рыспайды жүрөгүмдүн терецинде сактаймын» аттуу интервьюдан алынды.

адам баласынын тагдырына туш келүүчү маңдай жарылган кубанычтуу күндөрдү, бейпил-тынч мээримдүү түндөрдү, шаңдуу сайран курган кечтерди, ошого жараша өкүнгөн, кайғырган жана капа болгон учурларды баштарынан өткөрүштү. Жашоонун барына-жогуна чыдамкай карап, алдыга ишенимдүү үмүт менен көз жиберип, бар болсо бапырап дос-жар сыйлап, жок болсо канимет кылып кайғыrbай, бул тиругулуктун абыгердик майдачылдыгына моюн сунбай өмүр кечиришти. Рыспайга айтылган мактоолор, сый-урматтоолор, кайсыл жерге барбасын, айылдабы, шаардабы, көчөдөбү, талаадабы бардык жерде көрсөтүлгөн сый-урматтын бардыгын Давлет кубануу менен кабыл алды. Рыспайга карата айтылган ушак-айыңды, көрө албаган ичи тардыкты ал өкүнүү менен кайғырып кабыл алды. Рыспай мастыктан, айрым мунөзүндөгү «жиндилигинен» улам канча капа кылса да ага чыдады. Анын бардык кежирликтөрүн көтөрдү.

Давлеттин Рыспай учүн жасаган оор эмгегин кошуна жашаган досу, журналист Капаров мындайча белгилейт:

«Рыспайдын мунөзүнө чейрек кылым түруштук берип, жүрүш-турушу жана оорусунун айынан 1980-жылга жетпей эле сөөгү сөпөт боло турган ырчыны – аялдык зор камкордук жана боорукердик менен 90-жылдын ортосуна эсен-аман жеткирди. Обончу өзүнө жарашыктуу кийим-кечени да тандай алган эмес. Бардык кийим-кечесин аялыштандал берген. Кээ бир эркектердөй эпчилдик менен дүнүйө табуу мындай турсун, өзүнүн пешене тер акысын өндүрө албай жүргөнүн көргөнбүз. Оокат жасоодон оолак, мен деген адамына эң кымбат деген буюмун бере салчу».¹

Чындыгында Давлеттин Рыспай учүн жасаган оор эмгегин бардык эле адамдар биле бербейт. Анын кышкы кычыроон сук мезгилинде уйгу-туйгу ар тараптан соккон бороон сыйктуу бирде ичиркентип, бирде калчылдатып үшүткөн кыял-жоругуна, мас болгондо жок жерден кайғыны башына үйүп, буркурап ыйлаганына, кайра жарк

этип ачылып булуттан чыккан күн нурундей күлкүсүнө, бала кыял эркелигине, айтор, толгон-токой мүнөзүнө бир гана Давлет түшүнүп, ошого жараша сезимтал мамиле кылып, бардык чырын көтөргөн Давлет гана болгондугун белгилөө зарыл. Кереги барбы, же жокпу, Рыспай кайда барса көлөкөдөй болуп калбай ээрчип кошо барып, концерттерине катышып, ағыл-төгүл отуруштарда аябай ичип алуудан коргоп, этияттап, колдогу күшүндай таптады.

Демек, Рыспайдын чыгармачылык менен иштөөсүнө шарт түзүп, керектүү тамагын даярдап, иштеп жатканда бөлмөдө бутунун учу менен басып, дабыш чыгарбай сак-сактаган, чыгарган обонун биринчи угуп баа берип күттүктаган да Давлет экенин танууга болбойт. Рыспайдын чыгармачылыгын өмүрүнүн өрүш алып, эң мыкты обондорду жаратууда анын ысык-суугуна күйгөн өмүрлүк жары, жардамчысы жана күйөрманы катары Давлеттин салымы чоң экенин белгилеп кетмекчибиз.

РЫСПАЙДЫН ПЕНДЕЛИК ЖОРУКТАРЫ

Р. Абдықадыров таланттуу обончу, композитор жана өз ырларын апогейине жеткирип ырдаган ырчы катары бардыгыбызга маалым. Ал өз өмүрүн мүнүшкөр адамдардай чыгармачылык өнөрүн күш таптагандай таптап, табигат берген таланттына табынып, көр тиргиликтин кездешип турган кыйынчылыгына моюн сунбай, турмуштук жеке мамилелерден, көр оокаттан кечсе да өз өнөрүн ыйык тутуп, аны аздектеп, барктап-баалап өттү. Ал көзүнүн тириүсүндө адам баласы жашынан эмнеге кызыкса, ошонун бардыгына кызыгып, ал нерселерди билүүгө, үйрөнүүгө аракет жасап да көрдү. Ал ыр да жазды, сүрөт да тартты, комуз, мандолин, балалайка чертип, роль аткарып драма театрынын артисти да болуп көрдү. Ошончо өнөрдүн ичинен обончулук менен ырчылыкты тандап алды. Ал немец элиниң улуттук аспабын кыргызча сүйлөтүп, музыкалык куралга айландырды.

Эми «жоргонун кадыры жүргөндө билинет, жакшынын кадыры өлгөндө билинет» болуп, анын көзүнүн

¹ Абдилла Капаров. «Кыргыз руху», жогоруда көрсөтүлгөн макаладан алынды.

тируусундө жасаган ар түрдүү пенделик жоруктары эл оозунда күбө болгондор тарабынан айтылып жүрөт. Анын чукугандай сөз тапкан сөзмөр, ырдан айтыша кетип элди күлдүргөн тамашакей, юморист жана куудулдуң өнөрүн далилдеген анын пенделик жоруктарын да ар кимден топ-топ ушул китеңке киргизе кетүүнү ылайык көрдүк.

Үнүм кайсы жерге жетти экен

Майрам күнү болчу. Рыспай мектепте 10-класста окуп жаткан учуру эле. Мектепке эрте келишип ата-энелерге концерт коюп беребиз дешип түшкө чейин даярдык көрүшүп, андан кийин чогулган ата-энелерге концерт коюп берүү башталып кетет. Рыспайды эң жакшы ырдайт деген ойдо болушат да, концерттин аягында кезек беришет. Эртеден бери эч жакка чыкпай табарсыгы толуп кыйналып турган Рыспай уч номер аткарып созолонтуп ырдан берет да, колундагы комузду балдардын бирине бере салып төмөн карай чуркап жөнөйт.

– Каякка? Мынча чуркайсың? – деди агайы таң калып.
– Үнүм кайсы жерге жетти экен билип келейин, – деди артына кайрылып токтобой баратып. Анын бул сөзүн уккандардын бардыгы ыкшып күлүп калышты.

Пулдуу тааныш жолугабы?

Иштен чыгып үйүн көздөп кетип баратса базарга кире берүүчү тоннелдин оозунан лөлү аялдар алдынан тороп:

– Токтоп турунуз, жакшы бир пал ачып берейин, – деди. Анда Рыспай лөлүдөн сурады:
– Базардын ичинен акчасы бар таанышым жолугабы? – Ушуну айтып берчи кыйын бал ачкыч болсон, – деп токтоп калды.
– Бир аз пул берин, анан айтайын, – деди лөлү аял.
– Пулум болсо акчасы бар тааныш жолугабы деп сенден сурайт белем. Ўйгө ақылдан чуркабай ашканадан самса жебейт белем – деп басып кетти.

Айылдык ырчы Жумек менен айтышы

Рыспай райондук маданият бөлүмүнүн үйүндө артист болуп иштеп турганда айылына барып калат. Рыспай анчамынча отуруштарда кошуп ырдай койгонун билген айрым айылдаштары Жумек экөөнү айтыштырабыз дешип издешишсе, ал үйүндө жок болуп чыгат. Рыспай айылда бул жолу көп турбай кетип калганын уккан Жумек ырчы айтышпай калганына өкүнүп калат. Арадан көп убакыт етүп, Оштон барып калган Рыспай кымыз ичишип, арактан аралаштыра жүздөн согушуп, алагүү олтурушкан айылдаштарына капысынан жолугуп калат. Алар Жумекти ырдатып тамаша куруп олтурушкан болот. Айтышуунун ыгын таппай жүргөн Жумек Рыспайдын келгенине кубанып ырдан кирет.

Жумек: Ассалому алайкум,
Аманбы ырчым, Рыспай!
Ар кайсы жерде бир иштеп,
Жүргөнүң айты тынышпай.
Арыктапсың аябай,
Адырда өскөн чырыштай.
Айтышамын деп ырдадым,
Акын болсоң сен эми
Айта бер мени урушпай!

Рыспай: Алакиме салаким,
Аманчылык Жумегим.
Айтышам деп жолукпай,
Жүргөнүңдү билемин.
Арак алып берет – деп,
Алдаганга көнөт – деп
Алыста го тилегин,
Акынмын деп мактансаң.
Аргасыздан күлөмүн,
Тартынбастан жооп бер,
Тампайып мынча жүдөдүң?

Жүмек: Айтсам сөзүм жарашат,
Алыстан келген инимди.
Арыксың деп чырыштай,
Келтирип алдым жининди.
Кесип кетти деп уккам,
Кисабирлар тилинди.
Аныктап айткан сөзүңөн,
Ақындығың билинди.
Андан көре ыр ырдап,
Актай көр артист чининди.

Рыспай: Маани берип байкасам,
Мандемиң турат ырында.
Оңбогон дарт айынан,
Арыктадым чынында.
Сага да оору жолукса,
Окшошуп жаның чымынга.
Онтоп үйдө жатмаксың,
Туралбай өөдө тынымга.
Мен ырдаган ырларды,
Там-ташыңды сатсан да,
Табалбайсың ырымга,
Андан көре ырын ук
Алдында турган ининдин,
Атагы кеткен кылымга! –

Экөөнүн айтышын угуп олтургандар жаалап жиберишет:

– Болду Жұмек, сен тең келгидей әмессиң. Айтышыңды токtot! Андан көре Рыспайдын ырын угалы, кумардан бир чыгалы. Кимдин кандай экени белгилүү болду.

– Рыспайдын чаңына тең келбей калдың! – дешип айтышты токtotушат. Ал эми бул күнү Рыспай жердештерине жаңы чыгарган ырларын ырдап берип, олтургандарды ыраазы кылат.

Жаагына жеген жаш обончу

(Обончу Барабашан Түргунбаевдин айттуусу боюнча)

– Ош районунун үч көчөсүнүн кесилишинде мурун чайканасы бар ашкана иштөөчү. Мен сол жактагы бурчта чарпаяда өзүм жалгыз көк чай ичип олтургам. Рыспай эки жигит менен кирип келип ашкананын төрүнө өтүштү да оң тарараптагы столго отурушту. Жанындагы эки жигит жердештери окшойт, тамак, шашлык алышты, коюндарында арагы да бар экен, аны ортолукка коюшту. Рыспай тескери мага далысын салып олтургандыктан: «Мени көрбей калып жакшы болду» – деп ичимден сүйүнүп олтургам. Арак иччу әмесмин анда, азыр деле ичпейт әмесминби.

Бир убакта Рыспай акенин үнү мага даана угулду, жанындагы эки жердешине айтып атат мындай деп:

– Азыр мен учкө чейин санайм. Бир, эки, үч дегенде менин маңдайымда Тургумбаев деген обончу пайда болот, – деди да, бир азга унчукпай калды. Мени көргөндөй болгону жок эле деп мен таң калдым. Бери карап олтурган жигиттер айттыбы десем, алар мага тааныш эмес. Рыспай аке: – Бир, эки, үч! – деп санай баштаганда эле уялгынман маңдайына барып калдым: «Мына айтпадым беле, Тургумбаев Барабашан деген эң жакшы обончу ушул» – деп мени эки жигитке тааныштырды. Учөө арак ичип олтурушту. Менин ичпегендигиме байланыштуу самса апкелишип, көк чайга заказ беришти. Ушул учурда дагы бир жаш обончу жигит (айрым себептерге байланыштуу аты-жөнүн айтпай эле турайын) салам айтып келип калды. Аны дагы эки жердеши сыйлап арак алыш келишти. Тамагынан эки жүз грамм өткөндөн баштап жаш обончу мактана баштады: «Мен директор болуп турганымда... Мен мына мындай обондорду чыгаргам. Анын баары алтын фондуга алынганы жатат... Мындай-андай» – дей берди. Рыспай аке анын мактантанына жини келип ордунан турup, ары-бери баса баштады. Анан: «Койсоңчу, элдин бардыгы эле сенин ким экенинди билет, – десе да болбоду.

Кайра эле мурдагы сөзүнүн башынан түшө баштады. Ошондо Рыспай акенин ачуусунун келгенин айта көрбө, анын жанына басып келип:

– Эй, – деди, – турчу ордуңдан, бар, мен жок жерде ушинтип мактан, – деп чуу дедиртип жаакка бир чапты. Жаагына жеген обончу жигит туталанган бойдон чыгып кетти: «Өзү бир тыйын, мактанганы миң тыйын», – деди Рыспай аке ордуна отуруп жатып.

Көзүмдү кысамын деп көргүлүкту көрө жаздагам

(Рыспайдын өзүнүн айтып бергени боюнча)

– Жаңы-Жол (азыркы Аксы) районуна бир топ артисттер менен концерт койгону барганбыз. Жайдын ысык мезгили болчу. Жолдо келатып Маданиятка токтоп, артисттердин бардыгы базар кыдырып кетишти. Автобуста ысыкта кыйналбайын деп шоферго айтып коуп, такси жалдап Андижанга келдим. Ошко кетүүчү жолдогу аялдамада такси күтүп турам. Же такси, же автобус жок көпкө туруп калдым. Кеч кирип кетти. Менден бөлөк эч ким жок. Бир маалда лөкүйгөн бир жигит, жутуп жибергидей сулуу, тим эле кашыктагы суудай өндүү-түстүү бир келинди ээрчитип, аялдамага келип туруп калды. Күйөөсү окшойт, улам жол карап, өткөн жеңил машиналарга кол көтөрүп, эки көзү жолдо. Келин мени улам карап коёт. Мен дагы аны улам караганынан пайдаланып көзүмдү кысып, «кеттик» дегендей баш булгап белги, берип койдум. Бириңчинде унчуклады, экинчи жолу көзүмдү кысканымда күйөөсүнө айта салса болобу: «Анабу паскач манга көзини кысыяпти» – деп. Бул сөздү угар замат мени көздөй бир дөңгөчтөй жигит келе жатты. Денем дуркүрөп кетти. Күйөөсү жакындал келгенде, көздөрүмдү кыбынданып ирмегилеп жибердим. Ал мени карап турду да, артына аялына барып:

«Өзүнүн көзү ошо нака экен!» – деди. Көзүмдү кысамын деп көргүлүкту көрүп кала жаздагам, – деп айтканы эсимде.

«Москвичти» жуудурганда (Токон Эшпаевдин айтканы боюнча)

– Бишкекте (Фрунзе эле анда) концерт коуп жүргөнбүз. «Кыргызстан» мейманканасынан бир адамдык номерлерден орун алганбыз. Уктап жатсам, телефон шыңғырап калды. Трубканы алсам, Рыспай аке: – Келбейсиңби, уктап жата бересинбى, азыр чыгып тамактанбайлыбы! – деп калды. Мен жуунуп-таранып номерине кирсем, өзү ваннада экен. Кроваттын устүндө эки-үч гезит жатыптыр. Бир гезиттин ички беттерине толо лотереянын утуштары жарыяланыптыр.

– Э, Рыспай аке, лотерея бар беле? Жалаң утуштар чыгыптыр, – десем көңүлсүз гана:

– Бар, бирок үйдө калган да, – деди.

– Номерлерин жазып албадыңыз беле, болсо салыштырат әлек, – дедим, ваннанын оозуна келип. Бир аздан кийин гана:

– Токон, эми эстедим – деди, – унутуп калган турбаймы, сумканын ичинде телефондун блокноту бар, анын ақыркы барагын карачы, лотереянын номерлерин ошого жазгансыздым эле, – деди Рыспай аке ваннадан чыкпай олтуруп алыш. Чын эле блокноттун ақыркы барагынын бетинде онго жакын лотереянын серия, облигация номерлери жазылган экен. Салыштырып карап олтуруп эң ақыркы билеттин номерине «Москвич» автомашинасы чыкса болобу?! Менин кубангандымды айтпа. Кайра-кайра салыштырсам, туура чыкты.

– Рыспай аке, сүйүнчү! «Москвич!» Бол, тез чыгын, – дедим шаштырып.

– Койсоңчу, жалганды айтпай, – деп камырабайт.

– Чын эле, мына өзүңүз салыштырып көрүң эле, – деп блокнот менен гезитти алыш, алдын сыйып шаштырдым: – Тез чыгын, – деп чыдабай.

– Кана, мен өзүм салыштырып көрөйүнчү, – деп камырабай келип номерлерди бирден санап айтып көрдү да,

– Тобо-о, чын эле кудай бердиби?! – деп мени мойнуман кучактап, беттеримен өпкүлөдү. – Эми эмне кылабыз, Токо, «Москвичти» жууганга акча да жок. Эми Ошко барганды жууйбүз, чоң той кылабыз, – деди кубанып.

– Жок, азыр эле жууйбуз, Рыспай аке, мен азыр, – деп ресторанга келип, эки бөтөлкө арак, бир бөтөлкө коньяк, бир бөтөлкө вино, пиво алышп, нан, колбаса, сыр ж.б. сеткага салып биз менен барган артист кыздарды чакырып, жууп бердим. Бул күнү түшкө чейин чардадык. Эртеси: – Лотереяны Оштон алдыrbайсызбы, «Москвичти» мине кетпейбизби, Рыспай аке? – дедим.

– Давлет үйдө жок экен, алдырайын десем, – деди.

Ошко келгенде сурасам: «Токо, кечирип кой, жок «Москвичти» жуудурганымды билбединбى?!» – десе болобу.

Менин атам бар беле?

(Обончу Бекмамат Бадикеевдин айтканы боюнча)

– Мен шаарыбыздагы № 2-маданият үйүндө директор болуп иштеп жаткам. Эми эле ишке келип кабинетте олтургам. Негедир Рыспай аке өңү суз капалуу кирип келди. Мени менен саламдашып олтургандан кийин Рыспай аке куран окуп кирди. Куран окулуп бүтүп, бата кылгандан кийин мен:

– Рыспай аке, тынччылыкп? – десем:

– Атам өлүп калыптыр, – деди томсоруп. «Таласта атам бар деп жүрчү эле, ошол атасы кайтыш болгон окшойт» деген ойго келдим да көңүл айттуу максатында бир бөтөлкө арак алышп келип кабинетте ичиp олтурдук. Рыспай акенин бир аз көңүлү көтөрүлүп калганда арактын ақыркысын кадактарга куюп:

– Эми Рыспай аке, өзүңүз аман болунуз, мындан кийин эч бир жаманчылык болбосун, – деп кадакты колума алсам.

– Э, Бекмамат, – деди мени тике карап, – өзүң эле айтчы, деги менин атам бар беле? – десе болобу.

Алайдан келген койдун күйругу

Рыспай базарды кыдырып жүрсө досу жана кошунасы Рыспек Тасмаев жолугуп калат.

– Эмне, бир нерсе алганы келдицби? – деп сурайт Рыспай.

– Ооба, аялым: – Койдун күйругунан бир кило алышп келип бер, – деп жөнөттү эле. Күйрук алганы келе жатам, – дейт.

– Акчаң барбы?

– Бар.

– Андай болсо бизден ал, мен бекер эле берем. Кечээ Алайдан бир досум жарым койдун этин күйргүү менен берип ийиптири. Андан көре күйрук ала турган акчаңа бир нерсе дебейлиби? – дейт Рыспай.

– Болду! Сөз жок! – дейт Рыспек да кубанып. Экөө жүздөн ичип, эми үйгө барып алышп беймарал олтуруп майкандайлыш деп макулдашат да эки бөтөлкө арак, эки бөтөлкө пивону колдоруна кармап алышып, Рыспайдын үйүнө келишет. Көнүлдөрү көтөрүлүп көпкө олтурушат. Арак, пиво түгөнгөндө гана Рыспек: – Кой, мен кетейин, аялым дагы күтүп жатса керек, жанагы айткан Алайдан келген койдун күйругунан бер. Мен чыгайын, – дейт.

Анда Рыспай Давлетти чакырып:

– Ашканадагы чоң бычакты алышп келчи, – дейт.

– Ой, аны эмне кыласың?

– Иш бар, алышп келе бер, – Давлет чоң бычакты алышп келип Рыспайдын колуна берет. Давлетти «нары кара» дейт да, Рыспектин колуна бычакты берип: – Мына аяшыңдын күйругунун бир тарабын кесип ал, уч-төрт кило чыкпаса, мага кел, – деп Давлеттин күйругун көрсөтөт.

– Дабасыз, – дейт да Рыспек үйүнө кетүүгө аргасыз болот.

Жыландан жылаңач качканда

Чоң-Алай районунда филармониянын артисттери менен бирге концерт коюшканы барышат. Құнүгө кечинде ар бир айылдын элине концерт тартуулашат да, күндүзу Кызыл-Суу дарыясынын боюна келип алышп салкындал эс алышат. Ушундай күндөрдүн бириnde дарыянын имерилишиндеги жашыл майданга келишип, жигиттер кайырмак салып, кыз-келиндер чогулуп алышп сүйлөшүп отуруш-

кан болот. Рыспай болсо колуна самын алып: «Бир жуунуп албасам болбойт» – деп дарыя бойлоп кетет.

Ал далдоо жерге барып, көк чөптүн үстүнө кийимин чечип, дарыянын четинде самынданып жуунат да кайра келип кийимин алаарда, анын жанында башын көтөрүп, тилин соймандотуп турган жарым метр жыланды көрөт. Айрыкча жылан дегенден өлгүдөй корккон Рыспай бүт денеси дуркүрөп кыйкырып, жыпжылаңаң дарыянын жээгинен көк майданга качып чыгат. «Жылан! Жылан!» – деп бакырып, автобусту көздөй жылаңаң жүгүрүп бараткан Рыспайды көргөн топтоту кыз-келиндер дыркырап артарапка качып жөнөштөт. Кайырмак салып жүргөн жигиттер бул ойдо жок окуяга оонап жатып кулүштөт. Акыры Рыспай өзүнүн жылаңаң качып жүргөнүн сезип, автобуска кире качып кыз-келиндерден жашынат.

Балдар Рыспайдын жуунган жерине барышып күмдә калган жыланын изин көрүшүп, ал жерден калып калган кийимдерин алып келип бериштөт. Ошентип, обончунун жыландан ушунчалык катуу корко турганын биргө жүргөндөр билип алышып, аны бир топко чейин чочутуп тамашалап да жүрүштөт.

Экөөнө төң ишене бер

Рыспай сырттан кирип келип аялына мындай деди:

– Дашиб, сүзмөдөн бир гардимга эзип алып келчи, маза кылып чаңкоону бир басалы. Баш ооруганда сүзмөдөн өтөрү жок, жакшы нерсе, – деди.

– Сүзмө кечээ эле түгөнгөн.

– Түгөнсө куп жакшы болуптур. Мендей арык адамдардын ичин сыйдырып кетсе керек.

– Бул сөзүндүн кайсынына ишенейин? – деди Давлет таң калып.

– Экөөнө төң ишене бер – бар болсо, биринчисине, жок болсо экинчисине, – деди Рыспай жылмайып өз бөлмөсүнө кирип баратып.

Рыспай өлүп калыптыр

Базар күнү Давлет кызы менен төркүнүнө апасынан кабар алып келем деп Сузакка кеткен эле. Рыспай эригип үйдө жатып алып жакын достору учун дагы бир тамашаны ойлоп табат. Телефондун трубкасына марли коюп, үнүн өзгөртүп музыкант жердеши Кубаныч Осмоновго мындай кабар берет:

– Алло, Кубаныч деген барбы? Мен Рыспайдын бир тууган жээни болом, – деп телефондон ыйламыш болот да, – Рыспай тагам өлүп калыптыр, силер тез келе калгыла, мен башка жакка шашылыш кетип жатам, – деп трубканы көйт. Ушундай эле жол менен Рыспекке, дагы эки-үч досторуна телефон чалат да, анан телефондун линиясын үзүп коюп, күтүп жата берет.

Кубаныч Рыспекке телефон чалса, ал: «Мен дагы ушундай деген кабар уктум го» – деп күмөнсүйт. «Эмне болсо дагы чогулуп алып барагычы», – дешип убадалашып төртбешөө үйүнө кирип келиштөт. Келишсө эшик ачык, бөлмөгө акырын киришсө, кроватында өлгөн адам кийимчен жатат. Топурап кирип унчукпай карап турушат. Рыспай болсо эч козголбой сулк жаткан болот. Рыспайдын тамашасын билип калган Рыспек кроваттын аягына жакын келип жыңайлак таманын тырмайт. Ошондо гана ордунаң туралын Рыспай:

– Эй, мен «өлүп» жатсам эмнеге өкүрбөйсүнөр? Бардыгыңцар мага жалган эле дос болуп жүрүпсүнөр, бириңердин көзүнөрдөн жаш чыкпады. Көзүмүн тириүсүндө өкүрүп келгениңдерди кулагым менен угайын дебедим беле? – дейт.

– Кой, антип өлүм менен тамашалашпа, – деп достору айтса.

– Эй, акыры өлөбүз да... Мен репетиция жасадым бул ирет – дейт күлүп. Ошентип, чогулган достор: «Узак жашайлы, өмүрлүү бололу», – деп кадак кагыштырып, каткырып күлүшүп, мындай тамашаңды экинчи бизге кылбагын» – деп көпкө чейин олтуруп, анан тарарап кетиштөт.

Давлетти таң калтырганда

Рыспайдын күнүгө ичип мас болуп келгенин тоクトуш үчүн Давлет акча да бербей, сыртка да чыгарбай, өзү бир жакка кетсе үйдү сыртынан култап, ачкычты бербей көзөмөлгө алат. Бирок Давлет үйдөн кетээри менен балкондон короодо ойноп жүргөн баланы чакырып, тааныш дүкөнчүгө мындай деген кат жазып берет: «Хасанбай, ушул баладан эки бөтөлкө арак берип жибер, мен чыгалбайм, домашный түрмөдөмүн! Рыспай». – Жакшы мамиледе болуп, Рыспайды тааныган дүкөнчү айтканын аткарат. Балкондон баланын келишин карап турган Рыспай бала келээри менен сетканы жипке байлап жерге түшүрүп, эки бөтөлкөнү тартып алат да, 200 граммды согуп, ачылган бөтөлкөнүн оозун суу кирбей тургандай кылып винонун пегү менен бекитип, туалеттин бочогунун ичине бир стаканы менен салып коёт.

Кечирээк келген Давлет «Рыспай сопсо болуп оңолуп калса керек» деген ой менен үйгө кирет. Кроватта уктап жаткан күйөөсүнүн оозунан арактын жыты буркурайт.

– Арак ичипсиң, – десе.

– Кайдагы арак? Кечэекинин гарааты. Суу ичип койсом, кайра мас болуп калып жатам – дейт.

Рыспайдын чен-өлчөмүн билген Давлет айтканына ишенбей, бүт үйдүн ичин тинтип эч жерден эч нерсе таба албайт. Эртеси базар күн болгондуктан үйдөн чыкпай казан-аякты жыйнаштырып, полду жууп, уборка кылып, үй тазалаганча Рыспайды ақмалайт. Бирок анын мастьыгы тарамак турсун кайра көбөйгөнүн байкайт.

– Ичим ооруп жатат, кемпир, – деп туалетке уч-төрт жолу киргенин жакшы билет. Туалеттен чыкканда бир аз ыргала баскан күйөөсүнөн күмөн санап калат да, анын ичине кирсе эч нерсе байкалбайт. Акыры суу толтурулган бочокту караса суунун үстүндө эки бош бөтөлкө калкып жүргөнүн көрөт. Рыспайдын мындай жоругуна таң калган Давлет ичим деген адамды кайтарып ичирбей коюу мүмкүн эмес экенин түшүнөт да, анын өз эркине коё берген экен.

– 344 –

«Өлөмүн» деп кошуналарды коркутканда (Обончу Б. Бадикеевдин айтканы боюнча)

– Биз бир үйдө кошуна турганбыз. Менин уулум Эрмат менен Сюита бир күндө (28-сентябрь, 1970-жыл.) төрөлүшкөн эле. Ар жылы эки баланын туулган күндөрүн – бирде Рыспай акенин үйүндө, бирде биздикинде бирге белгилечүбүз. Мындай учурда Рыспай аке төгүл-чачыл болуп кетчү, анын душасынын кенендиги ушунчалык эле.

Бир күнү подъезддин периласын минип отуруп алыптыр. Кошуналардын бардыгы чогулдук.

– Рыспай аке, эмне болду? – десек.

– Ичем дегенде иче албагандан кийин учуп өлгөнүм жакшы эмеспи, – дейт. Давлет жеңе ичпегин десе керек.

– О, кой, өлбөгүн! – деп мен үйдөн бир бөтөлкө арак алып чыгып көрсөткөнчө олтурду периланы минип.

Рыспай аке тез таарынып, тез эле жазылып кетчү. Андан да өзү жакшы көргөн адамына эркелеп ар түрдүү жоруктарды жасай берчү. Бир күн мени чакырып: «Баш жаз» – деди. Арак алайын десем, эки бөтөлкө эле вино алчы, – деп калды. Эки бөтөлкө вино алып келдим. Эми ичели деп олтурганда:

– Бекмамат, анабуну карачы, – деди. Карасам, эч ким жок. Мындай карасам, жанымда олтурган Рыспай аке да жок. Эки бөтөлкөнү эки колуна кармап алып качып кетип баратат. Мен олтурган жеримде аңкайып кала бердим. Оюна эмне келсе, ошону сөзсүз жасачу.

Мен тамашаларын көп көрдүм. Балкондо турсам:

– Бекмамат, – деди. Карасам, колун көрсөттү. Кыпкызыл кан. Эмне болду, – десем, – колумдун тамырын кесип алдым. Бир нерсе дебесең болбойт, кан көп ағып алсырап туралам, – деди.

Бир бөтөлкө алып үйүнө кирсем, колун краска менен боёп алыптыр.

– Өз өнөктөшү менен бир болгон адам – өз тобу менен учкан бүркүт экенин билесиңбى? – деп күлүп алды да абан: – Мен сага обончу катары, эң жакын кошунам катары эркелеп жатам. Сен мени түшүнөсүң, – деди.

– 345 –

Эми өзүң карыз болдуң

Рыспай өзүнүн «Жигули» машинасын айдал баратып, төрт көчөнүн ортосундагы айлампа жерди айланып өтпөстөн түз эле эреже бузуп салып жиберет. Жол эрежесин бузган кандай шофер деп ышкырыгын чалган МАИ-нин кызматкери токtotot да правасын алышп коёт.

- Правамды кайсы күнөөмө алдың? – дейт Рыспай.
- Кругду айланып өтпөгөнүң үчүн.
- Ошол элеби?
- Ошол эле.

Рыспай шарт машинасына олтурат да, кругду 4–5 жолу айланып келип, МАИнин кызматкерлерине:

– Мына, эми өзүң карыз болдуң. Бергин эми правамды – дейт. Жөнөкөй адам эмес, өзгөчө адам экенин түшүнгөн МАИнин кызматkeri правасын берүүгө аргасыз болот.

«Абықадыров болуп иштеймин»

Асфальт жолдо чоң ылдамдыкта айдал бараткан Рыспайды милиционер токtotot. Узак барып токтогон Рыспай машинадан чыкпай милиционердин келишин күтүп олтура берет. Акыры милиционер келгенде:

– Эмнеге мени жолдон калтырып токтоттуң – деп сурайт Рыспай.

– Катуу айдал баратасыз, ошон учун.
– Машинаны болжогон жерге өз мезгилиnde кечикпей жетип барыш үчүн чыгарганбы?

– Ооба.
– Анда мен жыйындан кечикпейин деп катуу баратам. Сен болсо дагы минтип токтотуп убактымды алыш жатасың.

– Айтыңызычы, эмне кызматта иштейсиз? – деп сурайт милиционер бир аз тайсалдалап.

– Рыспай Абықадыров болуп иштейм! – дейт машинасын от алдырып айдал кетип жатып.

Давлетти дагы алдаганда

Рыспай ызаттап чакыргандардын бириинин үйүнө Карап-Кулжага мейманга барып калат. Кийинки күндөрү өмүрлүк жары катуу көзөмөлгө алыш, ичирбей жүргөн Давлеттен жашырып сыртка чыкканда ак молдодон жуткуруп коюшат. Эки-үч стаканды удаасынан алыш жиберген Рыспай эртеңкисин ойлойт да, үй ээсине минтип табыштайт:

– Бүгүн ичирип койдунар, эми эртеңки күнү башты кантип ондошту ойлонгула. Женеңдер мени ичирбей жүргөнүн жакшы билесицер. Көзөмөлдөп мени карыш сыртка чыгарбайт. Эртең чайга олтурганда «Суусап калыпмын, суу бергилечи» деймин. Ошондо өзүңөр беркиден гардимге куюп мага бересицер, – дейт.

Эртеси чайга эми олтурганда суу сураган Рыспайга гардимге сопудан толтура куюп алыш келип беришет. Башы осоруп турган Рыспай жарымдай тартып жиберет да:

– Ох, аябай чаңкап калыпмын! Анын үстүнө Карап-Кулжамын суусун аябай сагынган окшоймун! Дашиб, сен деле суусап калсаң керек. Кел, мынабу суудан бир жутуп ал! – деп гардимди сунат.

– Э, койчу, ичсең өзүң иче бер, мен чаңкаганым жок,
– дейт эч нерсени байкабай калган Давлет.

Качкан уйкуну кармаганы чыкканда

Июль айынын ысык күндөрүндө үй ичи ысып, дем болуп турган мезгил эле. Кечке иштеп олтуруп чарчаган Рыспай «эми бир эс алайын» деген ой менен кроватына жата кетет. Негедир уйкусу качып, такыр уктай албай ары-бери оодарылып көпкө жатат. Акыры чыракты жандырып саатын караса, 12ден әбак өтүп кеткенин көрөт.

Муздак абага чыгып салкындалап, кайра келип муздак сууга жуунуп алыш анан уктайын деген ой менен сыртка чыгат. Катарынан салынган беш кабат эки үйдүн орто-

сунда ары-бери басып жүрсө кызуу келаткан кошунасы жолугуп тааный қоюп:

— Ой, Рыспай аке, түнү эмне кылып жүрөсүз эшикте? — деп таң кала сурайт. Анын градусунун бар экенин жазбай тааныган Рыспай:

— Уйкум качып кетти, үкөм. Эми ошону кармап ала-йын деп сыртка чыктым, — деди.

Жетинчи бөлүм

КАЙГЫЛУУ КАБАР

«Алтын боолуу ак шумкар,
Алтындан боосун тытыптыр,
Айды карай сзыптыр.
Күмциш боолуу ак шумкар,
Күмциш боосун тытыптыр,
Күндү карай сзыптыр.

Агарып турган асмандан
Алдастап булут сөгүлөт,
Аяктап жамгыр төгүлөт.
Көгөрүп турган асмандан,
Көрүнбөй булут сөгүлөт,
Көнөктөп көз жаш төгүлөт».

Калк кошогунан.

Эл ичинде байыртадан бери келе жаткан жакшы бир каада-салтыбыз бар: үй-бүлөдө жарык дүйнөгө жаш бөбөк төрөлгөндө сары май менен ыңаалап келген баланы оозантып, ак тилек менен ак мамыкка ороп-чулгап, астанага пешенесин тийгизип ырымдап, азан айтып өмүрлүү болсун деген тилек менен бетке бата тартышат. Ал эми үй-бүлөдө адам каза болгондо – ак боз үйдүн түндүгүн көтөрүп, анын ардактуу жерине жаткырып көшөгө тартып, кызыркыны кошок кошуп ыйлап, уул-балдары, жакындары катар туруп кандай адамынан айрылганын айтып өкүрүп ыйлайт эмеспи. Бул атам замандан бери келе жаткан элибиздин көөнөрбөгөн салты. Бүгүн бул салтыбыз мезгилдин өзгөргөнүнө, заманыбыздын алмашканына, айыл турмушунан шаар турмушшуна өткөнүбүзгө байланыштуу башка өн-түс алып кошок кошуп жоктоо өнөрүнөн, башкача айтканда, салтынан ажырап баратабыз. Мунун өзү өкүнүчтүү жагдай.

Төрөлүү жана каза болуу... Төрөлгөн жана каза болгон жылдардын ортосундагы кичинекей сыйыкча – бул адамдын өмүрү. Ошол кичинекей сыйыкчаны адам кандай жашап өттү.

Ал эли, жери, мекени үчүн кандай пайда келтирди? Же өзүнүн көрт башынын түйшүгүнөн жогору чыга албай ыбырып ит турмуштуң көйгөйүн өмүр бою тартып жүрүп эң акыркы өмүр чегине жеттиби? Жогоруда биз сөз кылып жаткан жоктоо кошогу пендем үчүн керектүү нерсе белем?! Атам замандан берки биздин ата-бабалар өзүнөн кийинки урук-тууганын, балдарын мезгилдин кылоосуна курчутуп эли-жери, Мекени, Ата Жүртү, калайык-калкы үчүн керек болсо өмүрүн берген уул-кыздарды өстүрүү тарбиясын көрүп келе жатканы бекеринен эместири, ов! Эң бир жакын адамынын тириүсүндөгү эмгегин элге-журтка даңаза кылуу ниетинде анын аялы, кыздары кошок кошуп: «Элге ылайык жумушту, эрте кармап күтүнгөн, эртең келгин дебестен, келген күнү бүтүргөн» – деп эмгегин даңаза кылып жатканынан көп маанини түшүнсөк болот. Демек, мындан мындей бир айтылбаган тыянак чыгарсак. Адамды акыркы сапарга узатуу салтынын да көпчүлүгүбүз али андап билбеген тарбиялык маани-жайы бар экен. «Өлүм – бул асыл жасалгалуу аруу кийим, аны ар бир инсан эртедир-кечтир кийинип алыс сапарга аттанат». Демек, биз дагы бул аруу кийимди кийүүдөн куркалбастыгыбызды эстей жүргөндүгүбүз ондур.

* * *

Ар бир адамдын өз түйшүгү бар эмеспи, жазма иштегиме алаксып көпкө олтуруп абдан кеч жаткан элем. Андан дагы уйку тартиби бузулганынанбы, көпкө чейин уктай албай ары-бери оодарылып жатып качан үргүлөп кеткенимди билбейм. Түшүмө кирген окуядан дене-боюм жыйрылып чочуп ойгондум. Ўйгө әбак жарык кирип, таңатып калган учурга сезимим урунду. Ичимде «мындей коркунучтуу окуяллуу түштөрдү көрчү эмес элем» деген бир алдастаган ойлорго кабыла бердим. Көп узабай кийинип, бети-колду жууп, диванга жалгыз олтуруп ата-буба-

лардын рухуна куран окуп, көргөн түшүмү жакшылыкка жоруп бата кылдым.

Дасторкон жайылып эртең мененки тамакка олтурганибызда менин бырышкан-чүрушкөн өнүмө назар таштаган аялым:

– Өнүң бир алда болуп калыптыр, өнөкөт оорун, тутпадыбы? – деп сурады, мага чай сунуп жатып.

– Жок, жакшы элемин, бирок жаман түштөрдү көрүп чыктым таң аткыча... Неси болсо да жакшылыкка жоруп, ата-бабалардын рухуна арналап куран окудум.

Биздин үй-бүлөлүк сөзүбүз ушул жерден токтогонсүдү. Кийинип жумушума жөнөп келе жатып айланага көз жүгүртө карасам, мурунку чайыттай ачык күн кабак чытып, сүзүлгөн ак булуттар алыссы тоо баштарына түрүлө жыйылып, абада ичиркенткен сыйырым шамал кабат үйлөрдүн аралыгын жарып өткөн даңғыр жолдун агымы менен өтүп жатканын туюндум. Негедир бул жолу да автобус абдан кечигип келди. Тыгылышкан элдин агымы менен араңдан арткы эшиктин тепкичине чыгып денемди батырдым. Жолгата таң алдында көргөн коркунучтуу түшүм кайра-кайра эсиме түшө берди. «Жамандыкты ой-лобой – жакшылык болбойт» – дейт эмеспи. Ылайым жакшылык болгой эле, жакшылык! – деп ичимде күбүрөнүп келе жаттым.

...Түшүмдө – ажайып бир кооз дүйнө көз алдымда түркүн-түсү менен ажарланып турган экен. Көмкөрүлүп турган көгүш асмандын түпкүрүнө көздүн ченеми жетпейт. Жапжашыл айдың талаанын кыйырында бир жашыл гүлдөгөн бак дүпүйүп сыр катып тургансыйт. Мен бактын сыртында ажайып кооздукка суктанып ары-бери басып жүрөм. Ичимде: «Бул кимдин багы болду экен? Мөмөсү жерге ийилип калган тура! Аттицай, ар бир инсан ушундай кооз дүйнөнү жаратып алса, анын чымындей жаны жаннатка чыкпайбы? – деп суктанып карайм. Шуулдаган күш канатынын добушунан асманга көз жибердим. Көк асмандын терекинен учкан күштүн карааны жакындады. Ал кайгып тегерене учуп улам ылдыйлай берди. Дүпүйгөн бактын үстүнөн бир айланып учуп келип күш бакка конду. Анын көрүнүшү күн желесинин түсүнө

окшоп ак-жашыл, кызгылт-күрөң, сары-жашыл түркүн-түстөрдүн гаммасы кошулган кооз күш экенине таңданып карай бердим. Кубулжуган канат күйругу көздүн нурун тайгылтып баратты. Анын кубулжутуп сайраганы айлананы шаңга бөлөп, бактын ичин жаңыртат. Бир мезгилде бактын ичине ар тараптан учуп келген ар түрдүү күштарга толуп кетти. Бак ичи түркүн түстө сайраган парандаларга толуп баратты. Алардын ар кыл сайраган үндөрү бак ичин жаннатка бөлөй тургансыды.

Канча убакыт өткөнүн билбейм... Бир карасам эски, кирдеген, тытылган, жакасын жогору көтөрүп алыш башын бириктирип шыбырашкан үч адамдын бирөөсүнүн колунда баягы ажайып кооз күш мыкчылып жүрөт. Мен күштүн түткүн болуп турганына ичим ачышып жакын жетип бардым да, кабак бүркөп ачууландым:

– Коё бергиле, алдагы күшту! Эркин ааламды айланып учуп жүрсүн, мүмкүндүк бергиле?! – жанагы шыбырашкан үч киши деле менин айтканыма көнбөй турган. Мен эки колум менен әкөөнүн көкүрөгүнөн эки тарапка бөлө түртүп ортосундагы адамдын колунан күшту тартып алдым дагы асманга учуруп жибердим. Күш көкөлөп учуп кетти дагы көздөн кайым болду. «Эми жакшы болбодубу, – дейм ичимде, – эркин учуп жүрө берсин, кааласа багына консун».

Аңгыча айлананы ицир кептап, көзгө эч нерсе көрүнбөй удургуган шамал жүрүп, жердеги ыптыр-сыптыр чаңды бийикке көтөрдү. Артынан кара туман кептап, түн экени билинбей басар жолум жок чалынып жыгылып түштүм. Жер таяна туруп, алдымын карасам шайтан чырактын көзүндөй терезеден жарык көрүнду. Эшик ачып кирип барсам, бир столду тегеректеп баягы үч киши арак ичип олтурушуптур. Үчөнүн төңгүлүп күйругунан кайчылашып биригип калган. Алардын буттарынын арасында баягы күш кыпчылып калыптыр. Канаттары сыйнып, күйруктары бүктөлүп калган. Мен ачууланып коё бердим:

– Күшту дагы кармап алдыңарбы? Эркин койгула деп мен силерге канча жолу айтам, – деп столдун астына эң-кейип колум менен күштүн күйругунан кармап бери өзүмө

карай тартам. Күш улам менден качып, ары көздөй умтулат. Акыры анын эки буту колума тииди. Тар бөлмөдөн сыртка алыш чыктым дагы кайрадан «бар эми учуп кет» деген кыял менен эки колдоп көкөлөтө ыргыттым. Күш бийик уча албай бир аз жерге кайып барып кичинекей жарчектин бооруна жабышып, тырмалап туруп калды. Ошол замат күштүн күйругуна от жармашты. Ал жалынга айланды дагы көз ачып-жумгучка капкара чыталага айланып күйүп кетти. Түркүн-түскө бөйлгөн кооз күшту көрүнөө өрттөп алганыма кайгырып ыйлап жаттым.

– Эмне болдуң? – деп түрткүлөгөн аялымдын үнүнөн ойгонуп кеттим. «Кайриет, а түшүм экен» – дедим ичимен аялымда эч нерсени билдирабеске аракет кылып. «Түшүндө көргөн от, же жалын жамандыкты алыш келчү эле» деген ой көкүрөктөн кетпей туруп алды. «Дагы эмне балакет болуп кетээр экен» – деп санааркап жолгата ойлонуп ишке келдим.

Облустук филармониянын эски имаратынын короосуна кире берчү дарбазанын жанында обончу Кубаныч Осмонов күтүп туруптур. Анын караанын алыстан таанып: «Кимди күтүп турат болду экен?» деген түпейүл ойго кеттим. Жанында машинасы турат. Кабагы салыңкы, туюк бир сыр бардай чыдамсыз бир орунда туралбай ары-бери ойдолойт. Саламдашкандан кийин гана «Тынччылыкпыш» – деп араң сурадым.

– Жок, тынччылык әмес! Рыспайдан айрылып калыптырбыз?!

– Койсоңчу жаман сөзүндү?! Жалган болсо керек, – дедим мен ишенбей, анын буга чейин «Рыспай өлүп калыптыр» деген кепти өзү таратып жүргөн тамашаларын әсиме түшүрүп.

– Жок, чын! Ишенициз. Облустук ооруканадан азыр телефон чалышты. Жүрүңүз, машинага олтуруңуз, тезирээк ал жакка баралы.

Таманымдан башталган ысык жалын бут денемди сыйдырып төбөмө жетип, «ушундай да болчу беле» деген башаягы жок тунгуюк суроо мени кыймылсыз турган жериме кадады. Кубаныч машинасын от алдырып, анын эши-

гин ачканда гана башымды жогору көтөрдүм. Машинада баратып түшүмө кирген кооз күштүн өрттөнүп кеткенин кайрадан өкүнүү менен эсиме алдым. Рыспайдан мен алты жаш улуу болгондугума байланыштуу ал мени ар убак «ака дос» дей турган, мен болсо «ұка дос» деп тамашалап койчумун. Ооруканада жаны кыйналганда: «Менин жанымда болсочу» – деп балким эсине алгандыр, телепатия жолу менен кооз күш болуп менин түшүмө аян берген ошойт деп таңкалыштуу бул Төцирдин сырына ақыл жетпей башым маң болуп баратты.

Биз барсак, Рыспайдын сөөгүн моргго киргизип коюшкан экен. Темир столдун үстүндө узунунан суналып чалкасынан жатыптыр, кайраным. Көзүмдөн ыргыган ысык жашты ирмел-ирмел алыш, анын арық шыңга денесинин жанында үнсүз ичен боздоп турдум. Өңү-түсүн нур чалып, ушунчалык ыраңына чыгып жазылып, ал турсун узарып кеткен боюнан согончогу столдун четинен чыгып турганын көрүп: «Жаның жаннатта болсун» – деп шыбырап турдум.

– Кийимин алдырып кийиндирили эми, – деген Жээналы Шериеевдин сезүнөн кийин эсимди жыйдым. Кийимге машина жөнөтүү учун сыртка чыкканыбызда, жайнаған эл моргду эки-үч ороп калган экен. Топтолгон элдин арасында өзу менен бирге иштеген мугалимдер, окуткан студенттери, маданият кызматкерлери, интеллигенциянын өкулдерүү, уюм-мекемелердин кызматкерлери, чал-кемпирлер, ооруканада дарыланып жатышкан оорулуулар бар эле. Алардын бардыгы үнсүз мостоюшат. Кәэ бирөөлөр шолоктоп ыйлап алышкан. Бүтүндөй эл-журттун дилине ырлары менен сицип кеткен бир улуу адамыбыздан айрылып калганыбызда мында тургандардын бардыгы өкүнүү менен, баштарын жерге салуу менен үн-сөзү жок турушту.

Рыспайдын кийимин кийгизип, чачтарын тарап, галстугун мойнуна таккандан кийин ыраңына чыккан бир сүлүү жигит көп түйшүктөн кийин чарчап арып келип, таттуу, ширин уйкуга жан жыргатып мемиреп уктап жаткан жапжаш мырзага окшоп суналып жатты. Биз анын сөөгүн

үйүнө алыш келгенибизде беш кабат катарынан турган эки узун үйдүн ортолугу шаар калкынын ар тарабынан келген адамдарга толуп кеткен экен.

* * *

Ушундай кайгылуу күндер баштан өтүп жаткан учурда пенде эмеспизби, башыбызга ар турдүү уюлгуган ойлор биригин артынан экинчиси тизмектешип келе берет тура: Адамдын жаркын өмүрү менен анын өлүмүн чаташтырууга болбойт экен. Бул нерсе – ыр менен атылган автоматтын үнүн, комуз күүсү менен жарылган бомбанын, музыка менен шалдыраган кишендин айырмачылыгындай нерсе белем. Булар бири-бири менен эч убакта бирикпеген эки башка маанидеги, эки башка түстөгү түшүнүктөр тура, өзүнүн бүтүндөй өмүрүн ыр менен комуз күүсүн жана музыка менен өткөргөн адамдын өлүмү – он эсе кайгылуу болот окшобойбу?! Аны билген, жакындан тааныган, көргөн жана тириүлөр учун иштеп кеткен эмгегин баалаган адамдар учүн чоң жоготуу экенин андаган ондур. Рыспайдын жарыкчылык менен кош айтышы жалпы эле кыргыз эли учун орду толbos кайгылуу жоготуу болду. Бул кайгылуу кабар Қыргыз Республикасынын чар-тарабына чагылгандай абдан тез тарады жана бул кабарды уккан ар бир атуулмун деген инсандардын дилине өкүнүү, аёо, кайгыруу сезимин салбай койгон жок. Рыспайдын өлүмүнө ишенбеген телефон конгуроолору республикабыздын булуң-бүрчтарынан тынымсыз келип жатты. Не демекчибиз, чындыкка ишенүүгө аргасыз экендигибизди бардыгыбыз түшүнүп жаттык.

Дарактын бутактары туш-тарапка ажырап, ар бири өзүнчө мөмө байласа да анын тамыры бир эмеспи. Ошол саяктуу кыргыз жери географиялык жактан ар түрдүү облустарга, аймактарга бөлүнүп кеткен менен рухий байлыгынын тамыры мөмөлүү дарактай бир өзөктөн чыккан окшобойбу. Дарак дагы бир жердин топурагынан азыкташып, бир жердин арыгынан суу ичип, бир жердин нурунан кубат алыш жаз алды гүлдөп, мөмө байлас түшүмүн

берет эмеспи. Дал ошол сыяктуу кыргызымдын теги түбү бир эл экендигибизди, кайсы жерден экендигибизге кара-бай аянычтуу тагдырга дуушар болгон ыр булбулу Рыспайды жоктоп кайгырып жаттык. Мындай улуу адамдардын тириүсүндөгү эмгеги эли-журтун кубандырып турса, ал эми анын өлүмү – эли-журтту баш коштуруп бириктирип, бири-бирине кол созуп жардам берүүгө чакырып кетет окшобойбу.

АКЫРКЫ САПАРГА УЗАТУУ

Мурунку уламалар айтышкан турбайбы, «бул дүнүйө каптаркана, учуп кетсе бири мына, экинчиси конот жана» деген ақылман сөздөрүн... Бул жалганда жазмыштан улуу нерсе жок белем. Белгилүү нерсе был эмеспи – төрөлгөн пенденин өлүмү да бар тура. Аалам жараганда ушундай өзгөрүп, өнүгүп, кайра жок болуп туруу пенде баласына наасип эткен белем. Бир гана өкүнүчтүү нерсе – был тагдырга байланыштуу пенденин жаш өзгөчөлүгүнө карабай аны жарыкчылыктан эртерээк алып кеткени өкүндүрбөй, кайгырттай койбайт турбайбы?! Рыспай был ааламдан узганда аны билген, көргөн, ырын уккан, жанында жакын жүрүп бирге иштеген жана кабардар болуп турган ар бир инсан ушундай ойго чарпылса керек. Анын өлүмү ар бир адамга оор тийди. Биз билгенден кайгырбаган калайык-калк калбады...

Мындайда анын эң жакын адамдарына кара түн үстүнө көмкөрүлүп түшкөн сыяктуу абдан кыйын абалда болот тура, өмүрлүк жубайына, жанындай көргөн кызына кайрат айтып кайгыларын төң бөлүшүп, каада-салт эрежелерин божурадык. Эс-акылды пештеп эми ақыркы сапарга узатуу расмисине кам көрүү тууралуу ақылдаштык.

Буга чейин облустук, шаардык мамлекеттик администрацияларынан атaiын өкүлдер келип, болгон абалды биллип кайра кетишти. Көп өтпөй Рыспайдын кайын журтунан Жалал-Абад шаардык мамлекеттик администрациясынын башчысы К. Исманов жетектеген өкүлдер келиш-

ти. Бул күнү облустук мамлекеттик администрациясынын ошол көздеги башчысы А. Эркебаевдин жетекчилиги астында Рыспай Абдыкадыровдун сөөгүн коюу боюнча атaiын жыйын өткөрүлүп, некролог даярдалып, Токтом кабыл алынды.

1994-жылдын 12-сентябринан бери аз эмес убакыт өттү: эски XX кылымдын эң ақыркы ашуусуна чыгып, жаңы XXI кылымдын босогосун аттадык. Журтубузда көптөгөн өзгөрүүлөр жүз берди. Канчалаган суулар агып өтүп, жаңырган ай, жылдарды башыбыздан кечирдик. Бирок өз учурунда Рыспайдын сөөгүн Сулайман тоосудагы мүрзөгө коюу жөнүндөгү обладминистрациянын чечими эң туура болгондукун турмуш өзү ырастады. Айрым бир алысты көрө албаган эски партиялык авторитеттер билдик. Канткен менен кыргыз музыка өнерүндө олуттуу бурулуш жасап, артынан көптөгөн окуучуларын ээрчите келген, турмушта сейрек кездешүүчү феномен Рыспайдай таланттуу инсандын сөөгүн Сулайман тоосуна коюу жөнүндөгү талаш-тартыштуу маселеде анын эмгегин көрө билген чечкиндүү жетекчи керек эле. Андай жетекчи – рухий баалуулуктарды терең талдай билген, көп жылдар маданият тармагында иштеген, чоң адабиятчы, илимдин доктору катары Абдыганы Эркебаев болду. Ал Рыспайдай улуу инсандардын сөөгү коюлган жер – ыйык мазарга айланаарын, чыгармачылыгын баалаган миңдеген адамдардын келип куран окуп, гүл кооп таазим кылуучу жайы болоорун, анын мүрзөсүнө коюлган эстелик-таш көптөгөн жаштарды, эли-журтун, Ата Мекени үчүн чыгармачылык менен эмгектенүүгө карата тарбиялай тургандыгын көрө билди. А. Эркебаев облустук мамлекеттик администрациясынын башчысы катары айтылган өзүнүн сунушуна бекем турду. Айрым бир өзүнүн адамдыгын бийикке чыгарып алган авторитеттүү инсандардын каршы ой-пикирлерине карата айтылган жалал-абаддык өкүлдердүн: «Эгерде Рыспайдын сөөгүн Сулайман тоосуна койбосонор, анда биз анын сөөгүн Жалал-Абаддагы ыйык мазар – Айып мазарга алып кетебиз, ал бардыгыбызга бирдей тегиз ин-

сан болгон, эч кимди жерге бөлгөн әмес» деген сөздөрү А. Эркебаевдин сунушун колдоого аргасыз кылды.

Ошентип, Рыспайдын сөөгүн Сулайман тоосундагы мурзөгө коюу жөнүндөгү маселе бир жактуу чечилип, некролог даярдалып, анын алдында аттуу-баштуу жетекчилерден кимдер кол коюшары такталып, атайын комиссиянын курамы бекитилип токтом кабыл алышы. Анын бардыгы массалык маалымат каражаттары аркылуу жарыя кылышы. Биз төмөндө облустук «Ош жаңырыгы» гезитине жарыяланган некрологдун текстин, комиссия курамы жөнүндө, маркумду узатуу расмиси тууралуу кабыл алышган токтомдорду толугу менен келтируүнү ылайык таптык.

Анын бардыгы мындайча жазылган жана кабыл алышынан:

РЫСПАЙ АБДЫКАДЫРОВ

Белгилүү обончу, композитор, аткаруучу, Кыргыз Республикасынын эмгек сицирген артисти, облустук Кенештин Эл депутаты Рыспай Абдыкадыров 53 жаш курагында каттуу оорудан соң дүйнөдөн кайтты.

Рыспай Абдыкадыров 1941-жылы азыркы Кара-Кулжа районунун Сары-Булак айылында туулган. Балалык чагы элем жеринде өтүп, кийинчөрөк Ош мамлекеттик педагогикалык институтунан музыкалык билим алган.

Рыспай Абдыкадыров өзүнүн алгачкы обондору аркылуу элге таанылган. Чебер аткаруучу, таланттуу музыканты элибиздин кары-жаши дебей билет, терең урматтайт.

Рыспай Абдыкадыровдун аткаруусундагы обондуу ырлар Кыргыз радиосунун, телевидениесинин алтын фондуна, граммпластиналарга жазылган. Обончунун жаркын элеси кинотасмаларга тартылган.

Рыспай Абдыкадыров өзүнүн билимин, тажрыйбасын бөлочок мүүндарга үйрөтүүдөн талбаган. Ош мамлекеттик университетинин доценти катарында ал студенттерге музыканын сырдуу дүйнөсүн таанып-билип көмөктөшкөн.

Рыспай Абдыкадыров калк тамшанган классикалык обондордун гана автору болбостон элдин чыныгы уулу да болгон. Ал улуттук маданиятты жан-дили менен сүйгөн жана анын казынасын байытууга кан-жанын аябай кызмат кылган.

Рыспай Абдыкадыровдун эмгегин эл унуптайт, анын ырлары кылымдан кылымга ырдала берет.

Анын жаркын элеси түбөлүккө сакталат.

А. Эркебаев, А. Тагаев, А. Исабаев, К. Калматов, Б. Осмонов Р. Жолдошев, Л. Сагынбаев, Б. Жураев, Ж. Ташиев, М. Керимкулов, К. Исманов, Э. Асанов, Б. Бешимов, А. Байтөрөев.

ТОКТОМ

«Кыргыз Республикасынын эмгек сицирген артисти, облустук Кенештин Эл депутаты, белгилүү обончу жана композитор Рыспай Абдыкадыровдун сөөгүн коюу боюнча облустук комиссия жөнүндө».

Токтом кыламын:

Белгилүү обончу жана композитор Рыспай Абдыкадыровдун сөөгүн коюу боюнча облустук комиссия жөнүндө.

1. Кыргыз Республикасынын эмгек сицирген артисти, облустук Кенештин Эл депутаты, белгилүү обончу жана композитор Рыспай Абдыкадыровдун сөөгүн коюу боюнча төмөндөгүдөй курамда комиссия түзүлсүн:

Жолдошев Р.Ж. – облустук мамлекеттик администрациясынын башчысынын орун басары, комиссиянын төрагасы.

Акимбаев О.К. – Кара-Кулжа районунун мамлекеттик администрациясынын башчысы, комиссиянын төрагасынын орун басары.

Комиссиянын мүчөлөрү:

Ташиев Ж.А. – облустук мамлекеттик администрациясынын аппаратынын жетекчиси.

Керимкулов М.Т. – Ош шаарынын мамлекеттик администрациясынын башчысы.

Исманов К. – Жалал-Абад шаарынын мамлекеттик администрациясынын башчысы.

Бешимов Б.Ж. – ОшМунун ректору.

Тажибаев А. – ардагер.

Сатаров А.С. – Ош телерадио компаниясынын төрагасы.

Байтөрөев А. – Ош филармониясынын директору.

Халибаев З. Ю. – Ош облустук ички иштер башкармасынын начальнигинин орун басары.

Исаев Ж. – облустук Кеңештин жооптуу катчысы.

2. Белгилүү обончу жана композитор Рыспай Абдыкадыровдун сөөгү Сулайман тоосундагы көрүстөнгө коюлсун.

А. ЭРКЕБАЕВ,
Ош облустук мамлекеттик
администрациясынын башчысы.

ТОКТОМ

12-сентябрь, 1994-жыл, Ош шаары.

Кыргыз Республикасынын эмгек сицирген артисти, облустук Кеңештин Эл депутаты, белгилүү обончу жана композитор Рыспай Абдыкадыровдун сөөгүн коюу боюнча облустук комиссия

Токтом кылат:

1. Белгилүү обончу жана композитор Рыспай Абдыкадыровдун сөөгү менен коштошуу, маркумду узатуу иш аракеттери Ош мамлекеттик университетинин чоң залында 13-сентябрь күнү saat 11.00дөн 13.00ге чейин уюштурулсун.

Комиссиянын төрагасы Р. ЖОЛДОШЕВ

Мындай учурда абдан көп нерсеге башты катырып, ааламды чарк айланып ойдун түбүнө жете албай азап тэрттүртүрбайсыбы. Жакшылык менен жамандыктын ортосу – жарым метр эле жер окшобойбу?! Кечээ эле арабызда тамаша сезүн сүйлөп, жанындагыларды жан жыргата күлдүрүп жүргөн жакын адамыбыздын тажиясына

кайгырып келип капалуу турганыбызды эч элестете албадым. Кара-Кулжа жеринен келишкен Рыспайдын жакындарына – агасы Бокенге, бир тууган жездеси Көчкөнбай аксакалга, жээндери Калыкка, Күштарбекке эмне деп көңүл айтып сооротушубузду билбей башыбызды жерге салып шалдырайбыз.

13-сентябрда беш кабаттуу эки үйдүн ортолугуна эки боз үй тигилип, аза күтүү расмиси башталып кетти. Таң агаргандан башталган элдин агымы тыылган жок. Шаар калкы көчүп эле келип жатышты. Мындайда Рыспайды тааныбаган адамы жок окшойт деген дагы бир ойго кабыласын. Ал эми анын чыгармаларын жүрөгүнөн кабыл алып, бейнесин телевизордон көрүп ичинде сыйлаган, урматтаган ар бир атуул мындай аза күтүү учурунда келип жакындарына көңүл айтып, кайгысын төң бөлүшүп кетүүнү инсандык парзым деп эсептешсе керек. Кара-Кулжа жеринен маркум Шарип Жээнбеков баш болгон карылардын тобу келип, аксакалдык сөздөрүн айтып калдайып баш-көз болуп турушканы каада-салтыбызга жарашыктуу иш болду. Ал эми алыс-жакындан келишкен Рыспайдын окуучу-обончу курдаштары, инилери Токон Эшпаев, Барабаш Түргумбаев, Маметибраим Бостонкулов, Жеңишбек Шамшиев, Бекмамат Бадикеев жана Ибрагим Жунусовдор уулу жоктугун билгизишпей боздоп ыйлап, өкүрүп турушту.

Күнгө шайшемби. Ош университетинин алды элге жык, толо. Кылымдарды карыткан комуз шолоктоп турду. Көбүн жашытып, көбүн ойго чөктүрүп... Ал кыргыз элинин улуу-кичүүсү терец кадырлаган, сыйлаган уулдарынын бири, улуттук искуствого жан-дили менен кызмат етөгөн, бүт өмүрү ырга айланып кеткен инсаны – Рыспай Абдыкадыровду жоктоп турду, коштошуп турду...

Университеттин чоң залында Рыспай Абдыкадыровдун табыты коюлган. Аны менен жүздөгөн өзүнүн студент-окуучулары, анын эң жакын адамдары, тууган-түшкандары, достору, кесиптештери акыркы түбелүк сапарга узатып жатышты. Коштошуу, жакын адамынан айрылуу ар качан оор, кайгылуу...

Ушул күнү мында, Ош мамлекеттик университетинин алдында бул окуу жайынын окутуучулар жамааты, студенттери облустун борбор калаасынын коомчулугунун көптөгөн өкүлдөрү, Бишкек, Жалал-Абад шаарларынан, маркумдун туулуп-өскөн жери Кара-Кулжадан жана башка алыс-жакындан келген көпчүлүк эл, элибиздин таланттуу уулу, белгилүү обончу, композитор, Кыргыз Республикасынын эмгек сицирген артисти, облустук Кеңештин Эл депутаты Рыспай Абыкадыровду ақыркы сапарга узаттуу га байланыштуу митингге чогулушту. Сөөк коюу аземине байланыштуу бул митингди облустун мамадминистрациясынын башчысынын орун басары, маркумдун сөөгүн коюу боюнча комиссиянын төрагасы Расул Жолдошев сөз сүйлөө менен ачты. Чогулгандардын алдында ал Рыспайдын өмүрү, басып өткөн жолу, байтеректей шактаган көп тармактуу, жемиштүү чыгармачылыгы жөнүндө айтты. Ал билдиригендей Р. Абыкадыровдун жүздөн ашуун мыкты, укулуктуу музыкалык чыгармалары калың элдин арасында ырдалып, жетимиштен ашуун пластинкаларга жазылып, кыска элдин кыйырына, узун элдин учун жетип, көпчүлүктүн жүрөгүнөн түнөк тапкан. Ал ушуну менен катарда чыгармачыл, өнөрлүү жаштардын устatty, ошону менен бирге көп жылдар өзү окуп, билим, тарбия алган Ош университетинин окутуучусу болуп үзүрлүү иштеп келди. Бирок аны таш боор ажал эртерээк 53 жашында арабыздан алып кетти. Артында аны терец урматтаган, сыйлаган эли бар. Анын жаркын элеси ошол калайык-калктын жүрөгүндө дайыма сакталат. Рыспайдын өмүрү, жашоосу анын өзү жараткан ырларында жашай берет...

Бул күнкү сөөк коюу каадасына Рыспай Абыкадыровго өздөрүнүн чын дилден болгон кадырлоосун, анын эл алдында сицирген чоң эмгегин, адамгерчилик мыкты сапаттарын айтышып, эскеришип Ош облустунун администрациясынын башчысы А. Эркебаев, Кыргыз Республикасынын маданият министринин орун басары Т. Казаков, Ош шаарынын мамадминистрациясынын башчысы М. Керимкулов, маркумдун жолдошторунун, кесиптештеринин атынан С. Дүйшөналиев, Ж. Мамажанов, Жалал-

Абад мамлекеттик университетинин проректору, профессор, Р. Абыкадыров атындағы маданий клубдун президенти Кыдыралиев, Ала-Бука районунан келген белгилүү ооз-комузчы Ш. Жоробекова, Кара-Кулжа районунун акими О. Акимбаев, Жалал-Абад шаарынын мамадминистрациясынын башчысы К. Маманов сөзгө чыгышты.

Маркумду түбөлүк сапарга узаттуу каадасынын соңунда анын табытынын жанында туруп, ага жаназа түшүрүлдү. Ошондон соң көпчүлүк эл Рыспай Абыкадыровду Сулайман тоосундагы кабырстанга алып жөнөштү. Көздө жаш... Жүрөктө мун... Коштошку...

Канчалык кайгырганың менен «жандуунун жаны башка» деген элдин сөзү кашкайган чындык белем. Байыртадан айтылып келет эмеспи, «эч ким бирөөнүн гөрүнө кирип жатпайт» деген. Андан башка: «Эч ким – эч кимди жаннатка кошо ала кетпейт» – деп айтылып жүрөт. Бул адам баласы жарык дүйнөгө жараплан замандардан бери карай тириүлүктө тастыкташкан эски түшүнүк окшобойбу?! Рыспайдын өмүрлүк жубайы Давлет, жанындай жакын көргөн кызы Сюита, бир боор эжеси Күмүш жана агасы Бокен жана башка жакындары канчалык кайгырбасын, боздоп ыйлабасын учкан жылдыз кайра ордуна келип жанбаган сыйактуу Рыспайдын көзүнүн өтүшү ичтеги арман болуп кала берээри турган нерсе окшойт. Шамал тийбеген эч бир дарак болбайт эмеспи, ошол сыйактуу бул жоготуу жалпы кыргыз калкы учүн күтүлбөгөн оор жоготуу экенин ар бирибиз жүрөк аркылуу туюндук. Өлүмдүн муздақ шамалы ар бирибизди ичиркентти, жүзүбүздү мұздайты, катарыбызды суюлтту... Чыгармачылыгы гүлдөп турган учурларында о дүйнөгө сапар тартып кеткен уул-кыздарыбыз жана замандаштарыбыз – Бубусара Бейшеналиева, Таттыбубу Турсынбаева, Сүймөнкул Чокморов, Болот Минжылкыев, Жолон Мамытов, Туарар Кожомбердиев, Аман Токтоголов, Орозбай Көчкөнов, Асанкалый Керимбаевдердин кейиштүү тағдырларына өнер ишин баалаган калайык-калк өкүнгөнүн айтуу абдан оор. Ар бир инсандын баркы, баасы, урмат-сыйы анын тириүсүндө жасап кеткен эмгегинин жыйынтыгына

жана адамдык улуу сапаттарына жараша болот турбайбы. Эл калыс жана адилет, кимдин канча калкы учун маңдай терин төгүп, талантын берип, жан тынымын билбей жасап кеткен эмгегин эртедир-кечтир баалап алат. Элдин улуулугу дал мына ушунда экенин эске алыш коюу зарыл нерседир. «Эл үмүтүн – эр сактайт, эр атагын эл сактайт» деген ушул эмеспи. Элге кылган кызматтын, жерге төгүлгөн маңдай тердин ақыбети эч убакта жоголбайт эмеспи. Андай мээнет элдин дилинде кылымдап жашай берээрин унутпашыбыз керектир ов!?

ОРДУН ТУРАР ЖОКТОЛУП...

(Бир жылдан кийин)

Рыспай ар кандай нерсеге көңүлкош мамиле кылып, кайдыгер карацу эмес. Өзүнүн оң же тескери ой-пикирин тартынбай түз айтаар эле. Көбүнчө ал сүйлөшөөргө ойдо-гудай адам табылбай калып жалгызыраганда, же бир тириүчүлүктүнabyger иштеринен жадаганда, айрым учурларда көңүлү күшубак болуп кубанычын бөлүшө албай турган мезгилдерде менин кабинетиме күтүүсүздөн кирип келээр эле. Ал мени шаштырып, «кеттик» дечү. Каякка?» деген сөзүмө дароо жооп берчу: «Паркка, же Ак-Бууранын боюна барабыз» – деп айтып коюп, өзү менин чыгышымды күтпөстөн сыртка чыгып кетээр эле. Анын эр ортону элүүгө жакындал калган жаш курагына дегеле жакындабаган – ишenchээк бала кыял мүнөзү өзү менен кошо кетти. Мен анын ар кыл жагдайларда, ар кандай шартта жасаган күлкүлүү кыял-жоруктарын эстеп алыш муңга батып жалгызырап журдүм.

Убакыт етүп жатты. Рыспайдын көзү өткөндөн уч айдан кийин облустук мамлекеттик администрациянын жетекчилиги облустук филармонияга Рыспай Абдыкадыровдун ысмын ыйгаруу жөнүндө чечим чыгарды. Бирок филармония чалдыбары чыккан эски бир кабат мурунку облустук китеpekкананын имаратында эле. Имараттын тар кичинекей бөлмелөрүндө үй-жайы жок артист-

тер жашай турган. Чыгармачыл коллективдин иштөөсүнө эч бир шарт жок болчу. Мен бул кезде филармонияда адабият бөлүмүнүн башчысы кызматында иштеп жаткам. Директорубуз белгилүү маданият кызматкери Разак Сатыбалдиев эле. Ал мени бир күнү өзүнүн кабинетине чакырып алыш:

– Эми эмне кылабыз, Кармышак аке, – деди ойлуу, – улуу инсандын ысмын бизге берип койду минтип. Бул улуу ысымга филармониянын заты жарашпай жатпайбы?! Ушинтип олтура берсек болбайт окшойт, бир аракетин жасабайлыбы?!

– Жасайлы, – дедим мен, – жергиликтүү акимчиликтен баштап, министрликке чейин филармониянын атынан кат жөнөтөлү. Акыры бир жыйынтык чыгып калгысы бардыр.

– Туура айтасыз, Сиз каттын тексттин даярданыз, мен кол коюп, мөөр басайын. Алгач жергиликтүү акимчиликке кайрылалы, кийин жогорку инстанцияларга чейин чыгабыз...

Ошентип биздин ишибиз башталып кетти. Облустук акимчилик «Космос» кинотеатрынын имаратын филармонияга алыш берүүгө убадасын берди. Бирок кинотеатр башка министрликке карагандыгына байланыштуу маселле чечилбей туруп калды. Облустук филармония менен облустук кинофикациянын ортолугунда айыгышкан талаш-тартыш маселелери журду. Ал эми облустук мамлекеттик администрациянын жетекчилигинин аракети да оң натыйжа бербей туруп алды. Эң акырында облусубуздагы аттуу-баштуу ардагерлердин сунуш катын кошо тиркеп, «Космос» кинотеатрынын имаратын облустук Рыспай Абдыкадыров атындагы филармониянын балансына өткөрүп берүү жагын өтүнгөн катыбызды ошол мезгилдеги Кыргыз Республикасынын премье-министри А.Жумагуловго жолдодук. Катыбыз жоопсуз туруп калды. Рыспай Абдыкадыровдун бир жылдыгын өткөрүү мезгили жакындал кирип келди аңгыча. Эми эмне кылуу керек деген ойго келдик. Туюктан жол таппай турган ушундай учурда мени Разак Сатыбалдиев кабинетине чакырып алыш мындай көнешин айтты:

– Кармышак аке, Рыспай Абдыкадыров сыйктуу инсандар дүйнөгө бир келип, бир кетет. Көзү өтсө эле унутулуп кала береби? Жылдыгына карата мурзесүнө эстелиги коюлуш керек эле, кечөгө аты берилбеди. Минтип анын атындагы филармониянын имараты чечилбей токтоп турат, – деп капаланды, – акыры кайдыгерлигибиз качан калат?!

– Эмне кылыш керек, айт, өзүң эмне десен, мен аны аткарууга даярмын, – дедим мен, – балким, облустун губернатору Рустенбековго дагы бир жолу кирип кеңешип чыкпайлышы?

– Жок, ал киши бардыгына макул болуп эле жатат, түйүн башка жагында болуп жатпайбы? «Рыспай ким эле» – деп жол тоскондор да бар окшойт.

– Андай жол тоскондор Рыспайдын тириүү кезинде эле бар эмес беле, – дедим мен, концерттерге чыгарбай тизмелдерден сзыылганын эстеп.

– Сиз жазуучу адамсыз, жылдыгы дагы жакындал калды. Рыспай акенин эскерүү иретинде анын улуулугун далилдеп, чыгармачылыгына токтолуп, ысмын түбөлүккө калтырууну жалпы коомчулуктун эсине салып, жакшы бир макала жазбайсызыбы, – деген сунушун айтты.

Мен бул сунушту туура көрдүм дагы «Издейм сени арасынан элдердин» аттуу макала жаздым дагы, ал макаланы гезиттерге сунуш кылдым. 1995-жылдын 9-сентябрь айындагы «Ош жаңырыгы» гезитине ал макала басылып чыкты. Окуранга түшүнүктүү болсун учун Рыспайдын улуулугун эскерген ал макаланы айрым бир кыскартуулар менен бул китеңке киргизип кетүүнү туура таптым.

Макала төмөнкүдөй поэзия саптары менен башталган эле:

Тирицүлүктүн болбойт дайым Жеңиши,
Көп көздешет – өкүнүчү, кем иши.
Кыйын нерсе – таң калтырган таланттын,
Бул ааламга төрөлүшү, келиши.
Ар-намыстуу элдин эң зор ырысы,
Акыл жетпейт арман, ыйга – мына ушу.

Бул дүйнөдө азаптуу жол турбайбы,
Калк сыйлаган таланттардын чыгышы.
Чырпыгынан чынар болуп көгөрүү,
Чыргайлуу жол – ал табигат өнөрү.
Азаптуу иш калктын дилин күцлөгөн,
Калк адамы болуп жерге төрөлүү!
Андай жанга эли берет – сый, атак!
Атын атап, кадырлашат, сыйлашат.
Калк сыйлаган мындаи жандын көзү өтсө,
Бардык журтун өкүндүрөт, ыйлатат?!

Бул саптар Рыспай Абдыкадыров жөнүндө айтылып жатканын ар бир окуран аңдагандыр. Музыка дүйнөсүндө сейрек көздешүүчү зор талант, обончу-композитор, Кыргыз Республикасынын эмгек сицирген артисти Рыспай Абдыкадыр уулунун каза болгонуна 1995-жылдын 12-сентябринда бир жыл толот. Бүгүн биз замандаштары анын бир жылдык аза күтүү, эскерүү күнүнө чогулганы туррабыз. Бир жыл бою залкар таланттыз өмүр кечирдик. Бирок анын жаркын талантты, жароокер мүнөзү, жайдары бала кыял жоругу, бүтүндөй турган турпаты, кыймыл-аракети менен тириүү бойдан биздин арабызда кошо жашап жүргөнсүйт. Анын сезим кылдарын назик черткителеп, жандайнөңдүң не укмуш музга кайрыктары аркылуу дираилдетип бирде обого көкөлөтүп, бирде чарк айлантып аалам көздирин, жашоонун, тирицүлүктүн маңызын туюндуурган маҳабат ырлары керемет таланттынын улуулугун далилдеп турат.

Ажал тийсе андып аткан ок болуп,
Арман ичке толот кызыл чок болуп!
Сени билген, көргөн элдин баарында
Ордуң дайым тура берет жоктолуп!

Бул жоктоо ырында келтирилген саптардай Рыспай сыйктуу феномен таланттар бул жарык дүйнөгө бир жолу төрөлүп, бир жолу түбөлүккө кош айтышып кетет. Кайрадан бул ааламга Рыспайдын төрөлүшү кыйын.

Анын орду эч убакта толбойт жана көп жылдарга чейин жоктолуп тура берет. Бирок үмүт кылабыз, эл эмес-пизби, калк ичинен кайталанғыс өзүнчө үңү бар, элге айтаар сирлы бар, сирдүү музанын терең түпкүрүнө сүңгүп киргөн талант ээлеринин эргип чыгышынан үмүт үзбөстөн туралычы! Канткен менен чындыкты айтып коюу бизге парз. Кыргыз музыка дүйнөсүнө, айрыкча улуттук музадүйнөбүзгө анын кошкон салымы эбегейсиз зор. Эгерде кыргыз обондуу ыр дүйнөсү чалкып жаткан деңиз болсо, ал деңизге шаркырап куюп жаткан тунук тоо дайрасы – Рыспайдын обондору, ырлары. Ал тунук тоо дайрасы чалкыган деңиздин өң-түсүн улам тазартып, жашартып бараткан болчу. Эми ал тоо дайрасынын башаты токтоду, – Рыспайдын көзү өттүц. Жаңы чыгармалардын оргуп чыгып жаткан көзү бүттүц. Бирок анын эли-журтуна калтырган 300гө жакын обондору кыргыз элинин жүрөгүндө, дилинде жашап, кылымдарга жаңырып тура бермекчи!

«Издейм сени арасынан элдердин,
Эң бир кооз гүлзарынан жерлердин»...

Жүрөктүң эргиткен классикалык обондору радио-телеферцилөрдөн мезгил-мезгили менен жаңырып турду. «Кайран талант», «кайран музыка дулдулу», «кайран мун-канган булбул» деген өкүнчүтүц эскерцилөрдү кимдин болсо да оозунан көп жолу уктук. Ал ар бир кыргыздын дилине ыр болуп сиңип, обон болуп жууруулушуп кеткенинин далили тура.

Рыспайдын көзүнүң өткөнү – күтүлбөгөн, эл күтпөгөн, ачык асманга кара булут кайдан-жайдан келе калып боороон улуп кар жаадырган капилет күндөй окуя болду. Кайырбаган адам, өкүнбөгөн эл калбады. Ал жөнүндө республикалык, облустук гезиттерде эскерцилөр жарыяланып, теле-радиолордон анын өмүрү, чыгармачылыгы түуралуу баяндар укттурулуп турду. Ал эми обончуга арналган коштошуу ырларынын канча экенин эсептөөгө чама жетпей калды. Кыргыз Эл ақыны Омор Султанов баш болгон калем ээлери «Кубанычтын ақыры экен айрылуу» деп жоктоо ырын өкүнүң менен жазып чыкты. Ал эми ақындар

С.Тургумбаев, С.Дүйшөналиев, С.Батырбаева, У.Атабаев, М.Абдыкаимов, М.Мырзамат уулу, М.Каракозуев, С.Сатыбалдиев сыйктуу калем ээлери өз өкүнчүтөрүн поэзиянын тили менен калайык-калкка жарыя кылышты.

Албетте, жүрөк күйбөсө көздөн жаш чыкпайт. Р.Абдыкадыровдун улуулугун далилдеш үчүн бул ой-пикирлерди келтирип жаткан жерим жок. Анын улуулугу көзүнүн тирцүсүндө эле дайын болгон. Ал көзүнүн барында эле өлбөс-өчпөс чыгармаларды жаратты. Кол жетпеген бийиктикке чыгып алган болучу. Бүгүнкү кеп – анын ысмын түбөлүккө калтыруу тирцүлөрдүн ыйык парзы экенин айтып коюу. Бул маселеде коомчулуктун алдында арбын жасалуучу иштердин көлөмү козголбой дагы, жылбай дагы турат. Кандай иштерди аткаруу керек?

Биринчи кезекте – Рыспайдын музыкалык чыгармаларын жыйнноо, аларды системага салып жазылган жыл, аларын тактоо, жыйналган чыгармаларынын бардыгын жыйнак кылышп чыгаруу.

Экинчи кезекте – тоонун боорундагы мурзөсүнө эстелигин орноттуу. Ал үчүн жетерлик акча каражатын топтоо зарыл. Бул иштердин бардыгы коомчулук тара-бынан жасалуучу жумуш. Баймандуу мындай ишке обончунун музыкалык чыгармаларын аздектеген атуулдарды тартуу. Анын жаткан жайын бозортпой тез арада эстелигин куруп, ыр дүйнөсүнө ышкыбоз жаштардын сыйниуучу, таазим кылуучу жайына айландыруу бардыгыбыздын милдетибиз, ошондой эле ыйык парзыбыз.

Үчүнчү кезекте – айта кетүүчү нерсе, обончунун көпчүлүк өмүрү Ош шаарында өттүц. Андыктан анын ысмын шаарыбыздын кенен көчөлөрүнүн бирине ыйгаруу жа-гын шаардык акимчилик эске алса деген ойду айтмакмын. Ал эми түүлүп-өскөн жери болгон Кара-Кулжа районундагы окуу жайларынын бирине обончунун ысмын ыйгаруу жагын райакимчилик колуна алат го деген ишенимде турабыз.

Төртүнчү кезекте – бүгүнкү күндө Р.Абдыкадыровдун ысмы коюлган Ош облустук филармониянын имараты жок эски облустук китеекананын чалдыбары чыккан бир ка-

бат имаратында иштеп жатат. Облустук филармониянын балансасына берилүүчү «Космос» кинотеатрынын маселеси алигиче чечилбей турат. Уллуу инсандын ысмын бийик деңгээлде көкөлөтүп алып жүрүү үчүн чыгармачылык жамаатка шарт керек, жакшы шартты түзүү үчүн имарат керек, бүгүнкү экономикалык тартиштыкта каңгырап бош турган «Космос» кинотеатрын филармонияга өткөрүп берүү демилгесин облустук ардагерлер Көнешинин аксакалдары да колдоп жатышат. Чыгармачылык жамаат аларга ыраазычылыктарын билдиришицүдө. Ал эми РАбдыкадыровдун ысмын түбөлүккө калтыруу тууралуу айтылган жогорудагы сунуштарды облустук, республикалык деңгээлдеги жетекчилер колдошот деген ишенимде биз кала беребиз.

Кайталайм, Рыспай Абдыкадыровдун кайтыш болгонуна бир жыл толуп олтурат. Анын эскерүү үңүн өткөрүү аземине өзү көп жылдар бою иштеген ОшМУнун жамааты, факультети, облустук маданият башкармалыгы, ысмын алып жүргөн облустук филармония жана залкар обончунун туулуп-өскөн мекени Кара-Кулжа районунун жетекчилеги да четте калбайт деген ойдомун. Эл уулунун элесин эскерүүнүн бир жылдыгына каратап анын үй-бүлөсүнүн, тууган-уруктарынын аза кайгысын тең бөлүшөбүз деген ойдомун.

«Ош жаңырыгы», 9-сентябрь 1995-жыл.

Бул макала облустук гезитке жарыялангандан кийин анын жылдыгын өткөрүүгө карата жакшы даярдыктар көрүлө баштады. Обончунун чыгармачылыгы, өмүрү, адамдык улуулугу жөнүндөгү эскерүүлөр, ой-пикирлер, сунуштар байма-бай массалык маалымат каражаттары аркылуу айтыла берди, жылдыгы да жогорку деңгээлде өткөрүлдү. Рас, бул мезгилге чейин Рыспайдын көзү өткөндөн кийин, башкacha айтканда, 1994-жылдын 29-сентябринде ага «Эл агартуунун отличники» наамы ыйгырылып, ушул жылдын ноябрь айында Ош облустук филармониясына, Кара-Кулжа музикалык окуу жайына

ысмы ыйгарылган болучу. Ал эми «Космос» кинотеатрын филармонияга өткөрүп берүү жөнүндөгү маселе тездеп, 1997-жылы өкмөттүн чечими менен өткөрүлүп берилди.

Эн татаал маселелердин бири болуп эстелигин орноттуу иши турган эле. Бул иште Ош шаардык мамлекеттик администрациясынын ошол кездеги башчысы Жусупбек Шарипович Шарипов өз колуна алды. Токтогул районунан ак мрамор таштарды жүктөтүп келип эстелигин жасоо учун бедизчилердин бири Токтобаевдин өнөрканасына жеткиртип, калганын плита катары тилдиртип, эстеликке кетүүчү бардык курулуш материалдарын камсыз кылыш берди. Тоонун түбүнө түшүрүлгөн кум, шагыл, цемент материалдарын ОшМУнун студенттери кап, чыптага көтөрүп ташып жеткиришип эбегейсиз зор жумуш аткарышты. Ошентип, Ж.Ш.Шариповдун демилгеси менен бүткөрүлгөн эстеликтин ачылышина 1997-жылдын 12-январында Бишкектен, Жалал-Абаддан, Ош, Кара-Суудан, ошондой эле Кара-Кулжадан келишкен коомчулуктун калың топ өкүлдөрү катышып, аруу сөздөр сүйлөнүп, гүлчамбарлар коюлуп, куран окулуп эстеликтин ачылыш аземи өткөрүлдү.

Дээрлик отуз жыл өз үнү, өз обону менен кыргызмын дегендин делебесин козгоп, ал турсун башка улуттагы ырын уккан адамдар музикалык чеберчилигине суктанган, жер басып, ава жутуп тиргилиги менен алектенген бардык инсандардын жүрөк кылын черткен ырчынын жаркын элесине таазим этүү убакыт өткөн сайын арбып бара жатты. 2000-жылы декабрда, кылым тогошоор алдында Оштогу Рыспай Абдыкадыров атындагы филармониянын алдындағы аянтта, төрт көчөдөн агылган транспорт агымы токтотулуп шаардын калкы жыйылган эстеликти ачуу аземи башталды. Бул салтанатка Кыргыз Республикасынын Президенти улуу урматтуу Аскар Акаевич Акаев келген эле. Салтанаттуу аземди Ош облусунун ошол кездеги башчысы Темирбек Акматалиев ачып, биринчи сөздү Президентибизге берди. Аскар Акаевич маданый дөөлөттөрүбүздүн башшаты элдик чыгармачылыктан башталып,

элден чыккан улуу инсандар анын корун түптөп калкыбыздын алтын казынасын байытып келатканын айтып, ошондой эле эл уулу болуп өзүнүн өзгөчө таланты менен, көөнөрбөс ырлары аркылуу эли-журтубуздум кадырлоосуна ээ болгон Р. Абдыкадыров жөнүндө эң жакшы ойдо экенин, ушул эстелик үчүн 200 000 сом акча бөлгөнүн, филармониянын имаратын кайрадан ондооп куруп чыгуу, курулуш иштерине, анын жабдууларына колдоо көрсөткөнүн белгиледи. Президентибиз Аскар Акаевдин сезүнөн кийин залкар ырчынын жердеши, көп жылдар бирге иштешкен чыгармачыл адамы катары ушул жазманын автору мага да сез беришти. Менин сезүмөн кийин эстелик ачылып, гүлчамбарлар коюлду. Бул салтанат көпкө чейин эстен кетпей турган ырчынын тарыхына байланышкан окуя болуп дилибизде сакталып калды.

XXI кылымдын башталышы ырчынын 60 жаш курагын белгилөө даярдыгы менен башталды, 2001-жылдын 11-январында бул белгилүү датаны белгилөө боюнча өкмөттүн буйругу чыкты. Ал эми маараке жакшы даярдыктар менен май айында Кара-Кулжа жеринде өткөрүлдү. Ош облусунун мамлекеттик администрация башчысы Накен Касиев, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кенешинин депутаты Сооронбай Жээнбеков ырчынын көөнөрбөс эмгек жолуна кайрылышып, анын башка обончуларга окшобогон стилдик манерасын, айырмаланып турган өзгөчөлүктөрүн белгилешип, кыргыз эли барда анын ырлары жаңырып тура берерине ишенгендиктерин билдиришти. Райондун Төрөбек атындагы стадионунда бардык тараптан келишкен айыл элине Бишкектен, Оштон жана Жалал-Абаддан барышкан артисттер ырчынын ырын ырдашып, чоң программадагы концерт тартуулашты.

Ош шаарынын мэри Жантөрө Сатыбалдиев ырчынын жубайы Давлет Исмановага эки бөлмөлүү квартиранын ачкычын тапшырып, Ош шаарындагы музыкалык окуу жайына, ошондой эле бир көчөгө обончунун ысмы ыйгарылгандыгын кабарлады. Ошентип, Р. Абдыкадыровдун 60 жылдык мааракесин республикалык масштабда өткөрүүгө карата Кара-Кулжа районунун акими Рустам

Анарабтоевдин уюштуруу иштери боюнча аткарган аракетин ага барган меймандардын бардыгы эң жогору баалашты жана ага ыраазычылктырын билдиришти. Ал эми мурун Кара-Кулжа районунда иштеп журуп Кадамжай районуна аким болуп кызматка келген Абдималик Эгембердиев ырчынын 60 жылдыгына карата райондун көчөлөрүнүн бирине анын атын ыйгарып, Рыспайдын урматына кароо-сынак уюштуруп, гран-приге өзүнүн жанынан акча каражатын жумшагандыгы жалпы эл-журттун купулуна толду. Белгилүү инсандын мааракеси зор салтанат менен белгиленип, анын башталышы эстеликке гүлчамбарларды коуп, куран түшүруу менен башталса, бул мааракеге мамлекеттик жогорку даражалуу бийлик өкүлдөрү, республикабыздын белгилүү акын-жазуучулары, обончуулары, обончу-композиторлору, ырчы-аткаруучулары катышкан маданият үйүндө салтанаттуу жылын искусство чеберлеринин концерти менен коштолуп, ал концерт «Рыспай ырдайт» деген девиз менен райондук стадиондо улантылды. Негизинен, маараке өз деңгээлинде өткөндүгүн белгилөөгө болот.

ЫРДЫН ПИРИ РЫСПАЙ

Жан курбум, досум Рыспай,
Жан элен өткүр кылычтай!
Жаныңда азга жүргөндөр,
Жазылчу таңкы чыгыштай.
Жаныңдай көргөн досторун,
Жат болду сөзүң угушпай.
Далайдын жазып капасын,
Тааныттың ырдын «атасын».
Азырчы көзүң өтсө да,
Калкыңдын алыш батасын.
Сулайман тоонун боорунда,
Суналып уктап жатасың.
Абаның аалам, жер билет,
Атпай журт кыргыз әл билет.
Аткарып элиң парызын,
Ааламга бул күн келди – деп.
Аткарып жатат ырыңды,
Атагыңды белгилеп.
Тереци элең тереңдин,
Тецири болуп сен әлдин.
Табигат буйруп жарыкка,
Таланттың менен төрөлдүң.
Армандуу ыйлап жатабыз,
Алоосу өчүп денендин.
Ааламдын сырын билгенден,
Ал жактан кайтып ким келген?
Кызыры элең ырлардын,
Кыргызга жалгыз бир келген.
Булбулу элең калкыңдын,
Канаты көктө ирмелген.
Жалбырттап жанган түгөйүм,
Жакшы ырга элди сүрөдүң.
Жарыгын чачып өнөрдүн,
Жалындал күйдү жүрөгүн.
Жалпы элге кеттиң калтырып,
Жаштыктын таза мүрөгүн!

Өзөгүн казып алтындын,
Өмүрдө ырга чарпылдың.
Өзгөлөр жете албаган,
Өрнөктү әлге калтырдың.
Өмүрүң болуп эң кыска,
Өзөндө суудай тартылдың.
Адырда жайнап чөп өнөт,
Ар жылы жазда көгөрөт.
Армандуу дүйнө ушундай,
Алтынын дүйнө чөгөрөт.
Ал эми сендей атуулдар,
Ар доордо жалгыз терөлөт.
Ар тоодон агып бирден бир,
Аркырап суулар киргендир.
Арнаган әлдин алкышын,
Арбагың сенин билгендир.
Айланып учуп рухун,
Ала-Тоо бойлоп жүргөндүр.
Асыл жер, токой, сай калып,
Алыска кеттиң шайланып.
Ал эми сенин абазын,
Ай, жылдарга байланып,
Чек ара билбей калкылдап,
Жер шарын кетти айланып!
Көңүлдүн күүлөп кылдарын,
Багынтып мезгил жылдарын.
Мунканып созуп үнүндү,
Махабат туусун ыргадың.
Жаннатка барып алдыңбы,
Жаныңдын көрүп жыргалын?!

12-сентябрь, 2001-жыл,
Ош шаары.

Замандаштарынын эскерүүлөрү

РЫСПАЙ – ҮРДЫН ПАДЫШАСЫ

Рыспай менен көп жылы чыгармачылык тыгыз байланышта болуп, үзүрлүү кызматташканым үчүн сыймыктанам. Мен эч качан ага бол же тигил ырыма обон чыгарып бергин деп айтчу эмесмин. Ал ыр китептеримди окуп чыккан соң көңүлүне төп келген, обон чыгарууга ылайыктуу тексттерди тандап алып, ага обон чыгаргандан кийин гана мага ырдап берчү. Кәэде өзү тигил же бол темадагы ырларды жазып берсөнзү деп кайрылчу. Башаягы болуп он бешке жакын ырыма анын обону жаралды. Ал ар бир ырына талапты катуу кооп, сөздөрү төп келишип турган тексттерди тандачу. Үрлардын бири-бирине окшошпогондугунун, бири-бирин кайталабагандыгынын себеби ушунда. Көзү өтөрдүн алдында менин 4–5 ырыма обон чыгарып, тилекке каршы, ал обондорду өзү ырдоого үлгүрбөй кеткенине өкүнүчтөмүн. Ал эми кыргыз радиосунан, теледен менин сөздөрүмө чыгарган «Ойлодуң бекен мени сен», «Кымбатым», «Айтсаң боло», «Кайра келчи», «Ак кайың», «Өмүрдүн мукам ырысың» сыйктуу ырлары мен үчүн өзгөчө кымбат мурас.

Рыспай Абдыкадыров кыргыз музыкасына, ыр өнөрүнө баа жеткис салым кошту, өзүнүн феноменалдуу таланты менен кыргыз элине ак кызмат өтөп кетти. Анын укмуштай сонун ырлары жүрөктөн жүрөккө, сезимден сезимге өтүп, кыргыз эли менен биргэ кылымдан кылымдарга бара берээри шексиз. Ал өзүнүн өлбөс ырлары Ала-Тоо элине кызмат кылууну уланта бермек. Кыргыз эли өзүнүн улуу, сыймыктуу уулун эч качан унуптайт.

Сооронбай ЖУСУЕВ,
Кыргыз Республикасынын Эл акыны

КАНАТТУУ МУЗЫКА ДУЛДУЛУ

Кош, Рыспай, кара булут сурданып,
Кете бердиң ажал келип – уурдалып?!
Элиң сенин арбагыңды сыйлашат,
Сен өлбөйсүң, ырың турат ырдалып!

Шум ажал элдин сүйүктүү адамын алып кетти. Кош, Рыспай, сенин музыкаң эч качан унутулбайт. Топурагың торко болсун! Кош бол, кыргыз элиниң кош канаттуу музыка дулдулуп! Рыспай жүрөктүү эргиткен жагымдуу ырлары, нагыз асылзат обондору элдик стилде жазылыш, жалпы кыргыз жүртчулугунун музыка сүйүүчүлөрүнүн сүйүктүү адамы катары жогору баалануучу. Эгерде Рыспай кичинесинен профессионал музыкадан толук билим алып, атايын музыкалык окуу жайын бүткөндө сөзсүз бир чоң атактуу профессионал композитор болмок. Бирок обончу болсо да профессионал композиторго белсенген эле. Биздин композиторлордун жаш муундары Рыспайдын кайрыктарын угуп, улуттук музыкага шыктанып өсүштү жана таалим альшты. Рыспай жөнүндө съезд, пленумдарда эч качан туура эмес пикир айтылган эмес. Себеби ал нукура уюган алтын талант эле.

Калый МОЛДОБАСАНОВ,
Кыргыз Композиторлор союзунун төрагасы

КАРЫСЫ ҮЙЛАП, ЖАШ ҮЙЛАП

Биз сенин артындан ээрчип жүргөн шакирттерин жалгызсырап, жетимсиреп калдык. Баары эле баягы өзүң көргөндөй, бир гана өзүң жок. Томсоруп Ала-Тоо турат, каркыра күшкү кол булгап. Элесиң менен коштошуп калдайган кыргыз эл турат. Бүгүн сага баары аза күтүп турат. Жан жараткан жалпы үйлап, карысы үйлап, жаш үйлап, карагай-кайың тал үйлап, кайрылып эми келбейт деп, –

Асанкалый мен ыйлап турам, аке?! Кош бол, Рыспай! Топурагың торко болсун, жаткан жериң жайлуу болсун!

Асанкалый КЕРИМБАЕВ,
Кыргыз Республикасынын эмгек сиңирген артисти

Эскертуү: Асанкалый Рыспайдын тажиясына келгенде баш көтөрбөй ыйлап: «Эми мага да кезек келген турбайбы?!» – деп кайгырган эле. Айтканындай арадан анча көп убакыт өтпөй кайран ырчы канаты сынган карчыга күштай калкып учуп бараткан багытынан мургуп о дүйнөгө жол алды.

УЛУУЛАР УНУТУЛБАЙТ ЭМЕСПИ

Бул жалганды жазмыштан улук нерсе жок. Анын үстүнө төрөлгөн жан өлүшү да бар эмеспи. Аалам жараптада өзгөрүп туроону насип кылган тура. Бир гана кайгырар учуру – эрте өзгөрүп кетип, өксүтүп, өкүнүп койгону да. Ошол оор экен. Рыспай бул ааламдан узаганда ушинтип ойлондук. Биз көргөн пендеден кайгырганы калбады. Кайра бири-бирибизге кайрат бердик. Жубайына, кызына кайрат айтып, соороттук. Эми эсти жыйып, эстелигин сактай билели дегендер көп болду. Ошолордун ойпикири, жасаган жакшы аракети сооротор да, соопчуулук да иши болуп жатат.

Туптуура жарым жылдан кийин 1995-жылдын 12-мартында Рыспай Абыкадыровдун көзү өткөндөн бери элжурту кандай каастарлап эскерип келатканына саресеп салып олтурам. Улуу обончу уулунун сыйпатына татыктуу таазим жасаган күндөрдү илгери-кийин унутуп калбас учун жазып олтурам. Бул тириүүлөрдүн парзы эмеспи.

1994-жылы 12-сентябрда saat Зтөрдө облустук ооруулканада ал оорусунан каза болду. 13-сентябрда эшигине эки боз үй тигилип аза күтүлүп, аруу жуулуп, намазы окулду. Айылынан агасы, эжеси, жердештери, жалпы Кара-Кулжа аймагынан эли сүрүлүп эле келди. Жалал-Абаддан кайын журту келди. Табыты Ош мамлекеттик университетинин залына коштошууга коюлду.

Анан сырттан аза күтүү митинг болуп, кылкылдаган калайык кайгырып күнгүрөндү. Ош облусунун мурдагы акими А.Эркебаев коштошуп сүйлөп, Эл артисти деген наамды алыш бералбай, эч болбосо жылуураак квартира таап берүүгө үлгүрбөй калганына кейишти. Маданият министринин биринчи орун басары Т. Казаков каяктагы каадалуу сөздөрдү терип сүйлөп, Рыспай Абыкадыров талант катары дагы, инсан катары да кыргыз барында унутулбай турганын айтты. Сөөгү Сулайман тоосунун этегиндеги көрүстөнгө коюлду.

14-сентябрда Ош радиосу ушул азага 30 мүнөт берүүсүн бүт арнап, тажия аземи камтылды. Ал берүү үн жазылган секичеде сакталуу. Гезиттер сүрөтү менен жазышты. Ош студиясы, Борбордук телевидение көрсөтүп турду. Кыркы чыккыча бейшемби сайын телерадиоберуулөрдө эскерип, ырлары угулуп жатты. Аны үй-булөсү байкап туруптур.

15-ноябрда Ош кыргыз драма театрында облустук филармонияга Рыспай Абыкадыровдун ысымын берүү аземи болуп өттү. Композитордун кызы Сюита биринчи жолу атасынын ырларына жазылган Сюитасын пианинодо ойноду. 24-ноябрда Жалал-Абаддагы Барпы атындағы драма театрында Р. Абыкадыров атындағы республикалык фондду ачуу аземи өттү. Рыспайдын көзү тириүүсүндө да, ошол 1994-жылдын 15-майында шаардагы университеттеге анын наамында клуб ачылып, Рыспай өзү катышкан эле. Рыспайдын ырларын жакшы аткарғандардын бул клубун профессор С. Кыдыралиев жетектеп келген. Композитордун бул фондусун да ошолор уюштуруп, маданият министрилиги колдогон экен. Ал аземге облустун акими А.Тагаев катышып, узак сөз сүйлөп, фонддун казынасына алгачкы салымды доллар менен кошту. Облустук Кенештин төрагасы Т. Калматов, окуу жайдын жетекчилири кошумча ташташты. Жалал-Абад шаарынын акими К.Исманов шаардыктар Рыспайдын эстелигин курууга бел байлашканын билдириди. Жаңы ырлар ырдалды. Ошентип, эстелигин тургузууга, ырларынын ноталарын чыгарууга, музейин уюштурууга демилге башталды.

24-декабрда Ош мамлекеттик университетинде ошол фонддун марафон концерт-эскерүүсү болуп өттү. 1995-жылдын 12-январында Рыспайдын туулган күнү филармонияда жана өзү иштеген университеттин музыка факультетинде эскерүү-концерттер менен белгиленди. «Кыргыз ырынын кызыры» – деп акын К. Ташбаев жазып чыкты.

14-январда Кара-Кулжа районунун борборунда музикалык мектепке анын аты коюлуп, эскерүү да, концерт да Рыспайдын кереметтүү чыгармаларына арналды. Жердештери жыл сайын Рыспайдын туулган күнү 12-январды Эл чыгармачылыгынын күнү деп белгилөөнү сөз кылышты. Жыл башын ыр менен баштап жүрөлу дешти.

26–27-январда Рыспайдын эскерүү кечеси Бишкекте өтө салтанаттуу өттү. Республиканын вице-премьер министри О. Ибраимов бул чыгармачыл улуу адамдын талантына таасын баасын айтты. Маданият министри Ч. Базарбаев жана белгилүү маданият ишмерлери, акындар, ырчылар таазим этип, кыргыз журтчулугуна жылдыз катары жанып турган элдин уулдарынын катарына коюп сүйлөштү. «Сагынууну» таңшык ырчы Ш. Талипова ат-карганда Ала-Тоо журту тамшанып укчу. Бул кечеде анын кызы Г. Батырканова ырдаганда, филармониянын чоң залы өтө жаңырып кетти.

Жарым жылдан бери Ошто Рыспай жок. Бирок да шыктуу композитор, торгой таңшык ырчы, ак көңүл жана ачык пейил Рыспай арабызда. Эл ошондой деп айтат. Анын ырын үйрөнүүгө ынтызар жаштар тирилтип алчудай ишеним жаратат, көңүлүңүзгө экинчи өмүрү эми башталыптыр да Рыспайдын... Ушулар унутулбайт эмеспи.

Республиканын эмгек сицирген артисти Рыспай Абдыкадыровдун композитордук (обончулук) жаңычылдыгын, берекелүү педагогдук ишин изилдөөчүлөр учун алгачкы жарым жылдык эскерүүнү тактап койдум. Өзүм катышып, көрүп-билип жүргөндөрүмдү унутуп калбайлы деп.

Ушинтип унутпай жүрөт эли деп жаздым.

Токтогул КЕҢЖЕЕВ,
Кыргыз Республикасынын маданиятына
эмгек сицирген ишмер

МАХАБАТ ЖАРЧЫСЫ ЭЛЕ

Эл акыны Сооронбай Жусуевдин «Рыспай» аттуу поэмасындагы:

Ырда, Рыспай,
Сенин ырың – тоо суусунун
Комуз күүсүнүн шарындай.
Сенин ырың – тоо койнунда
Түндө күйгөн жалындай,

Сенин ырың жазгы күндүн
Жан жыргатаар табындай.
Анан ошол ырларыңды
Ким туралат сагынбай, –

деген саптарын окуганда 1989-жылдын 25-майындагы: «Агам Балбайга терең сыйлоо менен!» – деп белек кылган сүрөтүн көргөндө, Рыспайдын ырларын уккан сайын шыңга бойлуу, арыкчырай, жайнаган көздүү, сылых сөздүү, жайдары, бир эсे муңайыңды, кезегинде Ысык-Көлдөй мемиреген, кезинде күкүктөнө кирген Ак-Буурадай күпүлдөгөн катаал мунөздүү, алынып-жулунбаган, дүнүйө, тыйын үчүн битиребеген, төгүлүп-чачылып жүргөн колу март, улууну урматтап, кичүүнү сыйлаган өткөрө кичипейил, чикерттеп турса да эч кимге сыр алдыrbай кабагым-кашым дебеген, өзгөчө боорукер, кең пейилдүү, өзүм дегенге өлүүгө даяр, артыкча адамгерчиликтуү, ишенчээк бала кыялдуу, буюга калганда бугун ый менен чыгарган жанда жок жашык, тамашакөй, сөзгө чебер, жандуйнөсү обонго оролгон келишимдүү келбетин элестетем, эстейм. Анан Рыспайдын эр ортону әлүүгө чыкканда жердештеринин алдында: «Чоң максатка жетиш үчүн адамга эки канат керек: Биринчиси – махабат, экинчиси, достор. Анткени махабат менин темам, лаззатым. Досторум – күчкубатым. Ушул эки нерсе мени алга сүрөйт, шыктаңдырат, музыка жаздырат, ырдатат, кубандырат, ыйлатат. Ооба, мен кубаныч издейм. Ага жолугуш үчүн ыйлайм. Ыйлап жүрүп ыр жаратып ырдай берем. Сөзүмдүн акы-

рында кыргыз элинин булбулдары, менин пир туткан адамдарым Атай менен Мусанын артынан менин да чыгармаларым элбиреп-делбиреп ээрчип, урпактарга калса экен деп Кудайдан тилем» – деп толкундап айткан кебин, жарык дүйнөдө эң бир ыйык, эң бир тунук, дайыма жаш маҳабат ырларын көл-шал түшө аткарган учурун, булбул таңшык ырын сагындым. Качан, кайсы убакта жаңы аばздык боёк, ыргактарга шөкөттөлгөн муңайыңыз шаңылдаган мөл булактай үнүн укпайын «Күндүк өмүрүң болсо түштүгүңө жорго мин» дегендей көз ирмемчелик болсо да жандуйнөмдө асылдуулуктун сулуулугуна балкыйм, ырахатка батам. Бир кылымда бир келген тубаса обончу-ырчынын кайталангыс шыгына кол куушура таазим этем. Анын «Алмашым» (сөзүн өзү жазган), «Издейм сени», «Келчи, келчи кымбатым», «Сагынуу», «Ак куулар сени сагынап» ж.б. кусалыктын буусун муңкана бүрккөн мұкамдуу ондогон терең ойлуу обондорду чыгарган талантына сыймыктанам. Эрте кеткен өмүр жолуна үңүлүп, чыгармаларынын тамырларын кармоого ашыгам.

Рыспай өмүрүнүн акыркы жылдарында сарсанаага батырган сары оорунун туткунуна тушалып, кыйналып жүрсө да калемин колдон түшүрбөй ободо безеленген боз торгойдой ырдалып бүтпегөн маҳабаттын, дүйнөгө экинчи келбegen өмүрдүн өксүктүгүн муңкана жар сала берди. Автордун «Неге үздүң кылын комуздун», «Кайчылаш жолдо кайчылаш тағдырдын барын билбегем», «Түшүмө кирдин түндө сен!», «Өмүр арманы», «Өгөйү болдум сүйүнүн», «Кусалуу жол», «Түнкү санаа», «Ай тумар», «Махабат жөнүндө баллада» аттуу ж.б. обондору кыргыздын ыр дүйнөсүн сан жана сапат жагынан да байытты.

Рыспай обондорунун гулазыгы болгон ырларынын сөздөрүн тандоодо өзгөчө сын көз менен карап, нечен жолу акыл таразасына тартып, кайра-кайра калчай тандап, тигил же бул обонуна ой кошкондой, канат жараткандай терең маңыздуу, көркөмдүгү бийик угуучулардын жан дүйнөсүнө дүрбөлөң салгандай ырларга обондорду жараткан. Автордун дагы бир өзгөчөлүгү текст жеткире айта албай калган жерин обон менен, ал әми обон жеткире ал-

бай калган жерин сөз менен ажарын ача аткарган. Рыспай сөз ыргактарынан обондордун шыбыргактары төгүлгөн ақындар, – Э. Турсунов, О. Султанов, Ж.Мамытов, К. Ташбаев, Б. Алыбаев, Ж.Алымовдун көптөгөн лирикалык ырларына чыгарган. «Обондорумдун ийгилиги ақындардын үлүшүнө да таандык» – деп алардын талантына таазим эткен жана өмүр бою алардын алдында өзүн карыздар катары эсептеген.

Рыспайдын эң негизги обондорунун данектери кусанын, зарлоонун, муңдануунун буусун бүрккөн армандуу ырларынын топтомдорунан турат. Алардан ар бир угуучу өзүнүн өмүрунө, жаштыгына ж.б. жактарына тағдырлаш, тамырлаш сагынууларды, кусаланууларды, өксүктөрдү ж.б. окшоштуктарды табышкан. Мына ошонусу менен мундаш да, сырдаш да, ал бүгүнкү, эртеңки угуучуларга кандай ырлар керек экенин алдын-ала көрө да, сезеда, туя да билген. Андай көрөгөчтүк түбөлүктүү көөнөрбөс чыгармаларды жаратышына жол ачкан.

Рыспай ырдап жатканда ар бир угуучуга көл-шал түшө кыйналып-кысталып аткарлып жаткандай туюлганы менен өзүн жецил сезчү. Ал ар бир ырынын маңызына жараша өңүн (ымдоо, жандоо аркылуу) да төп келишири түзүп, жандуу аткаруучу. Ырында жетпей калган мүчүлүштүктөрүн аткаруучулук чеберчилиги менен жеткире ырдап, угуучулардын жандуйнөсүн асылданткан. Андай уstattык Рыспайдай гана кайталангыс шыктағы инсандардын колунан келет.

Рыспай Абыкадыровдун Бишкек шаарында (1967-ж.) жашап, филармонияда иштеп жүргөндө чыгарган ырларын белгилүү ырчылар С. Суранчиева, К. Кожомкулов, З. Шакеева, Г. Момушева, К. Сартбаева, Б. Минчылкыев, С.Бекмуратова ж.б. биринен сала бири ырдашкан. Алар эл аспаптар, симфониялык оркестрдин, эстрадалык, аваздык-аспаптык ансамблдердин концерттеринде аткарышып, миндеген угуучуларга руханий асылдануу тартуулашкан. Бул болсо Рыспайдын чыгармачылыгына канат жаратып, калк эңсеген мыкты ырларды чыгарууга дем берген, шыктандырган.

60-жылдары элдик музыкабызга Рыспай баш болгон К. Тагаев, А. Атабаев, М. Алмакунов, М. Рыскулбеков, М. Оморов ж.б. жоон топ обончулар аккордеондун коштоосунда обон чыгарышып, калк алдында ырдан чыгышты. Кийин болсо Рыспайдын обондорунун стилинде, үлгүсүндө обон чыгарууга, туурап ырдоого, аспапта ойноого талаптанышкан таланттуу обончу-ырчылар жамырап чыга келиши. Алсак, Т.Эшпаев, Т.Казаков, А.Бөдөшов, А.Керимбаев, К.Темиров, Ж.Мамажанов, Ж.Алыбаев, Б.Тургунбаев, И. Аманбаев, И.Жунусов жана башкалар. Булардын көпчүлүгүнө Рыспай саяпкер болду. Р. Абыкадыров түштүктүктөрдөн бутүндөй өмүрүн жалаң обон чыгарууга арнаган алгачкы обончу-ырчы. Демек, кыргыз адабиятында Алыкул Осмонов кандай орунду ээлесе, элдик аваздык музыканын тарыхында Рыспай да ошондой орунду ээлейт. Себеби Алыкул да, Рыспай да өмүр бою ырдалып да, айтылып да, жазылып да бүтпөгөн махабат ырларынын чыныгы жарчыларынан болушту.

1991-жылы коомчулук «эр ортону – элүү жашын» салтанаттуу белгилешти. Ошондо Рыспай: «Элүү жашым бекер кетпептир, элим учүн аздыр-көптүр ыр жараттым, дос күттүм, устат таптым, шакирт ёстурдум. Эми элим учүн калган өмүрүмдү ырга айланта бермекчимин», – деп кара-кулжалыктарга чын жүрөктөн чыккан алкоосун айтат.

Рыспайдын ырларын Казак Республикасынын эмгек сицирген артисти Имаш Төлеген уулу, өзбек ырчысы Гафур Хамидов, орус айымы Надежда Мураталиева, американлык Винни Пааш ж.б. аткарышат. Винни Пааш Рыспайдын сегиз ырын үйрөнүп, агасы Антонио Паашка аткарып бергенде алардын ичинен «Сагынуу» аттуу обонун жактырып, анын темасына төрт бөлүмдүү симфония жазган.

Рыспай обон чыгаруу, ырдоо, элди аралап концерт берүү менен бирге жаратылышты, шаркырап аккан сууну, мөл булакты, ак карлуу тоону, жайкалган көк шиберлүү жайлоолорду сүйгөн, сүрөт жана фото сүрөттү тартканды, машина айдаганды, ондогонду жакшы көргөн. Баарынан шахматты етө берилип, өзгөчө, кумарлана ойногон.

Кыргыз өкмөтү 2001-жылдын 11-январындагы буйругу менен Республикалык Р.Абыкадыров атындагы корду (фонд) уюштурду. Туулган күнүнүн 60 жылдык юбилейин көнери өткөрүү боюнча комиссия түздү. Кордун демилгеси, сүрөөнчүлүгү менен автордун «Жолугарым билгемин» аттуу жыйнагы жарык көрүп, ага баш-аягы 133 ыры кирди. Анын ырларын чогултууда өмүрлүк жары Дөөлөт (Давлет) Исманова, кызы Сюита, кесиптеши Т. Казаков, басып чыгарууда композитор Т.Чокиев, кор башкармачылыгынын орун басары, белгилүү ақын М.Ааматов, журналист Б. Боркеев, Г. Казаковалар жандуу катышты. Жыйнактын түзүүчүсү катары аларга ыраазычылык билдирим.

«Өнөрлүүнүн өзү өлсө да, сөзү өлбөйт» дегендей Рыспай арабыздан кетсе да калк жүрөгүнөн түнөк тапкан жандуу ырлары кылымдарды карыта кала бермекчи.

*Балбай АЛАГУШОВ,
музыка изилдөөчү, Кыргыз Республикасынын
маданиятына эмгек сицирген ишмер, Ленин комсомолу
сыйлыгынын луареаты, Эл агартуунун отличники*

МУҢАЙЫМ ҮРДЫН МУНАРАСЫ

Алтымышынчы жылдар ортолоп калган. Айылыбыз жаңыдан ирилешип, электр жарыгы, радио келип, кара-гайдагы конгуроолордон керәэли-кечке концерттер берилип дегендей, айтор, бир башкача шандуу турмуш башталган. Ал кезде Айталиев, Алмакунов, Мамбетбаев, Шералиев, Туркменовдордун ырлары популярдуу болуп, жазгы гүлдөй жамыраган кружоктордо кайрыгы жерге тийбей, эл дагы негедир ыр жандуу болуп бараткан.

Жаңы ыр чыкса эле жаттайбыз. Мектепти башыбызга көтөрө ырдайбыз. Кийинкисине кулак түрүп калабыз. Бир күнү танаписте таранчыдай чуулдап жүрсөк, сырттагы радио-конгуродон бир укмуш, биз мурда угуп көрбөгөн, сыйкырдуу кайрыктар чыга баштады. Көбүбүз карагайдын тубунө жетип барып, конгуроону тиктеген бойdon ден-

дароо кишидей туруп калдык. Аккордеонго да, үнгө да, ырга да таң калганды айтпаңыз. Ыр аябай тез бүткөндөй болду. Дагы ырдаса, кайталаса деп турсак, башка бирөө ырдан жиберди (Башкаларды билбейм, менин уккум да келбеди, көп жыл бою ошол ырды ырчысы менен жаман көрүп жүрдүм.)

Көрсө, ошондо биринчи жолу Рыспай Абыкадыровдин «Түгөйүм» аттуу ырын уккан экенбиз. Ошол күндөн баштап аны күтүп, керемет, муңайым ырын эстеп, азгырығынан чыгалбай, мурда ырдан жүргөн ырлардан ақырындан алыстанап, жаңы жанды бейпайга салган, уккан сайын кумарды арттырган, сырға толгон сыйкырдуу дүйнөгө тартылып бараттык.

Жылдар өтө берди. Горизонттон жарк этип көрүнгөн Рыспайдын жылдызы балбылдап көккө чыкты. Тенирим кыргыз, казактай эгиз элине мээримин бирдей төгүп, эки әлдин асманында Рыспай-Шамшы (Калдаяков) деген кош жылдыз жанып турду. Мүнөздөрү, талант деңгээли окшош эки агамдын армандары да окшош болду...

Кыргызда өнөрпоз көп. Обончу, ырчы андан бетер. Жанына жанды теңебегендөр четтен чыгат. Маастардын кол чапканын Манастын батасындай көргөндөр да жок эмес. Бирок Рыспайчалык катуу чыккан бүтүндөй элди заматта баш ийдирип, жүрөгүн ээлеген, кыргыз обонун жаңы тембр, жаңы диапазон киргизип, тестуралык формалык төңкөрүштөрдү жасап, атак-даңқтын түшкө кирбекен торнадосуна туш болгон, муңдуу ырдын мунарасын тургузуп, анын башында отуз эки жыл бою күүсүнөн жанбай, өз үнү, өз почерки менен булбул болуп таңшып турган дагы бирөө барбы?!

Эс тарткандан эки дүйнөнүн босогосун аттаганга чеин эгем берген талантка эндей табынган, жай тиргилитин жыргалынан, жеке мамилелерден, а тургай көр оокаттан кечсе да, ыйык өнөрүн жападан-жалгыз оюнчугун кучактаган наристедей дайыма бооруна кысып жүргөн, түшүмдүү кезде тойдум, түшүмсүз кезде койдум деп тыным албаган, намысынан камчы кетирбей, анын жаңы обону кайсы бир бечаранын жанын сактап калчудай тын-

бай изденген Рыспайдай топ жоргону өнөрлүүсүн ыкшоо, өнөрсүзүн өжөр жараткан кудурет кыргызды сынаш учун берген болбосун?

Биз андай сыноолордон көп куладык. Себеби кайсы заман болбосун кыргыздар учун өнөрпоз менен сулуу кыз Кудайдын бир элге берген белеги, байлыгы болбой, жан кумарын кандырган эрмек катары каралып келет. Ошондун уламбы, концертке чогуу чыкканда элге: «Жаныбызда тириүү классик турат» – десем, улуу обончу уялыш кетэр эле...

Инсан болуш учун жалгыз өнөр жетишсиз. XIV кылымдагы жанын чындыкка алмашкан Толубай менен Токтогулдай, өз улуулугун таамай баамдаган Женижок менен Калыгулдай, Атай менен Рыспайдай акты ак, караны кара деп ачык айтталган, ақмактын жылуу үйүндө аш ичкенден көрө, ай-талаада бурганакка төш тосконду артык көргөн азamat болуп туулмайынча тарыхтын эшигин как-кылагандан пайда жок.

Анын кыялыш катаал эле дешет. Меники да оодой өмөс. Бирок биз тааныш болгон 27 жылда ар кандай шартта жолуксак да, жүрөктүн шыйпац суусун ичкен күндө да, сиркеси суу көтөрбөй турган кездерде да мен ал кишинин мээриминен башкага туш болбодум. Мүмкүн ал өмүр бою унчукпай бата берип жүргөндүр.

*Түгөлбай КАЗАКОВ,
Кыргыз Республикасынын эмгек сиңирген артисти*

ЫР АГАСЫ РЫСПАЙ, ЖАНЫП ӨЧТҮ ЖЫЛДЫЗДАЙ

Анын атын мен эс тарткандан баштап эле укканмын. Ырлары ошо бала кезимде эле кулагыма жат болуп, жүрөгүмдүн эң түпкүрүнөн түнөк таап, кандайдыр бир сыйкырдуу күч менен мени арбап алган болуучу. Бирок өзүн көрбөсөм да тоо булагындай таза үнүн үналгыдан эшитчүмүн, балалык сергек таза оюм менен «Түгөйүм», «Сагындым тууган жер сени», «Койчунун ыры», «Издейм

сени», «Ак куулар сени сагынар» аттуу ырларын жаттап алыш ырдап жүрчүмүн. Көрсө, тээ 60-жылдардан тартып эле Рыспай деген бул ысым Кызыл-Суу кыргыз автоном облусунда жашап жаткан 140 минден ашуун кыргыз элинин жүрөгүндө жат болгон экен. Анын күйөрманы жалгыз мен эмес, ошол калдайган эл экен. Чынында кызыл-суулук кыргыздар Кыргызстандын белгилүү залкар таланттары Токтогул, Атай, Мусалардан кийин эле кыргыз музыкасында өзүнчө бир бурулуш жасаган инсан катары Рыспай Абдыкадыровду таанышты. Бул кайталангыс таланттын ырларын 7 жаштан 70 жашка чейинки билген кызыл-суулук кыргыздар эч бир тажабай уккан сайын уккулары келип көкүрөгүнө түйүшкөн. Айрым музыканын чыныгы күйөрмандары Рыспайды өздөрүнө устат кармап, анын ырларын оюн-шоок, кароолордо аткарышты. Ошол лирикалык обондордун таасири менен чыгармачылык жолуна чыйыр салышты.

Өкүнүчтүү болгону Рыспайдын ырларын радиодон угуп, үйрөнүп ырдап жүргөн менен анын өзүн бир жолу болсо да көрүп калуу кызыл-суулук кыргыздар учун арман эле. 1991-жылдын декабрь айында айтылуу «Жибек жолу» сапары менен Рыспай Абдыкадыр уулу Кызыл-Суу Кыргыз автоном облусуна ат изин салып барды, өзүн көрдүк. Үнүн уктук. Эл алкады. Эл сүйүндү. Убакыттын тардыгына байланыштуу кусалыгыбыз таркабай калды. Ошондо Кызыл-Суу гезитинин редакциясы жагынан белгилүү обончу-композитор, кайталангыс талант Рыспай Абдыкадыр уулуна арнаган айрым акын-жазуучулардын каалоолорун кабыл алыш, чыгармаларын жарыяладык. Мен да ошолордун арасында төмөнкү ырымды арнадым эле:

Кыйын кезең кырк биринчи жылында,
Кыргызда бир уул төрөлдү бар болуп.
Жалын чыкты алоолонуп чынында
Көкүрөгү ырлар менен жык толуп.
Музыканын казанында кайнады,
Бүт денеси лирикага чыланып.

Обон, күүлөр төгүл-чачыл жайнады
Курчуп барды болуп чыңалып.
Ал ырдады, тууган жерин ырдады,
Толкунданып дайра болуп агылып.
Адал тилек, ак сүйүнү кыйбады
Өткөн кымбат жаштык кезди сагынып.
Эр ортону элүүлөрдө жашыңыз,
Эмгектенип картайдым деп тырышпай,
Ак-Буурадай эми толкуп ташыңыз
Кыргыз уулу, ыр агасы – Рыспай!

Анда Рыспай аганын элесин сахнадан эле көрүп калгамын. Өзү менен бир сыга кучакташып алуу, элчилишип сүйлөшүп калуу мен үчүн тилек болуп гана кала берген ошондо. Канткен менен «жакшы тилек – жарым ырыс» деген чын экен. 1993-жылды июнь айында өкмөттүк кызматка байланыштуу Кыргыз Республикасына келип, мында Ош шаарында Рыспай ага менен жолугушуп, көптөн бери көксөгөн тилегим иш жүзүнө ашып, көңүл күшүм көкөлөдү. Анткени аны менен кучакташып учураштым. Жанында бир дасторкондо даам сыйздым, ырларын уктум. Рыспай аккордеонго, аккордеон Рыспайга жарашып турду ажырагыс болуп. Бул өзгөчө жаралган инсанга дагы бир жолу таазим эттим ошондо.

Өмүр кыскалыгы менен кымбат экен. Өрнөгү менен сыйлуу да, баалуу да. Устүбүздөгү жылы да кызматка байланыштуу Кыргызстанга келип, борбор калаа Бишкекте бир топко болгондон кийин Ошко келген болчумун. Дагы эле оюмда жандуйнөмдү бийлеп алган Рыспай Абдыкадыров менен учураша кетүү Оштогу орчундуу милдетим эле. Таш боор тагдырдын жазмышина кантейин, онбогон шум ажал ал кишини арбап кеткенин келген күнү телевизордан уктум. Сүрөтүн көрдүм, көргөн көзүмө, уккан кулагыма ишенгим келбеди. Заманам куурулуп, жер тегеренип, асман айланып алдыма түшкөнсүдү. Эмне арга. Ош мамлекеттик университетинин алдында калдайган калың эл менен, ал кишинин тууган-урук, дос-жарлары, шакирт-

тери, окуучулары менен бир чекеде ыйлап жүрдүм. Ал кишинин сөөгүн Сулайман тоосунун бооруна узатышты. Көлдон келгени эмне? Анын ырларын, мурда өрнөгүн сактап, өзгөчө өнөр барктаپ, жакшы сөзүн айтып, анын жаркын элесин эскерип кала бергенбиз. Эми әрксиз калемди колума алдым:

Жылдыз учту, тұндуқ түштү чүмкөнүп,
Кабак-каштар бара жатты бүркөлүп.
Жанып-өчтү қыргыздын бир жылдызы
Таш боор тағдыр казанын дүм көмкөрүп.
Өндөр өчтү, нурдуу беттер кубарды,
Ай төгүлдү, күндүн жашы чубалды.
Алып кетти адамдын бир ыйыгын,
Жаэбай калды канчалары кумарды.
Ал жашады, өмүр сүрдү аз гана,
Ага күбө жер эле эмес Ай жана...
Ырдан жаткан Рыспайды укканда
Күштар тыңшап, тыңчып калчу айланы.
Мезгил учуп жылдар-жылга алмашып,
Өмүр менен өлүм келип арбашып,
Учуп кетти қыргыздын бир булбулу
Каңырыгы түтөп элдин, жар жашып.
Жаткан жерин жайлуу болсун, бейишин,
Жаш кеттиң да жабыркattyң, кейиттиң
Ырынды ырдан эскеребиз түбөлүк
Куран окуп, гүлгө ороп бейитин!

Жоро ТӨӨКҮЗ уулу
Кытайдагы «Кызыл-Суу» қыргыз автоном облусу.
«Кызыл-Суу» гезитинин кабарчысы

ӨЛБӨСТҮККӨ ТААЗИМ

Акылы менен ай чапчып, ой туомунан не бир ачылыштарды жаратып жаткан адам пендеси жалгыз гана таш боор ажал алдында дармансыз тура. Ошондуктан «Өмүр – жалган, өлүм – ак» деген улуу кеп айтылып калган белем.

Аттиң бири кем дүйнө. Ар дайым бир жеринен толбой калчу өксүк дүйнө! Тагдырдын жазмышына айла жок турбайбы. Мерез ажалдын ырайымсыз тору чалбаганда жаркын талант, залкар обончу, қыргыз музыкасынын дулдулу Рыспай Абдықадыров январдын оң экисинде 60 жашка чыкмак. Мейкинсиз даңғыр талаада тизгин бербей таң ашырган тулпар сымал сызып бараткан, өмүр чиркин өтүп барат, нечендерди бүктөмүне жашырып. А бирок мезгил жебеси тыным билбей закымдап, өмүр кемеси уламдан арылаган сайын, ырдан бүткөн Рыспайдын бала кыял мунөзү, жанды жок адамгерчилиги, уламышка айланган түркүн жорук-жосундары, анын өзүнө гана таандык куйкүм сөздүү куудулдугу мурункусундай көз алдыбызга тартылып, урпактарга мурастап кеткен канаттуу обондору, жандуйнөнү тазарткан мукам кайрыктары жаңыланып-жаңырып экинчи өмүрү катары сапарын байсалдуу улап келүүдө. Мына ушунун өзү – өлбөстүк! Жашоонун маанимаңызы, өмүрдүн түпкүлүктүүлүгү мына ушунда. Өлбөстүккө кимдер гана умтулбайт! А көрсө, тириүлүктүн улуу сыры тириүлүктүн баркына жете билип, жашоо-өмүрдө калкына ак кызмат кылыш, түбөлүккө эл жүрөгүнөн түнөк таап жашап калууда турбайбы?! Ошондой болсо да кандайдыр өкүнүч арман, ойлор жүрөктү эзип, зор таланттын тили эрте катканына ич ачыша жаманга токсон жашты берген Кудай бул залкарга келгенде ақыйкаттык кылбаганга кейибей, мунканбай коё албайт экенсиң. Р.Абдықадыров 1959-жылы он сөзиз жашында адамдагы эң бир ыйык аруу сезими махабатты аялзатынын купуя сыры, арзуу кыялды аркылуу жогорку чебердикте сыйпаттаган «Кыздын сыры» аттуу тунгуч ыры менен обон дүйнөсүнүн ак босогосун аттаган эле. Ошондон тарта ар кыл мөңгү-

лөрдөгү тематикадан башат алып, мөңкүп аккан тоо суусундай чамынган канча-канча көөнөрбөс дөөлөттөрдү жаратпады дейсиз. Айрыкча анын сүйүүгө, махабаттан алоолонгон отуна кабылгандардын аруу сезимин таамай баян этип, далай кыз-жигиттердин ууз сүйүүлөрүнө данакер болгон ырлары эчендердин таалайын, бактысын таптырган. Бекеринен карапайым эл ага «Сүйүү гимнинин автору» деген улук наамды ыйгарбаган чыгар. Бекеринен ал жөнүндө атактуу абын Сооронбай Жусуев: «Сүйүүсү жок жүрөктөргө сүйүү жараткан» – деп жазган эместири.

Көзү тириүсүндө колдогу кадыры жок алтын болуп орошон таланты омоктуу баасын албай, маданияттан кылым түшүнүгү жок айрым «маданият» чиновниктеринин кесириинен ар кандай бут тосууларга тушугуп, эли-журуту эчак эле берип койгон «Эл артисти» наамын алалбай бул жалгандан кетпедиби жарыктык?!

Адамдагы эң жогорку сапат – бул өзүнө өзү талап коё билүү әмеспи. Бейиши болгур Рыспай аке даңазасы таш жарып, аты аңызга айланып турган чакта да маашырланып, манчыркоону билбестен «жылдызмын» деп менменсине төш какпай, бой көтөрбөй эле абын Алыкул сыңары эл-жери учун көзгө толоор бир чоң әмгек өтөй электей: «Эң жакшы чыгармамды жаза элекмин» – деп чыгармачылыгына кызыккандарга жооп узатчу. А чынында дүйнөлүк классикадан кабары бар адамга Рыспайдын ырларынын Шопен, Моцарт, Бетховендин көркөм дөөлөттөрүнөн кем калышкан жагы бар беле?!

Абыкадыровдун ар бир кайрыктарынан, тунук авазынан жумуру баштын баарында болуучу көңүл күүнүн түркүн-түспөл ыргактарын туябыз. Ошондуктан анын санмиң сырдуу кубулжуган обондору таңкы керимселдей жан сергитип жашообузга дем берет.

Ал туулгандан элдик болуп төрөлүп, кыргыздын музыкалык маданиятын кол жеткис бийиктике көтөрүү учун жааралган. Обончулук жаатында эч бирөөгө окшобогон жеке стили, Рыспайллык почерки менен өзгөчөлөнүп, кыргыз музыка өнөрүндө аккордеондун жаңы мумкүнчү-

лүктөрүн ачууга жетишкен. Қайталангыс таланты менен музыка ааламында өз мектебин калтырган. Обон жаратуудагы салттуу ыкмага жаңылык кошуп, көндүм ыкмадан чыгып, кайрыктардын диапазонун эки жарым оқтавага чейин созуп жеткирүү менен обондору музикалык аспаптык киришүүсүн биринчилерден болуп киргизген.

Ар мезгилдин, ар бир доордун өз сүйгөн ырчысы болот. Биздин муундан Рыспайдын ырын билбеген, ырдабаган кыргыз баласы жок. Анын сыйкырдуу обондору дүйнөбүзгө бүлүк салып, радиодон аргендей үнүн эшиткенибизде, бары-жокту жыйыштырып керемет ыр кучагында термелген жаштык күндөр далае эсте. Жалынданаган студенттик жылдарыбыздын ар бир күнү Рыспай акенин канаттуу кайрыктары менен тагдырлаш жана сырдаш.

Ошто окуп жүргөнүбүздө аны көрүүгө ашыгып, кездештирип калсак: «Ана Рыспай» – деп суктанип аркасынан кыйла жерге чейин ақмалап барчубуз. Тагдыр буйруп кийинчөрээк бир факультетте чогуу иштешкен кесиптеш, санаалаш ага-ини катары үй-бүлөлүк карым-катнашта жакшы ымалада жүрдүк. Мындай залкар менен мамилелеш болуу бактысын насип кылган жаратканын шыбагасына миң мертебе шүгүрчүлүк!

Таңшыган булбулдун о дүйнө сапар салып кеткенине он жылга жакын убакыт өтүп кетиптири. Шум ажал аны арабыздан эрте алып кетти. Ал кыска өмүрүн, бүтүндөй дүр-дүйнөсүн эли учун, Мекени учун сарп кылды. Артында көңүл әргитип, бой сергиткен, ой балкытып, дил тазарткан асыл мурас мукам обондору калды. Алар ушул тапта Рыспай акенин экинчи өмүрү катары адамдарды асылдыкка, бийиктике чакырып, канатын кенен жайгашкан кез. Рыспайдын ысмы ыр жандуу ала-тоолук кыргыз эли аман турганда – кылымдарды карыта түбөлүк жашай берээри анык.

Абыкадерим ИСАЕВ,
ОшМУнун педагогика факультетинин деканы, доцент

УЛУУ УСТАТЫМ ЖӨНҮНДӨ УЧКАЙ СӨЗ

«Улуу» деген сөзгө чанда гана бир адам, болгондо да тенирим тендересиз, өзгөчө касиет, талант берип жараткан адам гана арзыйт окшобойбу. Аナン да улуу кишилер өтө жөнөкөй, жупуну болот деген элдик сөз чындык турат. Кудай жараткан улуу пайгамбарлар баш болуп нечен миндерген олужаабалар, акылман ойчулдар, илимпаз-өнөрпоздор өтпөдүбү бу дүйнөдөн. Эгер бейиш деген бар болсо бул жакта анча бааланбай кеткен ал улуулар ошол жакта жыргап-куунап жүрүшкөндүр. Ылайым эле ошондой болсун. Алар ошого тубелүк татыктуу инсандар. Жанма-жан жургөн улуулукту көрүп-билбей, утурумдук көр тириликке көмүлүп алып, колунда утурумдук бийлиги, байлыгы барларга жасакерленип, жагынып, ошолорду улуу көрүп жүрбөйбү адамзат. Болбосо улуулардын көлөкөсүнө төң келчү немелер беле алар. Мезгилден өткөн улуу нерсе жок дешет го. Ошонун сыңары убакыт закымдап учкан сайын улам чоноюп, Чолпон жылдыздай жана берет турбайбы улуулар. Менин улууларды узун сабак сөз кылыш жатканымдын өзүнчө, өзгөчө себеби бар. Аны өзүнчө кеп кылалы...

Кечээ эле биз мектепте, кийин жогорку окуу жайында окуганыбызда европалыктардын, батыштын, чыгыштын, өзгөчө орус элинин тарыхын, адабиятын, маданиятын кумдай кулагыбызга куюшуп, алардын улуу инсандарын мисалга тартышып окутушпадыбы агай-әжейлерибиз. Ошонун кесепетинен биз өзүбүздүн түпкү тарыхыбызды, маданиятыбызды адабиятыбызды, үрп-адатыбызды көп билбей, анча барктабай өттүк, өстүк. Улуу инсандарыбыздын көбү унутта калды. Улуулар таланттуулардан эле чыгат деген сөз түркөйлүк, улуу Кудай жараткан пайгамбарлар, саабалар, олужаларды айтпаган күндө да эл башкарған, жер баккан, сөз баккан, сүрөт тарткан, уста, чебер, мұнушкөр, саяпкер, балбан, чечен, баатыр, сулуулардан дагы улуулар чыгат турбайбы көрсө.

Бу эл дегениң (өзгөчө кыргыздар) алардын көзү тириүсүндө көбүн көрбөй, баалап-барктабай, аナン көзү өткөндө гана «аттиң» деп алакандарын шак коюп, ураалап той

берип даңктаап, мактап жатып калышат турбайбы?! Баягы эл ичиндеги бийликтүүлөр тириүсүндө макталып таланттуулар көзү өткөндөн кийин гана даңктаат деген сөздүн чындыгы бар экенине ишенгигү келип кетет экен. Андай болбосо алыс барбай эле улууларды тарыхыбыздын тээ терецинен издебей эле, кечээ эле биз менен аралашып арабызда жүргөн Рыспай акебизди албайлыбы мисалга. Колубузду жүрөгүбүзгө коюп турал, Кудайды оозанып турал, кеп чынын айтсак, маркум Рыспай акенин улуу талант экенин жогорку бийликтегилерден тартып, карапайым калкка чейин анын көзү тириүсүндө эле көбүбүз билчүбүз.

Бирок көр пендечилигибизден көбүбүз аны көргүбүз келбей, билгибиз келбей, аны өзүбүз менен төң санап, кээ бир бийлигине манчыркагандарыбыз, ичи тарларыбыз өзүбүздү андан ейдө санап жүрдүк. Аны ичет дедик, ыйлайт дедик, кежир дедик, кептин кыскасы анын эч кимге окшобогон кыялдарын кечирбедин. А көрсө, эч ким жеткис Рыспай акедей улуу талантта гана эч кимдикине окшобогон миң түркүн кыял-жорук болот турбайбы. Ал эч ким жете алгыс таланты менен эле улуу болбостон, эч кимде жок кыял-жоруктары менен улуу турбайбы көрсө.

Рыспай акенин обончу, ырчы катары кайталангыс талант экенин баары билишет. Кыргыз музыкасына бурулуш жасал, аккордеонду торгойдой сайратып, булбулдай мукам үнү менен миллиондогон жүрөктөрдөн түнөк таап, артынан көп сандаган обончу, ырчыларды ээрчиткенин эч ким танбайт. Биз тириүлөр айтсак да, айтпасак да, кааласак да, каалабасак да Рыспай аке өзүнүн кайталангыс улуу таланты менен, кажыбас кайраты, эркүү әмгекчилдиги менен өз атын тарых бетине өлбес-өчпөс кылыш алтын тамгалар менен жазып кетти. Эми ал түбөлүктуүлүккө айланды. Ошону учун ага атак жана даңк!

Рыспай аке менин өмүрүмдү, келечек тагдырымды өзгөрткөн адам. Акын-жазуучулукту алдына максат кылыш койгон кара тоголок кичинекей боз баланы (мени), ал өзүнүн эч жерде жок обондору, эч кимде жок керемет үнү

менен сыйкырлап, өз артынан ти्रүү көлөкөдөй ээрчитип жипсиз байлап, багынтып алган киши, эгер мен бүгүнкү күндө чыгармачылык жолумда канчалык бийиктикке жеткен болсом, дал ошончо Рыспай акеге гана карызмын. Анткени Рыспай акедей улуу талант болбосо, Жолболдуудай жолдуу талант эч качан жаралмак эмес. Мен азыр да капага чөгүп кусалангында, чыгармачылык көрөңгөм бөксөргөндө, жолсуз махабатым кыйнаганда, ушак-айыңдан жадаганда, көр тириликтен көнүлүм чөккөндө ошол замат аккордеонду асына коюп, өзүмдү «Рыспаймын» деп эсептетип туруп, кайран кишинин көптөгөн сонун ырларын биринин артынан экинчисин чарчаганча ырдай берем. Акыры чарчаганда баягы мени кыйнаган кусалыктан арылып, чыгармачылыгын толкуп-ташып, махабатым жүрөккө уюп, ушак-айың көр тириликтө кол шилтеп салып, өзүмдү жаш жигиттөй сезип, күч-кубатым ашып-ташып, жашоого, өзгөчө чыгармачылыкка жаңы күч менен сүңгүп кирип кетем. Бул адат менин өмүрүмдүн ажырагыс бир бөлүгү болуп калды. Аңсыз мен өзүмдү чыгармачыл инсан катары эч элестете албайм. Бу да болсо Рыспай акенин улуу талантынын улуу кудуретидир. Ошон учун да ал киши азыр бейиште жүрсө экен деп Кудайдан тилем. Ал кишиге арнап ар дайым куран окуп, тооп кылам. Арбагына сыйынам. Мени Рыспай акенин улуу арбагы ар дайым сактап, коштоп көлдөп жүргөнүн жүрөгүмөн сезем.

Акырында айтаарым, Жолболдуудай таланттар эртең эле «жылт этип жолдон чыга калышы мүмкүн. Ал эми Рыспай акедей улуу таланттар кай кылымда, качан кайрылып келээр экен кыргызга?

Ай таң, ким билет...

Жолболду АЛЫБАЕВ,
*Кыргыз Республикасынын эмгек сиңирген артисти,
ОшМУнун доценти, обончу, акын*

МУЗЫКАЛЫК ӨЗГӨЧӨЛҮГҮ

Интернатта окуп жүргөндө эле Рыспайдын чыгармачылык өзгөчөлүгү, инсандык адамгерчилиги, турмуштук көз карашы калыптанып калган эле. Анын ырлары ошол мезгилдеги коомдук жашоонун түрдүү жактарына арналган. Элди, жерди, эмгекти даңазалаган чыгармаларды жараткан болчу. Мисалы, «Карашоро», «Ош вальсы», «Алтын пахта, ак пахта», «Армиясы Советтин» жана башка көптөгөн ырларын айтсак болот. Бирок чыгармачылыгынын дәэрлик басымдуу бөлүгү лирикага, махабатка арналып жазылган.

Рыспай Абыкадыров музыкалык-обончулук чыгармачылыгында поэтикалык текстке өтө терең талдоо жүргүзөт эле. Өзүнүн да акындык өнөргө шыгы бардыгынан болсо керек, айрым поэтикалык тексттерди автордун көзүнчө эле шылдыңга алып сындал жиберчү. Рыспай поэтикалык тексттен кара сөз менен айта албай калган, адамдын ички дүйнөсүнө, сезимине багытталган поэтикалык ырларды издөөчү. Ошондуктан анын чыгармаларынын поэтикалык тексти терең мазмундуу жана лирикалуу.

Рыспайдын көпчүлүк ырлары биз жогоруда белгилегендей сүйүүгө, махабатка арналганын белгилегенбиз. Ал сүйүү ырларын ачык, «бетке» айтылган сүйүү эмес, ичинден күйүп, ой толгонуп, ичинден сыйзаткан, ичинден жан кейитип мунқанткан сүйүү махабаттары. Кара сөз, текст менен айта албаган ойду музыка, обон менен ички сезими түшүндүрүүгө аракеттенүү. Мындай чыгармаларды ырларынын аты эле билдирип турат. Мисалы: «Сагынуу», «Жолугарым билгемин», «Издейм сени», «Коштошуу», «Келчи, келчи кымбатым», «Биз экөөбүз», «Делбирим» ж.б. ырлары кирет.

Жогорудагы аты аталган ырлардын бардыгы минордук ыңгайда жазылган. Обондору башталганда төмөнкү добуштарда аткарылат да жарымынан өткөндөн кийин бийик, чыңалган добуштарга көтөрүлөт. Образдуу айтканда аткаруучу ырдын башында ойлонуп өз ичинен күнгүрөнүп алып, андан кийин кыжаалаттанып, ачык, бетке айтып жаткандай мунөз берет.

Рыспайдын жазган музыкалық чыгармалары көркемдүүлүгү, мазмундуулугу жана калыбы боюнча жөнөкөйдөн татаалды көздөй өсүп, байып олтурат. Мисал катары, алгачкы «Түгөйүм» менен ақыркы күндөрдө жазган «Махабат жөнүндө баллада» аттуу ырларын салыштырууга болот. Бул эки ырдын поэтикалык тексттери да ар башка. Музыкалык тили жана калыбы боюнча да ар түрдүү. «Түгөйүм» тогуз муундуу, төрт саптуу ыр жолдорунан турса, «Махабат жөнүндө баллада» он үч муундуу, он алты саптуу ыр жолдорунан турат. Көп саптуу музыкалык калып болгону менен бир бүтүн бөлүктүү чыгарма. Башталышындагы саптын обондору кийинчөрөөк жецил импровизацияланган. Чыгарманын жалпы кульминациясы бүтөрүнө жакындағанда берилген. Натыйжада башталышындагы саптардын обондору ақырындал өсүп, өнүгүп (тартылып) олтуруп, бүтөрүнө жакындағанда кульминацияга жетип, андан кийин тынчтанууга, токтолууга, бир жыйынтыкка келип бүтөт.

Рыспай артист катары да ар бир концертине тыкан даярданчу. Айрыкча жаңы ырынын бет ачары алдында көп жолу ырын кайталап, жакын адамдарына угузуп, алардын сын-пикирлерин талдап чыгат эле да, бир пикирге келгендөн кийин гана чыгармасын элге угузат эле. Элдик, шайыр мүнөздөгү жөнөкөй ырларына да терең мазмун берүүгө аракеттенчү. Айрым учурларда чыгармасын аткарып жатып адашып калган учурлары да болгон. Мындаидарда адашкан жерин артистизмге салып, импровизация менен толукташ койчу. Бирок адашып калгандын угуучулар билип калбаса әкен деп кыжаалат боло берчу. Чыгармасынын мазмунун күчтөндүрүү учун ар бир эле ырын концертке түрдүү варианта аткарып чыкканына көп жолу күбө болгонбuz.

Музыгадагы жецил ойлуулуктар, речитативдүүлүкту жактырчу эмес. Ошондуктан Рыспайдын обондору тынымсыз жогору жана төмөн көздөй жылган графикалык кыймылды сүрөттөп, тынчсызданган, ички ой толгоонун айлампасын мүнөздөп турат.

*Кожо ЖУМАБАЕВ,
ОшМунун искусство факультетинин окутуучусу, доцент*

РЫСПАЙДЫН ЭЛЕСИ

Обон – бул музыканын жаны, каны, кан тамыры, музыканын ички сыры, сырт кийими. Ал музыканы терметтет, музыканы ыйлатат, ырдатат. Адамдын жандуйнөсүн эргитет, эмгекке, жецишке үндөйт. Уккан элди жашоого, сергектикке ээрчитет.

Демек, обон музыканын соккон журөгү, музыканын өзөгү, гулу.

– Сен ырдап жаткан обон мага тааныш болуп турат, ал кайсы музыкадан эле? – деп сураганымда:

– Бул Италия композитору Росинин «Севидик чачтарач» деген операсынан, а бул болсо А. Малдыбаевдин «Айчурөк» операсынан деп айтканы эсимде турат.

Кулачы кенен, журөккө жагымдуу Рыспайдын обондору жайбаракат созулуп кәэде толкуп, кәэде ырайымдуу куллупруп, шанданат. Рыспай өзү дайым шайыр, ачык көңүл, ичинде кири жок, боорукер, тунук мүнөзү бар эле. Жүрүш-турушу, чөйрөсүнө жасаган мамилеси, кичи пейилдиги менен айырмаланчу. Чыгармалары өзүнө окшош. Өзү чыгармаларына окшош, таза инсан эле. Рыспайдын кыргыз элине калтырып кеткен обондору өзүнчө алтын казына. Анын чыгармаларынан (обондорунан) бир нотасын алыш, же кошууга болбайт. Себеби баары орду ордунда жиктелген ноталар.

Сөздөрү обон менен айкалышып, бирин-бири толуктап төп келишкен. Анын 300дөн ашык обондору болсо, алардын бардыгы тубаса таланттын ширесинен жаралган чыгармалар. Уккандарды өзүнө тарткан таасирдүү жиктелген ажайып чыгармалар.

Ар бир обон өзүнүн музыкасы, башкача айтканда, өзүнө таандык кайталангыс, сыйкырдуу гармониясы менен жаралган. Айтылып жаткан окуянын ички-сырткы дүйнөсү толугу менен берилген. Мейли ички көлөмдөгү 5–8 өлчөмдүү обон болсун («Алтынчы күнү кечинде») мейли чоң көлөмдүү («Чойт, эркечим») болсун, баарында ырдын ички маңызы толук ачылып, алар кең динамика менен байтылган. Р.Абдыкадыровдун чыгармаларынын өлчөмдөрү

(размерлери), ылдамдыкты (темптери) жана аткаруу маанай, мүнөздөрү туура жана билгичтик менен берилген. Ырдалып жаткан жүздөгөн обондордун ичинен атын атабаса да Рыспайдын обондору өзүнчө бөлүнүп, таанылып турат. Себеби анын өзүнө таандык түрүктүү стили, өзгөчөлүктөрү бар. Ал алардын жогорудагы айтылып кеткендөй кең диапазондуулугу, динамикага байлыгы, кооздугу, көркөмдүүлүгү менен айырмаланат. Жазган чыгармаларын токсон толгонуп жараткан сайын, өзү кайрадан төрөлгөндөй, обону менен кошо жааралгандай сезилет. Анын айланыча-чөйрөгө жылуу мамилеси, адамгерчилиги, адамды өзүнө тартып алчу руханий күчү сезилип турат.

Рыспай Абдықадыров кыргыз элинин уулу, эркеси, чыгармалары мекенинин менчиги. Мындаи инсан бир туулат десек жаңылбайбыз го! Рыспай бизге дайым керек. Жеке турмуштун кыйынчылыгын жөңгөндө, эмгекте, майрамда, салтанаттарда Рыспай бизге керек. Ал жогорку профессионал композитордун катарында, өмүрүнүн акырына чейин мүчө болбосо да турат, себеби ал эли учун толук обон булагы. Алыкул Осмоновду профессионал поэзия классиги десек, Рыспайды обон булбулу дейбиз. Алыкул, Рыспай – эки байма-бай элге жакын залкарлар. Экөөтөн түшүнүктүү, жөнөкөй жана терец мазмундуу инсандар. Алыкул нечен-нечен кыргыз акындарына, Рыспай да ошондой эле обончу жаштарга үлгү болушту. Ал обончулардын жол башчысы, топ башы.

«Уулум жок» – деп арманда кеткен Рыспай – өзү түбөлүккө, кылымдарга кыргыз элинин уулу болуп кала бермек. Рыспай Абдықадыровдун атын, элесин сактап калуу кыргыз элинин ыйык милдети. Бул милдетти элибиз, өкмөтүбүз эсинен чыгарбайт деген ойдо кала бермекчимин.

Акунжан ЭРМЕКОВ,
Ош шаарындагы Ниязалы атындагы музикалык окуу
жайынын окутуучусу

БИР ЖЕРДИН ТОПУРАГЫН ТЕБЕЛЕП ЧОДОЙДУК

Менин тагдырыма Рыспай Абдықадыров сыйктуу кыргыздын залкар инсаны менен бир жердин топурагын тебелеп, суусун ичип биргэ жашпо бактысы туш келгенине өзгөчө кубанам. Экөөбүз айылдык орто мектепти биргэ бүтүрүп, Ош мамлекеттик педагогикалык институтту курсаш болуп бир окуудук. Экинчи жагы экөөбүз тең Төнисбай уруусунун Булаш тобунаң экениме да сыймыктастып кетем.

Болоор бала жашынан эле белгилүү болот экен. Рыспай окуп жүргөн мезгилинде эле ырга шыгы бар, музикалык аспаптарда жакшы ойногон окуучулардан эле. Ал 1959–1960-жылдарда эле райондук маданият үйүнүн алдында уюшулган элдик таланттардын катарында комуз чертип, эл алдына чыгып жүрчү. Кийин ал белгилүү аккордеонист Мамат Оморовдун сунушу менен аккордеонду үйрөнө баштады.

– Колдорунун манжалары узун тура, аккордеонду ойноого ылайыктуу экен, абдан да ышкылуу экенсисиң деп мени Мамат аке көп шыктандырган эле, – деп Рыспай өзү сез кылып калчу.

Ал бул аспапта ойногонду тез эле өздөштүрдү. Андан көп отпөй эле айрым обондорду чыгарып, аны өзү аткарып, мурда комузда ырдал жүргөн ырларын аккордеондо аткарып элге тааныла баштады. Анын негизги темасы маҳабат болчу. Бул темада чыгарган обондору ошол мезгилдеги жаштардын арасында зор кызыгууларды туудуруп, эл ичинде чоң кадыр-баркка ээ боло баштады. Рас, ал абдан талыкпай эмгектенди. Өз эмгегинин изденүүсү аркылуу жалпы кыргыз жүртчулугуна таанымал залкар инсанга айланды. Бул мезгилге чейин Рыспайдай өзгөчө үнгө, обонго ээ болгон обончулар чыга элек болчу. Рыспайдын атагы дүңгүрөп турган учурда гана артынан бир катар обончу-аткаруучулар чыга баштады. Демек, ал кыргыз ыр дүйнөсүнө бир топ ырчы-обончу жаштарды өзүнүн ар-

тынан ээрчите келди. Мунун өзү – өз мектебин түзду деген сөз эмес бекен?!

Рыспай Абдыкадыровду жактырбагандар да болбой койгон жок. Ошол мезгилдеги кәэ бир алысты көре албаган, музыка, ыр жөнүндө өч түшүнүгү жок айрым идеологдор анын зор талантына бут тосуп, өздөрүнүн чала-моңол сындары аркылуу обончунун эл баалаган талантына текебердик менен мамиле кылышты. Мунун бардыгы жалпы жумурай-журттун көз алдында көрүнөө жүргүзүлдү. Ачыгын айталы. Ошол мезгилдеги Ош обкомунун идеология боюнча секретары Барпы Рыспаев аны концерттерге чыгарбай, өкмөттүк сыйлыктарга көрсөтпей: «Сен сүйүү ырларын ырдан жаштарды бузуп жатасың» – деп күнөөлөгөнүн Рыспай өзү өтө капа болуп эскерип калаар эле.

Бирок талант дегениң ар кандай тосмолорго карабай аккан суу сыйктуу толкуп, бөгөлүп туруп, аナン бир жагын жырып агып кетет турбайбы?! Аны түшүнбөгөндөр да көп экен турмушта. Обончу-ырчы катары жаңы чыгармаларын чыгара берди, эл-журттун назарына илине берди, атак-даңкы алыска угула берди. Ал адам катары, жолдош, дос, теңтүш катары да өзгөчө инсан болчу. Чогулуп биргө жүргөн кезибизде ал бир нерселерди ойлоп таап олтургандарды күлдүрүп, бардыгыбызды тамашага каркылчу. Эсимде, ал өзү айлык алганда ичем деп алып келген арагын Давлеттен кантип жашырганын айтып берип бизди күлдүргөн эле. Ал аракты туалеттин суу толтургучунан Давлет таап алгандан кийин жай айларында гардеробдогу Давлеттин кышкы пальтосунун коюн чөнтөгүнө, кышыңдасы жайкы кийиминин чөнтөгүнө салып коюп азаздан ичип коюп жүргөнүн айтып бизди күлдүргөн эле. Аны менен биргө жүргөн күндөрүбүз ушунчалык майрам сыйктуу көңүлдүү өтчү.

Рыспай Абдыкадыров бил ааламга бир келип-кеткен табылгыс зор талант. Анын көөнөрбөс чыгармалары бизге мурас болуп калды. Эми анын чыгармаларын музыкалык жактан изилдөө иштери биздин, айрыкча музыкалык сабаты бар жаштардын ыйык милдети деп эсептеймин. Бул ишке окутуучулар дагы көмөктөш болушу за-

рыл. Алар мыкты жаштарга дипломдук, диссертациялык темаларды тапшыруулары, алардын иштешине жардам берүүлөрү зарыл. Ошондо гана улуу инсандын музыкалык өзгөчөлүктөрүн, таланттынын терендигин илимий жактан аныктап, жалпы журтка жеткирген болор эле.

Эми чыныгы талант Рыспай Абдыкадыровдун өлбөсөчпөс чыгармалары, ал жөнүндөгү ой-пикирлер мындан быякка да айтыла, жазыла берерине ишенем.

*Жумамамат САИПОВ,
ОшМунун профессору, педагогика илимдеринин кандидаты,
эл агартуунун отличниги*

Рыспайга арналган поэтикалык саптар

ЫРДА РЫСПАЙ

Ырда, Рыспай!
Сенин ырың – тоо суусунун
Комуз күүлүү шарындай.
Сенин ырың – тоо койнунда
Түндө күйгөн жалындай.
Сенин ырың – жазгы күндүн
Жан жыргатаар табындай.
Анан ошол ырларыңды
Ким туралат сагынбай!

Ырда, Рыспай!
Ырларыңа талаалар да,
Калаалар да
Ыклас койсун мелтирип.
Ырың менен адамдарга
Апкелесиң сен тилек.
Сүйүсү жок жүрөктөргө
Ырың сүйүү келтирет.
Сен ырдасаң – тилек туусу,
Сүйүү туусу желпинет.

Ырда, Рыспай!
Ыр сурашса замандаштар
Бінтызарлуу карашып.
Жадыраган жылуу жүздөр
Жаратышат сага шык.
Берсин ырың эл пейилине
Жер көркүнө жарашик.
Алыс кетсин асем үнүң
Ак тоолордон ары ашып.

Ырда, Рыспай!
Обон созуп ободогу
Жылдыз менен ымдашчы.
Бууралардын чуудасындай
Булут менен сырдашчы.
Кәңүлүңө төрдөн алыш
Көлдөн алыш ыргакты,
Өзүң ырдап, өзгөлөрдүн
Жүрөктөрүн ырдатчы.
Өзүң жыргап өз ырыңдан,
Өзгөлөрдү жыргатчы!

Ыракаттуу ыргак менен
Ырда, тынба, Рыспай!
Чач, обонду ойго-тоого
Чачыладай – ырыстай.
Суусагандын мооку кансын –
Сун ырыңды ак пейилден
Ак чыныда кымыздай!

*Сооронбай ЖУСУЕВ,
Кыргыз Эл ақыны, Токтогул атындағы
мамлекеттік сыйлықтын лаураеты*

КУБАНЫЧТЫН АҚЫРЫ ЭКЕН АЙРЫЛУУ

Үнүң турар кулагыма жаңырып,
Отуң турар көз алдымда жагылып.
Мезгилди эми сен тоготпой каласың
Тоо суусундай тунук, таза ағылып.
Узак өмүр эми жаңы башталат,
Мурдагыдан бийик, таза, башкараак.
Тагдырыма эми амал да жок, арга жок
Бар болгону жүрөк күйөт, жаш тамат.
Эч ким билбейт күнү бүтөт кай күнү,
Кудай өзү камдайт тура кайгыны.
Арман экен бул өмүрдүн ақыры
Кубанычтын ақыры экен айрлыну.

Омор СУЛТАНОВ, Кыргыз Эл ақыны

ҮНҮҢ ТУРАР ЖАҢЫРЫП

Урушкансып ырайымсыз шул күн менен,
Телефондон өксегөн мұң үн менен,
Тирилигиндін жайсыздығын көп какшап,
Бир ай мурун сыздап ыйлап күйдү әлең.
Кайрат айткам анда абдан парыз – деп,
Гүл көңүлүн көтөрүүгө сөз издең:
«Баарыбыздын башыбызда көйгөй көп
Өксүк да көп, кимди айтасың тегиз деп».
«Эй, акын, сен айтканды мен да билем,
Солдоюп өлүп калат дейсицби сен!
Күрөшөм турмуш деген лөлү менен
Тирешем, жөн әле мен өлүп бербейм» –
Деп айтып көңүлүмдү тыңчытты әлең.
«Ылайым ошенте гөр, түк бош келбе» –
Деп дем айткам чын курдаштық дил менен
Бирок ичтен кычырагам: «Кысталак,
Ыйлатты экен Рыспайды ким деген!
Каракчыбы кайда басса үлгүргөн,
Заманасын куурулткан да, бүлдүргөн.
Махабаттын баладай ак ырчысын
Кабыргасын кайғы-муңга тилдирген?
Ташматовбу? Эшматовбу? Кай аким?
Алты шаарда алты сарай әэлекен?
Арам болуп калып кетээр өмүрү
Ың жазарлық ага бир үй бербеген!
О кыргызым, ушул азғын түрүндөн
Көп күйүттүн изин көрүп турам мен,
Бир күйүтүн карап туруп шу бүгүн
Айрылганың Рыспайдай үнүндөн!
Жүрөгүндө бар эле го айбатың,
Кандай saatta кетти бойдан кайратың,
Кандай касқақ, ким токtotту, кандай күч,
Ың бакчада булбул күштүн сайрашын?
Кош, ың пири! Сен бир келген жаңырык!

Мезгил канча сызыса дагы сабылып,
Ырың туар тامырында элиндин
Жүрөгүндө, жулұнұнда жаңырып!

МАХАБАТ ҮРҮ

(Рыспайдын эстелигине)

Мажнун талын ыргап сүйүүнүн,
Кайырмасын кайрып бир күүнүн,
Канча айрылыш, калпыс сыры көп
Канатында сыйзың бол күндүн.
Кер толгоосун кайрып бир күүнүн,
Бүтпөс ырын ырдаш сүйүүнүн,
Касиети күчтүү көлүнө
Кайрылгыстай терең сүңгүдүн.
Каухар ырың – улуу күйүтүн,
Өзөктү өрттөп чоктой күнү-түн,
Канча заман кара нөшөрдөй
Какшай берсин үзбөй үмүтүн!

Сүйөркул ТУРГУНБАЕВ,
Кыргыз Республикасынын маданиятына
эмгек сиңирген ишмери

ЭЛ КУМАРЫ ҮРҮНЦІЗДАН ТАРАБАЙТ

Айтыңызы ырдаш жашоо жакшыбы?
Татаал тагдыр күтүп бир ууч өмүргө.
Батат бекен бир жүрөктүн ташкыны
Сансыз ырга чачылбай да төгүлбәй.
Билдинизби, бакыт деген әмне экен?
Ырдаңызы эк бактылуу бир ырды.
Бакыт деген – баркын билген эл бекен,
Ошол бекен – балкып укса бир ырды.
Музыканын канатында зымырап,
Тагдыр ыры мезгилдерди аралайт.

Көкүрөктө әргүү турсун тыбырап
Эл кумары ырыңыздан тарабайт!

Кенже кезимде атагы таш жарып турган Рыспай Абдықадыров менен ардак наамды бир алыш калышымдын өзү адилеттик эмес эле.

*Уруниса МАМАТОВА,
Кыргыз Республикасынын маданиятына
эмгек сиңирген ишмери*

КОШТОШУУ ЫРЫ

Кызыл гүлдүү байрагым.
Колдон учуп кеттиң желге айдарым.
Бир кылымдын аягына жеткиче
Кыргызыма ырдап бердиң кайраным.
Кош, Рыспай!
Жашыл гүлдүү байрагым,
Жолдон чыгып, желге чачтың айдарым.
Жаңы кылым астанасын баскыча
Ата Журтка ырдап бердиң кайраным.
Канат кылыш аккордеонду күш менен,
Тең жарышып үн мейкинде уччу элең.
Анан кайра ак жамғырга айланып,
Адамдардын жүрөгүнө түшчү элең.
Сен нукура обон элең, үн элең,
Сүттөй таза сезим затын күрөгөн.
Бул турмуштун маанисine туюнуп,
Жетпей калдың көп нерсеге тилеген.
«Сүйүү каары толкун сүргөн Океан,
О тагдырым бороон коштоп теңдешкин.
Бул биримдик зор күчүндө ташыган
Арманымды ырдап бүтө элекмин!» –
Деген элең ичиң толуп жалынга,
Бир кездерде жазып коюп аны ырга.

Мына берем, ана-мына деп жүрүп,
Эх, карачы азыр жоксуң жанымда.
Жаратылган бир өзгөчө тамчыдан,
О Рыспай – таң булбулу таңшыган.
Кутман элиң жерге сүйрөп камчысын,
Сени жоктоп ыйлап турат артыңдан.

Сүйүнтбек ДҮЙШӨНАЛИЕВ

СЕН ЖАШАЙСЫҢ ТҮБӨЛҮК

«Бүркөк асман, жарк дегенсип чагылган»
Күйүп турган өмүр шамы өчтүбү?!
Булбул үндүү, торгой тилдүү Рыспай
Аттиң арман, бул жашоодон өттүбү?!

«Түгөйүндү» кайда таштап кеттиң сен,
«Келемин – деп, алтынчы күн кечинде»,
Кандай кайгы тартып турду болду экен
Сулайман тоом ушул күнү бешимде?!

Сен жаратар ырлар токтоپ, махабат,
Жетимсиреп обон калды жазылбай.
Күйүп-бышып муң-зарларын айталбай
Аккордеон ыйлайт такыр басылбай.
Өмүр чиркин гүлдөп турган мезгилде,
Өзүң жазган «Карашоро» жазындей,
Бизге ыйык Сулайман тоо жанында
Мүрзөң сенин турса гана казылбай.
Жаратканда өчпөс болуп жаралбас,
Өмүр тура бул жашоодо будемүк.
О Рыспай, өткөн менен өмүрүң,
Элиң учүн сен жашайсың түбөлүк!

Маматиса АБДЫКАИМОВ

АЙЛАНЫП КАЛДЫН ЖЫЛДЫЗГА

«Күлүп түшкөн сүрөтүндү көрсөтүп,
Ооруп каза болду» – десе теледен,
Кулун өндүү жүрөк туйлап чыңырып
Тәэгин үзүп кеткенсиди желеден.
Суук кабар кулак укса сүйбөгөн,
«Ырчы Рыспай өттү» десе дүйнөдөн,
Бычак мизин мыкчып карман алгансып,
Бүткөн бойдун жери калбай күйбөгөн.
Аза күттүм умачтай көз ачылып,
Ыраң өчтү, ыйлап кайра басылып.
Ыраа көрбөй, ишене албай турамын,
Ыйлап элиң көмсө жерге жашырып.

О шум ажал сындырдыңбы канатын?
Капысынан каптадыбы кара түн?!
Өзуң кетип, өчпөй калат тарыхтан,
Жүрөктөрдө жүзү жарық талантың.
Өлүм эмне? – башым катат бул сырға
Өмүр өчүп, сен айландың жылдызга.
Өчпөй турган музаларды жаратып,
Музыканын жолун ачтың кыргызга!

Улукбек АТАБАЕВ

АТТИҢ ДҮЙНӨ, ТАГДЫР ЭКЕН УШУНДАЙ

Ош пиридин кулуну элең Рыспай,
Опо, дүйнө, бизге неге ушундай?
Артист элең, айкөл элең элиңе
Аттиң дүйнө алып кетти тургубай.
Кош, Рыспай, Кара-Кулжа кулуну,
Атак-даңқың Ала-Тоого угулду!
Ак калпакчан, атчан кыргыз элиндин
Аза күтүп, көздөн жашы куюлду.

Кош бол эми, кош канаттуу Рыспай,
Жолонду ээрчип жолго чыктың угузбай.
Кыргызымдын кош жылдызы элеңер
Аттиң, дүйнө тагдыр экен ушундай.
Түштүгүмдүн кулуну элең Рыспай,
Опо, дүйнө, бизге неге ушундай?
Атак-даңқтуу айкөл элең элиңе
Аттиң, дүйнө, алып кетти тургубай?!

*Махамат – Халил МЫРЗАМАТ уулу.
Сары-Кол, Мургаб району*

АРМАНДУУ КОШОК

(Рыспайды эскерип)

Асмандан учкан жылдыздай,
Ааламдан учту Рыспай.
Атпай журтуң кайгырды
Аргендей үнүң угушпай.
Артыңда калган кыргызың
Аргасыз кейип турушту ай!
Уулусуң Кара-Кулжанын,
Укмуштай чыккан ырларың,
Уулун жоктоп тургансыйт,
Ак карлуу өзөн, кырларың.
«Аргымак чапкан талаалар»
Ажике жайлоо жыргалың,
Алар да турат сумсайып
Адырлуу Сары-Кырларың.
Оргуштап тоонун суусундай
Отуз жыл ырдан бердиң сен.
Обонуң, ырың эргитип
Ооздон түшпөй келдиң сен.
Ойлонтуп кеттиң кыргызды,
О дүйнө кантип кеттиң сен?
Үзүүн көрөр мезгилде,

Оопасыз ажал жеңдиң сен.
Окшотуп кызга гүл өңүн,
Ооздон түшпөй «Түгөйүм»,
Арзууга толгон ырынды
Азыр да ырдап жүрөмүн.
Арманга батып чыгарсың
Арзуусу болгон бирөөнүн.
«Алмашым» аттуу ырынды
Жаңыртып ырдап унутпай,
Азыркы сүйүү пири бул –
Зулайка менен Жусуптай.
Ааламдан кантип өттүң сен
Атактуу ырчы Рыспай!
«Сагынуу» деген ырынды
Канча укса кумар таркабайт,
Эркиндик курчап махабат
Эңсетет ырың канчаны айт.
Ишенбей «өлдү» дегенге
Тириүү деп далил кайталайт.
Өлүмгө ыраа көрбөстөн
Өзөгүм күйүп канталайт.
Көөнөрбөс ырың «Кымбатым»
Көөдендөн сүйүү жылбасын.
Көз тийип кетти белем – деп,
Көпчүлүк сени тындачу.
Жаннаты болгур Рыспай
Жаштардын болчу сырдаши.
Укканда «Издейм сенини»,
Жар салып ырдап теници,
Жароокер ошол сүйгөнүң
Болду экен кимдин шериги?
Алымкан болуп жүргөндүр
Астыртан угуп кебици.
Аттиң ай, арман деп калам
Арзуунун барбы Тецири?!

Санасам ырың түгөнбөйт,
Элүүдөн жашың өттү эле,
Алтымыш ашсаң не болмок,

Элирип жүрөк тынчыбай,
Эп кармап калам, кагазын.
Эсепсиз өткөн күндөрдүн,
Эсептеп ағын, карасын.
Эстүү агам Байдылда,
Эскерип Мидин агасын.
Эстелик сонун ыр жазып,
Элинин басты санаасын.
– Өрдөктөн чулдук кемби – деп,
Өзүм да кармап каламды.
Өрөпкүп көөнүм тынчыбай,
Откөнгө бөлүп санаамды.
Өзгө айла менен баса албай,
Өрттөңгөн жүрөк жарамды.
Өзгөчө жанган Чолпондой,
Өмүрдөн таппай караанды.
Өнөрлөш агам Рыспай,
Өзүңө жаздым саламды.
– Кечээ: «Рыспай өлдү» дегенде,
Кеңгиреп турду кулагым.
Кабарды айткан кишиден,
Кайталап кайра сурадым.
Жүлүнүм сыйзап зыркырап,
Жүзүмдү жашка буладым.
Жүргөн бир жолбун сөздүр – деп,
Жүрөккө үмүт уладым.
Анткени тириүү чакта өзүндүн,
Тилинди далай кескенбиз,
Тыйылып үнү булбулдун,
Тынчыптыр такыр дешкенбиз.
Өзүндүн көзүң бар чакта,
Өйдө-ылдый ушак кылганбыз.
Өмүрүн кыйып тил менен,
Өлтүрүп далай тынганбыз.
Өз өнөрүн сыйлабас,
Өзгөчө кыргыз урганбыз.
Эң алды болуп келатып,
Эчен бир талант сабында.

Эртелең кеттиң арадан,
Элүүдөн ашкан чагында.
Эрмеги кетип эл калды,
Ээнсиреп арка жагында.
Ак сүтүн берген Зуура эне,
Апаңыз үнүң уккандыр.
Абдықадыр атаңыз,
Астындан тосуп чыккандыр.
Жолдошуң эле жан кыйбас,
Жолонун үнүң уккандыр.
Жоругу кымбат Жолдубай,
Жолундан тосуп чыккандыр.
Курдашың болчу кыйышпас,
Курманбай үнүң уккандыр.
Тургунбай, Турап, Табылдың,
Туурандан тосуп чыккандыр.
Маалимиң эле алгачки,
Маматка салам салдыңбы?
Торгою болчу Аксынын,
Токондон кабар алдыңбы?
Ашкере талант Жумакең,
Аваңа салам салдыңбы?
Айтылуу куудул Асанкул,
Агаңдан кабар алдыңбы?
Кабарын билем алдыңбы,
Кай жакта экен түнөгү.
Канымгул, Мыскал эжелер,
Каткырып ырдап жүрөбү.
Талпынып учкан ак куудай,
Таалайлуу элдин багы эле.
Таттыбүбү менен Бұбұсара,
Татына бекен дагы эле.
Эң эле зирек жан элең,
Эртелең көңүл бөлдүңбү.
Экиядай агандын,
Эшик-төрүн көрдүңбү?
Сүймөнкул агаң өзүндү,
Сүйүнтүп тосуп алдыбы.

Сүртүму алтын кист менен,
Сүрөткө тартып салдыбы.
Болпойгон Рысбегинди,
Бооруна бекем кыстыңбы.
Асылың Абдыкеримдин,
Армандуу үнүн уктунбу.
Топ ақынды баштаган,
Токоңдо салам айттыңбы.
Атай менен Мусага,
Аябай эле жактыңбы.
Чуркап чыгып астындан,
Чубагың салам бергендер.
Чуру-чuu түшүп уккандар,
Чубашып бүтүн келгендер.
Ананайын ырда – деп,
Асылып жатып алгандыр.
Аргендей сонун үнүңе,
Аябай мооку кангандыр.
Сый-урматка бөлөнүп,
Суйсалып төргө өттүңбү.
Сыйлык, наамың аз эле,
Сыгылып бурчка чөктүңбү?
Эгерде наамга караса,
Элдиктер дооран сүргөндүр.
Эшмамбет, Барпы, Жеңижок,
Эшикте басып жүргөндүр.
Койкойтуп кармап жиликти,
Кордуулар дооран сүргөндүр.
Коргоол ақын кой багып,
Короодо жатып жүргөндүр.
Болжолдуу наамын көргөндө.
Бошошуп жылып чекеге.
Бороштун Ныязаалысы,
Бой сунган чыгаар Шекене.
Сайран куруп күш салып,
Салттуу өмүр сүргөндүр.
Сагымбайга Саяқбай,
Сабак берип жүргөндүр.

Атак-наамды алгандар,
Азапты башка салгандыр.
Абдырахман Атайга,
Аттокур болуп алгандыр.
Топ наамдуулар той берип,
Топурап жатып алгандыр,
Токтогул, Нияз, Нурмолдо,
Томсоруп четте калгандыр.
Орден, медаль таккандар,
Опсуз дооран сүргөндүр.
Ормонбек агаң от жагып,
Отун ташып жүргөндүр.
Алар-булар ал жакты,
Адилет деп жатпайбы.
Ак жүрөккө өзүндөй,
Анда Кудай айтпайбы!
Ала-Тоодой эмгектин,
Акыбети кайткандаир.
Алды-артынды толтуруп,
Атак-наамын таккандыр.
Салым кошуп аянбай,
Сан кыргызың келгендер.
Сага арнап алтындан,
Сарай салып бергендер,
Ордо жасап оймолоп.
Олтургузуп тактыга.
Оймок ооз кыздарды,
Ойноткондур астыңа.
Ошол дүйнө кут болсун,
Опол-тоодой бактыңа.
Эми бизден сурасаң,
Жерин турат баягы.
Эки кулак делдейип,
Элиң турат баягы.
Таштан курап салынган,
Тамың турат баягы.
Там ичинде Давлеттей,
Жарың турат баягы.

Ала-Тоодо аппак кар,
Музун турат баягы.
Ата дешкен төрт бирдей,
Кызың турат баягы.
Сен иштеген окуу жай,
Санат турат баягы.
Жакшы-жаман көрушкөн,
Жамаат турат баягы.
Чоң ичишип, чоң жешип,
Чондор турат баягы.
Томкорулбас, эрибес,
Тондор турат баягы.
Өзүң бардан миң эсе.
Өз атынды макташты,
Өйдө жакка көтөрүп,
Өлүп кете жаздашты.
Өз башынды сөз менен,
Улуу кылып коюшту.
Өзгөдө жок таптакыр,
Сулуу кылып коюшту.
Баа жетпеген ақылман,
Чечен кылып коюшту.
Байлык жыйнап сөз менен,
Эчен кылып коюшту.
Өлгөндөн соң өзүңө,
Дос болгондор көбөйдү.
Өмүр бою бир жүрүп,
Кош болгондор көбөйдү.
Жашчылыкта бир басып,
Жыргагандар көбөйдү.
Жаагын жанып ырынды,
Ырдагандар көбөйдү.
Сен кеткен соң ушинтип,
Кам тарткандар көбөйдү.
Сезимдери ойгонуп,
Жан тарткандар көбөйдү.
Сен кеткен соң бу жерде,
Даам бергендер көбөйдү.

Сени күтүп турғансып,
Наам бергендер көбөйдү.
Сылтып баскан талантты.
Сыйлагандар көбөйдү.
Сыйга жетпей кур калып,
Байлагандар көбөйдү.
Өнөргө әмес өзүңө
Жан тартқандар көбөйдү.
Өчү бардай наамдарды,
Таркатқандар көбөйдү,
Эки ыр ырдаپ «әмгекке»,
Асылғандар көбөйдү.
«Әлдик» наамга азуусун,
Батыргандар көбөйдү.
Элден-журттан уялбай,
Эки кашык салған көп,
Әмгек этип кыйратпай,
Әлдик болуп алған көп.
Азыр бизде ушундай,
Айта берсе арман көп.
Атак, наамга ат коюп,
Акыйкattan тайган көп.
Тармалынан тагы көп,
Такыр заман келди окшойт.
Таланттынан наамы көп,
Жакыр заман келди окшойт.
Канча талант базарда,
Канча талант жакада.
Кадырын билбей кыргызы,
Калыбек досуң қапада.
Мылжындар озуп бу кезде,
Мыктылар турат кар болуп.
Мунқанып үйдө олтурат,
Мыктыбек агаң шал болуп.
Өнөрлүү иниң экенин,
Өрөөндүү кыргыз бүт билет.
Өзүңдү жоктолп Бекөнбай,
Өзгөчө кыйын үшкүрөт.

Алтымыш таяп калганда,
Азыраак ырды танды окшойт.
Аксуубай, Үсөн досторуң,
Акырын басып калды окшойт.
Сан ырдын аткан жебесин,
Саадагы бир аз жанды окшойт.
Сардарбек менен Бекболот,
Салкындалп басып калды окшойт.
Жергеси Кара-Кулжанын,
Жеринен түшпөй калаага.
Жез тандай иниң Жеңишбек,
Жете албай жүрөт маарага.
Обондон бир аз оолактап,
Ойрондор менен жанаашып.
Орошон иниң Түгөлбай,
Ордодо жүрөт адашып.
Көөшүлүп уктап тим жатпай,
Көрөбү сени түшүндө.
Келтейген иниң Асанын,
Көжөлүп дале күчүндө.
Мурдуна чүлүк салдыrbай,
Музага кәэде жолугуп.
Мунумдан такыр жазбайм – деп,
Муканың жүрөт оолугуп.
Аргендей обон созгондо,
Ачылчу кабак бүркөлбөй.
Атайбек менен Каныкей,
Алыстап барат үркөрдөй.
Издери очпөс жан эле.
Ирмейли кирпик дешкенби,
Исирадин, Эсенбек,
Ийинге кирип кеткенби.
Күп күлүк эле бир кезде,
Куусаң да койчу жандатпай.
Кудайберген, Жолдошбек,
Куйругун жүрөт карматпай.
Барскан дөөшү ургандай,
Башкача болчу басымы.

Бабаравшан, Токондун,
Басандап барат басыгы.
Зардеси күчтүү жан эле,
Зап ырлар жазган ырааттуу.
Зайнидин менен Алымбек,
Заң басып калган сыйктуу.
Торгойдой обон салчу эле,
Топтолгон элди каратып.
Токторалы, Адылбек,
Тобунан калды адашып.
Топ ырлар менен чыкты эле,
Тоотпос ызгаар, бороондуу,
Тургуннаалы, Шеркулун,
Тута албай жүрөт обондуу.
Маңыздуу төрт, беш ыр менен,
Максатка жеттик дешеби,
Маматибраим, Камчыбек.
Маалкатып жүргөн кезеги.
Тайкулук кезде Жанышбек,
Тапты эле ырдын дайрасын.
Ташыркап асый болгондо,
Табалбай жүрөт айласын.
Иргелип алга чыкты эле,
Идирек обон жаратып.
Ибрагим, Бектериип,
Изинен кетти адашып.
Арзыбек, Апаз ининдин,
Арбыган кези арышы.
Айныбай кетсе булардын,
Алыска жетер дабышы.
Арт жакта келет калганы,
Аскердей болуп чубашып,
Аттарын жазып кагазга,
Айтууга жетпейт убакыт.
Рыспай ким деп сурасаң,
Ийин күйшөп күлүшкөн,
Ырчылар абдан көбөйдү.

Ызы-чуу болуп жүрушкөн.
Ой менен тоону оттогон,
Обончулар мол болду.
Отко, сууга малынып,
Обон кургур кор болду.
Сөөмөйүн такап көзүнө,
Сөлдөйтүп тизип баарысын,
Сөксөнүз дагы түшүнбөйт,
Сөз менен ырдын маанисин.
Опур-топур болушуп,
Обдулуп алга бөлүнбөйт.
Ошентип жүрсө булардын
Одолор түрү көрүнбөйт.
Байдылда агам айткандай,
Мен болсом жүрөм мен болуп.
Бир таланттан кем болуп.
Бир талантка тең болуп.
Мекеним ыйык жер болуп,
Медерим кыргыз эл болуп.
Өнөрүм обон, ырчылык,
Өзүндөн алган мурастап,
Өзгөлөр жеткен сый-урмат,
Өгөйлөп жүрөт ыраактап.
Өгүз өлбө дегендай,
Өтүүдө күндөр чубактап.
Сөөм, карыш макалдын,
Сөөлөтү дала күчүндө,
Сөз менен мактап кээ бирөө,
Сөгүшүп жүрөт ичинде.
Жакын-алыс дегендин,
Жардыгы дала күчүндө,
Жалпандал мактап кээ бирөө,
Жамандап жүрөт ичинде.
Билгеним ушул дешеби,
Бийиктен карап күлүшөт.
Бийлиги барлар ининди,
Билмексен болуп жүрүшөт.

Көргөнүм ушул дешеби,
Көлтейүп карап күлүшөт.
Көзүрү барлар иниңди,
Көрмөксөн болуп жүрүшөт.
Көп түкүрсө көл деген,
Көпчүлүк деген көпчүлүк.
Ийнинен таптап ошолор,
Иниңди жүрөт көптүрүп.
Ийилип салам бербейт – деп,
Ирдентпей кайра чөктүрүп.
Ичи тар кәэ бир адамдар,
Иниңди жүрөт сөктүрүп.
Урматтуу устат агайым,
Ушундай менин кабарым.
Умсунуп жүргөн кезегим,
Улукка жакпай жамагым.
«Ушунуң сенин жаман» – деп,
Урушуп жүрөт аялым.
Байсаса мейли байсасын,
Балчыктуу сазга коно албайм.
Бар турпагым өзүндөй,
Башкача такыр боло албайм.
Канжар кылып каламын,
Как жүрөккө сайган бар.
«Каттамага» катташып,
Калың элге жайган бар.
Ийги сырың чачышып,
Изги атына күлгөн бар.
Ирик-чирик ооз менен,
Ичкич кылып жүргөн бар.
«Соңку дүрмөт» сүйүүндү,
Соолутуп такыр үзгөн бар.
Сокур тыйын акчага,
Соодалашып жүргөн бар,
Канча даңқын көтөрдүн,
Кара-Кулжа конушту.
Кайткандан соң, кайран журт

Кабар албай коюшту.
«Мударистер» сөз кылган,
Музей турат ачылбай.
Кирдеп барат кол жазмаң,
Китең болуп басылбай.
Аппак күмбөз курсун – деп,
Азыр жаткан ордуна.
Ар ким айткан акчалар.
Акпай койду «фондуга».
Айтпай кыргыз тааныган,
Атагыңа жармашты.
Абийирсиздер ушинтип,
Арбагыңды алдашты.
Эч кайгырба Раке,
Элиң сени унутпайт.
Эркелетип көтөргөн,
Жериң сени унутпайт.
Ынак жолдош, дос, тууган,
Баары сени унутпайт,
Ырыңы ырдаپ Жолболдуң,
Дагы сени унутпайт.
Экрандан өчпестөн,
Сүрүң жашайт түбөлүк.
Эчендерди тамшантып,
Үнүң жашайт түбөлүк.
Калпың калып унутта,
Чының жашайт түбөлүк.
Канча кылым өтсө да.
Ырың жашайт түбөлүк!

Жолболду АЛЫБАЕВ,
*Кыргыз Республикасынын Эл артисти,
Ош МУнун доценти, обончы, ырчы, акын*

РЫСПАЙ АБДЫКАДЫРОВДУН ӘМҮР ЖОЛУНДАГЫ НЕГИЗГИ ДАТАЛАР

- 1941**-жылды 12-январда Ош облусунун Кара-Кулжа районундагы Сары-Булак айыл кенешине караштуу Кызыл-Булак кыштагында Бекташов Абдықадыр менен Кадыр кызы Зууранын үй-бүлөсүндө төрөлөт.
- 1948–1952**-жылдары Кызыл-Булак айылындагы башталгыч мектепте окуп, 4-классты бүтүрөт.
- 1952–1955**-жылдары Кызыл-Булак айылынан беш чакырым алыстыктагы Сары-Булак айылындагы жети жылдык мектепте окуйт.
- 1956–1959**-жылдары Кара-Кулжа районунун борборунан 7 чакырым алыстыктагы 1-Май айылындагы Токтогул атындагы мектеп-интернатта окуп, орто билимге ээ болот. (Окуп жүргөн учурунда мектептеги өздүк көркөм чыгармачылык ийримине катышып, Р. Шүкүрбековдун «Жапалак Жатпасов», Т. Абдумомуновдун «Атабектин кызы» аттуу пьесаларын коюшуп, анда Рыспай башкы ролдорду аткарат.
- 1959**-жылды биринчи жолу чыгармачылыгынын төл башы болгон А.Токомбаевдин сөзүнө жазылган «Кыздын сыры» аттуу обонун чыгарат.
- 1959–1960**-жылдары Совет (азыр Кара-Кулжа) райондук элдик театрда артист болуп иштейт.
- 1960**-жылды райондук элдик театрда өзү менен бирге иштеген Тоту аттуу кызга үйлөнөт. (1961-жылды Алтынчач, 1963-жылды Гүлзат, 1965-жылды Гүлжамал аттуу кыздардын атасы болот).
- 1960**-жылды декабрь айында Советтик Кыргызстандын композиторлорунун VIII пленумуна, обончулардын 1-респубикалык семинарына делегат катары чакырылат. Бул форумдан ишине музыка изилдөөчү С. Виноградов, комузчу И. Туманов, композиторлор А. Малдыбаев, М. Абдыраев, К. Молдобасановдор катышышат.

- 1961–1962**-жылдары Өзгөндөгү кыргыз драма театрында артист болуп иштейт. Кийин театр Жалал-Абад шаарына көчүрүлүп, 1962-жылы жоюлуп кетет.
- 1961**-жылды Өзгөндөгү кыргыз драма театрында иштеп турган учурунда белгилүү аккордеонист, таланттуу музыкант Мамат Оморов менен таанышып, андан аккордеондо ойноонун сырларын үйрөнүп, аны өмүр бою устаты катары кадырлап калат.
- 1963–1966**-жылдары Ош мамлекеттик педагогикалык институтунун музикалык-педагогикалык факультетинде окуйт. (1964-жылдан институттун музикалык факультетине айландырылат).
- 1966**-жылды Ош облусунун Ала-Бука районундагы Шакафтар сөөк-кагыны ооруказасына келип дарыланат.
- 1967**-жылды апрель айында окуусун таштап, Фрунзе (Бишкек) шаарындагы онкологиялык ооруказана келип дарыланып, колтугунан операция жасалып айыгып чыгат.
- 1967**-жылдын июнь айында экинчи аялы Узакбаева Оңолго үйлөнөт.
- 1968**-жылды февраль айында кызы Аида төрөлөт.
- 1968–1969**-жылдары борборубуздагы Токтогул Сатылганов атындагы филармонияда солист болуп иштейт.
- 1969**-жылды декабрь айында Ош шаарына келип, Даалет Исмановага үйлөнөт. ОМПИнин музикалык факультетине кайра кирип окуй баштайт.
- 1970**-жылды октябрь айында Сюита төрөлөт.
- 1971**-жылды ОМПИнин музикалык факультетин бүтүрүп чыгат жана облустук эл чыгармачылык борборунда директор болуп иштейт.
- 1972**-жылды Ош шаарындагы музикалык окуу жайында мугалим болуп иштей баштайт.
- 1973**-жылдын август айынан баштап, ОМПИнин музикалык факультетине окутуучу болуп кызматка орнoshот жана бул жерде өмүрүнүн акырына чейин иштейт.

1983-жылы 1-ноябрда музыкалык факультеттин деканынын орун басары тарабынан институттун ректоруна Р. Абдықадыровду кызматынан кетириүү боюнча рапорт берилип, эмгек тартибин бузгандыгы учун кызматынан бошотулган. Кайра ректордун оозеки буйругу боюнча кызматында калтырылган.

1987-жылы январь айында ОГПИнин жетекчилиги тара-бынан экинчи жолу кызматтан кетирилип, кайра тийиштүү органдар тарабынан мыйзамсыз деп та-былып, кайра ишинде калтырылган.

1987-жылы февралда 86 жаш курагында апасы Зуура, июнь айында 62 жашында бир тууган агасы Koch-корбай каза болушат.

1988-жылы «Кыргыз Республикасынын эмгек сицирген артисти» деген ардак наам берилет.

1989-жылы «Ырларым – менин тагдырым» деген ноталуу ырлар жыйнагы жарык көрөт.

1991-жылы Ош облустук Кеңешинин депутаты болуп Ош шаарынан шайланат.

1994-жылы май айында Жалал-Абад шаарында «Рыспай Абдықадыров» клубу түзүлүп, анын ачылыши аземине езу атайын барып катышат.

1994-жылы 12-сентябрда таңкы saat 8де облустук оору-канада каза болот.

1994-жылы 29-сентябрда «Эл агартуунун отличники» деген ардак наам ыйгарылат.

1994-жылы ноябрь айында Ош облустук филармониясына, Кара-Кулжа районундагы музыкалык окуу жа-ына Р.Абдықадыровдун ысымы ыйгарылат.

1997-жылы 12-январда туулган күнүнө карата Сулайман тоосундагы бейитине орнотулган эстелиги ачылат.

1999-жылы июнь айында Кара-Кулжа районунун Ажыке жайлоосунда Р. Абдықадыровдун ырларын аткаруу боюнча ырчы-аткаруучулардын респубикалык фес-тивалы өткөрүлүп, сыйлыктар белгиленген.

2001-жылы 11-январда 60 жылдык юбилейин өткөрүү боюнча өкмөттүн буйругу чыгат жана юбилейди өткөрүү комиссиясы түзүлгөн.

2001-жылы 12-январда Ош шаарынdagы музыкалык окуу жайына жана шаардын көчесүнө ысымы ыйгарылган.

2001-жылы 3-апрелде Ош мамлекеттик университетинин алдында «Р. Абдықадыров атындагы коомдук фонд» түзүлүп, 4-апрелде шаардык марафон өткөрүлгөн.

2001-жылдын май айында Кара-Кулжа районунун борборунда Р.Абдықадыровдун 60 жылдык юбилейи белгиленип, жергиликтүү Төрөбек атындагы стадиондо ыр майрамы өткөрүлгөн.

2002-жылдын 12-сентябринде Ош мамлекеттик университетинин искусство факультетинин алдында музей ачылган.

**Р.АБДЫКАДЫРОВДУН ӨМҮРҮ,
ЧЫГАРМАЧЫЛЫГЫ ЖӨНҮНДӨ МАКАЛАЛАР,
БАСЫЛМАЛАР**

Мияшев Т. Музыка анын түгөйү. Ленинчил жаш. 1966, 23-март.

Бердибаев А. Ыры жакшы өмүрдөй. Ленинчил жаш. 1966, 3-сентябрь.

Исаков И. Ырдын сыры. Кыргызстан маданияты. 1967, 28-апрель.

Гилязетдинов И. Махабат обондору. Ленинчил жаш. 1969, 1-ноябрь.

Каимов К. Изденүү жолунда. Кыргызстан маданияты. 1969, 22-январь.

Сейтбеков Т. Талант жана обон. Кыргызстан маданияты. 1969, 28-август.

Алагушов Б. Жаштардын обондоруна ой жүгүртүүлөр. Ала-Тоо, № 5 1973, 130–142-б.

Боркеев Б. Жаш обончулардын чыгармачылыгы тууралуу айрым ойлор. Ала-Тоо, № 4, 1975, 132–142-б.

Аматжанов А. Шайкеш келсин. Кыргызстан маданияты. 1975, 2-апрель.

Абдыкеримов Ч. Қөңүл бөлүшсө. Кыргызстан маданияты. 1975, 2-апрель.

Машаев А. Угуучулардын талабы. Кыргызстан маданияты. 1975, 22-май.

Мырзабеков А. Жагымдуу обондор жаңырып. Ленин жолу. 1976, 10-апрель.

Абилов Б. Таңшыган обондор. Советтик Кыргызстан. 1977, 17-сентябрь.

Боркеев Б. Жүрөк ынаткан ырлар. Ала-Тоо. №1, 132–140 б. Боркеев Б. Обондон козголгон ойлор. Ленинчил жаш. 1979, 6-январь. Кыргызстан маданияты. 1979, 6-январь.

Боркеев Б. Обонго олуттуу талап койсок. Ленинчил жаш, Кыргызстан маданияты. 1979, 19-июль.

Тагаев Б. Обончуларга камкордук. Кыргызстан маданияты. 1980, 3-апрель.

Усупов С. Заманына жараша ыр. Кыргызстан маданияты. 1980, 31-январь.

Алагушов Б. Обондуу ырлар жөнүндө. Ала-Тоо, №7, 145–150 б.

Урбаев А. Ыр ышкысы. Ленин жолу. 1981, 17-июль.

Эгембердиев А. Обончу. Ысык-Көл правдасы. 1981, 11-сентябрь.

Саламатов Т. Обондо козгогон ойлор. Кыргызстан маданияты. 1982, 13-апрель.

Аширов Ж. Менин сүйүктүү обонум. Кыргызстан маданияты. 1982, 3-июль.

Боркеев Б. Ырга айланган өмүр. Ленинчил жаш. 1983, 23-апрель.

Боркеев Б. Ырга айланган өмүр. Портреттик макалалар. (Жаштар учун), Фрунзе, Мектеп, 1985, 14–28 б.

Нышанбаев Т. Обологон обондор. Ленин жолу. 1986, 18-март.

Алагушов Б. Обон талапка татыса. Ала-Тоо, № 12, 1986, 114–118 б.

Айылказиев Ш. Шернеден чыккан ой. Ленинчил жаш. 1987, 25-апрель.

Боркеев Б. Адилет болуу парзыбыз. Ленинчил жаш. 1988, 13-август.

Жусупов К. Талантына таазим этебиз. Советтик Кыргызстан. 1988, 22-июль.

Кенжеев Т. Таңшыган талант ырлары. Ленин жолу. 1988, 10-октябрь.

Калдаров Э. Эңсеген менин обонум. Советтик Кыргызстан. 1988, 12-июль.

Калыков А. Рыспайдын обону Якутияда. Ленинчил жаш. 1088. 24-март.

Чолпонбаев Т. Ырыски издеңген ырлар. Советтик Кыргызстан. 1988, 22-июль.

Боркеев Б. Обончу деле киши. Фурунзе шамы. 1990, 17-октябрь.

Боркеев Б. Элдик башат эч качан соолбойт. Фрунзе шамы 1990, 4-декабрь.

Жусубеков А. Элдик обон оболосун. Ленинчил жаш. 1990, 30-январь.

Токторбаев М. Калыс бааланса. Ленинчил жаш. 1990, 30-январь.

Токтошев К. Ырга айланган өмүр. Ленинчил жаш. 1990, 1-февраль.

Саламатов Т. Оболо кыргыз обону. Ала-Тоо, № 10, 1990, 141–146 б.

Алагушов Б. Канаттуу ырлардын кадырманы. Мугалимдер газетасы. 1991, 1-февраль.

Жусуев С. Махабаттын жарчысы. Кыргызстан маданияты. 1991, 10-январь.

Камалов А. Оболой берсин обонуц. Ленин жолу. 1991, 12-январь.

Казаков Т. Ырга арналган өмүр. Советтик Кыргызстан. 1991, 12–13-январь.

Сарыбаев У. Карлыгач болуп кетсем дейм. Советтик Кыргызстан. 1991, 12–13-январь.

Жусуев С. Махабат ырчысы. Кыргызстан маданияты. 1991, 10-январь.

Ааматов М. Өнөр (Рыспай Абдыкадыровго), Кыргызстан маданияты. 1991, 10-январь.

Боркеев Б. Тагдырларында. Кыргызстан маданияты. 1991, 10-январь.

Маматова У. Булбулдун үнүн ким тааныйт. Кыргызстан маданияты, 1991, 10-январь.

Сатыбалдиев А. Обондогу өмүр. Саясий трибуна. №4, 1991, 89-92 б.

Стамбеков С. Ыр чабыты. Фрунзе шамы. 1991, 18-январь.

Жээнбаева. Чүкөндү өкчөй бер, Рыспай. Ош жаңырыгы, 1993, 11-март.

Малаев К. Ырдайт Рыспай. Кыргыз Туусу. 1993, 29-октябрь.

Абыталиев А. Обону жүрөктөрдөн түнөк тапкан. Кыргыз Туусу. 1993, 9-ноябрь.

Рыспай Абдыкадыров (некролог). Ош Жаңырыгы. 1994, 13-сентябрь.

Султанов О. Кубанычтын акыры экен айрылуу. Кыргызстан маданияты. 1994, 15-сентябрь.

Молдобасанов К. Кош, музыка дулдулу. Кыргызстан маданияты. 1994, 15-сентябрь.

Апышев М. Кыргыз ырын улантты. Кыргызстан маданияты. 1994, 15-сентябрь.

Казаков Т. Ал бүтүндөй бир доор болду. Кыргызстан маданияты. 1994, 15-сентябрь.

Керимбаев А. Айланып көлгө конбосон. Кыргызстан маданияты. 1994, 15-сентябрь.

Рысколов Р. Рыспай Абдыкадыровго. Кыргыз Руху. 1994, 16-сентябрь.

Арстанбек уулу М., Назаркулов Б. Кош бол, кыргыз булбулу. Кыргыз Руху. 1994, 16-сентябрь.

«Кыргыз Руху» гезитинин жамааты. Издейм сени арасынан элдердин. Кыргыз Руху. 1994, 16-сентябрь.

Төөкөз уулу Жоро (Кытайdagы Кызыл-Суу кыргыз автоном облусунун «Кызыл-Суу» гезитинин кабарчысы). Ыр агасы Рыспай, жанып өчтү жылдыздай. Ош жаңырыгы. 1994, 8-октябрь.

Атабаев У. Композитор агама. Ош жаңырыгы. 1994, 8-октябрь.

Абдыкаимов М. Рыспайды эскерүү. Ош жаңырыгы. 1994, 8-октябрь.

Мырзамат уулу Махаматхалил. Рыспай, кош! Ош жаңырыгы, 1994. 8-октябрь.

Ташбаев К. Издейм сени арасынан элдердин. Ош жаңырыгы. 1995, 9-сентябрь.

Исманова Д. Издейм сени арасынан элдердин. (Баарлашкан Назаралиев Б.) Кыргыз Руху. 1996, 26-январь.

Ташбаев К. Ырдалбаган ыр калды. Заман Кыргызстан. 1996, 16-февраль.

Тургунбаев С. Махабат ыры. Заман Кыргызстан. 1996, 16-февраль.

Ташбаев К. Кыргыз ырынын кызыры. (Коштошуу ыры). Заман Кыргызстан. 1996, 1-февраль.

Боркеев Б. Ак куулар сени сагынар. Кыргыз Туусу, 1997, 1-2-апрель.

Жусуев С. Адамдар. Китепте: Рыспай (Дастан). Ырлар жана дастандар жыйнагы. Б., «Кыргызстан» Басма үйү, 1997, 121 – 143 б.

Эрматов С. Ырыспай Абдыкадыров (эссе). Ой булбул. 1998, 2-февраль.

Маматова У. Капаста булбул сайрабайт. «Кербез» музыкалык журналы. №3, 1998.

Толтоев Ж. Жашык эле жарыктык. «Кербез» №3, 1998.

Бусурманкулова Б. Ыр ааламындагы Рыспай. Кыргыз Туусу. 1999. 1-2-июнь.

Чотурова Б. «Мен айрылсам, сен да менден айрылдың». Кыргыз Туусу. 1999, 13–15-июль.

Акунова Ж. Рыспай түшүмдө бейиште жүрүптур... Кыргыз Туусу. 1999, 23–25, 26–29-ноябрь.

Токтобаева К. Рыспайдын ыры жана ыйы. Асаба. 2000, 12-январь.

Кадыралиев С., Борошев С. Рыспай Абдыкадыров жана кыргыз обондору. КТР-Обо. 2001, 5-январь.

Боркеев Б. Рыспай. (Даректүү баян). КТР-Обо, 2000, 8-сентябрь.

Боркеев Б. Ырга айланган өмүр. КТР-Обо. 2001, 5-январь.

Ашимбаев А. Асылга арноо. Асаба. 2001, 12-январь.

Токтобаева К. Өмүрдөн тамган тамчылар. Асаба. 2001, 12-январь.

Жусуев С. Рыспай – ырдын падышасы. Асаба. 2001, 12-январь.

Казаков Т. Муңайым ырдын мунарасы. Асаба, 2001, 12-январь.

Исманова Д. Рыспай түшүмдө перилер менен жүргөнүн көрдүм. (Баарлашкан К. Токтобаева, Асаба. 2001, 30-январь.

Сарыбаев У. Эңсеген менин обонум. Кыргыз Туусу. 2001, №2, 5, 9, 12-февраль.

Иметов Б., Жолдошев Т. Эл сүйгөн обончу эле. Экспресс-баян. 1994, 16-сентябрь.

Мырсабеков А. Интеллектуалдуу адам эле. Экспресс-баян. 1994. 16-сентябрь.

Батырбекова С. Кайгырып турат калың журт. (Рыспай агама арналган кошок). Экспресс-баян. 1994, 16-сентябрь.

Жороев Т. Аттин дүйнө, агатайым. Экспресс-баян. 1994, 16-сентябрь.

Мамытов У. Ақыркы жолугушуу. Экспресс-баян. 1994, 16-сентябрь.

Ташбаев К. Аттин дүйнө бири кем. Ош жаңырыгы. 1994, 16-сентябрь.

Каракозуев М. Ыйлап жатат Карапоро, Ажике. Ош жаңырыгы. 1994, 16-сентябрь.

Сатыбалдиев С. Ырчы менен. Ош жаңырыгы. 1994, 16-сентябрь.

Дүйшөналиев С. Коштоштуу ыры. Ош жаңырыгы. 1994, 16-сентябрь.

Эрмеков А. Рыспайдын элеси. Ош жаңырыгы. 1994. 22-октябрь.

Урбаев А. Эстен кетпейт элеси. Ош жаңырыгы. 1994. 17-декабрь.

Кенжеев Т. Улуулар унутулбайт эмеспи. Ош жаңырыгы. 1995, 11-март.

Ташбаев К. Кыргыз ырынын кызыры. Нуска. № 4, октябрь 1995.

Тургумбаев С. Үнүң тураг жаңырып. Нуска № 4, октябрь. 1995.

Казаков Т. Муңайым ырдын мунарасы. Нуска №4, октябрь. 1995.

Ашимбаев А. Асылга арноо. Нуска №4, октябрь. 1995.

Токтобаева К. Өмүрдөн тамган тамчылар. Нуска. №4, октябрь. 1995.

Жусуев С. Рыспай – ырдын падышасы. Нуска. №4, октябрь. 1995.

Мырзаматов Н. (Кара-Кулжадагы Р. Абдыкадыров атындағы музыкалық мектептін директору). Баарлашкан – Матиева А. Ош жаңырығы. 2001, 9-май.

Иметов Б. Рыспайдын жандуйнөсү. Ош жаңырығы. 2001, 6-январь.

Сарыбаев У. Рыспай. Эркин Тоо. 2001, 12-январь.

Канаров А. Рыспай, биз сага карызыбыз. Ош жаңырығы. 2001, 13-январь.

Момуналиев С. Обон асманында жангап жылдыз. Ош жаңырығы. 2001, 13-январь.

Исманова Д. Рыспайды жүрөгүмдүн терецинде сактаймын (Баарлашкан Кыдыралиева К.) Ош жаңырығы. 2001, 13-январь.

Пасаңова З. Рыспайдын маҳабаты. Ош жаңырығы. 2001, 3-февраль.

Исаев А., Мамутов К. Өлбөстүккө таазим. Ош жаңырығы. 2001, 3-март.

Мурзаев М. Анын үнү өчпес эле таңшыган, уккан адам сымап болуп балкыган. Ош жаңырығы. 1995, 9-сентябрь.

Ташбаев К. Рыспайдын улуулугу. Ош жаңырығы. 2001, 31-март.

Канаров А. Рыспай жөнүндө икая. Ош жаңырығы. 18, 21–25-апрель.

Жакыпов М. Рыспайдын обону. Ош жаңырығы. 2001, 9-май.

Канаров А. Рыспайдын өзбек жана таластық болгону жөнүндөгү икая. Ош жаңырығы. 2001, 16-май.

Бостонкулов М. Издейм сени арасынан элдердин. Ош жаңырығы. 2001, 30-май.

Касиев Н. Калк уулун кадырлайт. Ош жаңырығы. 2001, 23-июнь.

Карыбекова К. Филармония Р. Абдыкадыровдун атында. Ош жаңырығы. 1994. 19-ноябрь.

Моңолбаев Т. Рыспай Абдыкадыров баяны, же белгилүү обончу, композитордун өмүр-таржымалындағы айрым орчундуу окуялар жөнүндө. Ош жаңырығы. 2001, 23-июнь.

Абдыкадыров Б. (Р. Абдыкадыровдун бир тууган агасы Бокен Абдыкадыров менен маек. Баарлашкан Конурбаев А.) Ош жаңырығы. 2001, 23-июнь.

Өсөров М. Аскар Акаев жана «Сен экөөбүз». Ош жаңырығы. 2001, 23-июнь.

Ташбаев К. Тегиң ким, Рыспай? Ош жаңырығы. 2001, 23-июнь.

Жунусов И. (Баарлашкан Матиева А.) Обон издең о дүйнөгө кеттиңби? Ош жаңырығы. 2001, 23-июнь.

Калпетов А. Рыспай жөнүндө ыр. Ош жаңырығы. 2001, 23-июнь.

Абдыкадырова С. Рыспайдын кызы (Баарлашкан Кыдыралиева К.) Ош жаңырығы. 2001, 23-июнь.

Кадамбаев Т. Өткөн күндер эмес, эсте калган күндер өмүр. Ош жаңырығы. 2001, 23-июнь.

Атабекова А. Рыспай Шералиге жолукканда. Ош жаңырығы. 2001, 23-июнь.

Жыйнаган – Б. Алагушов
Толуктаган – К. Ташбаев

СОҢҚУ СӨЗ

Ушул соңку сөздү жазаардан мурда балалык кезимдеги бир окуя эсime түшөт. Анда согуш мезгили, жетишпестик, кыйынчылык учур ар бир үй-бүлөнүн башындагы оор түйшүк болуп турган учур болчу. Оорулуу, жалгыз бой жесир аялдын колунан эмне келмек, киерге кийимим жок жылаач калганда фронтко кеткен агамдын кенен шымын кыскартып мага кийгизип койгону эсime түшөт. Бир жагы шым кийгениме сүйүнгөнүм менен ал шымдын кенендигинен кейип, балдар менен тентайлаша жүгүрө албай өз багалегиме өзүм чалынып жыгылып ыйлаган күндерүм да болгон. Ондолгон шым баары бир мага кенен болондуктан бир күнү апама ыйлап келдим. Бирок апам менин башыман сылап эркелетип туруп мындай деди: «Ыйлаба, шымдын чондугу эч нерсе эмес. Эртең эле чоңсоң, кенен шымың сага туура келип калат. Мына ошондо көрөсүң»...

Чынында эле кәэде кийилип, кәэде кийилбей турган бул шым эки-уч жылдан кийин өзүмө чак келип калгын байкадым. Ошондо али эскилиги жете элек бүтүн шым кийип жүргөнүмө кубанганаымды айта көрбө. Ал мезгилдеги тоо жериндеги эли-журттун бардыгы ушундай кыйынчылык турмушта жашагандыгы бүгүнкү алтымыш жаштан өтүп, жетимишке барып калган адамдардын бардыгынын эсинде болсо керек деп ойлой берем.

Мен туулуп өскөн Шаркыратма айылынан ары көздөй кеткен жол азыркы Сары-Булак айылына алпарат. Андан ары Кызыл-Булак айылын аралап Гүлчө тарапка өтүп кетет. Мен бул жолдорду көп жолу жөө, эшекчен, атчан, машинада басып өттүм. Рыспайдын туулуп-өскөн айылы алаканга салгандай көз алдында турат. Анын балалыкта

тарташкан кыйынчылыктары, жетимчиликтин азабы, жетишпеген жарды турмушу жөнүндө анын жакын адамдарынын айткандары боюнча, ошондой эле айрым бир билген, көргөн жердештеринен сурамжылап жүрүп ушул жазмага киргизүүгө аракет жасадым.

Убакыт деген кайрылып кайра келбеген учкан жедей, аккан суудай, учуп өткөн жылдыздай кайталангыс нерсе болгондуктан, Рыспайдын өмүр жолундагы бардык жагдайларды камтууга мүмкүн болбоду. А чындыгында анын балалык турмушу чөп ичине чачылган күмдай издеп табууга мүмкүн болбогондугуна байланыштуу аны билген, жакын жүргөн, бирге окуган адамдардын айткандарына, ой-пикирлерине таянууга туура келди. Экинчиден, ырчынын башынан өткөн кыйынчылыктары оор турмуш ошол мезгилде канатташ жашаган биздин да башыбыздан өткөндүгүн жашырууга болбойт. Улуу Ата Мекендик согуштан кийинки оор учурду, үй-бүлөдөгү ач-жылаач калган жетим-жесирлердин азап-тозогун жазууда өзүмдүн башыман өткөн турмуштук жагдайлар да жардамга келди деп айтаар элем.

Ал эми белгилүү обончунун мектептеги, маданият үйүндөгү, Ош шаарындагы драм театрдагы жана Бишкектеги филармониядагы турмушу, чыгармачылык өнөрүнүн башталышы жөнүндө аны менен бирге окушкан, иштешкен инсандардын айткан ой-пикирлери мага чоң жардам берди. Негизинен, Рыспайдын өмүр жолу бутүндөй кыргыз жеринин бардык аймактарына чачылган таруудай тараап кеткенин моюнга алууга туура келет. Ден соолугумдун начардыгынан, экинчилен, каражатымдын жоктугунан Рыспай менен бирге болгон, бирге жүрүшкөн, иштешкен, пикирдешкен, таанышкан инсандарга жолугуп, ал жөнүндө дагы кененирээк материалдарды чогултууга мүмкүнчүлүгүм болбой калганына зор өкүнүчтөмүн. Анын бейнесин ачууга жардам көрсөткөн, өздөрүнүн ой-пикирлерин ортого салып айтып берген жана ушул китеңке аты-жөнү киргизилген бардык инсандарга мен өзүмдүн жеке ыраазычылыгымды билдири кетмекмин.

Рыспай Абдыкадыровдун көзүнүн өткөнүнө он жылга жакын убакыт зымырап билинбей өттү. Анын адамдык улуулугуна карата эл-журт, коомчулук тарабынан жасалған изилдөө фондусу түзүлүп, искусство факультетинде анын музейи ачылды. Мунун өзү анын ысмын түбөлүккө калтырууга карата жасалған эли-журтунун аракети деп түшүнүүгө болот.

Мен абын – жазуучу катары Рыспай менен 30 жылга жакын чыгармачылык байланышта болуп, көп жолу эл-жер кыдышып, бош убактыбызда жолугуп сүйлөшүп жакындан байланышып турган замандашы болгондугума байланыштуу анын өмүр жолун унутулуп кете элегинде кагазга түшүрүп коюуга бел байладым. Анын чыгармачылыгы, өмүр жолу, адамдык турпаты, кыял-жоругу, мүнөзү, өнөр ишиндеги өзгөчөлүгү жана пендечилиги тууралуу менин жеңе байкоолорум, уккан, көргөн, кесиптештеринин айтып берген окуялары бул китептин жаралышына негиз берди. Менин деле пендечилик кемчиликтерим көп, балким, ырчынын талант катары бейнесин ачып берүүдө, өмүрүнүн урунтуу учурларын кагазга түшүрүүдө айрым бир катачылыктарга жол бергендиримин. Ошого карабай улуу инсандын жашоо турмушундагы көп окуялар унтула элегинде, аны билген бирге иштеген адамдардын көпчулүгү арабызыда жургөндүгүнөн пайдаланыш ушул китепти жазууга киришкендигимди айтып коюу парзым деп эсептейм.

Мунун өзгөчө чыгармачылыгы менен кыргыз журтчулугунун дилине сицип кеткен Р.Абдыкадыров менен чайрек кылым бирге өмүр куруп анын кубанычын, кайгысын, азап-тозогун тең бөлүшкөн жубайы Давлет Исмановынын айткандары негедир эске түшөт. Ал минтип айткан эле:

«Рыспай өлсө менден башка эч ким эстебейт» – деп ойлоопмун.

Кыргыз элинде Рыспайды менден да жакшы көргөндөр бар экен. Эли менден да жакшы көрөт экен. Таланты канчалык зор болсо – кайгысы да ошончолук зор болду. Менин кайгым кыргыз элине бөлүнүп кетти. Иштеген жери,

урук-тууганы, жердештери, коомчулук менин кайгымды тек бөлүштү. Жалпы кыргыз элине рахмат!»

А чындыгында эле Рыспайдын ысымы унутулбай ырлары эли барында Ала-Тоо аймагын жаңыртып тура берерине күмөн жок. Демек, обончунун экинчи өмүрү – чыгармачылык өмүрү көзү өткөндөн баштап тынымсыз уланыш келе жатат. Өзүнүн көзүнүн барында түзүлгөн жана уюшулган, ушул күндө профессор Кыдыралиев жетекчилик кылган Р.Абдыкадыров фонду ар жылы ырчынын ырларына конкурс өткөрүп, обончу-аткаруучуларга сыйлыктарды тапшырып келе жатат. Алардын айттуусу боюнча азыркы күнгө чейин 350гө жакын ырчынын обондору топтолуп, ар бир обонуна (анын мазмунуна жарааша) сүрөттөр тартылып жатканын Султан Борошев «Азаттык» радиосунан кабарлаганын жакшы билебиз.

Бул китеңке анын чыгармачылык өмүр жолунун урунтуу мезгилини, башынан өткөргөн татаал балалык күндөрүн, өнөр ишине жасаган эң алгачкы аракетин, ыр дүйнөсүнө жасаган ишенимдүү кадамын, кубангандын, кайгырган, кәэде ыйлаган учурларын, оорунун айынан тарткан азап-тозогун, кысымчылыкка алышып концерттерге чыгарылбаган күндөрүн, көралбастьардын ушагынан кызматтарынан бошотууга жасаган аракеттерди жана башынан өткөн айрым тоскоолдуктарды, анын айрым себептерин чагылдырууга аракет жасадык. Анын музыка деп жашап, музыка деп жүрүп өмүрүнүн урунтуу жылдарын сарп кылганын, эми анын көзү өткөндөн кийин назик, таза жүрөгүнүн согуусу ырларда калганын, ал ырлардын сапары узак, узак болорун сөз кылдык. Окурман журтум, ушуга ыраазы болсун! Улуу инсан жөнүндөгү бул баян келечекте анын өмүрүн изилдөөчүлөр учун негизги материал болот го деген илгери үмүт менен жазмамды кыскартып, аягына чекит коймокчумун.

2002–2003-жылдар,
Ош шаары

АВТОР ЖӨНҮЛДӨ КЫСКАЧА МААЛЫМАТ

Чыгармачыл инсан катары кыргыз журтчулугуна көңири таанылган көрүнүктүү айн, жазуучу, котормочу, журналист Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сицирген ишмер Кармышак Ташбаев 1935-жылдын 15-январында Ош облусунун Кара-Кулжа районундагы Шаркыратма айылында туулган. 1965-жылы Кыргызстан мамлекетик университетинин филология факультетинин журналистика бөлүмүн бүтүргөн.

Ушул мезгилге чейин автордун «Мезгил – тулпар», «Аралыктар», «Канаттуу тоолор», «Жандуу топурак», «Оштогу менин өмүрүм» жана башка поэзия, проза жанрында жазылган 20 жакын жыйнактары жарыкка чыккан.

Ошондой эле анын балдар үчүн жазылган «Тоо жана төө», «Бийик жердин балдары», «Ак чычканга күмүштөн така кактым» деген ыр топтомдору, «Кайра жанган от», «Көпүрө» аттуу повесттери дагы басмадан чыгарылган.

Кармышак Ташбаев орус, казак, өзбек, түрк, украин, литва, тажик улуттарынын белгилүү акындарынын чыгармаларын кыргызчалаган жана өзүнүн ырлары дагы бир катар башка элдердин тилине котурулган.

Эл аралык «Руханият» ассоциациясы тарабынан жарыкка чыккан жазуучунун «Ырын пири – Рыспай» көркөм баян-романынын адамзаттын руханий дүйнөсүнө багыт алган сапарына ак жол каалайбыз.

Редакциялык Кеңеш.

МАЗМУНУ

Бириңи бөлүм.

Таланттын ааламга келиши	5
Тегин ким эле, Рыспай?	24

Экинчи бөлүм.

Балалык күндөр – жетилүүнүн башаты	43
Рыспайдын устачалыгы	84
Мектеп – интернаттагы күндөр	98

Үчүнчү бөлүм.

Алгачкы жолугушу	133
«Сагынуунун» жаралуусу	138
«Сагынуунун» тагдыры	143
Көнүлдүн бузулушу	144
Рыспайдын экинчи үйлөнүшү	150
Филармонияда	155
«Издейм сени арасынан элдердин»	162
«Кайда барсам ошондо сен болосуң»	169

Төртүнчү бөлүм.

Ош жергесинде	175
Давлет жөнүндө азыраак баян	178
«Эстетпечи өткөн кезимди»	187
Ажике жайлоосунда	192
Рыспай ыйлаак эле	196
«Сагындым туулган жер сени»	200
Бадахшан жерине аттануу	205
Жаштардын Ысык-Көл сапары	213

Бешинчи бөлүм.

«Мен өмүрдө далай жолу ыйладым...»	221
Факультetteттө өткөн өмүр	232
«Рыспайдын өзбек аялдан төрөлүп, Таластык болгону» жөнүндө	246
Кысымчылыкка каршы намыстануу	251

А л т ы н ч ы б ө л ү м.	
Кызматынан экинчи жолу айдалышы	287
Наамга көрсөтүүдөгү тоскоолдуктар	293
Барпы Рыспаев менен кудалашуу	299
Юбилей салтанаты	304
Өмүрүнүн акыркы мезгили	311
Давлеттин татаал түйшүгү	326
Рыспайдын пенделик жоруктары.	
Үнүм кайсы жерге жетти экен	334
Пулдуу тааныш жолугабы?	334
Айылдык ырчы Жумек менен айтышы	335
Жаагына жеген жаш обончу	337
Көзүмдү кысамын деп көргүлүктүү көрө жаздагам	338
«Москвичти» жуудурганда	339
Менин атам бар беле?	340
Алайдан келген койдун күйругу	340
Жыландан жылаача качканда	341
Экөөнө тец ишнене бер	342
Рыспай өлүп калыптыр	343
Давлетти таң калтырганда	344
«Өлемүн» деп кошуналарды коркутканда	345
Эми өзүң карыз болдуң	346
«Абдықадыров болуп иштеймин»	346
Давлетти дагы алдаганда	347
Качкан уйкуну кармаганы чыкканда	348

Ж е т и н ч и б ө л ү м.	
Кайтылуу кабар	349
Акыркы сапарга узаттуу	356
Ордуң турар жоктолуп	364
Ырдын пири Рыспай	374

Замандаштарынын эскерүүлөрү	
С.Жусуев. Рыспай – ырдын падышасы	376
К.Молдобасанов. Канаттуу музыка дулдулу	377
А.Керимбаев. Карысы ыйлап, жаш ыйлап	377
Т.Кенжеев. Улуулар унутулбайт эмеспи	378
Б.Алагушов. Махабат жарчысы эле	381
Т.Казаков. Муңайым ырдын мунарасы	385
Ж.Төөкүз уулу. Ыр агасы Рыспай, жанып өчтү жылдыздай .	387
А.Исаев. Өлбөстүккө таазим	391
Ж.Альбаев. Улув устатым жөнүндө учкай сез	394

K.Жумабаев. Музыкалык өзгөчөлүгү	397
А.Эрмеков. Рыспайдын элеси	399
Ж.Саипов. Бир жердин топурагын тебелеп чоңойдук	401
Рыспайга арналган поэтикалык сантар	
С.Жусуев. Ырда Рыспай	404
О.Султанов. Кубанычтын акыры экен айрылуу	405
С.Тургунбаев. Үнүң турар жаңырып	406
Махабат ыры	407
У.Маматова. Эл кумары ырыңыздан тарабайт	407
С.Дүйшиналиев. Коштоштуу ыры	408
М.Абдыкаимов. Сен жашайсың түбөлүк	409
У.Атабаев. Айланып калдың жылдызга	410
Х.Мырзакмат уулу. Аттиң дүйнө, тагдыр экен ушундай	410
Ж.Альбаев. Армандуу кошок	411
Рыспай Абдықадыровдун өмүр жолундагы негизги даталар ..	424
Р. Абдықадыровдун өмүрү, чыгармачылыгы жөнүндө макалалар, басылмалар	427
Соңку сез	436
Автор жөнүндө кыскача маалымат	440

Көркөм-адабий басылма

ТАШБАЕВ КАРМЫШАК

ЫРДЫН ПИРИ – РЫСПАЙ

Көркөм баян-роман

Бишкек, «Тураг» басмасы

Кыргыз тилинде

Редактору *Ж. Төңирбергенова*

Корректорлору *Н. Ногойбаева, А. Сардарбекова*

Дизайнери *Р.Төлөөбеков*

Компьютердик калышка салган *Г. Ниязалиева*

Басууга 24. 08. 2011-жылы кол коюлду.

Кагаздын форматы 60x84 $\frac{1}{16}$. Офсет кагазы.
Көлөмү 27,75 б. т. Нускасы 1000 даана. Заказ № 706.

«Тураг» басмасынын басмаканасында басылды.
720054, Бишкек ш., Жибек жолу пр. 466.